

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 23

Частина 2

Одеса
2017

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

Включено до списку друкованих періодичних видань,
що входять до переліку наукових фахових видань України
Наказ Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.
Додаток № 5.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus (ICV 2015: 33.27)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 5 від 07.03.2017 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **В. Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В. М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І. В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.; **О. В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. П. Коваленко**
Відповідальний секретар серії – **О. М. Назарук**

Редакційна колегія серії «Економіка і менеджмент»:

Б. В. Буркинський, акад. НАН України, д-р екон. наук, проф.; **А. І. Бутенко**, д-р екон. наук, проф.; **В. С. Дога**, д-р екон. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. В. Гнилицька**, д-р екон. наук, доц.; **В. І. Захарченко**, д-р екон. наук, проф.; **О. М. Котлубай**, д-р екон. наук, проф.; **Є. В. Лазарева**, д-р екон. наук; **П. Сауэр**, канд. екон. наук, проф.; **Р. Габдулін**, канд. екон. наук, член-кореспондент МАІН; **В. Ласло**, д-р екон. наук; **Б. А. Волков**, д-р екон. наук, проф.; **В. М. Осипов**, д-р екон. наук, проф.; **Д. М. Пармаклі**, д-р екон. наук, проф.; **Л. А. Бахчиванжи**, канд. екон. наук, доц.; **О. В. Сталінська**, д-р екон. наук, проф.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання
на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20001-9801 ПР від 25.06.2013 р.

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна
Телефон: +38 (099) 967 84 71
Електронна пошта: editor@vestnik-econom.mgu.od.ua
Офіційний сайт: www.vestnik-econom.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: «Економіка і менеджмент», 2017
© Міжнародний гуманітарний університет, 2017
© Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України, 2017

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

---

*Шемаєва Л.Г.,
д.е.н., професор,
завідувач відділу фінансової безпеки,
Національний інститут стратегічних досліджень
Толок П.О.,
аспірант,
Національний інститут стратегічних досліджень*

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВЗАЄМОВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті розглянуто проблему визначення поняття «фінансова безпека суб'єктів господарювання» з огляду на її вплив на фінансову безпеку держави загалом, виділено основні чинники, критерії та індикаторів, за допомогою яких можливо оцінити зазначений вплив. На основі аналізу робіт вітчизняних авторів синтезовано авторське визначення поняття фінансової безпеки суб'єктів господарювання (з урахуванням її впливу на фінансову безпеку держави). З використанням методу аналізу ієрархій побудовано трирівневу схему ієрархії аналізу проблеми «Оцінка впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави».

Ключові слова: фінансова безпека суб'єктів господарювання, фінансова безпека держави, чинники впливу, критерії, індикатори.

Постановка проблеми. Фінансова безпека держави загалом є однією з найважливіших складових її національної безпеки та віддзеркалює особливості фінансової безпеки всіх підприємств країни. Хоча в теорії фінансова безпека суб'єктів господарювання врешті-решт повинна забезпечити фінансову безпеку держави, однак у випадку сучасної кризової української ситуації економічна безпека держави опинилася під значною загрозою, що провокує труднощі з безпекою фінансового стану окремих підприємств, які залишаються наодинці зі своїми проблемами та ризиками.

У зв'язку з цим загострюється проблема визначення поняття «фінансова безпека суб'єктів господарювання» з огляду на її вплив на фінансову безпеку держави загалом, виділення основних чинників, критеріїв та індикаторів за допомогою яких можливо оцінити зазначений вплив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення та формування фінансової безпеки на різних рівнях економіки досліджували такі вітчизняні авторами: І.А. Бланк [1], Т.Г. Васильців [2], О.С. Власюк [3], В. Г. Гончар [4], В.О. Гороховатський [8], К.С. Горячева [5], В.В. Гребінь [6], М.М. Єрмошенко [7], О.Б. Жихор [8], О.М. Ляшенко [9], Л.Г. Мельник [10], А.Ю. Олейнікова [8], М.М. Остафій [11], С.Ф. Покропивний [12], Г.О. Портнова [13]. Водночас залишається недостатньо розглянутим питання впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави загалом, виділення основних чинників, критеріїв та індикаторів за допомогою яких можливо оцінити зазначений вплив.

Метою статті є визначення поняття фінансової безпеки суб'єктів господарювання з огляду на її вплив на фінансову безпеку держави загалом та побудова ієрархії аналізу проблеми

оцінки впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави.

Основні результати дослідження. Поняття «фінансова безпека» як об'єкт управління є досить новим у сучасній економічній науці. На рівні суб'єктів господарювання сутність і характеристики поняття «фінансова безпека» досліджені не повною мірою та прирівнюються до одного з елементів загальної економічної безпеки. За словами В.В. Гребінь, фінансова безпека держави – це ступінь захищеності фінансових інтересів держави, стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, податкової, валютної, банківської, інвестиційної, митно-тарифної, розрахункової та фондової систем, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, спроможністю держави ефективно формувати та раціонально використовувати фінансові ресурси, достатні для задоволення її потреб, шляхом виконання зобов'язань і забезпечення соціально-економічного розвитку [6].

Виходячи з наведеного визначення [11], фінансова безпека підприємств – це здатність суб'єктів підприємництва реалізувати свою господарську, зокрема фінансову діяльність, результативно і ритмічно протягом усього періоду функціонування підприємства за допомогою використання певної сукупності взаємопов'язаних методів та заходів фінансового характеру, покликаних оптимізувати застосування фінансових ресурсів із метою забезпечення належного їхнього рівня та зменшити вплив різноманітних ризиків підприємницького середовища. М.М. Єрмошенко висловлює думку, що фінансово-кредитна безпека підприємства повинна характеризуватися збалансованістю та якістю всіх наявних фінансових інструментів і технологій, а також достатністю фінансових ресурсів, стійкістю до численних негативних чинників, здатністю забезпечувати протекцію державних фінансових інтересів, що покликано досягти ефективного функціонування національної економічної системи [7].

К.С. Горячева [5] наводить подібне до М.М. Єрмошенка [7] визначення: «Фінансова безпека підприємства – це такий його фінансовий стан, що відзначається сукупністю ефективних фінансових інструментів, механізмів, технологій та послуг, а також стійкістю до загроз і здатністю реалізувати фінансові цілі підприємства на основі наявних ресурсів, що формує міць національної фінансової системи» [5]. Узагальнені основи та особливості фінансово-економічної безпеки підприємств України, стратегію та механізми її забезпечення оцінено Т.Г. Васильцівим [2]. С.Ф. Покропивний наголошує, що серед усієї сукупності функціональних складових економічної без-

пеки (фінансова, техніко-технологічна, кадрова, політико-правова, інтелектуальна, інформаційна, екологічна тощо) саме фінансова складова є основною, що зумовлено важливістю фінансів у будь-якій економічній системі країни [12].

І.А. Бланк наводить такі істотні особливості фінансової безпеки підприємства: 1) це основна частина в системі його економічної безпеки; 2) це основний метод досягнення економічних цілей підприємства, зокрема одержання прибутків [1]. Вищевказане зумовлене тим, що фінансово-економічна діяльність покликана реалізувати загальну стратегію розвитку підприємства. Крім того, фінансові операції на підприємстві здійснюються повсякчас із метою забезпечення його ефективного економічного розвитку.

Л.Г. Мельник фінансовій безпеці дає схоже до згаданих визначення: це внутрішньовиробнича складова економічної безпеки [10]. Фінансову безпеку також вивчали О.Б. Жихор, В.О. Гороховатський, А.Ю. Олейнікова [8], запропонувавши застосування інтегрального показника для оцінювання її рівня.

Наявні дослідження сутності та характерних особливостей фінансової безпеки суб'єктів господарювання потребують глибшого вивчення та розкриття в контексті її впливу на фінансову безпеку держави.

У Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277 визначено, що фінансова безпека – це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Фінансова безпека має такі складові, що має пряме відношення до суб'єктів господарювання: банківська безпека (це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування) та безпека небанківського фінансового сектору (це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах). Проте фінансова безпека підприємств не фінансового сектору – залишилася за межами зазначених методичних рекомендацій [14].

Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. [15] У складі фінансової безпеки держави містять складові, що прямо пов'язані із діяльністю суб'єктів господарювання, зокрема: безпека у сфері фінансів реального сектору економіки, безпека суб'єктів господарювання банківської сфери, сфер функціонування валютного та фондового ринку.

Так, відзначено, що значну загрозу у сфері фінансів реального сектору економіки може становити невідповідність між активами та зобов'язаннями підприємств реального сектору економіки насамперед базових галузей економіки. Дисбаланси можуть виникнути як внаслідок реалізації невиваженої стратегії управління підприємствами в частині взяття ними зобов'язань, так і під впливом дії ряду зовнішніх чинників. За наявності застарілих основних засобів і технологій такий дисбаланс може призвести до фінансової неспроможності більшості вітчизняних підприємств промисловості.

У умовах випереджувальних темпів розвитку банківського сектору в докризовий період відбувалося поступове накопичення дисбалансів внаслідок орієнтації банків на швидке отримання прибутків та збільшення частки такого сектору на ринку капіталу без проведення адекватної оцінки ризиків, що збільшило частку споживчих кредитів у балансах банків.

Починаючи з кінця 2013 р. – початку 2014 р., банківська система України, що не остаточно пододала наслідки світової фінансової кризи 2008 р., стикнулася із принципово новими для неї викликами та загрозами, пов'язаними з політичною кризою, драматичним процесом зміни влади в країні, зовнішньою агресією, втратою частини території разом із наявною на цих територіях банківською інфраструктурою, втратою фізичного контакту зі значною кількістю вкладників і позичальників. Ці принципово нові загрози супроводжувались «класичними» негараздами, пов'язаними з революційними подіями в будь-якій країні, зокрема зі зростанням попиту на іноземну валюту, що провокувало падіння курсу національної грошової одиниці, зняттям депозитів із банківських рахунків, вивозом валютних коштів за кордон, погіршенням фінансового стану та платіжної дисципліни позичальників, що призводило до погіршення якості кредитного портфеля банків, тривалою збитковістю та падінням капіталізації банківської системи, банкрутством окремих банків внаслідок форс-мажорних зовнішніх обставин або злочинних дій чи бездіяльності їхніх власників та топ-менеджерів.

Політична та економічна криза, що розвивалась в Україні з кінця 2013 р., закономірно загострила проблеми в банківській системі, проте не була їх першою причиною. За 2014–2016 рр. НБУ був змушений вивести з ринку 84 банки. Відповідно до цього скоротилась і кількість працюючих відділень. Якщо на початок 2014 р. в Україні було 19,3 тис. «точок продажу» банківських продуктів, то станом на 01.01.2017р. їхня кількість зменшилась до 10,3 тис. [16].

Вимушена санація банківської системи призвела до втрати суб'єктами господарювання частини вкладів. На жаль, слід констатувати, що не всі вкладники збанкрутілих банків зможуть отримати свої кошти.

За оцінками Голови НБУ В.О. Гонтаревої [17], станом на 01.07.2016 р. загальні втрати клієнтів неплатоспроможних банків склали 111 млрд грн, зокрема 59 млрд грн – вклади населення, що не покриваються Фондом гарантування («великі» вклади більше 200 тис. грн), 52 млрд грн – кошти суб'єктів господарювання. Такий значний обсяг втрат підприємств корпоративного сектору та малого бізнесу зменшує обсяг їхніх обігових коштів, негативно впливає на їхню фінансову стійкість та став одним із негативних чинників погіршення динаміки виробництва.

Як наслідок, за даними НБУ [18], індекс виробництва базових галузей економіки України знизився за 2014 та 2015 р. відповідно на 10,2% та 10,0%, і лише протягом 2016 р. зростання показника ІВБГ відновилося на рівні 4,3% за рік. Фінансові проблеми банківської системи значною мірою лягли на бізнес та середній клас, що є базою для забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Подібна ситуація спостерігається й у сфері небанківського фінансового сектору. Як бачимо, проблеми у фінансовій безпеці суб'єктів господарювання різних секторів економіки мають суттєвий взаємовплив. З урахуванням цього під фінансовою безпекою суб'єктів господарювання слід розуміти такий фінансовий стан суб'єктів господарювання банківського,

небанківського та нефінансового секторів економіки, що відзначається сукупністю ефективних фінансових інструментів, механізмів, технологій та послуг, а також стійкістю до загроз і здатністю реалізовувати фінансові цілі підприємства на основі наявних ресурсів, що забезпечує фінансову безпеку держави з урахуванням взаємовпливу чинників фінансової безпеки на рівні держави та суб'єктів господарювання. З огляду на викладену ієрархічну структуру, зобразимо проблему оцінки впливу стану фінансової безпеки підприємств на фінансову безпеку держави (рис. 1).

На рівнях 2 та 3 методами аналітичного планування визначається питома вага кожної зі структурних компонент ієрархії.

Після застосування методу аналізу ієрархій [3] маємо потенційну важливість окремих елементів, що разом впливають на фінансову безпеку держави.

Далі розглянемо критерії та індикатори оцінки впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави:

- фінансова безпека банківських установ (адекватність та ефективність використання капіталу): 1) здатність банківського

капіталу витримувати збитки, пов'язані з нечинними позиками (індикатори: відношення чистих проблемних кредитів (без резервів) до капіталу (%)); 2) стійкість банківського капіталу до ризиків потенційних збитків (індикатори: відношення великих ризиків потенційних збитків до капіталу (%); відношення валових позицій фінансових похідних у статтях активів і пасивів до капіталу (%); відношення депозитів клієнтів до валової суми позик (відмінних від міжбанківських) (%)); 3) ефективність діяльності державних банківських установ (індикатори: прибутковість активів банківських установ (%); рівень концентрації позик у певних секторах та видах економічної діяльності до загальної суми позик (%); частка позик під житлову нерухомість у загальній сумі позик (%); рівень географічної концентрації позик у загальній сумі позик; 4) здатність державних банківських установ обслуговувати свої зобов'язання, виражені в іноземній валюті (індикатори: частка позик, денонінованих у іноземній валюті в загальній сумі позик (%); частка зобов'язань в іноземній валюті в загальній сумі зобов'язань (%)); 5) інтенсивність кредитної та позичкової діяльності банківських установ (індикатори: динаміка обсягу кредитів нада-

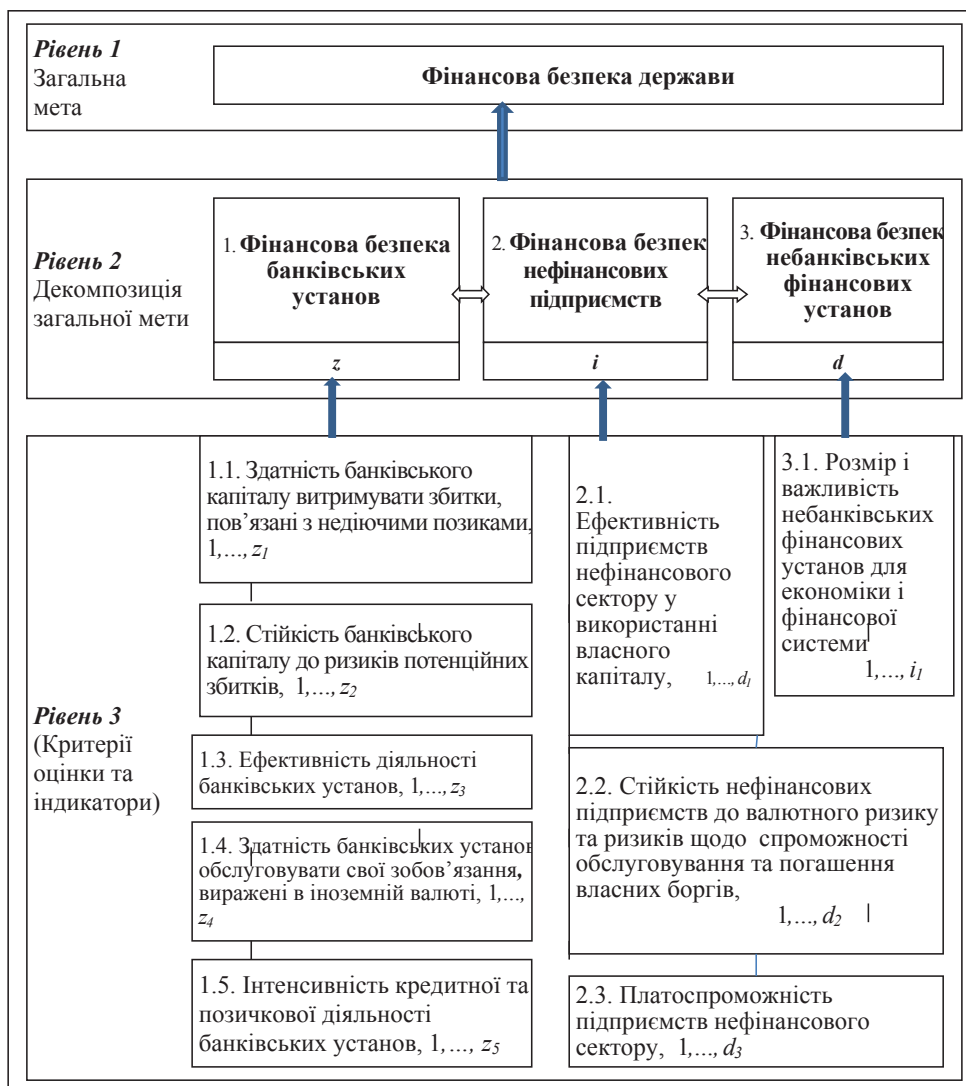

Рис. 1. Ієрархія аналізу проблеми «Оцінка впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави»

Джерело: складено автором

них протягом місяця, зокрема по суб'єктах господарювання та фізичних особах (%), а також за видами валют (ВКВ, НКВ та гривні) (%); динаміка обсягу вилучених та залучених банками коштів за джерелами (%), термінами (%), валютою (ВКВ, НКВ та гривні) (%));

- *фінансова безпека небанківських фінансових установ*: розмір і важливість сектору небанківських фінансових установ для економіки і фінансової системи (індикатори: відношення активів державних страхових компаній до загальної суми активів фінансового сектору (%); відношення активів державних страхових компаній до ВВП (% до ВВП));

- *фінансова безпека підприємств нефінансового сектору економіки*:

1) ефективність підприємств нефінансового сектору у використанні власного капіталу (індикатори: прибутковість капіталу (чистий дохід без зменшення на обслуговування боргу та податок до середнього власного капіталу) (%), зокрема за видами економічної діяльності (%)); 2) стійкість нефінансових підприємств до валютного ризику та ризиків щодо спроможності обслуговування та погашення власних боргів (індикатори: відношення валових доходів підприємства (чистий дохід без зменшення на обслуговування боргу та податок збільшений на нарахований дохід що планується отримати від інших нефінансових корпорацій) до обслуговування та погашення боргу (%); чиста валютна позиція відносно власного капіталу (%)); 3) платоспроможність підприємств нефінансового сектору (індикатори: рівень простроченої дебіторської та кредиторської заборгованості (% до ВВП)).

Висновки. Отже, фінансова безпека суб'єктів господарювання різних секторів економіки та держави загалом знаходяться у стані взаємовпливу. У цьому контексті під *фінансовою безпекою* суб'єктів господарювання слід розуміти такий фінансовий стан суб'єктів господарювання банківського, небанківського та нефінансового секторів економіки, що відзначається сукупністю ефективних фінансових інструментів, механізмів, технологій та послуг, а також стійкістю до загроз і здатністю реалізовувати фінансові цілі підприємства на основі наявних ресурсів, що забезпечує фінансову безпеку держави з урахуванням взаємовпливу чинників фінансової безпеки на рівні держави та суб'єктів господарювання.

Запропонована ієрархія аналізу проблеми «Оцінка впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави» передбачає три рівня (рівень держави, суб'єктів господарювання різних секторів економіки та рівень критеріїв та індикаторів оцінки їхнього стану фінансової безпеки, що мають вплив на фінансову безпеку держави).

Напрямом подальших досліджень у цієї сфері є визначення ризиків та загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання.

Література:

1. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. – К. : Ельга; Ника-Центр, 2004. – 784 с.
2. Фінансово-економічна безпека підприємств України : стратегія та механізми забезпечення : Монографія / Т.Г. Васильців, В.І. Волошин, О.Р. Бойкевич, В.В. Каркавчук ; За ред. Т.Г. Васильціва. – Львів, 2012. – 386 с.
3. Власюк О.С. Економіко-математичне моделювання процесів соціально-економічного розвитку України / О.С. Власюк ; [авт. передм. : В.М. Геєць]. – 2011р. – 370 с.
4. Гончар В.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України – запорука фінансової безпеки держави // Актуальні проблеми економіки № 8(170). – 2015. – С. 150–158.
5. Горячева К.С. Финансовая безопасность предприятия, сущность

и место в системе экономической безопасности [Текст] / К.С. Горячева // Экономист. – 2003. – № 8. – С. 65–67.

6. Гребінь В.В., Демко М.Я. Проблеми забезпечення та пріоритети зміцнення фінансової безпеки України в умовах глобалізації // Збірник тез наук. доп. І міжн. студ.-аспір. конф. «Економічна та фінансова безпека держави та регіонів» (12–13 грудня 2013 р., Львів). – Львів, 2013. – С. 23–24.
7. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : Монографія // www.disslib.org.
8. Жихор О.Б., Гороховатський В.О., Олейнікова А.Ю. Обчислення інтегрального показника фінансової безпеки підприємства // Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 2. – С. 66–171.
9. Ляшенко О.М., Овчаренко Є.І. Дилема «комплексність-точечність» у забезпеченні соціально-економічної безпеки підприємств Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2007. – Вип. 17(1). – С. 42–48.
10. Економіка підприємства / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2004. – 648 с.
11. Остафій М.М. Фінансова нестабільність суб'єктів підприємництва як загроза економічній безпеці держави // Збірник тез наук. доп. І міжн. студ.-аспір. конф. «Економічна та фінансова безпека держави та регіонів» (12–13 грудня 2013 р., Львів). – Львів, 2013. – С. 27–29.
12. Економіка підприємства / За ред. С. Ф. Покропівного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.
13. Портнова Г.О. Фінансова безпека підприємств : сучасні погляди щодо сутності та оцінки / Г.О. Портнова, В.М. Антоненко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 345–355. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2012.
14. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.
15. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері / Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.
16. Статистика «Показники банківської системи» Кількість структурних підрозділів банків / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
17. Гонтарева рассказала, сколько денег потеряли украинцы в банках-банкротах НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy.apostrophe.com.ua/news/finansy-i-banki/2016-06-24/gontareva-rasskazala-skolko-deneg-poteryali-ukraintsyi-v-bankah-bankrotah/63293>.
18. Додаток до макроекономічного та монетарного огляду, січень 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=43297262&cat_id=58037.

Шемаєва Л.Г., Толоч П.А. Подходы к оценке взаимодействия финансовой безопасности субъектов хозяйствования и финансовой безопасности государства

Аннотация. В статье рассмотрена проблема определения понятия «финансовая безопасность субъектов хозяйствования» с учетом его влияния на финансовую безопасность государства в целом, выделены основные факторы, критерии и индикаторы, с помощью которых можно оценить указанное влияние. На основе анализа работ отечественных авторов синтезировано авторское определение понятия финансовой безопасности субъектов хозяйствования (с учетом его влияния на финансовую безопасность государства). С использованием метода анализа иерархий построено трехуровневую

схему иерархии анализа проблемы «Оценка влияния финансовой безопасности субъектов хозяйствования на финансовую безопасность государства».

Ключевые слова: финансовая безопасность субъектов хозяйствования, финансовая безопасность государства, факторы влияния, критерии, индикаторы.

Shemaieva L.H., Tolok P.O. Approaches to the evaluation of interaction of financial security of business entities and financial security of the state

Summary. Considered the problem of the definition of financial security of business entities, taking into account its impact on the financial security of the state as a

whole, highlighted the key factors, criteria and indicators by which it is possible to assess the possible impact of the above. Based on the analysis of works of domestic authors synthesized the author's definition of financial security of business entities (taking into account its impact on the financial security of the state). Using the method of hierarchies' analysis built a three-level scheme of the hierarchy of the analysis of a problem "Evaluation of the impact of the business entities' financial security on the state financial security".

Keywords: financial security of business entities, financial security of the state, factors of influence, criteria, indicators.

*Цвігун Т.В.,
к.е.н., старший викладач кафедри економічної теорії,
Хмельницький національний університет*

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Анотація. У статті досліджено місце механізму управління ризиками в системі управління підприємством. Сформовано механізм управління ризиками. Розглянуто та проаналізовано основні його елементи та їхній взаємозв'язок.

Ключові слова: стабільний розвиток, ризикові фактори, управління, управління ризиками, механізм управління ризиками, елементи механізму, ризик-менеджер, процес управління ризиками.

Постановка проблеми. Розвиток є важливою умовою ефективності життєдіяльності вітчизняних підприємств у конкурентній боротьбі на внутрішньому та зовнішньому ринках. Розвиток визначають як процес переходу з одного стану в інший, більш досконалий, перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого. Так, у результаті розвитку виникає якісно новий стан об'єкта, зміна його складу або структури. Стабільний розвиток є найбажанішою стадією життєвого циклу підприємства, головною ціллю якої є збереження досягнутого рівня розвитку в заданих межах на найдовший відрізок часу в умовах постійного впливу зовнішнього та внутрішнього середовища.

Сьогодні стає очевидним, що для забезпечення стабільного економічного розвитку необхідною складовою механізму управління підприємством, поряд із організаційно-структурним механізмом, механізмами управління якістю, конкурентними перевагами має бути механізм управління ризиками.

Проблемою формування механізму управління ризиками на рівні підприємств в Україні комплексно не займалися. У перехідний період соціально-економічного розвитку кількість ризикових факторів, які негативно впливають на діяльність підприємства, зростають, тому розробка дієвого механізму управління ризиками стає однією з важливих умов забезпечення його стабільного функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У працях В. Вітлінського, Н. Доби, В. Лопатовського, В. Лук'янової, А. Старостіної, Н. Хохлова значне місце займає проблема управління ризиками на підприємстві. Необхідність створення та реалізації механізму управління підприємством та окремих його складових, зокрема механізму управління ризиками підтверджена працями Л. Нейкової, Т. Пахомової, Ю. Тюленевої та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз публікацій із проблем формування механізму управління підприємством показав, що саме механізм управління ризиками, як необхідна його складова, не отримав достатнього і належного висвітлення.

Мета статті. Метою дослідження є визначення місця механізму управління ризиками в системі управління підприємством, розробка такого механізму, аналіз основних його елементів та їхнього взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу. Управління є невід'ємною частиною будь-якої діяльності. Воно складається з формування цілей, планування, прийняття рішень, вміння організувати, управляти, контролювати, лідувати. Управління в підприємстві має специфічні цілі: зростання сукупного добробуту власників підприємства, збільшення прибутку, підтримка досягнутого рівня конкурентоздатності, розвиток підприємства, набуття нових якостей, виконання суспільних функцій, урядових завдань тощо. Але основним завданням, без виконання якого інших цілей досягти неможливо, є втримання ринкових позицій. Для реалізації цього завдання підприємство повинно постійно здійснювати комплекс заходів із забезпечення виконання своїх базових функцій на належному рівні, забезпечення безвідмовності системи, і саме основне, з управління ризиками.

Управління ризиком – це специфічна сфера менеджменту, що передбачає використання різноманітних підходів, процесів, заходів, які покликані забезпечити максимально широкий діапазон охоплення можливих ризиків підприємства, їхню оцінку, а також формування, реалізацію та контроль заходів щодо оптимізації рівня ризиків із метою досягнення цілей підприємства [1, с. 116].

На нашу думку, управління ризиком або ризик-менеджмент (management by the risk) є спеціальним видом управлінської діяльності, який спрямований на ефективний захист підприємства від небажаних закономірних чи випадкових обставин (подій), які в кінцевому результаті можуть негативно впливати на роботу підприємства.

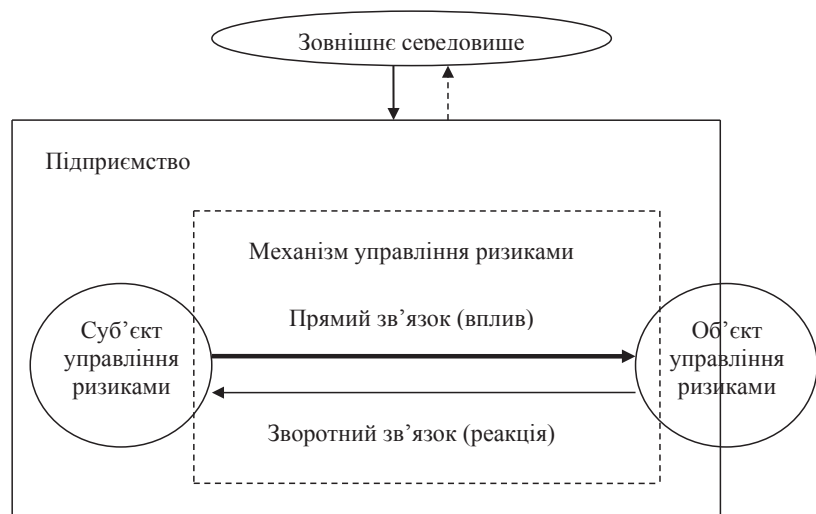

Рис. 1. Місце МУР в системі управління підприємством

Управління ризиками є важливою функцією управління підприємством, яка знаходиться на початковій стадії розвитку як у теоретичній, так і практичній сферах діяльності. Як і будь-яка інша управлінська функція, управління ризиками здійснюється шляхом послідовного застосування загальних функцій управління: планування, організації, мотивації, контролю та регулювання. Планування полягає в постановці цілей управління ризиками та опрацюванні шляхів, якими підприємство буде досягати очікуваних результатів. Організація – це процес об'єднання людей, які разом розробляють і реалізують програму управління ризиками. Мотивація – вплив на менеджерів із управління ризиками та інших працівників із метою

спонукання до діяльності, що спрямована на досягнення цілей підприємства та особистих цілей. Контроль – спостереження, перевірка, порівняння результатів діяльності підприємства з управління ризиками. Регулювання – коригування діяльності підрозділу з управління ризиками.

Невід'ємною складовою системи управління ризиками повинен бути механізм управління ризиками (далі – МУР) (рис. 1).

У сучасній науковій літературі [2; 3] МУР ототожнюють із тим же процесом. Але, на нашу думку, цей механізм повинен містити не лише процес управління ризиками, а й враховувати вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища,

Рис. 2. МУР на промисловому підприємстві

Джерело: розроблено автором

проходження процедури узгодження і прийняття відповідних управлінських рішень, а головне функціональне забезпечення.

Враховуючи об'єктивну необхідність його формування та функціонування на підприємствах, пропонуємо схему МУР промислового підприємства (рис. 2).

Формування та впровадження МУР на підприємстві обумовлені декількома обставинами. По-перше, в умовах ринкової економіки така необхідність викликана змінами умов господарювання підприємства, розвитком форм власності. По-друге, стає більш мінливим зовнішнє та внутрішнє середовище, збільшується ступінь різних видів ризиків. По-третє, необхідність пошуку все нових та досконаліших систем управління, що забезпечили б надійність функціонування підприємства і стабільний розвиток. По-четверте, підсилюється альтернативність варіантів рішення господарських задач.

МУР є сукупність принципів, методів та важелів управління, різноманітні складові підсистеми забезпечення, взаємодія та послідовність використання яких забезпечить ефективне прийняття рішень у сфері управління ризиками підприємства.

Проблему необхідності побудови спеціального підрозділу з управління ризиками на підприємстві та можливості утримання професійних ризик-менеджерів у штаті досліджували багато науковців. Аналіз їх досліджень [4] показав обмеженість ринку кваліфікованих спеціалістів із досвідом управління ризиками та доцільність створення на великих підприємствах окремого підрозділу з управління ризиками (централізоване управління) або призначення відповідальних осіб за різними видами ризиків діяльності підприємства (децентралізоване управління). У процесі управління ризиками на підприємстві також необхідно постійно співпрацювати з функціональними працівниками, інженером за технікою безпеки, спеціалістами з ІТ-підтримки, спеціалістами зі страхування, фінансовими службами і з вищим керівництвом.

Документаційно-правове забезпечення здійснює правове управління, що дає набір норм та правил, які вимагаються для дії МУР. Правова складова повинна існувати не лише на рівні підприємства, а й реалізовуватись на рівні державного управління, у нормативно-правових актах щодо ризиків діяльності підприємств, які міститимуть правила функціонування підприємств, що спрямовані на обмеження виникнення ризикових ситуацій або величини їхніх негативних наслідків.

За централізованої системи управління ризиками доцільно розробити Положення про роботу відділу управління ризиками, де повинні бути визначені організаційна структура відділу, його цілі та обов'язки, описані завдання та повноваження ризик-менеджерів, порядок взаємодії відділу з іншими підрозділами підприємства, підзвітність. Якщо ж управління ризиками буде організовано за децентралізованої системи, то необхідно розробити інструкцію з управління ризиками, у якій визначатимуться повноваження та обов'язки спеціалістів основних структурних підрозділів підприємства, на яких покладено виконання функцій управління ризиками.

Не менш важливими документами є звіт з управління ризиками, який містить результати аналізу ризиків підприємства і перелік запропонованих заходів щодо їх зниження, та звіт з оцінки

ефективності ризик-менеджменту, що узагальнює результативність заходів управління рівнем ризику з урахуванням витрат на їх здійснення.

Одним із важливих елементів МУР є організаційне забезпечення, яке полягає саме в організації процесу управління ризиками на підприємстві, зокрема визначення основних етапів для забезпечення більш ефективного результату. Цей процес необхідно так організувати, щоб були вказані терміни проведення робіт, форма й об'єм подання результатів, задані склад і порядок виконання процедур аналізу й оцінки рівня ризику, підготовлена необхідна нормативна і довідкова інформація, зібрана поточна інформація.

Сформований автором процес управління ризиками підприємства представлений на рис. 3.

Підрозділ з управління ризиками здійснює аналіз ризиків, зокрема пошук та оцінку реальних та потенційних джерел ризиків, знаходить оптимальні методи зменшення впливу ризиків на функціонування підприємства. За результатами роботи ризик-менеджеру потрібно, на нашу думку, скласти та надати керівництву підприємства звіт, у якому необхідно зазначити:

1. Перелік ризиків, які впливають на функціонування підприємства, фактори їхнього виникнення.
2. Оцінку використаних методів аналізу ризиків, сукупності інформації, використаної в процесі аналізу, виділення наявних недоліків у аналітичній роботі та заходів, спрямованих на їхнє усунення.
3. Рекомендації щодо управління ризиками з урахуванням інтересів підприємства із зазначенням тих видів ризиків, небезпека втрат за якими потребує негайного реагування.

Важливим кроком є реалізація обраних методів управління ризиками шляхом прийняття рішення. Прийняття рішення

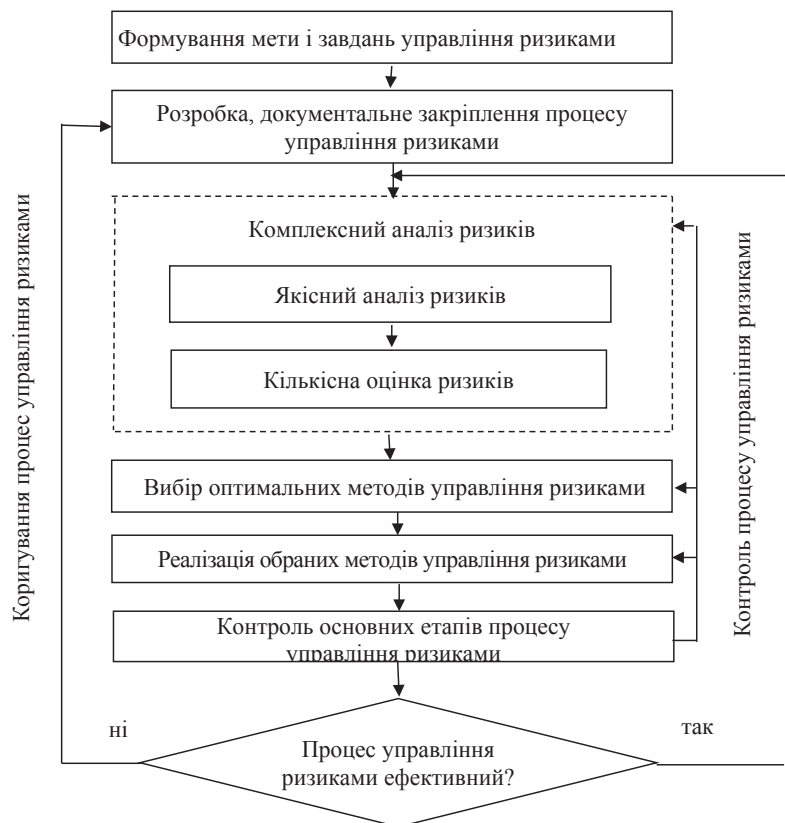

Рис. 3. Процес управління ризиками

Джерело: побудовано на основі [5; 6; 7]

є складним процесом, який повинен містити в собі визнання наявної проблеми, розробку рішення (розробка, оцінка та вибір альтернатив) та його виконання. На такому етапі доцільно:

1) прийняти рішення щодо необхідних фінансових та трудових ресурсів, відповідальних учасників процесу, розподіл завдань серед них щодо ключових заходів, термінів реалізації, здійснення аналізу ринку відповідних послуг, консультації зі спеціалістами тощо;

2) з метою своєчасного реагування на негативні наслідки ризикової ситуації, розробити певний альтернативний план, який визначить, що саме потрібно робити в несприятливій ситуації і яких наслідків можна очікувати. Перевагою альтернативних планів є можливість швидко діяти за несприятливих умов.

Якщо проведення комплексного аналізу ризиків та вибір оптимальних методів управління ними повинен здійснювати ризик-менеджер, то приймати рішення щодо реалізації обраних методів повинен керівник підприємства. На нашу думку, керівник підприємства повинен виконувати основну роль у вирішенні проблем управління ризиками, тоді як висновки ризик-менеджера повинні мати рекомендаційний характер.

Наступним етапом в управлінні ризиками є контроль за цим процесом. Узагальнюючи результати контролю управління ризиками, необхідно визначити чи є розроблений та реалізований процес управління ризиками ефективним. Саме тому необхідно здійснити оцінку його ефективності. Як відомо, впровадження процесу управління ризиками потребує від підприємства затрат матеріальних, трудових та фінансових ресурсів. Ефективність функціонування такого процесу визначають співвідношенням витрат на управління ризиками й отриманою вигодою. Звичайно, ефективним він є тоді, коли затрати ресурсів спрямованих на управління ризиками нижчі, ніж отримані в результаті реалізації того чи іншого методу управління ризиками прибуток чи відведені збитки.

Запропонований процес управління ризиками, на нашу думку, є найбільш вдалим, оскільки:

1) під час розробки процесу управління ризиками автором за основу був взятий підхід, який містить не лише послідовні етапи управління ризиками, а й зворотний зв'язок, який необхідний для вдосконалення цього процесу на більш якісному рівні з урахуванням отриманих раніше помилок, ефективного та безперервного його здійснення;

2) розроблений процес складається з таких послідовних етапів: формування мети та завдань управління ризиками; розробка, документальне закріплення та реалізація процесу управління ризиками; комплексний аналіз ризиків (якісний аналіз ризиків, їх кількісна оцінка); вибір оптимальних методів управління ризиком; реалізація обраних методів управління ризиками; контроль основних етапів управління ризиками;

3) зворотний зв'язок у процесі управління ризиками показує, по-перше, можливість контролю основних стадій процесу, по-друге, коригування процесу з метою виправлення допущених у минулому помилок і недоліків, по-третє, безперервне здійснення процесу управління ризиками;

4) після реалізації процесу управління визначається його ефективність та можливість застосування в майбутньому.

Реалізація процесу управління ризиками – це не лише пошук та вибір заходів протидії факторам ризику, але й зміна управлінської парадигми організації, яка проявляється в тому, як підприємство організує свою систему управління, розподіляє відповідальність за досягнення стратегічних цілей на

всіх рівнях організації та спирається на ризик-менеджмент як основу конкурентної переваги.

За допомогою інформаційного забезпечення (інформаційних каналів) досягається взаємозв'язок суб'єкта управління із зовнішнім та внутрішнім середовищем. Інформація може бути про: ймовірність настання ризикової події; фінансову стійкість та платоспроможність партнерів, клієнтів, конкурентів, кредиторів; економічну і політичну ситуацію в країні; стан вітчизняного і зарубіжного ринку машинобудівної продукції; умови страхування тощо.

Інформаційне забезпечення МУР є не лише джерелом даних для аналізу ризиків підприємства, а й необхідним засобом зниження рівня ризиків.

Для обробки отриманої інформації на підприємстві, якісного її аналізу необхідною складовою аналітичного забезпечення є програмне забезпечення.

Аналіз отриманої інформації повинен забезпечити вирішення таких завдань:

1) визначення причин ризику з метою його недопущення в майбутньому;

2) встановлення рівня залежності між ймовірністю виникнення ризику та величиною втрат.

Необхідним елементом МУР є фінансове забезпечення – наявність і достатність коштів на покриття витрат на його функціонування. Наведемо можливі, на нашу думку, витрати на формування та реалізацію МУР на підприємстві:

– витрати на формування МУР (визначення осіб, які будуть здійснювати управління ризиками);

– витрати на правове забезпечення (розробка посадових інструкцій, положень);

– витрати на інформаційне забезпечення (купівля інформації, складання звіту);

– заробітна плата працівникам, які виконують обов'язки з ризик-менеджменту;

– фінансування визначених заходів впливу на рівень ризику.

Усі витрати, спрямовані на формування та реалізацію МУР на підприємстві, потрібно постійно аналізувати та систематизувати, оскільки в майбутньому їхню величину можна порівняти з величиною тих втрат, яких вдалося уникнути.

Для забезпечення стабільного функціонування підприємства та досягнення ним своєї мети за умов постійної невизначеності та ризикових ситуацій, керівництво підприємства повинно бути готове до збільшення витрат на управління ризиками. Це забезпечить стійкість позицій підприємства на завойованих ринках не лише сьогодні, але й у довгостроковій перспективі. Якщо ж співставляти втрати, які зазнає підприємство в результаті впливу ризиків у разі нездійснення управління ними із витратами, які воно понесе на управління ризиками, то ці суми будуть значно більші, ніж останні. Це пов'язано з частими змінами в політичному, економічному та соціальному середовищах, що спричиняють появу ризиків, які постійно впливають на діяльність будь-якого підприємства.

Впровадження МУР, який базуватиметься на принципах, важелях, методах управління ризиками та визначених елементах підсистеми забезпечення, дозволить підприємству зустріти у всеозброєнні ризики та значно зменшити їхній негативний вплив на його фінансово-господарську діяльність.

Висновки. Отже, на підставі проведених досліджень можна рекомендувати підприємствам механізм управління ризиками, оскільки його застосування дозволить їм не тільки виживати в ринковому середовищі, яке динамічно змінюється,

а й стабільно функціонувати й розвиватися, що є умовою та гарантією забезпечення економічного розвитку країни.

Література:

1. Борисова Т. Теоретичні аспекти управління ризиком на підприємстві / Т. Борисова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 7. – С. 116–121.
2. Олифіров А. Управление собственным риском предприятия: монография / А. Олифіров, Д. Бабкин. – Донецк : [ДонНУЭТ], 2008. – 160 с.
3. Тюленева Ю. Основы механизма управления рисками підприємницької діяльності / Ю. Тюленева // Проблемы науки. – 2010. – № 1. – С. 39–45.
4. Цвігун Т. Кадрове забезпечення – основний елемент механізму управління ризиками / Т. Цвігун // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – № 51. – С. 171–176.
5. Лопатовський В. Оцінка необхідності використання процесу управління ризиками на підприємстві / В. Лопатовський // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6. – Т. 1. – С. 105–108.
6. Стрельбіцька Н. Становлення та розвиток міжнародних стандартів управління ризиками / Н. Стрельбіцька // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2008. – № 6. – С. 84–93.
7. Шпандарук В. Вдосконалення управління ризиками підприємств на засадах реалізації превентивних заходів / В. Шпандарук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 3. – Т. 1. – С. 241–244.

Цвігун Т.В. Механізм управління ризиками в системі управління підприємством

Анотація. В статті досліджується місце механізму управління ризиками в системі управління підприємством. Сформований механізм управління ризиками. Рассмотрены и проанализированы основные его элементы и их взаимосвязь.

Ключевые слова: стабільне розвиток, ризикові фактори, управління, управління ризиками, механізм управління ризиками, елементи механізму, ризик-менеджер, процес управління ризиками.

Tsvihun T.V. The mechanism of risk management in the system of enterprise administration

Summary. The article examines the place of mechanism of risk management in the enterprise administration system. The risk management mechanism is formed. The main elements and their interconnection are reviewed and analysed.

Keywords: sustainable development, risk factors, administration, risk management, mechanism of risk management, elements of mechanism, risk-manager, process of risk administration.

Швець Ю.О.,
к.е.н., старший викладач кафедри фінансів,
банківської справи і страхування,
Запорізький національний університет
Вернидуб М.Ю.,
студент,
Запорізький національний університет

МЕХАНІЗМ ПРОВЕДЕННЯ САНАЦІЇ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто наявні підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників до трактування сутності дефініції «санация». Ці підходи були проаналізовані та на їхній основі було розвинуто власне трактування терміну санация, яке містить у собі не лише фінансові, а й правові та організаційні аспекти діяльності промислових підприємств. Обґрунтовано сутність та структуру проведення санация, а також запропонований механізм, який визначає необхідність та доцільність проведення санация на підприємстві.

Ключові слова: боржник, збитки, капітал, оздоровлення, неплатоспроможність, санация.

Постановка проблеми. На сьогодні підприємницька діяльність в Україні потерпає від кризи, що спричинена економічною та політичною нестабільністю в країні. Саме через це з'являються додаткові труднощі у проведенні виваженої оперативної та стратегічної політики на підприємствах, які необхідні для ефективного функціонування на підприємстві. Нині переважна більшість середніх та великих підприємств мають збиткові результати діяльності та не можуть мати ефективних механізмів щодо врахування змін навколишнього середовища.

Такі фактори ведуть до накопичення збитків від діяльності та ускладнює, а інколи й унеможливує, процес виходу з кризи. Варто відзначити, що вивчення та проведення санация на підприємствах стає не лише важливою, а також і невід'ємною складовою на шляху оздоровлення фінансового стану промислових підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до проаналізованих підходів вітчизняних та зарубіжних учених можна визначити, що немає єдиної думки з приводу визначення санация. Дослідженням аспектів фінансової санация підприємств займалися такі відомі західні науковці: Р. Альтман, Дж. Барні, Дж. Ван Хорн, Х. Дженінг, Р. Румелт, К. Спрінгейт та інші. Серед вітчизняних дослідників це питання вивчали О. Терещенко, І. Бланк, В. Василенко, В. Грачов, І. Косарів, А. Подерьогін, С. Покропивний.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ми можемо побачити, що існує ряд понять та підходів до визначення санация, проте на сьогодні залишається не до кінця дослідженим та узагальненим механізм проведення санация.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження механізму санация на промислових підприємствах, а також аналіз та доцільність його проведення на підприємствах України.

Виклад основного матеріалу. Санация є складним і комплексним поняттям, його можна розглядати з різних боків – історичного, правового, фінансового, економічного, функціо-

нального тощо. З історичного погляду слово санация походить від латинського «sanare», що означає «видування», «оздоровлення» [1].

Фінансовий та функціональний аспекти досить широко розкриті в роботах вітчизняних та зарубіжних учених-економістів, у широкому розумінні характеризують санация як систему заходів задля відновлення та покращення фінансового стану підприємства. Правовий доцільно розглядати на основі законодавчої бази, де законодавець виділяє поняття «санация», як систему заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, кредитор боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до порушення провадження у справі про банкрутство [2].

Визначення в таблиці 1 розкривають санация лише як фінансову підтримку боржника. Водночас, окрім фінансового боку, слід враховувати також організаційно-правовий та управлінський аспекти діяльності боржника.

Проведений аналіз дає змогу сформулювати наше власне визначення терміна «санация». Санация – це система заходів, що створюється на основі чітко визначеного плану, мета якого полягає у проведенні змін управлінського характеру (призначення тимчасових керівників, які відповідальні за дотримання плану), впровадження оперативних змін в організації функціонування підприємства, а також у фінансовому оздоровленні підприємства, яке містить задоволення вимог кредиторів, відновлення платоспроможності, конкурентоспроможності та ліквідності, а також отримання прибутку.

Брак фінансових коштів на підприємстві веде до незапланованих витрат або недосягнення необхідного фінансового результату. Це стає причиною його неплатоспроможності. Також у разі, якщо підприємство не може вчасно розрахуватися зі своїми кредиторами та сплатити зобов'язання до державного бюджету, то з'являються проблеми, що, як наслідок, можуть призвести до банкрутства.

Для проведення санация на підприємстві, ми пропонуємо такий підхід:

По-перше, необхідно визнати підприємство боржником. Для цього доцільно дати визначення поняттю «боржник». Боржник – це суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, зокрема зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інші види

Підходи щодо визначення терміну «санация»

Автор	Визначення
П. Рогожин	Санация означає надання власником або третьою особою фінансової допомоги організації для розробки конкретних заходів, які не призведуть її до банкрутства.
М. Тітов	Санация – це система оздоровлення неспроможного боржника, надання йому з боку власника майна кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб (зокрема, зарубіжних) фінансової допомоги, спрямованої на підтримку діяльності боржника і запобігання його банкрутству.
А. Бланк	Санация – це залучення зовнішньої фінансової допомоги, яка спрямована на запобігання оголошенню підприємства-боржника банкрутом та його ліквідації, а також впроваджує мобілізацію внутрішніх фінансових резервів.
В. Ельсуков, В. Каменков, Б. Конанов	Санация – це процедура, що передбачає заходи щодо фінансового оздоровлення боржника, тобто відновлення платоспроможності.
Г. Крамаренко, О. Чорна	Санация – це система заходів, проведених для поліпшення фінансового стану підприємства з метою запобігання їхнього банкрутства та підвищення конкурентоспроможності, особливо в періоди економічних криз.
І. Плікус	Санация – це система заходів, здійснюваних для запобігання банкрутства промислових підприємств, яке може відбуватися злиттям підприємства, яке перебуває на межі банкрутства, з потужнішою компанією.
О. Терещенко	Санация – це заходи фінансово-економічного характеру, які відбивають фінансові відносини, що виникають у процесі мобілізації та використання внутрішніх і зовнішніх фінансових джерел оздоровлення підприємства.
Н. Здравомислов, Б. Бекенферде, М. Гелінг	Санация – це система фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових і соціальних заходів, спрямованих на досягнення чи відновлення платоспроможності, ліквідності, прибутковості і конкурентоспроможності підприємства-боржника в довгостроковому періоді.

Джерело: розроблено авторами на основі [3; 4]

загальнообов’язкового державного соціального страхування, податків і зборів (обов’язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого терміну їх сплати [2].

По-друге, визнати підприємство неплатоспроможним, а це можливо, якщо виконуються такі фінансові умови:

- 1) сума боргу не може бути покрита власними коштами та її розмір занадто суттєвий;
- 2) існують тривалі прострочення виплат боргів.

Отже, саме ці умови вказують на неспроможність підприємства задовольнити потреби кредиторів. Проте фактична (справжня) неплатоспроможність настає лише після винесення відповідного рішення господарським судом, який на основі проаналізованої звітності доходить до цього висновку. Саме тому, якщо дотримуються перші дві умови, лише тоді можна переходити до наступного пункту.

По-третє, звернення до суду для отримання рішення про фактичну неплатоспроможність. Суд зобов’язаний визнати підприємство неплатоспроможним, якщо наявні такі умови:

1. Характер грошових зобов’язань, тобто зобов’язань боржника сплатити кредитору певну грошову суму, яка не містить штраф та пеню.

2. Базовий розмір грошових вимог. Ця ознака є критерієм, на підставі якого приймається заява та можливе порушення справи про банкрутство.

3. Безперечність вимог. Щоб неплатоспроможність була реальною, грошові вимоги кредитора повинні бути безперечними. Безперечність передбачає те, що спору між боржником і кредитором немає, оскільки він уже є вирішеним у судовому чи досудовому порядку.

4. Термін несплати. Законодавство визначає зовнішню ознаку неплатоспроможності, якщо вимоги не буди задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого терміну їхнього погашення. Якщо термін менше трьох місяців, то неплатоспроможність тимчасова; якщо більший – можна говорити про стійку чи абсолютну неплатоспроможність.

5. Наявність виконавчого розпорядження. Реальність неплатоспроможності повинна бути підтверджена виконавчим розпорядженням. Це означає, що боржник не може виконати своїх зобов’язань [5].

На нашу думку, запропонований підхід для визначення необхідності проведення санації – дієвий, оскільки поєднує в собі фінансові та законодавчі аспекти, які своєю чергою створюють систему, яка найбільш повно та ефективно розкриває доцільність проведення санації.

Рис. 1. Умова необхідності проведення санації на підприємстві

Джерело: узагальнено авторами на основі [5]

На рис. 1 зображена узагальнена схема передумов, які необхідні задля того, щоб запровадити санацію на підприємстві.

Лише після того, як підприємство визнано неплатоспроможним, можна починати процес підготовки до санації. Починати необхідно з визначення концепції санації. Концепція санації – це приблизний, узагальнювальний план оздоровлення неплатоспроможного підприємства. Вона передбачає визначення мети та стратегічних напрямків проведення санації. Однак необхідно пам'ятати, що на законодавчому рівні чітко встановлені критерії, які потрібно дотримуватися щодо санації (таблиця 2).

Таблиця 2

Основні критерії фінансової санації підприємства

Термін санації	12 місяців (за клопотанням комітету кредиторів чи керуючого санацією може бути подовжений до 18 місяців або скорочений)
Способи санації	- реструктуризація підприємства; - репрофілювання підприємства; - мирова угода про відстрочку боргів або їхнє прощення; - ліквідація дебіторської заборгованості; - продаж частини майна боржника; - продаж майна як цілісного майнового комплексу (для недержавних підприємств) - виконання зобов'язань боржника його власником; - прийняття на себе інвестором зобов'язань боржника шляхом переведення боргу та їхнє виконання
Відповідальний за проведення санації	Арбітражний керуючий без участі адміністрації боржника
Додаткові можливості	У процесі санації передбачена можливість розірвання раніше укладених договорів боржника, а також визнання договорів недійсними

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

Метою фінансової санації є покриття поточних збитків та усунення причин їхнього виникнення, поновлення або усунення причин їхнього виникнення, поновлення або збереження ліквідності й платоспроможності підприємства, скорочення всіх видів заборгованості, поліпшення структури оборотного капіталу та формування фондів фінансових ресурсів, необхідних для проведення санаційних заходів виробничо-технічного характеру [4].

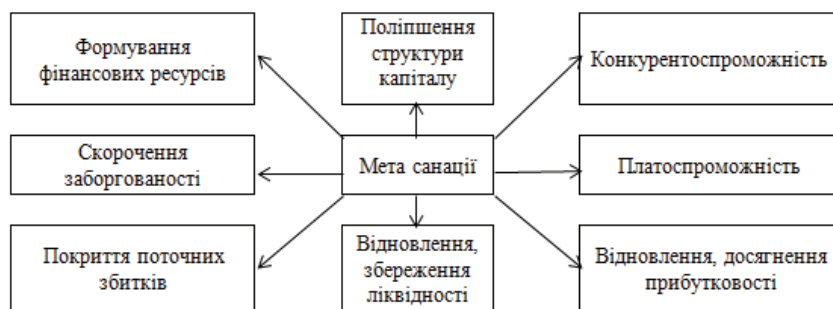

Рис. 2. Стратегічні напрями санації на підприємстві

Джерело: [8]

На рис. 2 зображені стратегічні напрями санації, які необхідно враховувати та досягти задля того, щоб санація була ефективною.

На нашу думку, доцільно провести аналіз ризиків банкрутства та необхідності впровадження санації на підприємствах ПАТ «Укрнафта» та ПАТ «Запоріжтрансформатор», а також проаналізувати фінансовий стан підприємств за допомогою коефіцієнтів за моделями О. Терещенка та Р. Ліса.

У таблиці 3 проілюстровані результати дослідження ПАТ «Укрнафта» за допомогою моделей банкрутства Р. Ліса та О. Терещенка.

Таблиця 3

Аналіз ризику настання банкрутства ПАТ «Укрнафта»

	2013 рік	2014 рік	2015 рік
Модель Р. Ліса	0,037	0,032	0,028
Модель О. Терещенка	1,352	0,478	1,255

Джерело: розраховано на основі [5; 6]

Відповідно до проаналізованих даних, слід зауважити, що за моделлю О. Терещенка у 2013 р. фінансова рівновага була порушена, у 2014 р. підприємству загрожувало банкрутство, але у 2015 р. почали відбуватися зрушення, тому стан підприємства дещо покращився, проте все одно існував ризик банкрутства. Щодо моделі Р. Ліса, то вона ілюструє нам, що починаючи з 2013 р. загроза банкрутства існувала та ризик збільшувався щорічно.

На підприємстві ПАТ «Укрнафта» доцільно почати санаційні заходи, з метою уникнення банкрутства та відновлення платоспроможності, а також ефективного функціонування.

Перейдемо до аналізу ризику настання банкрутства на ПАТ «Запоріжтрансформатор», який наведений у таблиці 4.

Таблиця 4

Аналіз ризику настання банкрутства ПАТ «Запоріжтрансформатор»

	2013 рік	2014 рік	2015 рік
Модель Р. Ліса	0,030	0,004	-0,047
Модель О. Терещенка	2,540	0,185	0,198

Джерело: розраховано на основі [5; 6]

За результатами здійснених досліджень (таблиця 4) варто відзначити, що за моделлю О. Терещенка у 2013 р. ПАТ «Запоріжтрансформатор» вважалося фінансово стійким і йому не загрожувало банкрутство, проте у 2014 та 2015 рр. з'явилася реальна загроза банкрутства, якщо не вдається до санаційних заходів. Щодо моделі Р. Ліса, то результати свідчать про те, що підприємство, починаючи з 2014 р., має дуже високий рівень ризику настання банкрутства.

На нашу думку, підприємство повинно якомога швидше почати розробку плану санації, задля того, щоб забезпечити уникнення банкрутства та зробити все необхідне для відновлення фінансового здоров'я підприємства.

Висновки. Враховуючи все вищезазначене, можна відзначити, що санація – це комплекс заходів спрямованих на оздоров-

лення підприємства, сутність яких полягає у збільшенні ефективності діяльності, конкурентоспроможності, фінансової стійкості завдяки проведенню внутрішніх змін на підприємстві та домовленостей із кредиторами. Було запропоновано механізм проведення санації, який об'єднує в собі фінансові та правові засади, які обґрунтовують та створюють беззаперечний мотив для впровадження заходів оздоровлення промислових підприємств.

Слід зазначити, що, проаналізувавши результати діяльності двох великих промислових підприємств України, можна зробити висновок щодо доцільності та необхідності прийняття рішення щодо санації на досліджених підприємствах.

Література:

1. Грачов В., Косарева І., Прохорова В., Кузенко Т. Управління фінансовою санацією : навч. посіб. – Харків : ВД «Інжек», 2004. – 208 с.
2. Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» № 2344-ХІІ від 14.05.92 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
3. Колісник М. Фінансова санація і антикризове управління підприємством : навч. посіб. / М. Колісник, П. Льчук, П. Віблий. – К. : Кондор, 2007. – 272 с.
4. Плікус І. Удосконалення механізму управління фінансовою санацією підприємств / І. Плікус, Н. Новак, Т. Мільчаковський // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2010. – № 1 (Том 2). – С. 69–77.
5. Тюріна Н., Карвацка Н. Управління фінансовою санацією підприємства : Підручник. – Львів : Новий світ, 2008. – 396 с.
6. Статистична інформація бралася з офіційного сайту ПАТ «Запоріжтрансформатор» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ztr.com.ua/ua/financial_statements.
7. Статистична інформація бралася з офіційного сайту ПАТ «Укрнафта» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrnafta.com/ru/investors/financial_results/.
8. Юрій Е. Санація як система заходів оздоровлення підприємства / Е. Юрій // Вісник ОНУ ім. І. Мечнікова. – 2013. – № 3. – С. 160–162.

Швец Ю.О., Вернидуб М.Ю. Механізм проведення санації на промислових підприємствах в кризових умовах функціонування

Анотація. В статті розглянуті існуючі підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників до трактування сутності дефініції «санація». Ці підходи були проаналізовані і на їх основі була розвита власна трактування терміна «санація», яка включає в себе не тільки фінансові, але і правові і організаційні аспекти діяльності промислових підприємств. Обґрунтована сутність і структура проведення санації, а також запропоновано механізм, який визначає необхідність і цілесобразність проведення санації підприємства.

Ключеві слова: боржник, втрати, капітал, оздоровлення, неплатежеспособність, санація.

Shvets Y.O., Vernydub M.Y. The readjustment mechanism at industrial enterprises in crisis operation conditions

Summary. The article considers existing approaches of domestic and foreign researchers to the interpretation of the essence of a definition “readjustment.” These approaches are analysed, and based on them we developed own interpretation of the term of readjustment, which includes not only financial but also legal and organizational aspects of the industry. The essence and structure of readjustment are substantiated and a mechanism that determines the need and feasibility of readjustment at the enterprise is proposed.

Keywords: debtor, losses, capital, recovery, insolvency, readjustment.

*Ярмак М.Р.,**здобувач,**Харківський національний аграрний університет
імені В.В. Докучаєва**Довгопола Ю.С.,**аспірантка,**Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця*

РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ БЕНЧМАРКІНГУ

Анотація. У статті розвинуто інструментарій управління конкурентоспроможністю підприємства на основі бенчмаркінгу, відмінністю якого є технологія вибору підприємства-еталону для порівняння з урахуванням стадії життєвого циклу підприємства-реципієнта та інтегрального показника ефективності, розрахованого з використанням методу оболонкового аналізу даних через співставлення пов'язаних між собою вхідних (середньорічний обсяг оборотного капіталу, середньорічна вартість основних засобів, середньоспискова чисельність персоналу) та вихідних (обсяг продажів, обсяг чистого прибутку) параметрів.

Ключові слова: конкурентоспроможність, управління, бенчмаркінг, підприємство, ефективність.

Постановка проблеми. Необхідність розроблення комплексних підходів для забезпечення ефективного управління конкурентоспроможністю вітчизняних підприємств, зниження рівня якої є однією з основних проблем їхнього сучасного розвитку, зумовлює важливість пошуку та комбінованого використання дієвих інструментів управління. При цьому вибір того чи іншого інструментарію необхідно здійснювати не тільки за цілями підприємства, але й зважувати на особливості його діяльності та на несуперечливість інструментів і можливість узгодженого їхнього використання. До того ж, важливим критерієм такого вибору, який здебільшого не приймають до уваги, є врахування стадії життєвого циклу підприємства. Серед інструментів управління конкурентоспроможністю підприємства практичний інтерес із погляду універсальності їхнього застосування на стратегічному й тактичному рівнях викликає бенчмаркінг. За своїм функціональним призначенням він має велику кількість переваг порівняно з іншими інструментами, зокрема з урахуванням необхідності проведення підприємствами ґрунтовних маркетингових досліджень показників діяльності їхніх конкурентів, аналізу методів ведення бізнесу та конкурентної позиції на ринку. Актуальність використання бенчмаркінгу підтверджується результатами опитувань, проведених консалтинговою компанією Bain & Company, згідно з якими бенчмаркінг знаходиться в ТОП-10 практик управління з 2000 до 2015 рр., причому в 2008, 2010, 2011 рр. він посідав перше місце в рейтингу. Бенчмаркінг у 2014 р. використовували 44% досліджених компаній (за прогнозами на наступний рік цей показник мав досягти 77%), рівень задоволеності менеджменту цією технологією становить 3,8 бала за п'ятибальною шкалою [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За наявності науково-практичних розробок щодо використання бенчмаркінгу,

визначення його сутності, видів, етапів реалізації, які містяться в роботах О. Бобровської [2], М. Бублик [3], Ю. Двірко [4], Р. Кемпа [5], В. Лобанової [6], П. Перерви [7], Д. Протасова [8], Є. Савельєва [9], Дж. Харрінгтона [10], технологія його проведення все ще вимагає подальшого розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У наявних підходах не враховано, що необхідно не лише здійснювати бенчмаркінгові порівняння з підприємствами, які досягли найкращих результатів, а й брати до уваги, що різні етапи розвитку підприємств зумовлюють різні можливості щодо вдосконалення їхньої діяльності. Наприклад, упровадження досвіду зрілого підприємства в діяльність підприємства, яке нещодавно розпочало своє функціонування, може не принести очікуваної користі і навіть створити додаткові проблеми. Тому доцільно обирати партнера для бенчмаркінгу, який має подібні закономірності розвитку, що й досліджуване підприємство, тобто враховувати стадію його життєвого циклу.

Метою статті є подальший розвиток інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємства на основі бенчмаркінгу з урахуванням стадії його життєвого циклу.

Поставлена мета обумовила необхідність вирішення таких завдань: 1) визначити сутнісні особливості бенчмаркінгу в процесі управління конкурентоспроможністю підприємства; 2) виділити етапи проведення бенчмаркінгу; 3) обґрунтувати вибір підприємства-еталона для бенчмаркінгового порівняння.

Виклад основного матеріалу. Для врахування характеристик бенчмаркінгу під час управління конкурентоспроможністю підприємства доцільно проаналізувати підходи до трактування його сутності (таблиця 1).

В усіх тлумаченнях поняття «бенчмаркінг», які розглянуто в таблиці 1, зроблено наголос на тому, що механізм його дії реалізується порівняно з власною діяльністю з діяльністю галузевих лідерів. Проте не всі дослідники підкреслюють мету такого порівняння, яка полягає у визначенні найкращих галузевих досягнень, виявленні ключових переваг конкурентів та інтегрування їх досвіду в діяльність підприємства. Слід зазначити, що якщо спочатку бенчмаркінг розумівся скоріше як процес слідування кращим зразкам, то в цей час він усе більш зосереджує увагу на перенесенні передових прийомів і методик організації діяльності [11, с. 46].

П. Перерва та Н. Ткачова [7] зауважують, що проведення бенчмаркінгу конкурентних переваг підприємства, по-перше, дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності такого підприємства;

Узагальнення теоретичних підходів щодо визначення сутності бенчмаркінгу

Автор	Визначення поняття «бенчмаркінг»
О. Бобровська [2, с. 8]	Ціле орієнтована й цілеспрямована діяльність із системного вивчення виміру й оцінки результатів діяльності складних соціально-економічних систем і їх порівняння з результатами діяльності лідерів у соціально-економічному й технологічному просторі їх існування з метою одержання інформації, корисної для покращення власної діяльності завдяки впровадженню в неї найкращих практик сучасних ділових методів.
С. Крамарчук, Н. Лубкей [12]	Перманентний, безперервний процес порівняння товарів (робіт, послуг), виробничих процесів, методів та інших параметрів досліджуваних фінансових та не фінансових структур з аналогічними об'єктами інших структур.
Є. Савельєв та ін. [9, с. 7]	Передбачає вивчення чужого досвіду, оцінку його цінності для свого підприємства.
А. Гончарук [13, с. 253]	Метод управління ефективністю різних сфер діяльності (виробництва, збуту, логістики, фінансів, кадрової політики та ін.), заснований на порівняльному аналізі роботи компанії з кращими представниками галузі (або інших галузей), який полягає в оцінці власної і галузевої ефективності, ідентифікації та вивченні роботи галузевих лідерів і впровадження найкращих галузевих досягнень у свою діяльність.
Ю. Двірко [4, с. 113]	Процес запозичення конкурентних переваг і підвищення конкурентоспроможності підприємств завдяки пошуку, вивчення та адаптації найкращих методів реалізації бізнес-процесів із метою підвищення ефективності їх функціонування.
Н. Страчкова, М. Федорова [11, с. 46]	Систематичний процес із виявлення найкращих продуктів, послуг, процесів і практик, які можуть бути адаптовані і застосовані для вирішення певних комерційних проблем: зниження собівартості, зменшення тривалості виробничих циклів, збільшення надійності, скорочення запасів і ін.
Ж. Горностаєва [14]	Продукт еволюційного розвитку концепції конкурентоспроможності, що передбачає розробку програми поліпшення якості на основі порівняльного аналізу своїх показників роботи з аналогічними показниками конкурентів. Альтернативний метод стратегічного планування, у якому завдання визначаються не від досягнутого, а на основі аналізу показників конкурентів.
Колектив авторів [15]	Мистецтво знаходження або виявлення того, що інші роблять краще за всіх, із подальшим вивченням, удосконаленням і застосуванням чужих методів роботи.
М. Бублик, М. Хім'як [3, с. 137]	Нескінченний процес порівняння товарів (робіт та послуг), методів, технологій та інших параметрів досліджуваного підприємства з аналогічними об'єктами кращих підприємств певної галузі.

по-друге, дає можливість отримання додаткового синергетичного ефекту завдяки спільній дії різних конкурентних переваг (як наявних, так і набутих завдяки процесу бенчмаркінгу).

Розглядаючи процес бенчмаркінгу, дослідники [5; 6; 8; 13; 11; 15] конкретизують його шляхом використання різної кількості етапів (від 4 до 10), що пов'язано з деталізацією деяких із них та акцентуванням уваги на окремих аспектах бенчмаркінгового дослідження.

На основі узагальнення наявних поглядів, пропонуємо послідовність проведення бенчмаркінгу в процесі управління конкурентоспроможністю підприємства (рис. 1).

Етап 1. Визначення предмету бенчмаркінгу. Оскільки метою управління конкурентоспроможністю підприємства є підвищення її рівня, предметом бенчмаркінгового порівняння виступатимуть показники ефективності управління конкурентоспроможністю підприємства-реципієнта. Ці показники відображають цілі підприємства у сфері управління фінансами, маркетингом, виробництвом та персоналом і складають збалансовану систему показників (ЗСП). Показники фінансової підсистеми є результуючими, і згідно з логікою побудови ЗСП, безпосередній вплив на них здійснює маркетингова діяльність із реалізації продукції, забезпечення тривалих відносин зі споживачами. Дієвість маркетингових інструментів значною мірою залежить від асортименту продуктів та послуг, підвищення якості їх надання, що досягається ефективним процесом виробництва. Оскільки організація виробництва неможлива без участі кваліфікованих спеціалістів, це обумовлює вплив заходів у сфері розвитку та навчання персоналу підприємства на оптимізацію виробничого процесу.

Етап 2. Ідентифікація партнера для бенчмаркінгу (підприємства-еталона). Для зіставлення значень показників за підсистемами ЗСП, які відображають ефективність управління конкурентоспроможністю, необхідно обрати найбільш ефективно функціональне (еталонне) підприємство. Технологію вибору підприємства-еталона запропоновано вдосконалити через реалізацію такої процедури:

1) слід залишити в переліку потенційних підприємств для порівняння лише ті, що знаходяться на тій самій стадії життєвого циклу, що і досліджуване підприємство (підприємство-реципієнт). Підприємством-реципієнтом у цьому дослідженні є ПАТ «Каплицівське». Згідно з розробленими методичними положеннями щодо визначення стадії життєвого циклу [16] це підприємство знаходиться на стадії зростання, тому підприємство-еталон слід визначити серед підприємств на цій же стадії;

2) слід провести ранжування відібраних підприємств за значенням інтегрального показника ефективності, для розрахунку якого запропоновано використати метод Data Envelopment Analysis (оболонковий аналіз даних), та обрати еталонним підприємством з максимальним значенням показника.

Метод Data Envelopment Analysis (DEA) застосовано для визначення еталонного підприємства, виходячи з таких міркувань:

- під час проведення бенчмаркінгу саме ефективні об'єкти обирають як еталони, а ключовим поняттям у методі DEA є ефективність;

- існує можливість обчислення межі ефективності або оболонкової поверхні, що складається з еталонно функціональних підприємств, визначення балів ефективності для кожного під-

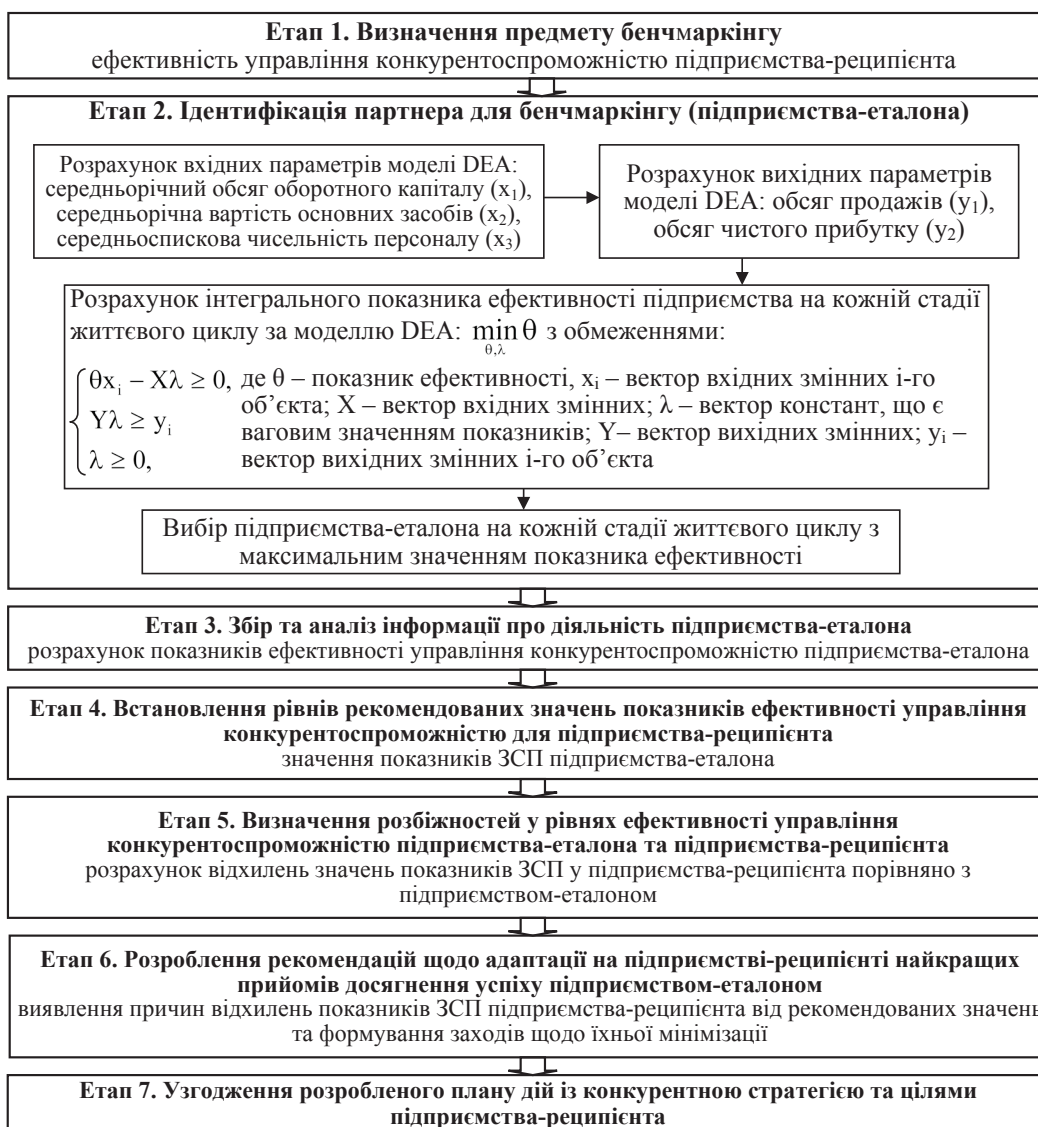

Рис. 1. Етапи проведення бенчмаркінгу конкурентоспроможності підприємства

Джерело: розроблено авторами

приємства (вони відображають його відстань від межі ефективності) та ефективної опорної множини (сукупність ефективних підприємств, близьких до оцінюваних), на яку можуть орієнтуватися неефективні підприємства;

- математична модель, побудована на основі цього методу, може модифікуватись залежно від потреб керівництва, оскільки не вимагає точної специфікації функціональної залежності. Це забезпечує гнучкість та оперативність у процесі прийняття управлінських рішень.

Обчислити ефективність за методом DEA можна за одним із варіантів: 1) за моделлю, що орієнтована на вхід (input-oriented), і мінімізує вхідні параметри, які характеризують наявні ресурси підприємства; 2) за моделлю, що орієнтована на вихід (output-oriented), і максимізує значення вихідних параметрів. Оскільки більшість дослідників використовують модель, орієнтовану на вхід [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24], у цьому дослідженні під час вибору підприємства-еталона для бенчмаркінгового порівняння буде побудований вид моделі, наведений на рис. 1. Якщо об'єкт має значення θ , що дорівнює 1, він є ефективним, а об'єкт зі значенням $\theta < 1$ є неефективним.

Наступним етапом під час побудови моделі є вибір вхідних та вихідних параметрів.

У роботі [18, с. 24] згадують лише два вхідних параметра – працю та капітал, а також один вихідний – обсяг наданих послуг. Натомість у джерелі [22, с. 96] як змінні входів були відібрані п'ять параметрів: середньорічна чисельність персоналу, матеріальні витрати на виробництво продукції, відрахування на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація, а вихідними змінними – обсяг виробництва та обсяг реалізованої продукції. Проте витрати не є ресурсами, використання яких згідно з логікою методу DEA може бути ефективним або неефективним, тому перелік вхідних параметрів потребує корегування.

Цікавим є підхід до визначення вхідних і вихідних змінних моделі DEA, викладений у роботі [19, с. 84]. За основний результативний показник при цьому взято скоригований прибуток від звичайної діяльності після оподаткування, що відображає прибуток, який би одержало підприємство, якщо б не мало відсоткового боргу. Як допоміжний результативний параметр використано грошову виручку. Розробники цього підходу спра-

ведливо зазначають, що основними ресурсами в агрегованому вигляді є праця та капітал. Фактори виробництва вони поділяють на три групи: 1) чисті основні засоби, що відображають виробничі потужності підприємства; 2) виробничо спожитий оборотний капітал у формі матеріальних витрат; 3) праця як ресурс, що виражений у середньообліковій чисельності працівників.

У розробленій О. Барилевич моделі DEA як входи використано середньооблікову чисельність працівників, матеріальні витрати на виготовлення продукції, середньорічну вартість основних засобів виробничого призначення, а виходом є виручка від реалізації продукції [21, с. 104]. Вартість основних засобів та середньоспискову чисельність працівників використано як вхідні параметри, а виручку від реалізації – як вихідний також у моделі [23, с. 178], при цьому третім вхідним ресурсом, на відміну від попереднього підходу, був залучений капітал.

Під час аналізу технічної ефективності аграрних підприємств А. Білич як результативний показник обрав значення прибутку до оподаткування, сплати податків та нарахування амортизації, який фактично відображає суму того грошового потоку, який є доступний власникам, кредиторам та іншим інвесторам, а основними ресурсами для отримання запланованого результату є праця (середньооблікова кількість працівників) та капітал (основний та оборотний), а також земля (площа сільськогосподарських угідь) [24, с. 39].

За результатами узагальнення наявних підходів щодо вибору вхідних та вихідних параметрів моделі DEA у цьому дослідженні пропонують використовувати середньорічний обсяг оборотного капіталу (x_1), середньорічну вартість основних засобів (x_2), середньооблікову кількість працівників

(x_3) як вхідні параметри та обсяг продажів (y_1) і чистий прибуток (y_2) – як вихідні.

Для забезпечення зіставлення з досліджуваним підприємством запропоновано здійснювати ранжування за показником ефективності тих підприємств, що перебувають на однаковій стадії життєвого циклу з підприємством-реципієнтом.

Розроблений підхід до визначення підприємства-еталона для бенчмаркінгового порівняння апробовано на прикладі тих сільськогосподарських підприємств, які у 2015 р. знаходилися на стадії зростання.

Розраховані значення показника ефективності та ранкінг підприємств наведені в таблиці 2. Розрахунки були проведені у програмі Microsoft Excel у модулі «Пошук рішення».

Таблиця 2

Показники ефективності та ранкінг підприємств на стадії зростання

Підприємство	Показник ефективності (θ)	Ранг
ПрАТ «Агрофірма ім. Г.С. Сковороди»	1	1
ПАТ «Ульяновське»	1	1
ПАТ «Велика Круча»	0,94	2
ПАТ «Конотопагропостач»	0,93	3
ПАТ «Агрофірма «Гюнівська»»	0,87	4
ПАТ «Дружба»	0,85	5

Джерело: розраховано авторами.

З таблиці видно, що найбільш ефективними серед підприємств, які у 2015 р. знаходилися на стадії зростання, є ПрАТ

Таблиця 3

Відхилення значень показників ефективності управління конкурентоспроможністю підприємства-еталона та підприємства-реципієнта

Показники ЗСП	Значення показників		Відхилення показників підприємства-реципієнта від підприємства-еталона
	ПрАТ «Агрофірма ім. Г.С. Сковороди» (еталон)	ПАТ «Каплицівське» (реципієнт)	
Підсистема фінансів			
коефіцієнт фінансової незалежності	0,975	0,636	-0,339
коефіцієнт покриття	27,206	2,489	-24,717
прибутковість активів, %	42,569	32,415	-10,154
Підсистема маркетингу			
показник ринкової частки, %	0,025	0,029	0,004
коефіцієнт рентабельності продажів	0,480	0,412	-0,068
ROI у збутову діяльність	218,681	6,975	-211,706
Підсистема виробництва			
коефіцієнт придатності основних фондів	0,569	0,296	-0,273
фондовіддача	2,597	4,761	2,164
показник прибутковості виробництва	0,619	0,571	-0,048
Підсистема розвитку і навчання персоналу			
коефіцієнт стимулювання персоналу	0,809	0,917	0,108
показник окупності витрат на утримання персоналу	6,322	7,409	1,087
коефіцієнт стабільності трудового колективу	0,938	0,828	-0,11
коефіцієнт кадрового потенціалу	0,861	0,810	-0,051

Джерело: розраховано авторами

«Агрофірма ім. Г.С. Сковороди» та ПАТ «Ульяновське», виходячи з чого перше прийнято як еталон для проведення бенчмаркінгу.

Етап 3. Збір та аналіз інформації про діяльність підприємства-еталона. У процесі цього етапу здійснено розрахунок показників ефективності управління конкурентоспроможністю підприємства-еталона. Такими показниками в дослідженні визначено показники ЗСП.

Етап 4. Встановлення рівнів рекомендованих значень показників ефективності управління конкурентоспроможністю для підприємства-реципієнта. Враховуючи високий рівень співставності підприємства-реципієнта та підприємства-еталона (однакова стадія життєвого циклу та співставні масштаби діяльності за обсягом активів), досягнуті підприємством-еталоном значення показників рекомендовано використовувати досліджуваним підприємством як орієнтири під час планування власної діяльності. Цими орієнтирами можуть бути значення показників ЗСП підприємства-еталона за підсистемами: фінансовою, маркетинговою, виробничою, навчання та розвитку персоналу.

Етап 5. Визначення розбіжностей у рівнях ефективності управління конкурентоспроможністю підприємства-еталона та підприємства-реципієнта через розрахунок відхилень значень показників ЗСП у підприємства-реципієнта порівняно з підприємством-еталоном (таблиця 3).

Як видно з даних таблиці 3 ПАТ «Каплинцівське» має негативні відхилення за показниками фінансової підсистеми. Так, його можливості виконати зовнішні зобов'язання власним коштом є гіршими, ніж у підприємства-еталона. Те ж можна сказати про рівень достатності поточних активів для погашення поточних зобов'язань. Хоча підприємство-реципієнт здатне генерувати прибуток коштом своїх активів, усе ж рівень його рентабельності є нижчим, ніж у підприємства-еталона. Слід зазначити, що ринкова активність ПАТ «Каплинцівське» за обсягом реалізованої продукції є достатньою, а відхилення коефіцієнтів рентабельності продажів та збутової діяльності є від'ємними. Досліджене підприємство має меншу частку залишкової вартості основних фондів у первісній вартості та нижчий показник прибутковості виробництва порівняно з еталонним підприємством. Позитивними рисами підприємства-реципієнта є більш високе співвідношення заробітної плати на підприємстві із середньою заробітною платою в галузі, ніж у підприємства-еталона, та більший чистий ефект від рішень щодо мотивації праці працівників. Водночас відхилення коефіцієнта стабільності трудового колективу та коефіцієнта кадрового потенціалу є негативними.

Етап 6. Розроблення рекомендацій щодо адаптації на підприємстві-реципієнті найкращих прийомів досягнення успіху підприємством-еталоном.

Згідно з результатами аналізу відхилень, проведеного на попередньому етапі бенчмаркінгу, для ПАТ «Каплинцівське» з погляду підвищення рівня його конкурентоспроможності доцільними є такі дії: 1) підвищити рівень незалежності від позикових джерел, рівень достатності поточних активів для погашення поточних зобов'язань, рівень рентабельності активів; 2) забезпечити зростання прибутку на 1 грн собівартості реалізованої продукції та ефективності витрат на збут; 3) зміцнити матеріальну базу та забезпечити її оновлення, підвищити ефективність використання ресурсів, задіяних у виробництві продукції; 4) покращити рівень організації управління на підприємстві, сталість кадрів і рівень забезпеченості кваліфікованими працівниками.

Етап 7. Узгодження розробленого плану дій із конкурентною стратегією та цілями підприємства-реципієнта.

ПАТ «Каплинцівське» може бути рекомендована конкурентна стратегія посилення позицій у вже наявному бізнесі завдяки розширенню асортименту продукції, виходу на ще не освоєні географічні регіони. При цьому можуть обиратися уточнювальні стратегії раціоналізації системи збуту, підвищення ефективності діяльності, раціоналізації виробництва та асортименту, застосування ефективної технології, виходу на традиційні або нові ринки з новою продукцією, зниження витрат.

Сформовані на етапі 6 заходи щодо підвищення рівня ефективності управління конкурентоспроможністю підприємства-реципієнта не суперечать визначеній конкурентній стратегії, узгоджуються з нею та відповідають стратегічним напрямкам розвитку.

Висновки. Отже, бенчмаркінг визначено як дієвий інструмент управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства, що дозволяє виявляти сильні та слабкі боки його конкурентного розвитку, відстежувати та впроваджувати найкращі результати, використовувати виявлені закономірності при реалізації управлінських функцій. Запропонований підхід до вибору підприємства-еталону для бенчмаркінгового порівняння за значенням показника ефективності, розрахованим для сільськогосподарських підприємств на однакових стадіях життєвого циклу, дозволить ідентифікувати партнера для бенчмаркінгу конкурентоспроможності, який характеризується подібними закономірностями розвитку, проте досяг більшої ефективності, ніж підприємство-реципієнт. Це створить основу для встановлення рекомендованих значень показників ефективності управління конкурентоспроможністю для підприємства-реципієнта та для розроблення рекомендацій щодо адаптації найкращих прийомів досягнення успіху підприємством-еталоном.

Подальші дослідження можуть бути проведені в напрямі встановлення меж припустимих відхилень бенчмаркінгових показників від еталонних значень.

Література:

1. Management Tools & Trends 2015 [Electronic resource] / Bain & Company, 2015. – Mode of access : <http://www.bain.com/publications/articles/management-tools-and-trends-2015.aspx>.
2. Бобровська О. Методологічні засади використання технології бенчмаркінгу в стратегічному аналізі й прогнозуванні розвитку регіонів / О. Бобровська // Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту». – 2013. – № 5. – С. 7–14.
3. Бублик М. Бенчмаркінг як спосіб одержання конкурентних переваг / М. Бублик, М. Хім'як // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.5. – С. 136–139.
4. Двірко Ю. Методичні аспекти застосування бенчмаркінгу в діяльності торговельних підприємств споживчої кооперації / Ю. Двірко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 1. – С. 112–121.
5. Camp R. Benchmarking : The Search for Industry Best Practices That Lead to Superior Performance / R. Camp. – New York : Quality Press, 1989. – 299 p.
6. Лобанова В. Використання сучасної концепції бенчмаркінгу при формуванні іміджу підприємств туризму та готельно-ресторанного бізнесу / В. Лобанова, Н. Бунтова // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 7–8. – С. 64–67.
7. Перерва П. Синергетичний ефект бенчмаркінгу конкурентних переваг / П. Перерва, Н. Ткачова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. – Т. I. – С. 55–66.
8. Протасов Д. Теория и практика применения технологии бенч-

- маркінга для улучшения качества деятельности организации : монография / Д. Протасов. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та. – 2009. – 80 с.
9. Савельев С. Бенчмаркінгові методи управління конкуренцією в світовій економіці / С. Савельев, В. Куриляк, Г. Смалюк // Журнал європейської економіки. – 2013. – № 1. – Т.12. – С. 3–27.
  10. Harrington Н. High Performance Benchmarking : 20 Steps to Success / Н. Harrington, J. Harrington. – New York : McGraw-Hill, 1995. – 173 p.
  11. Страчкова Н. Бенчмаркінг как инструмент повышения конкурентоспособности: содержание, виды, этапы развития / Н. Страчкова, М. Федорова // Экономика и управление. – 2009. – № 2–3. – С. 45–51.
  12. Крамарчук С. Визначення сутності поняття бенчмаркінгу / С. Крамарчук, Н. Лубкей // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 4. – С. 229–234.
  13. Гончарук А. Бенчмаркінг як метод управління ефективністю підприємства / А. Гончарук // Труды Одесского политехнического университета. – 2007. – № 1 (27). – С. 253–258.
  14. Бенчмаркінг в сфері послуг : монографія Ж. Горностаева [и др.] ; ГОУ ВПО «Южно-Рос. гос. ун-т экономики и сервиса». – Шахты : ГОУ ВПО «ЮРГУЭС», 2009. – 97 с.
  15. Бенчмаркінг – инструмент развития конкурентных преимуществ : практическое пособие / Н. Воеводина, А. Кулагина, Е. Логинова, В. Толберг. – СПб: Питер, 2004. – 272 с.
  16. Ярмач М. Визначення стадії життєвого циклу сільськогосподарського підприємства / М. Ярмач // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2016. – Вип. 2 (48). – С. 247–254.
  17. Долгих Я. Оцінка ефективності виробництва та реалізації зерна та зернобобових культур в Україні методом DEA / Я. Долгих // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2015. – Вип. 5(64). – С. 126–130.
  18. Григор'єв Г. Проблеми оцінки виробничої ефективності автомобільного транспорту України / Г. Григор'єв // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 107. – Економічні науки. – С. 22–26.
  19. Андрійчук В. Метод аналізу оболонки даних (DEA) у вимірі та оцінці ефективності діяльності підприємств / В. Андрійчук, Р. Андрійчук // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 81–88.
  20. Дмитрук Б. Аналіз ефективності використання ресурсів галузі рослинництва сільськогосподарських підприємств Черкаської області з використанням методу data envelopment analysis (DEA) / Б. Дмитрук, Т. Вітряк // Вісн. Східноєвропейського ун-ту економіки і менеджменту. – 2012. – Вип. 1 (11). – С. 138–147.
  21. Барилевич О. Застосування DEA-аналізу в конкурентному бенчмаркінгу на прикладі молокопереробних підприємств / О. Барилевич // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 102–105.
  22. Гальчинський Л. Модель багатокритеріального оцінювання ефективності підприємства на основі оболонкового аналізу даних / Л. Гальчинський, А. Мандріка // Вісник ОНУ імені І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 4/1. – С. 94–98.
  23. Иванов С. Оценка эффективности предприятий металлургической отрасли методом DEA / С. Иванов, Т. Бугаевский // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества. – 2013. – № 8. – С. 175–181.
  24. Білич А. Теоретична сутність та аналіз технічної ефективності аграрних підприємств / А. Білич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». – 2014. – С. 37–41.
- Ярмач М.Р., Довгополая Ю.С. Развитие инструментария управления конкурентоспособностью предприятия на основе бенчмаркинга**
- В статье получил дальнейшее развитие инструментарий управления конкурентоспособностью предприятия на основе бенчмаркинга, отличием которого является технология выбора предприятия-эталона с учетом стадии жизненного цикла предприятия-реципиента и интегрального показателя эффективности, рассчитанного с использованием метода оболочечного анализа данных через сопоставление связанных между собой входящих (среднегодовой объем оборотных активов, среднегодовая стоимость основных средств, среднесписочная численность персонала) и исходящих (объем продаж, объем чистой прибыли) параметров.
- Ключевые слова:** конкурентоспособность, управление, бенчмаркинг, предприятие, эффективность.
- Yarmak M.R., Dovichopola Y.S. Development of the enterprise competitiveness management tools based on benchmarking**
- Summary.** In the article, the enterprise competitiveness management tools are developed based on benchmarking. The peculiarity of this approach is the technology of benchmark enterprise selection, taking into account the life cycle stage of recipient of enterprise and integrated efficiency indicator. It is calculated using Data Envelopment Analysis by comparing input (average annual volume of current assets, average annual value of fixed assets, average number of employees) and output (sales, net profit) parameters.
- Keywords:** competitiveness, management, benchmarking, enterprise, efficiency.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

---

*Вершигора Ю.З.,
аспірант кафедри економіки і підприємництва,
ПВНЗ «Буковинський університет»*

*Вершигора В.Г.,
к.ф.-м.н., доцент,
декан факультету комп'ютерних систем і технологій,
ПВНЗ «Буковинський університет»*

НЕРІВНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Анотація. У статті проведено дослідження причин нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України. Визначено завдання, які дадуть змогу згладити ці диспропорції.

Ключові слова: регіон, соціально-економічний розвиток, нерівномірність, капіталовкладення, прямі іноземні інвестиції, фондовий ринок, інвестиції на душу населення, проблеми регіонального розвитку.

Постановка проблеми. Нерівномірний розвиток регіонів притаманний будь-якій країні світу. Залежно від ступеня розвитку останньої дана проблема проявляється більш або менш гостро. Підходи до вирішення даної проблеми відрізняються між високорозвиненими країнами та тими, що розвиваються. Як стверджує К.А. Фісун, основні напрями регіональної політики розвинених країн переважно спрямовані на розв'язання питань, що стосуються проблемних регіонів: депресивних, старопромислових, малорозвинених (аграрно-індустріальних з екстремальними природними умовами), з надмірною густиною населення і господарств у межах величезних агломерацій [1].

Нерівномірність розвитку регіонів проявляється в усіх сферах життя: суспільній, економічній, екологічній, науковій та ін. У зв'язку з цим виникає потреба в пошуку шляхів мінімізації негативних впливів територіальної нерівномірності розвитку і сприяння акумуляції фінансових коштів для гармонійного розвитку регіонів. Отже, вивчення та розроблення ефективної регіональної політики розвитку посідає одне з чільних місць в економічних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми регіонального розвитку досліджувалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Починаючи з 70-х років минулого століття, коли велика увага дослідників була зосереджена на розвитку депресивних сільських та малорозвинених регіонів, важливість регіональних досліджень не втратила своєї актуальності і сьогодні, у період суцільної індустріалізації. К. Морган, Д. Беккатіні, М. Портер, Н. Сірф, Н. Ларіна, А. Гранберг, П. Кук, А. Амін, А. Венейблз, З. Боді, Р.Метрон, У. Шарп, Дж. Сорос, Дж. Тьюлз – це далеко не повний перелік зарубіжних учених-економістів, які присвятили свої роботи регіональному розвитку. Серед вітчизняних економістів необхідно згадати таких учених, як І. Школа, С. Залупка, Б. Данилишин, Ю. Макогон, В. Поповкін, С. Дорогуновцов, Б. Бойко, В. Шелудько та ін. Наукові погляди, причинно-наслідкові зв'язки, методи аналізу регіонального розвитку залежно від величини накопичення та розподілу регіональних ресурсів як індикатора добробуту населення проходять червоною ниткою в роботах дослідників-регіоналістів. Не останню роль у регіональному розвитку відігра-

ють фондові ринки. Формування та розвиток фондового ринку в регіональному розрізі вивчали А. Кондрашихін, В. Жувель, В. Ходаківська та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим у сучасній науковій літературі бракує даних комплексного вивчення становлення та розвитку регіональних фондових ринків, як мостика переходу «від системи фондування ресурсів і централізованого розподілу капітальних вкладень до ринкових регуляторів грошових потоків» [2, с. 37].

Мета статті полягає у дослідженні проблем нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України та причин посилення їх диференціації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Остання світова криза ще більше поглибила асиметрію розвитку регіонів України. Забезпечити їх сталий розвиток лише за допомогою регіональної політики неможливо. Для усунення асиметрії в економічному та соціальному розвитку регіонів необхідно розробити дієві принципи регулювання на державному рівні. При цьому треба мати на увазі, що кожен депресивний регіон має свої причини та особливості депресивності. Базовими диспропорціями регіонального розвитку України є такі [3, с. 10]:

- у великих містах та переважно промислових районах економічний розвиток відбувається більш динамічно, ніж в аграрних місцевостях;
- мешканці сільських територій отримують нижчу заробітну плату, ніж населення обласних центрів;
- вищий доступ до публічних послуг, інформаційних комунікацій та отримання якісніших послуг має населення великих міст;
- розвиток підприємництва значно ускладнений у віддалених від обласного центру місцевостях;
- навколо великих міст та промислових територій переважно зосереджена розвинена логістична мережа.

Негативні макроекономічні чинники, головними з яких є уповільнення темпів зростання ВВП, зростання з року в рік дефіциту державного бюджету, зниження конкурентоспроможності експортного потенціалу згубно впливають на розвиток держави у цілому і регіональний розвиток зокрема.

Дані статистики свідчать, що показники максимального та мінімального валового внутрішнього продукту в регіонах на кінець 2015 р. відрізнялися більше ніж в 11,5 рази, капіталовкладень – у 9,33 рази, соціальної допомоги – у 4,92 рази, а різниця в доходах на душу населення між різними регіонами становила майже 38,5% [4] (за міжнародними стандартами такий показник має бути не більший 20%). Дані приведені без урахування тимчасово окупованих територій, Автономної Рес-

публіки Крим та частини зони проведення антитерористичної операції.

Таким чином, основою для формування нової регіональної політики, націленої на гармонійний розвиток регіонів, є всебічна підтримка та стимулювання місцевого економічного розвитку.

У світі існує багато механізмів для розв'язання проблем депресивних районів, які можна застосувати до регіонів України. Це і розвиток малого та середнього бізнесу, і публічно-приватне партнерство, і проведення децентралізації, і формування місцевих бюджетів, а також залучення як місцевих, так і іноземних інвестицій, де провідну роль мають відігравати фондові ринки. Фондові біржі завдяки акумуляції значних коштів нині стали своєрідними глобальними центрами, які спрямовують фінансові потоки в привабливі об'єкти та території. Ефективно функціонуючий фондовий ринок може стати запорукою збільшення інвестиційної активності й економічного зростання як регіонів, так і держави у цілому. Незважаючи на те що український фондовий ринок сьогодні є окремою одиницею світового фондового ринку, Україна все ще продовжує будувати власний фондовий ринок. Економічна безпека країни не може бути забезпечена створеною інституційною моделлю економічного розвитку. Деякі вчені сходяться на думці, що, формуючи власний фондовий ринок, Україна схилилася до американської моделі роботи фондового ринку за повної відсутності відповідних інституційних умов. Унаслідок цього спостерігається дисбаланс розвитку ринку й інтересів учасників ринку, що приводить до того, що населення не бере участі в процесах інвестування, а це веде до втрати економікою джерел додаткових грошових коштів. Оцінку ролі, яку відіграє фондовий ринок в економіці держави, дав А.С. Чесноков, який стверджує, що ринок цінних паперів є одночасно й індикатором ринкової економіки, й головним її економічним важелем [5, с. 3].

Для залучення інвестиційних капіталів для економічного розвитку регіонів необхідною умовою є його інвестиційна спроможність і привабливість. На жаль, у даному аспекті розвитку регіонів наявні такі проблеми:

- інвестиційна політика, як правило, формується центральною владою і стосується загальнодержавного рівня, що не

завжди є конструктивним елементом для розвитку регіональної інвестиційної діяльності. У цьому контексті не можна не згадати Закон України «Про інвестиційну діяльність» і Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалення інвестиційної діяльності в Україні» [6];

- рейтинг інвестиційної привабливості регіонів є лакмусовим папірцем у регулюванні регіональної інвестиційної діяльності. А це означає, що кожен регіон повинен мати інвестиційний паспорт, інвестиційний атлас, які розробляються Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами України. Працюючи в рамках чинного законодавства, місцева влада здійснювала інвестиційну діяльність на свій розсуд. І лише закони України «Про місцеве самоврядування» та «Про місцеві державні адміністрації» розширили рамки та простір дій під час здійснення інвестиційної регіональної політики;

- відсутнє впровадження засобів та інструментів регіональної інвестиційної політики до середньострокових стратегій регіонального розвитку. Незважаючи на те що на сайті кожної облдержадміністрації є оприлюднені інвестиційні паспорти області та регіонів [7], вони створюють враження розрізненості, набору хаотичних та неузгоджених дій щодо інвестиційної політики, а це не сприяє висвітленню інвестиційної привабливості регіонів;

- регіональна стратегія є інструментом розкриття інвестиційної привабливості регіонів. На жаль, сучасні стратегії регіонального розвитку не містять системного аналізу внутрішнього потенціалу регіону, відсутній аналіз способів його використання та підвищення інвестиційної привабливості. Така ситуація не дає сигнал інвестору до здійснення капіталовкладень;

- ведення бойових дій на сході України призвело до падіння інвестиційної привабливості східних регіонів та падіння обсягів залучення інвестицій. У 2013 р. індекс обсягу капітальних інвестицій по Україні становив 88,9%. Це означає, що порівняно з 2012 р. падіння капітальних інвестицій становило 11,1%. Лише в шести регіонах (Вінницькому, Житомирському, Луганському, Миколаївському, Чернігівському та м. Севастополь) спостерігався приріст обсягу капітальних інвестицій [8]. Індекс обсягу капітальних інвестицій у 2014 р. продовжував падати і за результатами року становив 75,9%. Падіння становило 24,1% порівняно з 2013 р. Зменшилася до двох кількість регіонів, в яких спостерігався приріст обсягу капітальних інвестицій (Івано-Франківська та Хмельницька області) [9]. Але починаючи з 2015 р. спостерігається зростання індексу капітальних інвестицій на 23,4% порівняно з 2014 р., яке становило 98,3% [10], а за I півріччя 2016 р. спостерігається зростання на 17,5% порівняно з аналогічним періодом 2015 р. [11]. На рис. 1

приведена динаміка освоєних капітальних інвестицій та ВВП, %. Приведена динаміка свідчить про поживлення інвестиційної активності серед суб'єктів економіки.

У табл. 1 приведено дані капітальних інвестицій в економіку України за дев'ять місяців 2016 р. по регіонах [11]. Як видно з таблиці, найбільші обсяги капітальних

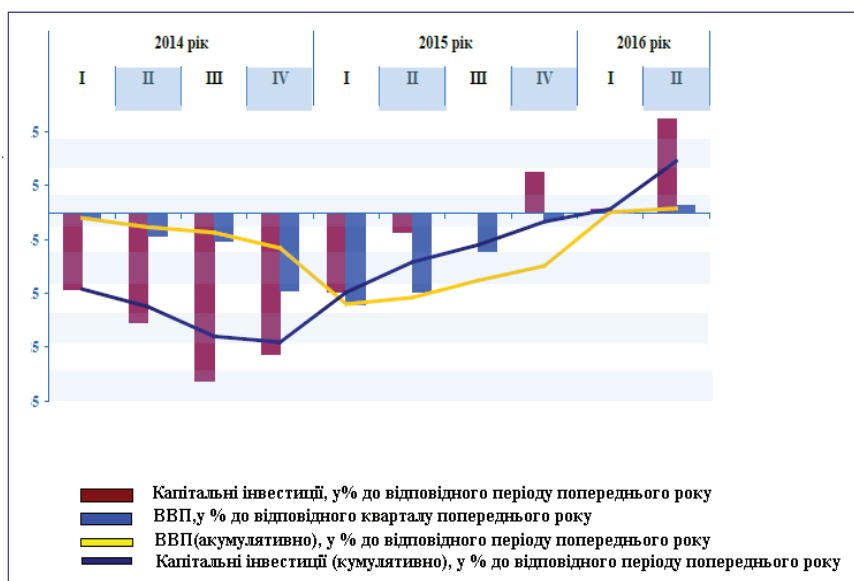

Рис. 1. Динаміка освоєних капітальних інвестицій та ВВП, %

Джерело: ДСС, розрахунки Мінекономрозвитку

Таблиця 1

Капітальні інвестиції в 2016 р. у регіональному розрізі, млн. грн.

	січень-березень	січень-червень	січень-вересень
Україна	51591,7	119842,8	204450,1
Вінницька	1060,4	2701,3	5007,3
Волинська	1398,2	2631,4	4015,4
Дніпропетровська	4576,8	10564,9	19182,2
Донецька ¹	1954,4	4114,4	6404,3
Житомирська	783,6	2046,5	3240,2
Закарпатська	535,8	1228,6	2267,0
Запорізька	1549,0	3713,7	6428,9
Івано-Франківська	1661,9	2932,1	4521,0
Київська	4961,3	12184,8	20497,3
Кіровоградська	1097,4	2275,3	3866,0
Луганська ¹	328,4	813,8	1722,1
Львівська	2455,8	5472,2	9478,7
Миколаївська	1919,8	4652,9	6677,7
Одеська	1660,2	4543,6	9132,6
Полтавська	1529,0	4973,7	7666,8
Рівненська	727,4	1497,3	2507,8
Сумська	888,8	1973,5	3382,6
Тернопільська	684,3	1601,8	2829,4
Харківська	2149,2	5224,9	10790,9
Херсонська	817,9	1752,9	2763,1
Хмельницька	1266,5	2864,4	5536,9
Черкаська	887,8	2303,2	3793,9
Чернівецька	325,0	774,5	1339,5
Чернігівська	729,9	1722,8	2992,4
м. Київ	15642,9	35278,3	58406,1

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій, Автономної Республіки Крим та м. Севастополь

інвестицій та їх зростання спостерігаються в Київській, Дніпропетровській областях та в м. Київ, а найменші – у Чернівецькій області, хоча і з тенденцією до зростання в часі.

Розрахуємо обсяг капітальних інвестицій, які припадають на душу населення в найбільш передових та відсталих областях. Так, за результатами I півріччя 2016 р. на душу населення в м. Київ припадало 12 374 грн. капітальних інвестицій, у Київській області – 7 033,6 грн., у Дніпропетровській області – 3 245,8 грн., а в Чернівецькій області – лише 851,1 грн. За результатами дев'яти місяців 2016 р. такі інвестиції на душу населення в м. Київ становили 20 094,5 грн., у Київській області – 11 832 грн., у Дніпропетровській області – 5 893,3 грн., а в Чернівецькій області – 1 472,1 грн. Незважаючи на те що капітальні інвестиції, розраховані на душу населення, за дев'ять місяців у Чернівецькій області збільшилися в 1,73 рази, область залишається на останньому місці за результатами даного показника.

У регіонах, як правило, не вистачає власних ресурсів для забезпечення стабільного розвитку економіки та підвищення соціально-економічних стандартів. У зв'язку із цим виникає необхідність у здійсненні запозичень у вигляді залучених інвестицій за допомогою інструментів фондового ринку.

В економіку України в 2014 р. було залучено інвестицій на 76,06 млрд. грн. більше, ніж за 2014 р., які становили 217,25 млрд. грн. [12]. На протязі 2015 р. в Україну поступили інвестиційні кошти в сумі 3,76 млрд. дол. США.

Міжнародні інвестиції за I квартал 2016 р. становили 51,2 млрд. грн.[11]. На рис. 2 приведено обсяги іноземних інвестицій та темпи їх зростання на протязі 2011–2016 рр.

Як видно з рисунка, обсяг прямих інвестицій наростаючим підсумком з початку інвестування демонстрував зростання з 01.01.2011 до 01.01.2014, а далі спостерігається зменшення обсягу інвестицій, яке триває до цього часу. Темп зростання обсягу прямих інвестицій зменшився на протязі 01.01.2011–01.01.2015 більше ніж на третину. А з початку 2015 р. спостерігається збільшення темпу зростання обсягу прямих інвестицій, який за 2015–2016 рр. становив 20,5%.

На рис. 3 приведено дані щодо прямих іноземних інвестицій (ПІІ), які надійшли в Україну на протязі 2016 р. у регіональному розрізі [13].

З рисунка видно, що флагманом використання ПІІ в 2016 р. є м. Київ, Миколаївська та Кіровоградська області, а аутсайдерами – Рівненська, Херсонська та Луганська області.

В Україні існує низка нормативно-правових актів, які регулюють інвестиційну діяльність і декларують захист та сприяння іноземним інвесторам. Держава гарантує захист іноземних

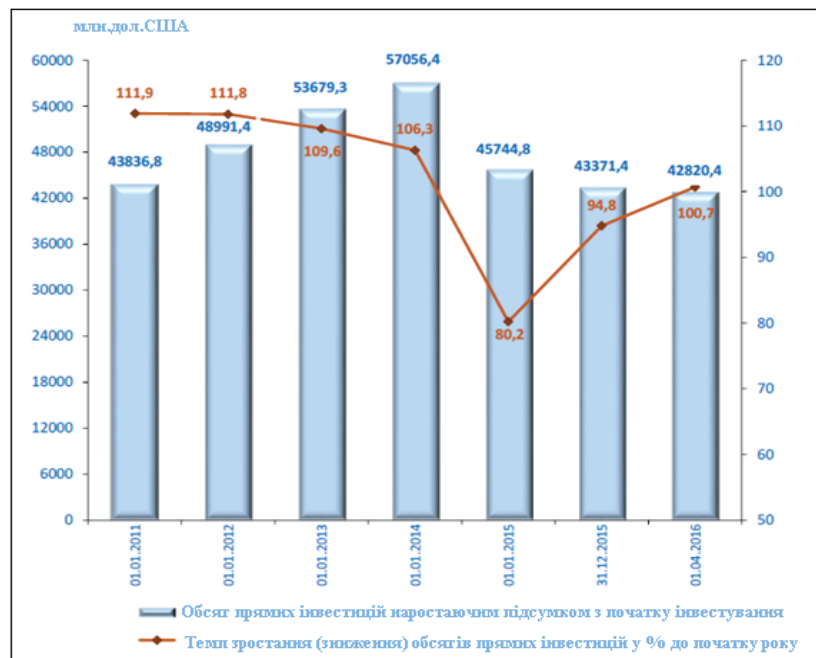

Рис. 2. Обсяг прямих інвестицій та темп їх зростання протягом 2011–2016 рр. [12]

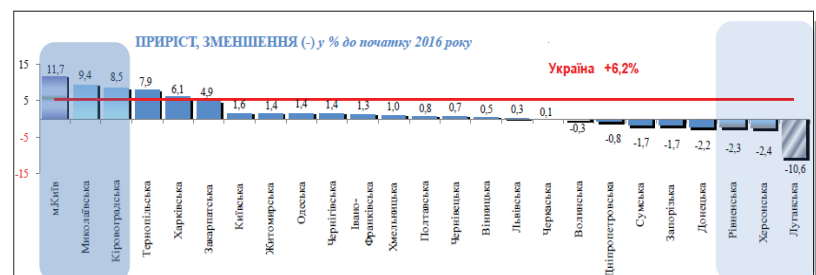

Рис. 3. Розподіл ПІІ в 2016 р. по регіонах

інвестицій, скасувавши для іноземних інвесторів сплату ввізного мита. У грудні 2014 р. Указом Президента України створено Національну інвестиційну раду. Її завданням є активізація роботи, спрямованої на розвиток потенціалу України, покращання інвестиційного клімату, збільшення обсягу інвестицій, надання підтримки для великих перспективних проєктів.

Україна займає одну з найнижчих позицій у рейтингу інвестиційної привабливості. Це пов'язано, насамперед, із відсутністю надійних гарантій захисту прав власності. Останні, на жаль, забезпечені лише за умови передачі контрольного пакета прав власності у власність впливових осіб владної вертикалі. Тиск на бізнес із боку влади, складне та непрозоре оподаткування, фаворитизм та корупція – це ті чинники, які заважають повноцінному розвитку інвестицій в Україні. Міжнародні аудиторські компанії стверджують, що 90% підприємців Європи вважають Україну найбільш корумпованою країною [14].

Висновки. Нерівномірність розвитку регіонів проявляється в різниці рівнів основних макроекономічних показників, розрахованих на душу населення і становить суттєвий ризик для розвитку держави. Соціально-економічний розвиток регіонів України відчуває диспропорційність за багатьма показниками. Так, за даними Держкомстату за 2015 р., показники максимального та мінімального валового внутрішнього продукту в регіонах відрізнялися більше ніж в 11,5 рази, капіталовкладень – у 9,33 рази, соціальної допомоги – у 4,92 рази, а різниця в доходах на душу населення між різними регіонами становила майже 38,5%. Наявна велика різниця між регіонами за величиною залучених прямих іноземних інвестицій, для збільшення яких необхідна активізація роботи фондового ринку. Інвестиційна активність та економічне зростання можливі лише за умови створення в регіонах ефективно функціонуючого фондового ринку, відмови від галузевого принципу управління економікою, яке сприяє стимулюванню лише районів із високим ступенем регіональної локалізації, та послаблення ролі держави в регулюванні економічного розвитку регіонів.

Література:

1. Фісун К.А. Методологія програмування розвитку регіонів України / К.А. Фісун. – Харків, 2007. – 401с.
2. Качала Т. Сучасний стан та тенденції розвитку фондового ринку Черкаського регіону / Т. Качала // Економіст. – № 2. – С. 37–42.
3. З Регіональний вимір соціально-економічного розвитку і засади нової регіональної політики : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.riss.gov.ua/public/File/2013_table/0704_dop.pdf.
4. Статистична інформація / Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Чесноков А.С. Инвестиционная стратегия и финансовые игры / А.С. Чесноков. – М. : ПАИМС, 1994. – С. 3.

6. Про заходи щодо вдосконалення інвестиційної діяльності в Україні : Указ Президента України № 912/2009 від 10 листопада 2009 р.
7. Атлас інвестиційної привабливості України та інвестиційні паспорти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua/page/atlas-investitsiinoi-privablivosti-ukraini-ta-investitsiini-pasporti>.
8. Капітальні інвестиції в Україні за січень-грудень 2013 року. Експрес-випуск Державної служби статистики від 24.02.2014 № 107/0/03.4вн-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Капітальні інвестиції в Україні за січень-грудень 2014 року. Експрес-випуск Державної служби статистики від 24.02.2015 № 88/0/03.4вн-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Капітальні інвестиції в Україні за січень-грудень 2015 року. Експрес-випуск Державної служби статистики від 24.02.2016 № 98/0/03.4вн-16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Капітальні інвестиції в І півріччі 2016 року. Експрес-випуск Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nssmc.gov.ua.
13. Економічний розвиток у розрізі регіонів України (за підсумками 2016 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua.
14. Офіційний сайт Українського бізнес-ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ubr.ua.

Вершигора Ю.З., Вершигора В.Г. Неравномерность развития регионов Украины и пути ее преодоления

Аннотация. В статье проведено исследование причин неравномерности социально-экономического развития регионов Украины. Определены задачи, которые позволят сгладить эти диспропорции.

Ключевые слова: регион, социально-экономическое развитие, неравномерность, капиталовложения, прямые иностранные инвестиции, фондовый рынок, инвестиции на душу населения, проблемы регионального развития.

Vershyhora Yu.Z., Vershyhora V.H. Unevenness of development of the regions of Ukraine and ways of its overcoming.

Summary. A study of reasons of unevenness of socio-economic development of regions of Ukraine is undertaken in the article. Tasks that will allow smoothing out these disproportions are determined.

Keywords: region, development socio-economic, unevenness, capital investment, direct foreign investments, fund market, investments per capita, problems of regional development.

Кучер С.Ф.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки підприємства та економічної теорії,
Бердянський державний педагогічний університет

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ПРИМОРСЬКОГО МІСТА

Анотація. У статті розглядаються підходи до диверсифікації економіки приморського міста та основні напрями для стимулювання економічного і соціального розвитку приморських територій. У статті представлено взаємозв'язок соціального забезпечення, соціальних інвестицій і соціально-економічного розвитку приморського міста. Стаття розглядає реалізацію соціальних програм з метою диверсифікації економіки приморського міста.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, приморське місто, економіка приморського міста, захоплення, механізм, суб'єкти, інтереси, функції держави, місцеві органи влади.

Постановка проблеми. Диверсифікація економіки приморських міст України, як і розвиток приміських рекреаційних зон, – тема, що має велике теоретичне й практичне значення. Водночас процеси, що протікають тут, мають більшу тривалість, є комплексними і, як правило, виходять за рамки адміністративної відповідальності однієї територіальної громади.

Процеси урбанізації – одні з найбільш важливих соціально-економічних явищ, що зробили величезний вплив на весь хід історичного розвитку суспільства. Але в загальній теорії регіональної економіки як особливий напрям не виділено приміську економіку, яка сприятиме реалізації стратегії диверсифікації економіки приморського міста та інтенсифікації наукових досліджень у сфері вивчення соціально-економічних проблем приміських районів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам соціального інвестування в приморські території присвячені роботи таких вчених, як О.А. Ломовцева, С.Ю. Соболева [1], Р.А. Новікова [2], Д.О. Баюра [3], Н.Я. Яневич [4], Н.Ю. Салова [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Із розвитком міст Приазов'я та Причорномор'я пов'язане також і виділення таких специфічних видів діяльності, як рекреація, морська торгівля, оздоровлення та туризм, що приводить не тільки до інтенсивного зростання міського населення й корінної зміни у співвідношенні між сільським і міським населенням, але й до зміни способу життя людей, розвитку освіти й культури.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження варіантів диверсифікації економіки приморського міста.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час приморські міста та міські агломерації домінують у рамках територіальної структури постіндустріальних країн, а їх роз-

виток – найважливіший аспект еволюції просторових структур. Більше того, економіка багатьох розвинених країн стоїть на порозі перетворення на чисто міську економіку.

Інтенсифікація процесу урбанізації у світовій економіці знайшла відбиття й у теорії – останнім часом різко збільшилося число наукових публікацій, у яких розглядаються проблеми соціально-економічного розвитку приморських міст. Більше того, можна говорити про появу особливого напрямку в загальній теорії регіональної економіки із власною проблематикою й специфічними методами й підходами до вирішення господарських проблем. Йдеться про економіку приморського міста.

Приморська територія залишається визначальним чинником економічного обміну і локалізації ринків, адже територіальна близькість об'єктів сприяє обміну і полегшує комунікацію. До того ж територіальна система як комунікаційне утворення забезпечує відтворення культурних цінностей та історико-культурних надбань, які надають територіальним спільнотам якості цілісної ідентичності [6, с. 19].

Міста, згідно з цією теорією, є носіями «економічної маси», за міру якої приймаються чисельність міського населення, обсяг промислового виробництва та інші показники. «Виникає визначена колізія інтересів, вирішення якої іноді перетворюється на важливу проблему» [7, с. 40].

За даними табл. 1 динаміка чисельності міського населення має тенденцію до зниження.

У зв'язку з цим процес розростання міст за рахунок все більшої концентрації населення й обробних галузей у придатних зонах – одна з основних тенденцій сучасного розміщення. Водночас для багатьох міст є важким використання тих можливостей, що відкриваються, тому що «ієрархія інтересів визначається соціальною структурою суспільства» [8, с. 174].

Концепція агломерації дає змогу пояснити багато аспектів функціонування соціально-економічної системи приміських районів, але, на жаль, далеко не все. Тим більше, що далеко не в усіх регіонах можна виявити об'єкти, які можна віднести до класу агломерацій. Зокрема, крім агломерацій, до класу локальних систем населених пунктів варто віднести групи компактно розташованих міських поселень, що утворюють менші за масштабом промислові вузли, а також групи поселень у курортних зонах. Як «ядро» цих систем, як правило, виступають великі й більші міста, які виконують функції щодо обслуговування виробництва й населення навколишніх населених пунктів.

Так, наприклад, на функціонування економіки м. Бердянська суттєвий вплив має природний та міграційний рух насе-

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення м. Бердянська та Запорізької області, тис. осіб

Адміністративні одиниці	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
м. Бердянськ	120,3	119,7	119,2	118,9	115,3	117,3	116,57
Запорізька область	1 801,3	1 792,3	1 785,9	1 781,1	1 766,9	1 754,6	1 740,9

Джерело: розраховано автором

лення (за даними табл. 2), що породжує безліч специфічних соціально-економічних й екологічних проблем як для самого міста Бердянська, так і для Бердянського району.

Однак вплив фактору близькості промислового м. Маріуполя на ефективність функціонування економіки Бердянська позначається не тільки на екології повітря, моря, але й в інших аспектах і відносинах: трудових, торговельних, виробничих. Істотний вплив на міську економіку мають зареєстровані на території Бердянського району численні підприємства та організації, які свою діяльність ведуть на території міста, а податки сплачують в районний бюджет, лікувально-оздоровчі установи, садово-городні товариства, що належать мешканцям і підприємствам м. Бердянська.

Під регіональними конкурентними позиціями розуміються процеси використання наявних на даній території сукупних факторів, які перетворюються на продукцію, роботи й послуги, що забезпечать території відмінні риси та особливості порівняно з іншими територіями, які є в зовнішній і внутрішній компетенції та в динамічних здатностях реалізувати граничні (критичні) переваги [9, с. 6].

Так, у 2016 році за рахунок курортного збору отримано всього 301,25 тис. грн., тоді як 300 тис. відпочиваючих за умови ставки збору в 1% від вартості перебування повинні були б поповнити казну міста більш як на 0,7 млн. грн. Це свідчить про те, що, хоча міська влада, територіальна громада приділяють велику увагу розширенню бази надходжень до місцевої казни від рекреаційної діяльності, досвід вказує на неефективну фінансову політику на місцевому рівні (рис. 1).

Під час аналізу відтворювальних процесів у приміських районах, економіка яких нерідко носить переважно сільсько-

господарську спрямованість, використання моделі «ядро – периферія» порівняно з моделлю агломерації більш прийнятно у зв'язку з тим, що вона не є винятково урбаністичною, тому що описує процеси регіонального розвитку загалом, будучи однією зі спроб інтегрувати районний і міський напрями трактувань просторової динаміки.

Враховуючи специфіку такого роду проблем, обумовлених соціально-економічними особливостями приміських районів, а також їхню недостатню вивченість, доцільно, на наш погляд, як особливий напрям загальної теорії регіональної економіки виділити приміську економіку (подібно тому, як існує міська економіка як особливий напрям регіоналістики). Це буде сприяти інтенсифікації наукових досліджень у сфері вивчення соціально-економічних проблем приміських районів.

Велике значення при цьому має вивчення теоретичних і практичних аспектів управління приміськими районами. Так, з огляду на тісний взаємозв'язок соціально-економічних систем міста й приміського району, доцільно додати цьому району офіційний, особливий статус приміського району зі змінами, що випливають звідси, у системі оподаткування, фінансово-кредитній сфері й інших сегментах економіки. Цьому буде сприяти розробка соціально-економічної моделі приміського району.

Модель функціонування та управління будь-якою соціально-економічною системою включає кілька елементів, серед яких насамперед варто виділити стратегію її розвитку.

«Серед найбільш істотних недоліків оцінки реалізації стратегічних планів розвитку громад можна виділити слабке утримання й інтегрованість показників успішної діяльності міської спільноти, необґрунтованість їх індикативних значень, відсутність визначення бюджету пропонованих захо-

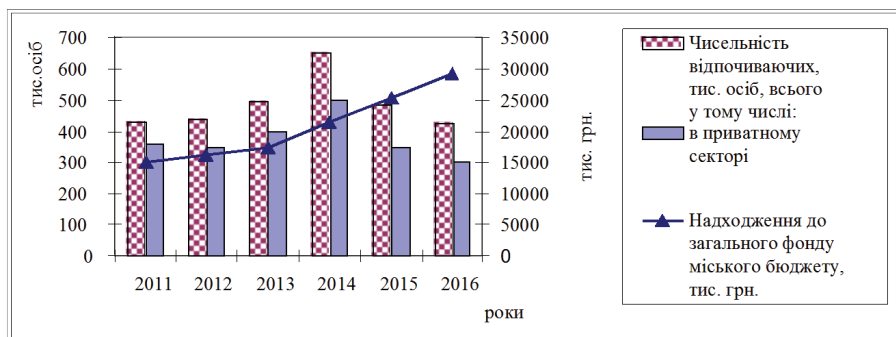

Рис. 1. Динаміка чисельності відпочиваючих і обсягів надходжень до місцевого бюджету протягом курортних сезонів 2011–2016 років

Джерело: розраховано автором

Таблиця 2

Природний та міграційний рух населення (станом на 1 грудня 2016 року)

Показники	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
Народжені	1 090	946	998	997	1 143	907	879
Померлі	1 921	1 631	1 577	1 585	1 725	1 752	1 730
Природний приріст (скорочення) населення	-831	-685	-579	-588	-582	-845	-851
Прибулі	1 621	1 273	1 285	1 385	1 282	1 055	201
Вибулі	1 172	1 139	1 207	1 223	1 095	1 002	286
Міграційний приріст	449	134	78	162	187	53	-85
Загальне збільшення (зменшення)	-382	-551	-501	-426	-395	-792	-936

Джерело: розраховано автором

дів, недотримання єдиного формату планових документів» [10, с. 61].

Більш детально як приклад розглянемо питання управління й регулювання господарської діяльності Бердянського району Запорізької області. У наш час господарський комплекс Бердянського району є складним переплетінням підприємств, організацій й установ різних форм власності й відомчого підпорядкування, що мають різну цільову спрямованість розвитку. Географічне розташування району навколо великого промислово-рекреаційного міста не тільки визначило спеціалізацію сільськогосподарського виробництва, але й створило ряд серйозних проблем для нормального розвитку Бердянського району.

До них відносяться відсутність переробних підприємств, високий рівень міграції й рухливості населення. В результаті відчуження земель району під міську забудову, промислові об'єкти, садові ділянки, дачне будівництво тощо мають місце величезні негативні наслідки для життєдіяльності району: це й нерозвиненість мережі автомобільних доріг, збільшення обсягів автопасажирських перевезень, ріст криміногенної й пожежної небезпеки. Дуже гостро постають питання медичного обслуговування, зв'язку, забезпечення товарами народного споживання садово-городніх масивів і дачних ділянок.

На даному етапі основною метою розвитку Бердянського району є адаптація господарського комплексу до роботи в умовах глобальної економічної кризи, економічної під метою перебудови економічної структури до реалій ринкових відносин; соціальної під метою забезпечення достатнього рівня життя населення, соціального захисту незаможних верств населення; екологічної під метою створення сприятливого екологічного середовища життєдіяльності людини.

Завдання розвитку району можна сформулювати в такий блок:

- створення організаційно-правових основ переходу до відносин в умовах нестабільності;
- формування механізму, що регулює відношення між всіма суб'єктами господарювання в районі, з однієї сторони, й між районом і м. Бердянськом, з іншої сторони;
- забезпечення комплексного розвитку економіки району, що передбачає, по-перше, поглиблення приміської спеціалізації сільськогосподарських підприємств; по-друге, розширений розвиток сфери обслуговування населення; по-третє, ефективне використання природних, сировинних, трудових і матеріальних ресурсів;
- нарощування економічного потенціалу району на основі поглиблення переробки сільськогосподарської продукції, розвиток об'єктів виробничої інфраструктури (насамперед дорожнього й комунального господарства, зв'язку), розвиток промислового виробництва;
- розвиток підприємництва в курортно-туристичній сфері, фермерських господарств, аквапромислів.

Головне завдання полягає в тому, щоб вжити всіх необхідних заходів для того, щоб зупинити спад виробництва. Конкретизація сформульованих завдань можлива на основі розроблення основних напрямів розвитку району на перспективу.

Завдання й основні напрями розвитку Бердянського району дають змогу зробити певні прогнози, що задають показники функціонування районної економіки на перспективу. Отже, доцільно розробити три варіанти прогнозу, а саме оптимістичний, песимістичний і середній.

Розроблення стратегії й прогнозу розвитку Бердянського району варто здійснювати відповідно до концепції розвитку

м. Бердянська. Варто розробити й інші пропозиції нормативно-правового характеру, у яких би знайшли відбиття особливості приміського статусу Бердянського району, при цьому особливу увагу варто приділити пропозиціям про податкові пільги (наприклад, змінити структуру плати за право користування надрами на користь району).

З огляду на складну екологічну ситуацію в Бердянську треба, на наш погляд, вирішити питання про виділення коштів з державного бюджету району на капітальні вкладення в природоохоронні заходи, а також змінити структуру плати за право користування надрами під час видобутку копалин на користь району, а також вжити заходів щодо повноцінного збору земельного податку й збільшити ставки платежів за видобуток води промисловими підприємствами, а також вирішити питання зі стягненням плати із садово-городніх масивів і товариств індивідуальних забудовників за водозабір.

Вплив фактору близькості м. Бердянська на ефективність функціонування економіки Бердянського району позначається не тільки на рівні екологічного стану, але й на інших аспектах і відносинах.

Близькість до проведення АТО позначається й на стані доріг, які прийшли в повну непридатність, що впливає на інші компоненти економіки Бердянська та прилеглих рекреаційних територій.

Висновки. У статті нами розглянуті лише деякі проблеми міської економіки й екології – важливих напрямів регіональної економіки й регіональної екології, – однак важливим результатом є розгляд впливу приморського міста, що все ще не є агломерацією, на стан еколого-економічної системи навколишнього середовища, у чому й полягає певна наукова новизна роботи. Подальші дослідження дадуть змогу ці важливі наукові галузі регіональної економіки вивчити докладніше.

Література:

1. Ломовцева О.А. Методологические аспекты определения сущности и эффективности социальных инвестиций / О.А. Ломовцева, С.Ю. Соболева // Научные ведомости. – 2009. – № 1 (56). – С. 213–218.
2. Новикова Р.А. Феномен социальных и социально ответственных инвестиций в концепции социальной ответственности бизнеса / Р.А. Новикова // Культура народов Причерноморья. – 2012. – № 232. – С. 199–202.
3. Баюра Д.О. Соціальне інвестування як вищий рівень корпоративної соціальної відповідальності / Д.О. Баюра // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2011. – № 24. – С. 212–218.
4. Яневич Н.Я. Соціальні інвестиції: сутність і класифікація / Н.Я. Яневич // Логістика. – 2010. – № 690. – С. 144–149.
5. Салова Н.Ю. Развитие системы социального инвестирования в современной России : автореф. дисс. ... канд. экон. наук / Н.Ю. Салова. – М., 2011. – 28 с.
6. Шули С.Л. Методологічні підходи до типології регіональних суспільних систем / С.Л. Шули // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 18–27.
7. Василенко В.Н. Модель распределения компетенций (полномочий) между центром и регионами / В.Н. Василенко // Экономика и право. – 2005. – № 1 (11). – С. 39–44.
8. Дробышевская Т.В. Основы городской политики : [монография] / Т.В. Дробышевская. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 269 с.
9. Агафоненко О.Ю. Аналіз сучасних регіональних конкурентних позицій / О.Ю. Агафоненко // Держава та регіони, серія: Економіка та підприємництво. – 2007. – № 3. – С. 6–9.
10. Амітан В.Н. Розробка системи індикаторів моніторингу стратегічного планування розвитку територіальної громади міста / В.Н. Амітан, П.В. Гудзь // Економіка та право. – 2005. – № 1(11). – С. 54–63.

Кучер С.Ф. Диверсификация экономики приморского города

Аннотация. В статье рассматриваются подходы к диверсификации экономики приморского города и основные направления для стимулирования экономического и социального развития приморских территорий. В статье представлена взаимосвязь социального обеспечения, социальных инвестиций и социально-экономического развития приморского города. Статья рассматривает реализацию социальных программ с целью диверсификации экономики приморского города.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, приморский город, экономика приморского города, поощрение, механизм, субъекты, интересы, функции государства, местные органы власти.

Kucher S.F. Seaside town business diversification

Summary. The article examines approaches to diversifying the economy of the seaside city and the main directions for stimulating the economic and social development of the coastal territories. The article presents the interrelation between social security, social investments and socio-economic development of the seaside city. The article examines the implementation of social programs aimed at diversifying the economy of the seaside city.

Keywords: social and economic development, seaside town, economy of seaside town, promotion mechanism, actors, interests, state functions, local authorities.

Коростова І.О.,
аспірант,

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ НАДІЙНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНОГО РИЗИКУ

Анотація. В сучасних умовах проблема економічної безпеки є актуальною, оскільки підприємства працюють в умовах різних зовнішніх і внутрішніх ризиків, а конкурентне середовище приховує численні погрози. Ця обставина вимагає від суб'єктів управління підприємством побудови комплексної системи, спрямованої на підвищення рівня економічної безпеки. У зв'язку з підвищенням рівня екологічної відповідальності безпека підприємства для навколишнього середовища і населення певною мірою визначає його конкурентоспроможність. У статті автором пропонується власна методика оцінки економічної надійності промислових підприємств з урахуванням екологічних ризиків, в основу якої покладено об'єднання бальної оцінки екологічного ризику та економічної стабільності підприємства загалом.

Ключові слова: показники економічної активності, екологічний ризик, коефіцієнт конкордації, бальна оцінка.

Постановка проблеми. Одним з необхідних способів забезпечення ефективності економічної діяльності, збереження виробничих і реалізаційних масштабів є проведення оцінки економічної надійності промислових підприємств з урахуванням екологічних ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свій науковий внесок у розвиток теорії економічної надійності зробили такі вчені, як, зокрема, Л. Абалкін, О. Барановський, І. Бланк, Л. Біркен, І. Бінько, М. Білик, Т. Васильців, Е. Гудвін, В. Геєць, О. Грунін, К. Девіс, А. Козаченко, Т. Лоурі, А. Ляшенко, Б. Мізюк, В. Мунтіян, О. Новикова, В. Пономарьов, В. Сенчагов, В. Шликов, Й. Шумпетер, Л. Шемаєва, А. Шаваєв. Методичну розробку економічного аналізу екологічного ризику, зокрема питання екологічної безпеки, оцінки і управління ризиком, розглянуто в роботах Н. Андреевої, Е. Арустамова, О. Балацького, О. Веклича, Т. Галушкіної, Е. Гірусова, Н. Деевої, С. Ілляшенко, В. Одінця, В. Осипова, Н. Тихомирова, Л. Панжар, Е. Садченко, С. Харичкова та інших вітчизняних науковців.

Мета статті полягає у розробці системи показників розрахунку економічної надійності підприємства з урахуванням екологічного ризику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нестабільна політична ситуація сильно вплинула на стан української економіки: за минулі 10 років виникали та зникали державні інститути, удосконалювалося законодавство, з'являлися нові види економічної діяльності, стадії спаду і кризи змінювали стадії поживлення та росту. Все це змінювало не тільки внутрішню систему нашої країни, але й її становище на міжнародній арені, що призвело до виявлення безлічі інших проблемних зон і внесення корективів в галузі оцінки якості виробництва.

В сучасних умовах нестабільності на світових і національних ринках проблема оцінки економічної надійності про-

мислових підприємств не тільки зберігає свою актуальність [1; 2, с. 213–216], але й стає необхідним елементом їх економіко-управлінської діяльності.

Потрібна розробка показника економічної надійності мікроекономічної системи, за допомогою якого можливе отримання максимальної інформації про вплив надійності на економіку підприємства.

Ефективна оцінка повинна бути динамічна, заснована на реальних статистичних даних, вона повинна бути досить «гнучкою» і відображати зміни на ринку.

Пропонуємо поєднати методики бального оцінювання екологічного ризику та економічної стабільності підприємства загалом.

Аналіз показників, що визначають надійність промислового підприємства як мікроекономічної системи, нині дає змогу зробити висновки про їх індивідуальні недоліки. Майже всі показники не відповідають вимозі адекватності – вони не враховують різноманітність поточних і капітальних витрат. Ряд показників не відображає динаміку процесу, майже у всіх відсутня дієва методика визначення [3].

В ідеальному варіанті під час визначення економічної надійності повинні враховуватися всі показники, що визначають її та мають можливість бути об'єктивно обчисленими, але перелік показників специфічний для кожної з галузей господарської діяльності. Тому керівники аналітичних та діагностичних підрозділів підприємств повинні формувати систему показників економічної надійності згідно зі специфікою внутрішніх і зовнішніх факторів господарської діяльності. Питання про вибір кількості показників також вирішується індивідуально. Необхідно відзначити лише той факт, що зі зростанням кількості показників збільшується трудомісткість обчислень і зростає накопичена помилка під час оцінювання адекватності моделі процесу.

Ми пропонуємо економічну надійність підприємства з урахуванням екологічного ризику оцінювати в три етапи.

Першим етапом цього процесу є розрахунок загальної економічної надійності [4, с. 115–121] на підставі облікової інформації за аналізований період. Розрахунок нормативів для системи загальних показників економічної надійності промислових підприємств представлений на рис. 1.

Другий етап – методика бального оцінювання екологічного ризику. Ця методика передбачає бальну оцінку за абсолютними величинами антропогенного впливу. Загалом давати бальну оцінку дуже складно, оскільки сама абсолютна величина не відповідає на питання, наскільки її значення «небезпечно» для компонентів природи.

Якщо для вмісту забруднюючих речовин, наприклад, в атмосферному повітрі або воді, розроблені ГДК, то для відходів таких норм немає. Але, незважаючи на те, що існують ГДК забруднюючих речовин в повітрі, використовувати їх як норми для аналізу забруднення важко. У зв'язку з цим нами

прийнято допущення: якщо в наявних соціально-економічних умовах величина антропогенних впливів буде відповідати середній величині по місту, то екологічну ситуацію можна охарактеризувати як задовільну. Середня величина антропогенних навантажень і береться за умовну норму. Як аналізовану (оціночну) величину прийнято відношення фактичного значення навантаження в межах досліджуваної території до умовної норми – відносний коефіцієнт K_i , де i – вид антропогенного навантаження. Згідно зі ступенем відхилення навантаження від цієї умовної нормативної величини (середньої) проводиться ранжування за результатом впливу на територію по п'яти градаціях: незмінена, незначно змінена, слабо змінена, середньо змінена, сильно змінена. Їм відповідають такі

оцінки екологічної ситуації, як сприятлива, допустима, задовільна, напружена, кризова (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка антропогенних впливів та екологічної ситуації

Відносні коефіцієнти	Бали	Оцінка антропогенних впливів	Екологічна оцінка
0–0,5	1	1–1,5	сприятлива
0,51–0,9	2	1,51–2,5	допустима
0,91–1,1	3	2,51–3,5	задовільна
1,11–2,0	4	3,51–4,5	напружена
Більш ніж 2,01	5	Більш ніж 4,51	кризова

Рис. 1. Система загальних показників економічної надійності промислових підприємств

Для вибору найбільш значущих показників пропонується використовувати метод експертних оцінок. Як основний критерій відбору кандидатів в експерти виступає аналітичне визначення компетентності кандидатів на основі результатів минулої діяльності. Для визначення кількості експертів пропонується використовувати таку формулу [5]:

$$He. xv = 0,5 * (3/ж + 5), \quad (1)$$

де *He. xv.* – мінімальна кількість експертів; *ж* – можлива помилка результатів експертизи ($0 < f < 1$).

Обробка результатів може проводитися на основі використання методу безпосереднього оцінювання (бального методу), який є упорядкуванням досліджуваних показників залежно від важливості шляхом приписування балів кожному з них. При цьому найбільш важливому об'єкту приписується найбільша кількість балів за прийнятою шкалою (дається оцінка).

Третій етап. Використання коефіцієнту конкордації.

Коефіцієнт конкордації Кендалла, або коефіцієнт множинної рангової кореляції, потрібен для того, щоб виявити узгодженість думок експертів за декількома факторами.

Із сукупності показників слід відібрати показники, які найбільшою мірою визначають економічну надійність досліджуваного підприємства, а потім проранжувати їх шляхом присвоєння балів. Тобто на цьому етапі необхідно проаналізувати економічні показники та екологічні.

Коефіцієнт конкордації визначається за формулою:

$$W = \frac{12 \times \sum_{i=1}^n \left[\sum_{j=1}^k A_{ij} - H \left\| \left[\frac{(K+1)}{2} \right] \right\|^2 \right]}{H^2(K^3 - K)}, \quad (2)$$

де *W* – коефіцієнт конкордації; $\sum A_{ij}$ – сума рангів, поставлених експертами; *H* – кількість експертів; *K* – кількість об'єктів ранжування.

Коефіцієнт конкордації може змінюватися в діапазоні $1 > W > 0$. При $W=0$ узгодженість думок експертів відсутня, а при $W=1$ спостерігається повна узгодженість. Розраховану величину коефіцієнта конкордації слід зважувати за критерієм Пірсона (X^2) з певним рівнем значущості (*B*), тобто з максимальною ймовірністю неправильного результату роботи експертів. Зазвичай задавати значимість достатньо в межах 0,005–0,05.

Методику розрахунку показника економічної надійності мікроекономічної системи можна представити таким чином.

1. Вихідні дані являють собою:

a_j – набір показників, що найбільш чітко відображають надійність підсистем підприємства, що визначають його економічну надійність, $j = 1, n$, де *n* – кількість показників;

a_{ij} – матриця результатів розрахунку показників, де $j = 1, i$ – кількість часових інтервалів для аналізованого підприємства.

2. Вихідні дані стандартизуються до відповідного нормативного значення:

a_i^{nt} – нормативне значення показника a_i .

Здебільшого нормативне значення показника a_i – a_i^{nt} є нормативним значенням показника a_i .

Нормативне значення показника a_i – a_i^{nt} – максимальне (або мінімальне, все залежить від показника) значення серед усіх a_{ij} ($j = 1, t$ – кількість часових інтервалів для аналізованого підприємства) і відповідного нормативного значення.

Існує також можливість повного виключення з розрахунків нормативних показників шляхом заміни їх на нормативні показники досліджуваних підприємств з метою оцінки майбутнього партнера не з яким-небудь нормативом, а з «умовним задовільним підприємством».

3. По кожному показнику для розглянутого підприємства знаходяться їхні відповідні скориговані коефіцієнти:

$$c_{ij} = \frac{a_{ij}}{a_i^{nt}}, i = \overline{1, n}, j = \overline{1, t}, \quad (3)$$

якщо a_i^{nt} – верхнє нормативне значення;

$$c_{ij} = \frac{a_i^{nt}}{a_{ij}}, i = \overline{1, n}, j = \overline{1, t}, \quad (4)$$

якщо a_i^{nt} – нижнє нормативне значення.

Таким чином, усі отримані результати приймають значення в інтервалі від 0 до 1.

4. Значення складових параметрів економічної надійності мікроекономічної системи визначається за формулою у вигляді середньої геометричної зваженої:

$$S = \sqrt{(b_1 + b_2 + b_n)} \sqrt{c_1^{b_1} \cdot c_2^{b_2} \cdot c_3^{b_3} \cdot c_n^{b_n}}, \quad (5)$$

де b_1, b_2, b_n – коефіцієнти вагомості показників,

c_1, c_2, c_n – показники ефективності економічної діяльності підприємства.

Якщо ваги однакові, то формула має такий вигляд:

$$S = \sqrt[5]{c_1 \cdot c_2 \cdot c_3 \cdot c_4 \cdot c_5}. \quad (6)$$

Ця методика була апробована в роботі А. Шалимінової [7] за оцінкою розвитку нафтохімічної галузі.

5. У загальному вигляді значення економічної надійності підприємства визначається за такою формулою:

$$S = \sum_{i=1}^n (b_i x S_i) = b_1 S_1 + b_2 S_2 + \dots + b_n S_n, \quad (7)$$

де *S* – інтегральний показник економічної надійності МЕМ; S_i – значення *i*-ої складової інтегрального показника економічної надійності МЕМ;

b_i – вага *i*-го складника інтегрального показника економічної надійності МЕМ, де $i = 1, n$ – кількість показників.

Згідно зі шкалою бажаності значення надійності за відповідними їм числовими відмітками можна зіставити за шкалою, представленою в табл. 2 [6].

Таблиця 2

Шкала градації економічної надійності підприємства

Кількісні значення	Якісні оцінки надійності
[0,80–1,00]	Дуже надійно
[0,63–0,80]	Надійно
[0,37–0,63]	Більш-менш надійно
[0,20–0,37]	Малонадійне
[0–0,20]	Ненадійно

Значення пропонованої нами методики оцінки економічної надійності діяльності підприємства полягає в тому, що вона є інструментом оцінки економічної діяльності підприємства, який можна використовувати в різних сферах.

Така оцінка є надійним вимірником зростання надійності підприємства в цій галузі діяльності. Вона також визначає більш ефективний рівень використання усіх його ресурсів з урахуванням екологічного ризику.

Висновки. Для здійснення економічної оцінки ефективності екологічних заходів, що проводяться на підприємстві, існує необхідність розробки нормативів для показників, що характеризують віддачу засобів, витрачених на ці заходи.

Впровадження запропонованої методики підвищення ефективності економіко-екологічних показників розвитку підприємств є підґрунтям для досягнення гармонійної інтеграції

економічних та екологічних показників розвитку, підвищення рівня економічної безпеки та екологічної надійності господарської діяльності підприємств металургійного сектору національної економіки. У подальшому практична реалізація запропонованої методики потребує перегляду ключових орієнтирів у системі управління процесами розвитку підприємств, створення системи індикаторів екологічної спрямованості розвитку, в якій оптимальним чином поєднуються економіко-екологічні інтереси виробників і споживачів.

Література:

1. Егоров В. Основы экономической теории надежности производственных систем / В. Егоров, Д. Коровин. – М. : Наука, 2006. – 526 с.
2. Тимофеев Р. Методический подход к оценке экономической эффективности предприятия с учетом интегрального показателя экономической надежности производственно-экономической системы / Р. Тимофеев // Экономические науки. – 2008. – № 44. – С. 213–216.
3. Нормирование надежности технических систем : [монография] / [О. Берестнев, Ю. Солитерман, А. Гоман]. – Мн. : УП «Технопринт», 2004. – 266 с.
4. Zheglova N. Algoritm otsenki ekonomicheskoy nadezhnosti promyshlennogo predpriyatiya na osnove sistemno-funktsional'nogo podkhoda / N. Zheglova // Problemy sovremennoy ekonomiki (Novosibirsk). – 2015. – № 28–2. – S. 115–121.
5. Мишин В. Исследование систем управления : [учебник] / В. Мишин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 527 с.
6. Жеглова Н. Комплексная методика оценки экономической надежности промышленных предприятий / Н. Жеглова // НАУКОВЕДЕНИЕ. – 2016. – Т. 8. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://naukovedenie.ru/PDF/138EVN216.pdf>.
7. Шалыминова А. Инновационное бизнес-планирование развития приоритетной отрасли : дисс. ... канд. экон. наук / А. Шалыминова. – Казань, 2000.

Коростова И.А. Показатели экономической надежности предприятия с учетом экологического риска

Аннотация. В современных условиях проблема экономической безопасности является актуальной, поскольку предприятия работают в условиях различных внешних и внутренних рисков, а конкурентная среда скрывает многочисленные угрозы. Это обстоятельство требует от субъектов управления предприятием построения комплексной системы, направленной на повышение уровня экономической безопасности. В свете повышения уровня экологической ответственности безопасность предприятия для окружающей среды и населения в определенной степени определяет его конкурентоспособность. В данной статье автором предлагается собственная методика оценки экономической надежности промышленных предприятий с учетом экологических рисков, в основу которой положено объединение балльной оценки экологического риска и экономической устойчивости предприятия в целом.

Ключевые слова: показатели экономической активности, экологический риск, коэффициент конкордации, балльная оценка.

Korostova I.O. Indicators of economic soundness of the enterprise taking into account environmental risk

Summary. In modern conditions a problem of economic security is urgent because businesses operate in different external and internal risks, and the competitive environment hides many threats. This requires from the subjects of enterprise management to create an integrated system aimed at increasing the level of economic security. In light of the increasing level of environmental responsibility, the enterprise security for the environment and population to a certain extent determines its competitiveness. In the article the author offers his own method of assessing economic reliability of industrial enterprises with environmental risks, which is based on the unification of scoring of ecological risk assessment and economic sustainability of the enterprise as a whole.

Keywords: activity figures, environmental risk, concordance coefficient, scoring.

Паляничко Н.І.,

к.е.н., с.н.с.,

Національна академія аграрних наук України

РОЗВИТОК РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Анотація. У статті визначено, що розв'язання проблеми збереження родючості потребує розробки державної програми використання і охорони земель на організаційно-економічній платформі запровадження ринкового обігу ділянок за умови дотримання вимог законодавства та незалежного моніторингу як агроекологічних характеристик та прав власності, так і контролю господарюючих суб'єктів щодо способів ведення господарства. Обґрунтовано роль фінансово-економічних інструментів у забезпеченні збалансованого рівня сільськогосподарського користування.

Ключові слова: агроєкосистема, агроекологічна безпека, ринковий обіг земельних ділянок, збалансоване землекористування, землі сільськогосподарського призначення, ґрунти.

Постановка проблеми. Початок ринкових трансформацій в організаційно-економічному устрої України з переходом до демократичного способу розвитку розпочав зміни у всіх сферах життєдіяльності, що привело до трансформації суспільно-економічних зв'язків. Не стала винятком і сфера земельних відносин, що вплинуло на подальший розвиток способів землекористування, набуло статусу визначального фактору для міри техногенно-агроєкологічного навантаження та рівня агроєкологічної безпеки регіонів будь-якого таксономічного рівня. Наявні способи і технологічні прийоми обробітки ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення обумовлюють їх агрохімічний стан. Результати турів агрохімічного обстеження свідчать про необхідність термінового прийняття управлінських рішень щодо запровадження докорінних змін організації процесу сільськогосподарського виробництва з урахуванням наявних ринкових умов та кризових економічних обставин сьогодення. Слід наголосити на тому, що разове втручання не зможе принести зміни з довготривалим позитивним ефектом. Назріла нагальна потреба опрацювання комплексної системи науково обґрунтованих заходів на основі розробки і прийняття державної програми використання і охорони земель сільськогосподарського призначення на основі впровадження прозорого обігу земельних ділянок на ринковій основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу як територіального базису організації сільськогосподарського виробництва присвячено роботи І.К. Бистрякова, О.М. Гарнага, Д.С. Добряка, А.М. Третяка та інших науковців. Вагомий внесок у розробку економічних основ екобезпечного сільськогосподарського землекористування зроблено працями О.П. Канаши, Д.І. Бамбіндри, Г.Д. Гуцуляка, Ю.О. Лупенка, Л.Я. Новаковського, О.І. Фурдичко та інших вчених. Але з огляду на проблеми реформування земельних відносин за нинішньої економічної кризи визначення детер-

мінант фінансового забезпечення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування потребує додаткового дослідження.

Мета статті полягає в аналізі умов та потенційних результатів запровадження ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення в системі фінансово-економічного забезпечення збалансованого землекористування.

Вклад основного матеріалу дослідження. Розвиток ринкових трансформацій у сфері земельних відносин пройшов через закономірно обумовлені етапи шляху від ліквідації державної монополії на землю з реформуванням сільськогосподарських форм господарювання, які притаманні системі радянського устрою, і набув до останнього часу рис ринкового спрямування. Ознаками демократичного напрямку розвитку відносин у процесі використання земельних ділянок є поява основ нормативно-законодавчого регулювання ринкових форм обміну земельних ділянок на основі залучення фінансово-економічних інструментів за інформаційної підтримки автоматизованих форм збору, обробки і зберігання широкого спектру об'єктивних даних, що є результатом моніторингу.

Важливою ознакою наявних процесів реформування є забезпечення широкого доступу до публічної кадастрової карти України з одночасною появою таких суто ринкових форм обігу земельних ділянок, як, наприклад, аукціон (земельні торги). Проте наявний мораторій на ринковий обіг земельних ділянок сільськогосподарського призначення негативним чином впливає на економічний розвиток держави та сприяє розвитку корупційних схем. Основними причинами низької віддачі земельного потенціалу в Україні є безгосподарне ставлення до землі, тривала відсутність реального власника, помилкова стратегія максимального залучення земель до обробітки з недосконалою технікою і технологіями, невиважена цінова політика, недотримання науково обґрунтованих систем ведення землеробства [5]. Нині гостро стоїть питання повернення землі власника, який з позиції господарника за умов контролю з боку суспільства забезпечить збалансований рівень використання земель і збереження прийнятного рівня їх родючості.

За період незалежності до останнього часу український варіант земельної реформи, що розпочався від роздержавлення з проведенням грошової оцінки і приватизації, привів до розвитку орендних форм господарювання. Так, згідно з даними Державної служби статистики України [1, с. 55], незважаючи на деяке скорочення площі земель в особистому користуванні селянських господарств (рис. 1), частка площ угідь, які використовуються для ведення товарного виробництва (з яких лише 12% є орендованими), перевищила за останні роки площу, яка використовується для самозабезпечення продуктами харчування. Загалом господарствами населення на цих площах виробляється близько 45% валової продукції сільськогосподарства країни. Натомість землі сільськогосподарських підпри-

емств – це переважно (понад 95%) орендовані площі. Отже, можна констатувати, що в Україні поступово збільшується частка власників земельних ділянок, які одночасно є і господарюючими суб'єктами.

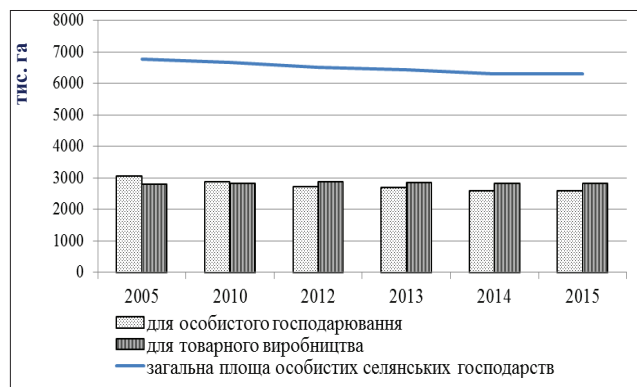

Рис. 1. Динаміка площі земель особистих селянських господарств за видами її використання, тис. га

Слід відзначити деталь, яка свідчить на користь розвитку ринкових форм обігу земельних ділянок. Так, якщо відразу договори оренди уклали з господарствами, в яких одержано земельні паї, то у 2016 р. понад половини договорів оренди (52%) укладено вже з іншими суб'єктами, які створені в результаті ринкових трансформацій [2, с. 9]. Крім того, спостерігається тенденція до збільшення договірних термінів надання земельних ділянок в оренду: близько 45% договорів укладено на середньостроковий період 8–10 років, до 17% розширилась частка договорів з терміном понад 10 років (для порівняння: у 2000 р. ця частка становила всього 1,8%). Збільшення термінів договорів щодо надання в оренду земель сільськогосподарського призначення дає підстави для оптимізму з позиції дотримання нормативів періодичності вирощування культур на одному і тому самому полі, які є законодавчо встановленими [3], що сприятиме скороченню рівня техногенно-агроєкологічного навантаження на агроєкосистему регіону.

Наявний зараз в Україні стан використання земельних ресурсів та міра антропогенного впливу на агроєкосистему регіонів будь-якого таксономічного рівня знаходяться у прямій залежності від параметрів рентабельності сільськогосподарської продукції. В умовах економічної кризи власники і користувачі земельних ресурсів змушені віддавати перевагу високоприбутковим видам продукції за рахунок нехтування проблемами відтворення і збереження родючості ґрунтів на сільськогосподарських землях. В результаті позитивні показники рентабельності рослинницької продукції досягаються через незбалансовану структуру територіальної організації господарства і удобрення, диспропорції у співвідношенні площ сільськогосподарських культур, а врешті-решт – через суттєве погіршення фізико-хімічних та агрохімічних показників якості ґрунтів. Так, згідно з даними Державної служби статистики

України індекси продукції рослинництва мають постійну позитивну динаміку, а у 2015 р. вони досягли 150,3% відносно рівня 2005 р., що на 21% перевищує обсяги виробництва у 1990 р. Втім, ці показники суттєво відрізняються від аналогічних для тваринницької галузі (лише на 14,1% вище рівня 2005 р., але на 46,3% нижче обсягів виробництва у 1990 р.). Найбільші обсяги приросту виробництва агропродукції спостерігаються для сільськогосподарських підприємств (перевищення рівня 2005 р. становить 88,7%, але нижче рівня 1990 р. на 30,7%) проти господарств населення, які перевищили обсяги 2005 р. лише на 3%, але ця категорія виробників перевищила свій показник для 1990 р. на 32,5%. Причому продукція тваринницької підгалузі займає більшу частку у загальному обсязі виробництва агропродукції саме у господарствах населення. Наведена характеристика індексів виробленої продукції пояснюється рівнем рентабельності, найвищі значення якої у 2015 р. спостерігались для насіння соняшнику – 78,4%: площі посівів зросли більше як на 70% з 2005 р. (від 3,7 млн. га до 5,1 млн. га у 2015 р.), і, відповідно, обсяги збору збільшились від 4,7 млн. т до 11,2 млн. т. Отже, зросла і врожайність з 12,8 ц/га у 2000 р. до 21,6 ц/га у 2015 р. Причому у господарствах населення виробляється лише 17% від загального обсягу цього виду продукції. Схожі тенденції спостерігаються для інших технічних культур. Найбільші темпи приросту у 2015 р. відносно 2005 р. досягнуто для виробництва сої та ріпаку (більш як у 6 разів). Водночас зворотна картина спостерігається для виробництва кормів, адже рентабельність виробництва у 2015 р. свинини склала всього 12,6%, молока – 12%, виробництво великої рогатої худоби (ВРХ) та м'яса птиці були збитковими (-16,9% та -5,4% відповідно), і лише виробництво яєць досягло прибутків на рівні майже 61%.

Викладена ситуація має негативний вплив на показники якості ґрунтів. Перш за все на тлі скорочення поголів'я ВРХ у 7 разів (в агропідприємствах у 17 разів) за період незалежності України відбулось скорочення обсягів внесення гною у сільськогосподарські землі майже у 27 разів та на 28,6% у 2015 р. відносно обсягів внесення у 2005 р. Скорочення підгалузі тваринництва обумовлює скорочення площ під посівами однорічних та багаторічних трав у 2,3 та 1,7 рази, луків та пасовищ на 110 тис. га станом на 2015 р. порівняно з 2005 р. Крім того, спостерігається складна ситуація з розвитком структури земельних угідь та категорій землекористування України. Отже, відсутність мотивації господарюючих суб'єктів не стимулює ошадливого ставлення до землі, що призводить до скорочення площ буферних категорій землекористування, якими виступають перелоги та багаторічні насадження, за збільшення площ ріллі та орнонепридатних ділянок у її складі. Згідно з даними Держгеокадастру сьогодні потребують консервації 1 млн 50 тис. га сільськогосподарських земель, з них деградованими є 562,7 тис. га, малопродуктивними – 475,6 тис. га, техногенно забрудненими – 11,8 тис. га. Крім того, потребують рекультивациі майже 143 тис. га, поліпшення – 266,2 тис. га. Станом на 1 січня 2016 р. консервація земель проведена лише

Таблиця 1

Динаміка здійснення заходів з охорони земель

Назва заходу	1995 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.
Рекультивовано земель, тис. га	8,4	2,1	0,5	0,1
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, км	157,8	15,2	8,5	0,2
Залужено деградованої і забрудненої ріллі, тис. га	12,8	6,3	1,0	0,2

на площі 85,3 тис. га (8,1% від потреби), заходи з поліпшення земель впроваджено тільки на 17,5% (на 46,8 тис. га, з яких лише 26 тис. га припадає на ріллю). Не лише спостерігається тенденція до скорочення обсягів впровадження заходів з охорони земель (табл. 1), але й, згідно з інформацією [1], спостерігається тенденція до скорочення площі земель під паром.

На сучасний стан використання земельних ресурсів негативно впливає ряд складних екологічних проблем, а саме ерозія ґрунтів та їх гумусне виснаження, збіднення на поживні речовини, хімічне та біологічне забруднення, переуцілювання, руйнування фізичної структури, засолення, заболочення тощо. Станом на 2010 р. інтенсивні процеси яругоутворення спостерігались на 18% площі України; 54,2% орних земель є дефляційно небезпечними, а 32,8% – еродованими, площа яких неухильно зростає на 80–100 тис. га; майже 42% ґрунтів є кислими та засоленними [7]. Згідно з даними ДНТЦ «Центр держродючості» внаслідок дегуміфікації щорічно втрачається від 0,6 до 1,0 т/га гумусу; 0,4% в середньому втрачено за останні 45–40 років, спостерігається від’ємний баланс елементів живлення (досягає 100 кг/га й більше). Інтенсивність процесів дегуміфікації не спадає. Так, за результатами агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення протягом останніх 4-х турів (1986–2005 рр.) уміст гумусу в Україні зменшився на 0,5% [8]. Це є наслідком багаторічного екстенсивного землекористування, а відсутність впровадження заходів з відтворення родючості сприяє подальшому поглибленню агроекологічних проблем та знижує показники економічної ефективності господарської діяльності. Таким чином, наявний спосіб ведення рослинництва націлений на отримання прибутків, здешевлення собівартості виробництва продукції, а у підсумку не лише носить деструктивний вплив на ґрунти, але й спричинює динамічні негативні зміни у всіх компонентах ландшафту. Віддалені наслідки окресленої ситуації із сільськогосподарським використанням земель важко піддаються економічній оцінці. Наприклад, втрати, що пов’язані з використанням у складі ріллі деградованих земель становили понад 400 млн. грн. на рік у цінах 2010 р., а екологічні втрати через ерозію, дегуміфікацію, вторинне засолення сягають на порядок вищого рівня [4, с. 7].

Впровадження системи вільного обігу земельних ділянок на ринкових засадах у підсумку приведе до вирішення комплексу проблем суспільно-економічного, еколого-економічного характеру, що стане суттєвим поштовхом впровадження реформування решти сфер господарського комплексу країни. Перш за все впровадження ринкового обороту земельних ділянок сільськогосподарського призначення сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості землекористування, що не лише відкриває шлях змінам в економіці сільськогосподарської галузі, але й вплине на інші галузі економіки. Початковим кроком у вирішенні цього питання є впровадження механізму нормативно-грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення, яка лежить в основі встановлення ринкової ціни земель [6]. Опрацьований фахівцями Держгеокадастру підхід запроваджує до використання нормативну шкалу капіталізованого рентного доходу за відповідними сільськогосподарськими угіддями, враховує якісні показники ґрунтів, започатковує прозорий, гнучкий і адекватний спосіб нормативної грошової оцінки земельних ділянок.

Крім того, це приведе до трансформацій у нормативно-законодавчому полі, сприятиме розвитку системи фінансово-економічних інструментів шляхом опрацювання і юридичного закріплення системи механізмів:

- гарантування прав на землю;
- розмежування земель різних форм власності (державної та комунальної);
- регулювання фінансово-економічного інструмента рентних відносин, який має гарантувати надходження коштів від сплати рентних платежів на розширене відтворення галузі;
- кредитування під заставу прав власності й сільськогосподарського користування;
- стимулювання системи пільг з урахуванням їх синергічного ефекту для активізації зусиль щодо забезпечення збалансованого рівня землекористування, відтворення та охорони родючості ґрунтів;
- науково-інформаційної підтримки через формування науково-агровиробничих кластерів за умов стабільного функціонування моніторингової системи.

Впровадження ринку земельних ділянок на засадах прозорості і вільної конкуренції потребує розвитку еколого-економічного механізму, який на основі удосконалення системи фінансово-економічних інструментів відкриває шлях для досягнення збалансованого рівня землекористування і забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Цього потребують процеси регулювання земельних відносин за умови зміни власника, дарування ділянки, передачі її у спадок чи під заставу, а також операції оподаткування ділянок, встановлення розміру орендної плати тощо. Фінансово-економічні інструменти визначають оперативність впливу еколого-економічного механізму та умовно поділяються на спонукальні і заохочувальні по відношенню до користувача земельної ділянки.

Групу спонукальних інструментів формують:

- фіскальні платежі (земельний податок, орендна плата за земельну ділянку різних форм власності, сплата єдиного податку);
- штрафи за самовільне чи нецільове використання земельних ділянок, їх забруднення чи порушення, зняття родючого шару без спеціальних дозволів, порушення земельного законодавства тощо;
- економічна відповідальність за збитки під час вилучення ділянок, плата за встановлення земельного сервіту.

Групу заохочувальних інструментів складають:

- економічні стимули – комплексна система податкових і кредитних пільг чи вивільнення від плати землекористувачів, які власними зусиллями впроваджують на ділянках програмні заходи з охорони земель і відтворення їх родючості (рекультивациі, консервації деградованих і малопродуктивних земель, погіршення стану яких відбулось не з вини теперішнього користувача);
- інфраструктурні витрати на розроблення документації та проведення робіт з оцінювання ділянок; справляння державного мита за процес укладання договорів чи надання платних адміністративних послуг державними органами земельних ресурсів;

– використання фінансових ресурсів за бюджетними програмами щодо впровадження ринкового обігу земельних ділянок та охорони земель; використання коштів від накладання штрафних санкцій.

Висновки. Розв’язання проблеми відновлення і збереження родючості земель сільськогосподарського призначення неможливе без впровадження комплексу науково обґрунтованої системи заходів, що потребує розробки і прийняття державної програми використання і охорони земель. Організаційно-економічною платформою цієї програми вбачається вирішення

проблеми запровадження прозорого ринкового обігу земельних ділянок на основі суворого дотримання вимог нормативно-законодавчого поля. Ключовим компонентом цієї системи виступає незалежний моніторинг на основі прозорого функціонування системи інформаційних потоків як щодо комплексного періодичного оцінювання і фіксації стану агроекологічних характеристик земель, всіх юридичних аспектів прав власності на земельні ділянки, так і щодо контролю господарюючих суб'єктів стосовно способів ведення господарства.

Література:

1. Сільське господарство України : статистичний збірник (2015). – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 360 с.
2. Лупенко Ю.О. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення : наукова доповідь / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 40 с.
3. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівознах в різних природно-сільськогосподарських регіонах : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р. № 164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-%D0%BF>.
4. Канах О.П. Стратегія сучасного і подальшого використання земельних ресурсів / О.П. Канах // Землеустрій і кадастр. – 2012. – № 2. – С. 7–13.
5. Дідковська Л.І. Основні принципи організації і стимулювання раціонального використання і охорони земельних ресурсів в аграрній сфері / Л.І. Дідковська // Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій. – К. : ОІЕ НАН України, 2005. – С. 28–37.
6. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-п>.
7. Паштецький В.С. Методологічний інструментарій економіки землекористування агросфери / В.С. Паштецький // Вісник Сумського національного університету. – 2010. – № 2. – С. 188–193. – (Серія «Фінанси і кредит»).
8. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України / [за ред. С.А. Балюка, В.В. Медведєва, О.Г. Тараріко, В.О. Грекова, А.Д. Балаєва]. – К. : Мінагрополітики, Центр держродючості, НААНУ, ННЦ ІГА імені О.Н. Соколовського, НУБіП, 2010. – 113 с.

Паляничко Н.И. Развитие рынка сельскохозяйственных земель в системе финансово-экономического обеспечения сбалансированного землепользования

Аннотация. В статье определено, что решение проблемы сохранения плодородия требует разработки государственной программы использования и охраны земель на организационно-экономической платформе установления рыночного оборота участков при условии соблюдения требований законодательства и независимого мониторинга как агроэкологических характеристик и прав собственности, так и контроля хозяйствующих субъектов относительно способов ведения хозяйства. Обоснована роль финансово-экономических инструментов в обеспечении сбалансированного уровня сельскохозяйственного пользования.

Ключевые слова: агроэкосистема, агроэкологическая безопасность, рыночный оборот земельных участков, сбалансированное землепользование, земли сельскохозяйственного назначения, почвы.

Paliynychko N.I. Development of the agricultural land market in the system of financial and economic support for balanced land use

Summary. In the article determined that the solution to the problem of soil preservation requires the development of the state program of land use and protection. This should be based on the organizational and economic platform of the establishment of market turnover of plots. That activity should be the subject to a compliance with the requirements of legislation and independent monitoring of agro-ecological characteristics and ownership as well as control of economic entities according to the ways of farming. Also the role of financial and economic tools in ensuring a balanced level of agricultural land is substantiated.

Keywords: agroecosystem, agro-environmental safety, market turnover of plots, balanced land use, agricultural land, soil.

Удовенко І.О.,

*к.е.н, доцент кафедри геодезії, картографії та кадастру,
Уманський національний університет садівництва*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ РИНКОВОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. У статті розглядається сучасний стан системи управління земельними ресурсами в умовах ринкового господарювання, досліджено фактори, що впливають на актуалізацію землевпорядних робіт на різних рівнях управління. Автором сформовано висновки та пропозиції щодо покращення прогнозування всіх видів землекористування.

Ключові слова: прогнозування, планування, земельні ресурси, землевпорядкування, органи державної влади, ринкова економіка, реформування економічних відносин.

Постановка проблеми. Сьогодні земля в Україні є одним із основних факторів суспільного виробництва. Це обумовлює її активний вплив на провадження будь-якого виду господарської діяльності на території нашої держави. Зважений процес прогнозування на будь-якому рівні управління земельними ресурсами та їх раціонального використання дасть змогу ефективно здійснювати господарську діяльність. Досягнення максимального ефекту використання земельних ресурсів в умовах реалізації земельної реформи можливе лише за умови збалансованого процесу прогнозування, планування та реалізації проєктів використання земель. Визначення чинників впливу прогнозування використання земель на різних рівнях управління, а саме на державному, регіональному чи локальному рівні, дасть змогу обґрунтувати заходи щодо забезпечення максимальної віддачі та зменшення шкідливого впливу на залучений засіб виробництва. Підвищення продуктивності землі прямо пропорційно впливає на рівень конкурентоспроможності вітчизняного виробництва країни на рівні світового господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика прогнозування та раціонального використання земель в умовах сучасного виробництва є темою дослідження багатьох провідних вчених, таких як, зокрема, А.В. Варламов, С.М. Волков, П.Т. Саблук, М.М. Федоров, В.Г. Андрійчук, А.М. Третяк. Важливе місце у згаданих працях, а також у працях інших дослідників надається проблемам ефективного поєднання усіх планових заходів щодо поліпшення використання земель між усіма рівнями управління у земельній сфері.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах сучасного господарювання заходи щодо прогнозування планування, організації раціонального використання та охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях формують новий вид робіт у сфері землевпорядних робіт. Програми, розроблені на відповідних рівнях, є своєрідними розробками з питань ефективного залучення земельних ресурсів у процес господарювання, раціональної організації території, підвищення родючості земель, захисту та усунення наслідків активного залучення земельних ресурсів у процес виробництва, а також впровадження заходів щодо зменшення наслідків ерозії земель та покращення меліоративних заходів ґрунтів тощо.

Мета статті. Головною метою роботи є поглиблення теоретичних і прикладних аспектів ефективного прогнозування та раціонального використання земельних ресурсів на різних рівнях управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна володіє значним земельним потенціалом, рівень використання якого впливає на стан усієї економічної системи загалом.

Планування і прогнозування є двома стадіями єдиного процесу – наукового передбачення, – що має особливо велике значення під час використання природних ресурсів, зокрема земельних. Вони взаємно доповнюють один одного, створюють реальну основу для реалізації прогнозних заходів і планових завдань, підвищують науковий рівень їх розробки.

Ефективність використання земель в сучасних умовах та можливість її підвищення безпосередньо пов'язані з процесом трансформаційних змін відносин власності на землю та варіюванням форм господарювання. Певна частина (понад 50%) земель не перебуває у власності держави, проте це не впливає на принцип планування використання і охорони земель. Згідно зі статтею 1 Земельного кодексу України використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Тому приватний власник, відповідно до своїх обов'язків (стаття 91 цього Кодексу), повинен додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля, підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі, тобто виконувати загальнодержавні та регіональні програми використання та охорони земель [1]. А також не меншу роль відіграє негативний вплив зростання проблеми продовольчого забезпечення постійно зростаючого населення планети.

У багатьох випадках землекористування ситуація взагалі вийшла з-під контролю держави. Земельна реформа розпочалась і практично завершується за відсутності Програми земельних перетворень без визначення соціально-економічних та екологічних цілей, передбачення наслідків, забезпечення відповідних законодавчих, фінансових, інституційних, кадрових, політичних і морально-психологічних передумов.

Політика реформування економічних відносин та переходу на ринкову систему господарювання суттєво вплинула на саму структуру вітчизняного господарювання. Перетворення системи економічних відносин у нову форму прояву спричиняє виникнення проблеми прогнозування основних напрямів поступового руху і його результатів для того, щоб на самому початку здійснення економічних перетворень було чітко визначено результати, до яких вони можуть привести, а отже, ті альтернативні рішення та заходи, які будуть найефективнішими у визначених умовах господарювання ринкової економіки, й, відповідно, шляхи і засоби їх реалізації. Без розвитку довгострокового планування такого передбачення досягнути подібного ефекту неможливо. Під час реформування земельних відносин та швидких темпів перерозподілу форм власності на землю і нерационального

використання земельних ресурсів за останні роки автоматизація системи управління земельними ресурсами та налагодження її співпраці разом з глобальними системами територіального управління повинні стати основою формування національної інформаційної системи земельних ресурсів як ефективного засобу отримання оперативної просторово-координованої інформації щодо функціонального призначення та належності земельних ресурсів, їх системного аналізу та прогнозу економічної ефективності і доцільності їхнього використання.

В сучасних умовах господарювання процес прогнозування використання земель набуло більш довгострокового характеру (10–15-річний період), що дає вищий рівень актуалізації наукового пошуку та обґрунтування впровадження здобутків НТП у систему господарювання.

Після реалізованих перетворень в економіці, зокрема в системі земельних відносин, виникла нагальна потреба систематизації інформації щодо земельних територій та моніторингу. З огляду на здобутки західних країн саме правильний спосіб роботи з інформаційним наповненням землевпорядної справи дасть змогу чітко організувати перерозподіл земельних ресурсів, поліпшити обробку та охорону земель, систематизувати процес розміщення об'єктів виробничого, житлового, дорожнього й іншого будівництва, сформувані нові території землекористувачів. Все це стане можливим за умови закріплення на державному рівні усіх вищевказаних змін завдяки автоматизованій системі державної реєстрації новостворених земельних ділянок та інших об'єктів нерухомості, прав на них і угод з ними, а також зміни цільового призначення наявних земельних ділянок.

Сучасний стан розвитку суспільства потребує сучасних підходів до збору, зберігання, аналізу та прогнозу стану об'єктів і явищ навколишнього середовища, що може бути забезпечено сучасним підходом на геоінформаційній основі до вирішення поставлених завдань.

Управління земельними ресурсами здійснюється згідно із загальнодержавними і регіональними програмами. Використання та охорона сільськогосподарських угідь здійснюються відповідно до природно-сільськогосподарського районування. Зонування земель здійснюється у межах населених пунктів. Під час зонування земель встановлюються вимоги щодо допустимих видів забудови та іншого використання земельних ділянок у межах окремих зон. Інформація про стан земельних ресурсів та їхнє використання, яка була отримана в процесі ведення моніторингу, нагромаджується в архівах і банках даних автоматизованої інформаційної системи. Отримані матеріали об'єктивно характеризують фізичні, хімічні, біологічні процеси в навколишньому середовищі, рівень забруднення ґрунтів, що дає можливість органам державного управління висувати певні вимоги до землекористувачів стосовно усунення правопорушень в галузі використання і охорони земель. А також, відповідно, мати можливість скласти більш вірогідні та ймовірніші до реалізації державні цільові програми. Їх основна задача полягає у розробці заходів та сприянні їх впровадженню на практиці щодо досягнення пріоритетних цілей держави, галузей економіки та конкретних адміністративно-територіальних одиниць, а також покращенню забезпечення концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для розв'язання найважливіших проблем сучасної системи господарювання.

В економічній теорії традиційно виділяють три види ефективності: технічну, структурну та економічну. Технічна ефек-

тивність характеризується здатністю одержувати максимальний обсяг продукції за заданого набору ресурсів. Структурна ефективність відображає обсяг витрат ресурсів для одержання передбачуваного обсягу продукції. Як показники вимірювання структурної ефективності використовують собівартість продукції, фондоозбросність тощо. Економічна ефективність поєднує два попередніх види і ґрунтується на порівнянні одержаних результатів із витратами. До показників економічної ефективності належать прибуток, рентабельність тощо.

У нашій країні накопичений багатий науковий і виробничий досвід захисту земель від деградації і підвищення їх продуктивності в умовах централізованої і планової системи управління, безкоштовного землекористування, монополії державної власності на землю з переважанням великих сільськогосподарських підприємств.

Відомий український вчений у сфері управління земельними ресурсами В.О. Горлачук [2, с. 251] стверджує, що об'єктом управління в цій галузі може бути тільки земельний простір (земельна ділянка), яка належить землекористувачу і має встановлені межі. Земельні ресурси потрібно розглядати як систему взаємопов'язаних правових, техніко-економічних, організаційно-господарських заходів держави, що спрямовуються на регулювання земельних відносин, організацію раціонального, екологічно безпечного використання та охорони земель в інтересах усього суспільства [3]. Механізмом розв'язання цих заходів є вивчення і картографування земельних ресурсів, здійснення державного контролю за використанням земель та їх моніторинг, ведення державного земельного кадастру тощо. До методів управління земельними ресурсами відносять адміністративні, економічні, законодавчі, технологічні і психологічні [2, с. 142].

У процесі соціально-економічних перетворень в країні створена нова економічна система, заснована на ринкових відносинах: введено різноманіття форм власності і сплачуваність землекористування; на основі колишніх колгоспів і радгоспів створені АТ, КФХ, СПК, ТОВ; земля придбала статус нерухомості і включена в оборот. У ході реформ скорочені об'єми робіт щодо меліорації земель і захисту ґрунтів від ерозії, послаблено увагу до збереження і підвищення родючості ґрунтів [4]. Продовжується інтенсивне забруднення земель промисловістю, автомобільним і залізничним транспортом, неорганізованими побутовими і промисловими відходами.

В Україні управління земельними ресурсами поділяють на галузеве, яке характеризує певну територію, приналежну тій чи іншій галузі господарювання, і загальне, яке відрізняється переходом від локального до більш масштабного територіального характеру управління. Ефективне управління земельними ресурсами може здійснюватись за умови дотримання принципів наукової обґрунтованості і об'єктивності прийнятих рішень, що дає можливість підвищити ефективність та екологічність використання земель [5].

Управління земельними ресурсами на локальному рівні має принципові відмінності від управління територіями великих регіонів. Це пов'язано з тим, що в містах сконцентровані населення, промисловість, різко підвищується значимість соціальних, екологічних і транспортних умов. Тому значно зростає роль розробки планів прогнозу розвитку міст, оскільки будь-які зміни в порядку землекористування у містах повинні проводитися в результаті здійснення цих планів. Такі плани можуть розроблятися або у зв'язку із розширенням міст, або під час створення нових міст відповідно до моделей переселення, або на основі

удосконалення сформованої системи законодавчих документів, або під час будівництва природоохоронних об'єктів, або з інших причин. Реконструкція міст проводиться, якщо необхідно здійснити загальне удосконалення міського середовища, наприклад, для зміни маршрутів транспортних потоків, для залучення інвестицій у нерухомість або значну перебудову міських центрів, викликану великими соціально-політичними змінами [6].

Функція прогнозування стосовно міських територій як муніципальних утворень зводиться до наукового обґрунтування подальшого просторово-історичного розвитку міської території в майбутньому і виявлення факторів і тенденцій, що впливають на розвиток об'єкта досліджень. Це вимагає проведення аналізу соціально-екологічного розвитку об'єкта дослідження в розрізі його просторово-історичного формування як населеного пункту.

Ця вимога зумовлює формування нової концепції прогнозування використання територій, що на сучасному етапі буде полягати в моделюванні майбутнього інтенсивного використання землеволондів на основі колишніх, наявних і майбутніх тенденцій розвитку території сучасного населеного пункту.

У загальному вигляді система державного управління земельними ресурсами повинна забезпечити дотримання земельного законодавства на базі державного контролю за використанням та охороною земель, землеустрою та моніторингу земель, державного земельного кадастру. Як було вказано вище, система підрозділяється на загальне та галузеве управління залежно від рівня компетенції органів управління.

У відання державних органів законодавчої влади входять прийняття Земельного кодексу та інших законів, відповідно до яких органи законодавчої влади приймають закони та інші нормативні акти, що регулюють земельні відносини; прийняття єдиних принципів плати за землю і єдиних принципів реєстрації прав на земельні ділянки і міцно пов'язану з ними нерухомість в порядку ведення державного земельного кадастру; визначення спеціального правового режиму для окремих категорій земель.

Система управління земельними ресурсами в сучасних умовах еволюційного розвитку суспільних відносин стала більш вузько спрямованою та більш скорегованою на вирішенні завдань держави більш у галузевому вираженні. Сучасна система управління земельними ресурсами носить галузевий характер, що обумовлює її дисбаланс у отриманні та окресленні цілей реалізації функцій землі та соціальних, економічних, екологічних і технічних акцентів у господарській діяльності держави.

Висновки. Через неефективну земельну політику держави загострюється проблема організації раціонального використання та охорони земель. Ринкові перетворення земельних відносин не завжди відрізняються системністю, економічною ефективністю та належною науковою обґрунтованістю. Як наслідок, більшість питань вирішується методом «спроб і помилок».

Отже, сьогодні немає альтернативи системним змінам у земельних відносинах на базі стратегічного планування земельних відносин, узгодженості заходів економічної, екологічної, соціальної та продовольчої політики держави, їх спрямованості на позитивні кінцеві соціально-економічні результати. У цьому контексті під стратегією слід розуміти систематизацію дій уряду, Держкомзему та його територіальних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування, що визначатимуть принципи підходи до розв'язання питань власності на землю, мотивації та стимулювання ефективного землекористування, забезпечення продовольчої та екологічної безпеки. На нашу думку, управління земельними ресурсами на різних

рівнях державної влади повинно під час прогностичних та планових процесів концентруватись на закріпленні статусу землі як суспільно-політичного та соціального фактору розвитку правових відносин власності в державі, створенні відповідного європейського рівня законодавчої бази забезпечення прав власності на землю та їх автоматизованій системі інформаційного збереження даних, сприянні можливому залученню земельних ресурсів у систему ринкового обігу, забезпеченні рівних умов розвитку різноманітних форм господарювання на землі шляхом формування та вдосконалення механізму земельної політики.

Сформована стратегія прогнозування всіх видів землекористування мінімізуватиме конфлікти під час планування залучення земельних ресурсів в той чи інший вид господарської діяльності між різного рівня органами управління, сприятиме розробленню та впровадженню у виробничий процес найбільш ефективних шляхів соціально-економічного розвитку та їх пов'язуванню з охороною і покращенням стану навколишнього середовища. Все це дасть змогу досягти сталого розвитку вітчизняного господарювання.

Література:

1. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zem.ua/en/53-komentar-do-zakonu-ukrajini-proderzhavnij-zemelnij-kadastr/2015-zemelnij-kodeks-ukrajini-glava-30-planuvannya-vikoristannya-zemel>.
2. Горлачук В.О. Управління землекористуванням / В.О. Горлачук. – Миколаїв : Іліон, 2006. – 376 с.
3. Березянюк Т.В. Ринок землі: європейська практика та аналіз законодавчої ініціативи / Т.В. Березянюк // Харч. пром-сть. – 2008. – № 7. – С. 132–136.
4. Про охорону земель : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
5. Хрипот С.Г. Земельна реформа: аналіз нормативного регулювання прав власності на землі / С.Г. Хрипот / Зб. наук. пр. Зах. геодез. т-ва УТГК. – 2008. – Вип. 2. – С. 151–156.
6. Особливості управління земельними ресурсами у великих містах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buklib.net/books/35345>.

Удовенко І.А. Современные проблемы прогнозирования использования земель в условиях рыночного хозяйствования

Аннотация. В статье рассматривается современное состояние системы управления земельными ресурсами в условиях рыночного хозяйствования, исследованы факторы, влияющие на актуализацию землеустроительных работ на различных уровнях управления. Автором сформированы выводы и предложения по улучшению прогнозирования всех видов землепользования.

Ключевые слова: прогнозирование, планирование, земельные ресурсы, землеустройство, органы государственной власти, рыночная экономика, реформирование экономических отношений.

Udoenko I.O. Modern problems of forecasting of land use in the conditions of market economic activities

Summary. In the article the modern state system of land management in a market economy is considered; factors affecting the actualization of land planning at different levels of government are investigated. The author formed conclusions and proposals for improving a forecasting of all types of land use.

Keywords: forecasting, planning, land resources, land management, public authorities, market economy, reforming of economic relations.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

---

*Головченко О.М.,
д.е.н., професор,
завідувач кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет*

*Степаненко О.А.,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет*

*Головченко М.Ф.,
к.ю.н., доцент кафедри конституційного права
та державного управління,
Міжнародний гуманітарний університет*

РОЗРОБЛЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПОКАЗНИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті визначено проблеми соціально-економічної ефективності діяльності установ культури, теоретичні концепції, які присвячено особливостям економіки й управління установами невиробничої сфери, запропоновано алгоритм формування системи показників оцінки соціально-економічної ефективності діяльності закладів культури.

Ключові слова: невиробнича сфера, галузь культури, джерела фінансування, бюджетне фінансування, суспільні блага, некомерційний маркетинг, соціально-економічна ефективність.

Постановка проблеми. Проблеми економічної ефективності установ культури, їх окупності в останні роки особливо актуальні у зв'язку з погіршенням загальної економічної ситуації в Україні і монетаризації багатьох видів діяльності, які раніше вважалися виключно «витратними».

Сьогодні галузь культури все ще сприймається як галузь, яка фінансується виключно за рахунок державного бюджету, а всі спроби оцінити цю сферу робляться виключно з точки зору її господарської діяльності, що цілком виключає облік інших видів ефекту, у тому числі і соціального, що є невід'ємною частиною ефекту, очікуваного від культурної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення специфіки соціальної ефективності висвітлюються в роботах О.А. Анистратенко, Л.І. Абалкіна, А.І. Архипова, О.О. Барсова, С.О. Вешкурцевой, Б.А. Райзберга, Л.І. Якобсона, М.В. Ільїной, О.В. Астахової та ін.

Специфіка підходів до оцінки ефективності діяльності некомерційних організацій розкривається в працях Б. Вайсборда, Є. Борисової, Д. Бріггема, Л. Гапенскі, П. Дойля, А.А. Давидова, Б. Рендера, Р. Рассела, К. Хаксевера, Р. Хермана, А. Шліхтера та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатню кількість досліджень, присвячених ефективності діяльності некомерційних організацій, слабо відпрацьовано теоретичні питання і методики оцінки ефективності установ культури, які можна реалізувати на практиці. Акцент робиться переважно на економічній ефективності, і не повною мірою враховується її соціальний складник.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних концепцій, присвячених особливостям економіки й управління установами невиробничої сфери, розроблення алгоритму формування системи показників оцінки соціально-економічної ефективності діяльності закладів культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Установи культури в силу специфічних цілей своєї діяльності виділяються низкою особливостей управління, які не дають змоги порівнювати їх діяльність із підприємствами, які мають на меті отримання прибутку. Теоретичні концепції, які присвячені особливостям економіки і управління установ сфери культури, відображають цю специфіку. Серед них можна виділити теорії виробництва суспільних благ, невиконаного контракту, контролю стейкхолдерів.

Відповідно до теорії виробництва суспільних благ американських учених Д. Шифа і Б. Вайсборда, сфера культури надає населенню різні суспільні блага, споживання яких призводить до таких позитивних результатів, як підвищення культурного, інтелектуального, морального потенціалу суспільства.

Доступ до суспільних благ усіх груп населення незалежно від рівня доходів здебільшого не дає змоги виробникам установлювати на суспільні блага такі ціни, які забезпечували би прибуток. У результаті доходи від випуску суспільних благ можуть не покривати всіх витрат, пов'язаних з їх виробництвом. У таких умовах українським важливим стає застосування фандрейзингу – напряму менеджменту щодо залучення й акумулювання зовнішніх джерел фінансування, таких як благодійні та спонсорські внески, гранти, державні субсидії тощо [6].

Відповідно до теорії невиконаного контракту І. Ілмана і Г. Хансмана, у низці випадків ринковий механізм не забезпечує ефективного контролю над діяльністю виробників, у зв'язку з чим останні можуть навмисно завищувати ціну, що призводить до погіршення добробуту клієнта. Таким чином, із боку виробника може мати місце порушення звичайних контрактних зобов'язань, що Г. Хансман називає невиконаним контрактом. У цих умовах споживачі виявляються більш захищеними, якщо вони працюють із некомерційними організаціями. Некомерційні структури законодавчо обмежені в можливостях внутрішнього розподілу доходів між працівниками та повинні спрямовувати отримані кошти на розвиток основної діяльності

організації, що контролюється з боку суспільства. Г. Хансманн підкреслює, що «перевагою некомерційних виробників є те, що ринковий контроль у них підкріплюється додатковим захистом споживача іншим, більш сильним «контрактом» – офіційним зобов'язанням організації перед суспільством спрямовувати всі свої доходи на розвиток некомерційної діяльності». Це зобов'язання реалізується на практиці за допомогою законодавчого обмеження на розподіл доходів некомерційних організацій серед засновників, управлінського корпусу і персоналу [5].

Концепція контролю стейкхолдерів, або громадського контролю (А. Беннер, Б. Гуї і Т. ван Хоміссен, І. Фама та М. Дженсен), передбачає, що даний контроль «сприяє довірі організації, визначає соціальну значимість її роботи і необхідність її фінансування» [4, с. 476]. Соціальна значущість, або соціальний ефект, відображає результати діяльності некомерційної організації, не пов'язані з отриманням матеріальних вигод, а спрямовані на зростання добробуту суспільства. Менеджмент некомерційних організацій культури також спирається на контроль із боку стейкхолдерів. Стейкхолдерами можуть виступати благодійники, фонди, профспілки тощо. Здебільшого контрольні функції стейкхолдерів реалізуються через піклувальні ради в некомерційних організаціях культури.

Однак якої б концепції не дотримувалися дослідники в поясненні специфіки економічної діяльності установ культури, у будь-якому разі виникає питання оцінки ефективності діяльності установ культури.

Поняття ефективності має кілька значень. Ефективність у сенсі продуктивності, економічності – це показник ефективності діяльності установи культури, який відображає суму вироблення на одиницю витрат. Цей показник виражається у вигляді відсотка від ідеальної продуктивності. Чим менше ресурсів витрачено на досягнення запланованих результатів, тим вище продуктивність. Це поняття нерідко ототожнюють з ефективністю, маючи на увазі економічний її сенс. Наприклад, продуктивність, або продуктивність праці, може вимірюватися як кількість обслужених відвідувачів в одиницю часу.

Ефективність у сенсі дієвості – це здатність виробляти ефект (результат) деяких дій, яка не завжди може бути виміряна за допомогою кількісних показників.

Ефективність у сенсі результативності, оптимальності – це здатність виробляти намічений результат у бажаному обсязі, може виражатися мірою фактично виробленого результату до нормативного або запланованого.

У побудові критеріїв ефективності, результативності та якості враховують зміст цільових і ціннісних установок, що задаються організацією, установою культури. У цьому разі важливим критерієм є виконання установами культури поставлених перед ними завдань, а саме:

- 1) реалізація державної політики у сфері культури, охорони культурної спадщини, а також державної мовної політики;
- 2) забезпечення вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, доступності всіх видів культурних послуг і культурної діяльності для кожного громадянина України;
- 3) сприяння відродженню та розвитку традицій і культури української нації, етнічної, культурної і мовної самобутності корінних народів і національних меншин;
- 4) захист прав професійних творчих працівників та їх спілок, соціальний захист працівників підприємств, установ та організацій у сфері культури та охорони культурної спадщини, а також споживачів культурного продукту, встановленню контролю за його якістю;

5) загальнонаціональна культурна консолідація суспільства, формування цілісного культурно-інформаційного простору, захист та просування високоякісного різноманітного культурного продукту;

6) участь у розробленні та виконанні державних і регіональних програм розвитку культури, охорони культурної спадщини, а також державної мовної політики [3].

Для сфери культури проблема ефективності пов'язана з неможливістю вимірювання кінцевого результату діяльності, тому що для цієї сфери не підходять критерії ефективності матеріального виробництва.

Вчені-економісти у сфері управління культурою виділяють кілька видів ефективності, кожен з яких розкриває найбільш повною мірою ту чи іншу якісну сторону цього складного соціального явища.

На думку Г. Тульчинського і Е. Шековой [4, с. 485–490], розрізняються три основних види ефективності:

- ефективність як відношення витрат до отриманих результатів, що виражає економічність використання коштів і ресурсів: ефективність тим вище, чим менші витрати дають змогу отримати один і той же результат:

$$E = П/P, \quad (1)$$

де E – економічна ефективність, $П$ – потенційний ефект, P – ресурсомісткість;

- ефективність як відношення результату до поставлених завдань, що виражає ступінь реалізації цілей діяльності; $З$ – ефективність тим вище, чим більшою мірою результати відповідають завданням:

$$E = П/З; \quad (2)$$

- ефективність як відношення цілей реальним потребам, проблемам, що виражає ступінь раціональності висунутих цілей: ефективність тим вище, чим більшою мірою цілі вирішують реальні проблеми H :

$$E = 3/H. \quad (3)$$

Стосовно установ культури слід розглядати економічну, соціальну і соціально-економічну ефективність.

Економічна ефективність визначається як результативність діяльності установи культури, що виражається у відношенні отриманих ним доходів до витрачених ресурсів.

Соціальна ефективність – відповідність результатів діяльності установи культури основним соціальним потребам і цілям суспільства, а також інтересам окремої людини. Соціальна ефективність тісно пов'язана з такими поняттями, як «рівень життя» та «якість життя населення». Ці поняття характеризують сукупність умов життя населення країни, зміст і умови праці, житлові умови, екологічну обстановку, духовну атмосферу і т. д. Соціальна ефективність передбачає, що економічні рішення приймаються на основі передусім соціальних цілей.

Економічна і соціальна ефективність перебувають у тісному взаємозв'язку. Але соціальна ефективність проявляється не відразу, тому вона відбивається на економічній ефективності наступних періодів. Часто ці поняття об'єднують в єдине поняття «соціально-економічна ефективність», що особливо виявляється природним, коли мова йде про діяльність організацій і установ культури.

Соціально-економічна ефективність – це співвідношення отриманого установою культури соціального ефекту і витрат, які сприяють його досягненню.

Розрахунок ефективності діяльності закладів культури повинен спиратися на нормативно-правові акти, які регулюють діяльність у даній сфері.

Базою для формування національного законодавства в галузі культури, як і для всіх інших галузей, виступає Конституція. Питанням культури в Основному Законі України прямо чи опосередковано приділено увагу в ст. ст. 11, 12, 24, 53, 54, 66, 92, 117, 119, 132, 137, 138, 143. Уже з кількості статей Конституції, що стосуються культурного питання, вбачається важливість цієї галузі для держави [1].

Наступним за значенням нормативно-правовим актом у сфері культури є Закон України «Про культуру» [2]. Цей Закон визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей і спрямований на забезпечення доступу до них.

Низка законів і нормативно-правових актів також регулює такі важливі галузі державної діяльності, як галузь мистецтв і спеціальна освіта у сфері культури; питання культури у сфері міжнародних відносин; у сфері мовної політики; музейної справи; охорони культурної спадщини; переміщення культурних цінностей; галузь кінематографії та ін.

Якщо досліджувати проблему оцінки економічної ефективності діяльності закладів культури, не можна не брати до уваги питання фінансування і забезпечення господарської діяльності закладів культури.

Стаття 26 Закону України «Про культуру» визначає такі витрати на утримання закладів культури: кошти державного та місцевих бюджетів; кошти, що надходять від господарської діяльності, надання платних послуг; кошти, одержані за роботи (послуги), виконані закладом культури на замовлення підприємств, установ, організацій та фізичних осіб; доходи від реалізації продукції майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; гранти, благодійні внески, добровільні пожертвування, грошові внески, матеріальні цінності, одержані від фізичних і юридичних осіб, у тому числі іноземних; кошти, отримані державними і комунальними закладами культури як відсотки на залишок власних надходжень, отриманих як плата за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти і розміщених на поточних рахунках, відкритих у банках державного сектору; інші не заборонені законодавством джерела.

Стаття 27 визначає додаткову фінансову підтримку діяльності у сфері культури та підкреслює, що з метою залучення додаткових фінансових ресурсів для розвитку культури держава створює сприятливий режим оподаткування фізичним та юридичним особам, які спрямовують свої кошти на розвиток культури. Механізм податкового заохочення підтримки діяльності у сфері культури визначається податковим законодавством України.

Крім того, підвищення ефективності діяльності установ культури можливе лише за умови посилення ролі недержавних інституцій, зокрема органів місцевого самоврядування.

Активна діяльність місцевого самоврядування якнайкраще сприятиме підвищенню ефективності діяльності установ культури на місцевому рівні.

Концентрація управління культурою на місцевому рівні є логічною хоча б через те, що саме на місцях зберігаються мистецькі традиції, об'єкти матеріальної і духовної культурної спадщини, риси культурної ідентичності та самобутності. Саме місцеві ініціативи так необхідні під час розроблення інвестиційних проєктів культурного розвитку, адже хто як не міс-

цева громада володіє найповнішою інформацією про об'єкти інвестування, зможе найповніше розкрити його привабливість, найефективніше розпорядитися залученими інвестиціями.

На підтвердження даного питання авторами пропонуються до розгляду результати проведеного соціологічного дослідження. Для аналізу і відбору питань, за допомогою яких можна було б оцінити роль органів місцевого самоврядування у підвищенні ефективності діяльності установ культури, проведено опитування методом експертного інтерв'ю.

Експертів, що беруть участь в інтерв'ю, було поділено на дві групи. До першої групи залучалися діячі культури (50 осіб).

Друга група експертів є відвідувачами виставок та інших культурних заходів, що проходять у місті (60 осіб).

За результатами аналізу експертних інтерв'ю можна зробити такі висновки. Переважна більшість, а саме 76% опитаних фахівців і 92%, на перше місце в ієрархії складників управління культурою на рівні держави висувають фінансування культурної сфери, а на останнє – керівництво культурним процесом.

68% фахівців і 58% громадян вважають, що на рівні держави відсутнє управління культурним процесом. Більшість фахівців (90%) знайома з основами нормативного регулювання сфери культури, в якій вони працюють, 86% із них упевнені, що нормативно-правова база у сфері культури вимагає реформування.

Серед громадян ситуація інша: 73% опитаних не знайомі зі змістом законодавства про культуру, проте 83% також упевнені, що нормативно-правова база у сфері культури вимагає реформування.

Із системою державного управління у сфері культури знайомі 80% опитаних фахівців. Із них 44% упевнені, що об'єкти культури повинні належати до комунальної форми власності, 34% упевнені, що об'єкти культури повинні належати до всіх форм власності (державної, комунальної, приватної). При цьому 56% опитаних фахівців працюють в установах культури, що належать до державної форми власності, відповідно переважає фінансування (44%) здійснюється з державного бюджету, і 96% опитаних вважають це фінансування недостатнім.

50% фахівців позитивно оцінюють концентрацію управління культурою на місцевому рівні, 72% опитаних фахівців упевнені, що є необхідність у розширенні повноважень органів місцевого самоврядування у сфері охорони культурної спадщини. 52% опитаних фахівців вважають за доцільне проводити реформування культурної галузі в напрямі розширення повноважень органів місцевого самоврядування, 34% – у створенні умов для інвестицій у культурну сферу з боку приватних структур [3].

Таким чином, виходячи з поставлених перед установами культури завдань, можна запропонувати такий алгоритм формування системи показників оцінки соціально-економічної ефективності діяльності закладів культури (рис. 1).

У запропонованій системі як один із показників може розглядатися кількість вільного часу, спрямована індивідом на підвищення свого культурного рівня за допомогою тієї чи іншої установи культури (в якому він провів вільний час для підвищення свого культурного рівня).

Висновки. Нині в Україні немає не тільки єдиної розробленої системи оцінки ефективності діяльності установ культури, а й навіть єдиного виробленого підходу до механізму цієї оцінки. В окремих випадках розроблено критерії оцінки ефективності діяльності працівників культури в рамках посадових інструк-

цій і окремих установ культури. Однак загальна економічна ситуація в країні і світі у цілому і нагальна потреба комерціалізації багатьох видів діяльності, які раніше вважалися виключно «неприбутковими», змушують впритул підійти до вироблення єдиного підходу до питань оцінки соціально-економічної ефективності установ культури.

Рис. 1. Алгоритм формування системи показників оцінки соціально-економічної ефективності діяльності закладів культури

Пропонований алгоритм дасть змогу врахувати специфіку діяльності установ культури, що не націлені на проведення заходів, спрямованих на суто комерційний результат (у цьому разі ефективність може бути розрахована традиційними методами), і розробити збалансовану систему показників, яка дасть змогу оцінити соціально-економічний ефект діяльності тієї чи іншої установи культури.

Література:

1. Конституція України : Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI (редакція станом на 01.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.
3. Головченко М.Ф. Сучасний стан та шляхи удосконалення реалізації культурної функції Української держави / М.Ф. Головченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 9–14.
4. Тульчинский Г.Л., Шекова Е.Л. Менеджмент в сфере культуры : учеб. пособ. / Г.Л. Тульчинский, Е.Л. Шекова ; 4-е изд., испр. и доп. – СПб. : Лань ; ПЛАНЕТА МУЗЫКИ, 2009. – 528 с.
5. Hansmann H. The Role of Nonprofit Enterprise // The Yale law journal. – 1990. – № 89. In: Management of Non-profit Organizations / Ed. By M. Sharon. – Dartmouth, 1994. – P. 20.
6. Schiff, J., Weisbrod, B., 1991. Competition between for-profit and nonprofit organizations in commercial markets. *Annals of Public and Cooperative Economics* 62. – P. 619–639.

Головченко Е.Н., Степаненко Е.А., Головченко Н.Ф. Разработка комплексного показателя социально-экономической эффективности деятельности учреждений культуры

Аннотация. В статье определены проблемы социально-экономической эффективности деятельности учреждений культуры, теоретические концепции, посвященные особенностям экономики и управления учреждений непроизводственной сферы, предложен алгоритм формирования системы показателей оценки социально-экономической эффективности деятельности учреждений культуры.

Ключевые слова: непроизводственная сфера, сфера культуры, источники финансирования, бюджетное финансирование, общественные блага, некоммерческий маркетинг, социально-экономическая эффективность.

Holovchenko O.M., Stepanenko O.A., Holovchenko M.F. Development of a complex index of socio-economic efficiency of activities of cultural institutions

Summary. The article defines the problems of socio-economic efficiency of cultural institutions' activities, theoretical concepts dedicated to the peculiarities of the economy and management of institutions of non-productive sphere, proposes an algorithm of the formation of the system of indicators to assess the socio-economic efficiency of cultural institutions.

Keywords: non-productive sphere, sphere of culture, sources of funding, government funding, public benefit, non-commercial marketing, social and economic efficiency.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Волохова І.С.,

д.е.н., доцент,

завідувач кафедри фінансів,

Одеський національний економічний університет

МІСЦЕВІ ПОДАТКИ ТА ЗБОРИ В ДОХОДАХ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ: НАСЛІДКИ ПРОВЕДЕНИХ РЕФОРМ

Анотація. У статті досліджено зміни, що відбулися у складі місцевого оподаткування. Проведено аналіз їх ефективності. Запропоновано шляхи подальшого розвитку місцевого оподаткування. Воно має відбуватися в рамках розроблених специфічних принципів місцевого оподаткування.

Ключові слова: місцеві податки та збори, місцеві бюджети, органи місцевого самоврядування, податок на майно, плата за землю, єдиний податок.

Постановка проблеми. Потреба максимально забезпечити суспільними благами населення вимагає достатніх фінансових ресурсів як у руках державної влади, так і органів місцевого самоврядування. Останні задля ефективного виконання своїх функцій мають бути ще й фінансово незалежними, тобто мати достатній обсяг власних видаткових та доходних (у тому числі податкових) повноважень. Власні фінансові ресурси органів місцевого самоврядування мають формуватися переважно за рахунок податкових надходжень через механізм місцевого оподаткування. Податкові повноваження надають можливості місцевій владі наповнювати місцеві бюджети, стимулювати підприємницьку активність жителів та юридичних осіб своєї адміністративно-територіальної одиниці, сприяти розвитку місцевого господарства, ефективному використанню природних ресурсів місцевого значення тощо.

Із уведенням в дію Податкового кодексу України було скасоване запровадження всіх наявних місцевих податків та зборів. На їх зміну прийшли: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок, збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір. Податкові повноваження органів місцевого самоврядування щодо їх справляння являли собою права приймати рішення щодо ставок оподаткування в установлених межах. Це залишало місцеве оподаткування в Україні на початковому етапі розвитку. Воно не забезпечувало достатнього обсягу надходжень до місцевих бюджетів, обмежувало можливості вирішення місцевих справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед робіт вітчизняних науковців вирішенню проблем місцевого оподаткування присвячено праці В. Андрущенко, А. Ібатуліної [1], О. Кириленко [2], А. Крисоватого, М. Крупки, І. Луїної [2], В. Опаріна [3], В. Письменного [4], І. Руденко [5], А. Соколовської [6], М. Тарасюка [5] та ін. Зазвичай учені аналізують сучасний стан розвитку місцевого оподаткування в Україні, досліджують позитивний зарубіжний досвід із цього питання, розглядають можливості впровадження окремих додаткових місцевих податків та зборів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас у переважній більшості наукових розробок теоретичні питання місцевого оподаткування розглянуті недо-

статньо, мало приділено уваги реалізації специфічних принципів місцевого оподаткування.

Також потребує оцінки ефективність останніх змін до Податкового кодексу, що дали змогу органам місцевого самоврядування справляти плату за землю як місцевого податку та платежу.

Мета статті полягає у дослідженні змін, що відбулися у складі місцевого оподаткування, аналізі їх ефективності та розробленні пропозицій щодо подальшого розвитку місцевого оподаткування в рамках розроблених специфічних принципів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місцеві бюджети України, якщо не брати до уваги міжбюджетні трансферти, переважно формуються за рахунок податкових надходжень. Їхня частка в 2016 р. становила 86,2% доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів, що на 4,7 в. п. вище минулорічного показника, та на 2,3 в. п. – показника 2010 р. Попри зростання частки податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), питома вага місцевих бюджетів у податкових надходженнях зведеного бюджету має тенденцію до зменшення з 27,2% у 2010 р. до 23,7% у 2014 р. та до 22,6% у 2016 р. Це означає, що фіскальне напруження на рівні територіальних одиниць у рамках децентралізаційних перетворень залишається.

Розглянемо структуру податкових надходжень місцевих бюджетів України впродовж 2011–2015 рр. (рис. 1). Найвагомішим за обсягом джерелом надходжень місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб: до 2015 р. питома податку коливалася від 70,75% (2013 р.) до 73,96% (2011 р.). У 2015 р. через збільшення відрахувань надходжень податку на доходи фізичних осіб до державного бюджету до 60% на території міста Києва та до 25% на території інших адміністративно-територіальних одиниць, частка цього податку зменшилася до 55,87% податкових надходжень місцевих бюджетів. Через зменшення відсотку відрахувань податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів зростає фінансова самостійність органів місцевого самоврядування.

Важливим показником фінансової незалежності територіальних одиниць є питома вага місцевих податків і зборів у податкових надходженнях та в доходах місцевих бюджетів. Він у загальних рисах демонструє обсяг податкових повноважень органів місцевого самоврядування.

Плата за землю з 2015 р. як складника податку на майно ввійшла до переліку місцевих податків. Однак для приведення даних у порівнянні, ми на рис. 1 у 2015 р. будемо розглядати плату за землю окремо від місцевих податків.

За даними рис. 1 можна зробити висновок, що питома вага місцевих податків та зборів протягом аналізованого періоду має стабільну тенденцію до збільшення.

Так, у 2015 р. порівняно з 2011 р. вона збільшилася на 8,99 в. п., або в 3,6 рази. Питома вага плати за землю збільши-

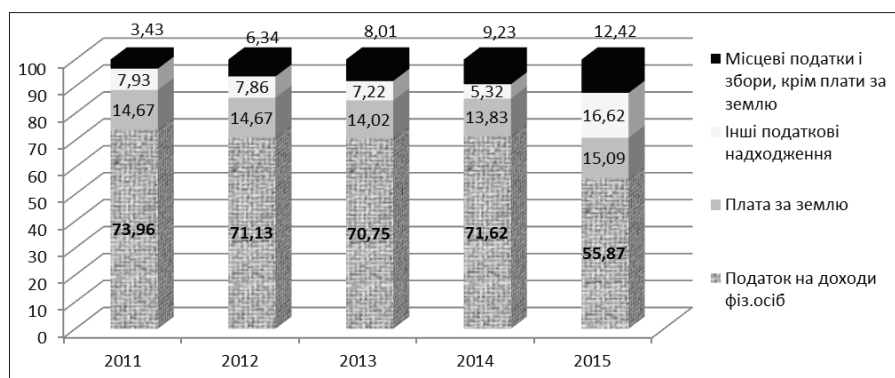

Рис. 1. Структура податкових надходжень до місцевих бюджетів, %

Джерело: розраховано за даними [7]

лася незначно: у 2015 р. відносно 2011 р. – на 0,42 в. п., або лише на 2,9%. Слід зазначити, що до введення в дію Податкового кодексу питома вага місцевих податків і зборів у структурі доходів місцевих бюджетів України становила приблизно 1%. Внесення змін у чинне податкове законодавство з 2015 р. також сприяло різкому зростанню частки місцевих податків та зборів у структурі податкових надходжень місцевих бюджетів: з урахуванням плати за землю питома вага місцевих податків та зборів сягнула 27,5%, а обсяг – 27,04 млрд. грн.

Розглянемо структуру місцевих податків та зборів, динаміку обсягу їх складників (рис. 2). До 2015 р. податок майно був незначним джерелом надходжень до місцевих бюджетів і становив незначну частку в структурі місцевих податків та зборів. Нині цей податок включає податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок та плату за землю. У 2015 р. до місцевих бюджетів надійшло 13,8 млрд. грн. податку на майно, що становить 51,1% загального обсягу надходжень місцевих податків та зборів.

Значний темп приросту серед місцевих податків та зборів демонструє єдиний податок, який включає: єдиний податок для юридичних осіб (III група платників), єдиний податок для суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб

Рис. 2. Структура та динаміка обсягу надходжень місцевих податків та зборів, млрд. грн.

Джерело: розраховано за даними [7]

(I–III групи платників) та єдиний податок для сільськогосподарських товаровиробників (IV група платників). У 2015 р. до місцевих бюджетів надійшло 11,0 млрд. грн. єдиного податку, що становить 40,7% загального обсягу місцевих податків і зборів. До 2015 р. єдиний податок займав найбільшу питому вагу серед податків і зборів. Єдиний податок та податок на нерухоме майно до 2015 р. формували спеціальні фонди місцевих бюджетів. Із 2015 р. ці податки зараховуються до загального фонду місцевих бюджетів України.

До 2015 р. до місцевих бюджетів у складі місцевих податків та зборів надходив збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності. Частка його надходжень становила від 17,2% у 2011 р. до 6,2% у 2014 р.

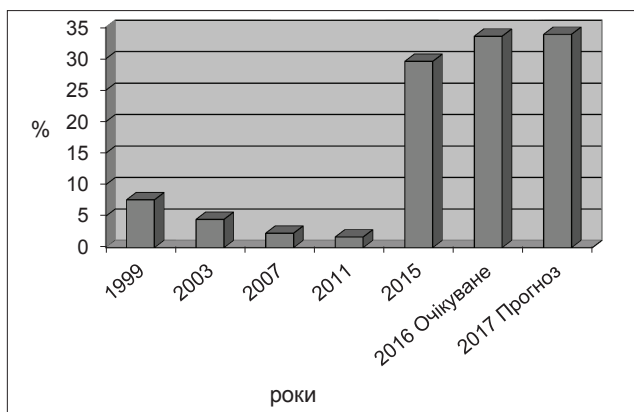
Проведений нами аналіз тенденцій зміни обсягів надходжень місцевих податків та зборів до місцевих бюджетів України дав змогу розкрити низку позитивних тенденцій щодо розширення фінансової автономії та незалежності органів місцевого самоврядування.

Доповнимо проведені дослідження аналізом надходжень місцевих податків та зборів до бюджету м. Одеси. Прогнозний обсяг доходів бюджету м. Одеси на 2016 р. порівняно з фактичним обсягом бюджету міста 2014 р. збільшився майже у два рази. У зв'язку зі змінами, внесеними до Бюджетного кодексу України з 2015 р., податок на доходи фізичних осіб зараховується до загального фонду бюджету міста в обсязі 60%, що зменшує його питому вагу в ньому більш ніж на 20%. У 2016 р. надходження податку на доходи фізичних осіб будуть становити 52,4% загального фонду бюджету м. Одеси.

Проаналізуємо, яку питому вагу внаслідок запроваджених змін, займуть місцеві податки та збори у складі загального фонду бюджету міста (рис 3).

Протягом 1999–2011 рр. в загальному фонді бюджету м. Одеси відбулося скорочення питомих ваги місцевих податків та зборів з 7,6% до 1,7%. Тобто по бюджету міста спостерігалось в окреслені роки таке ж скорочення фінансової ролі місцевих податків та зборів, як і по Україні в цілому.

Із 2015 р. частка місцевих податків та зборів через надходження єдиного податку та зарахування плати за землю до складу податку на майно суттєво збільшилася – до 29,6% загального фонду бюджету міста. У 2016 р. очікується отримати 1401,7 млн. грн. місцевих податків та зборів, що становитиме 33,6% загального фонду. На 2017 р. прогнозується надходження 4 535,2 млн. грн. місцевих податків та зборів, або 33,9% загального фонду бюджету міста. Отже, частка місцевих податків та зборів як у місцевих бюджетах України, так і в бюджеті міста Одеси

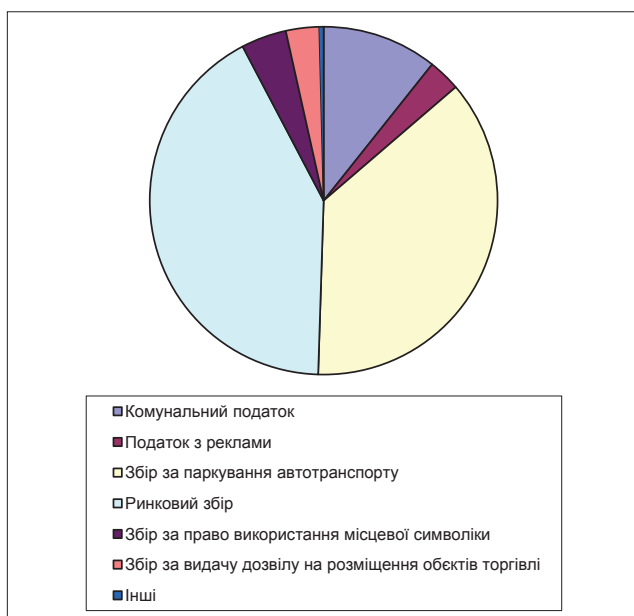

Рис. 3. Частка місцевих податків та зборів у складі загального фонду бюджету м. Одеси (без міжбюджетних трансфертів)

Джерело: розраховано за даними [8]

поступово збільшується. Це дає можливість системі місцевого оподаткування, що вже діє, істотно впливати на формування доходів місцевих бюджетів.

Структуру надходжень місцевих податків та зборів до бюджету м. Одеси в 2010 та 2015 рр. наведено на рис. 4, 5. У 2010 р. серед місцевих основними бюджетоформуючими податками і зборами були: комунальний податок, ринковий збір, збір за паркування автотранспорту, збір за право використання місцевої символіки, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі, податок на рекламу. Ці податки та збори протягом аналізованого періоду виявили тенденцію до зниження. У 2010 р. ринковий збір порівняно з 2000 р. збільшився з 36,7% до 41,8%, проте порівняно з 2006 р. скоротився на 12,0 в. п., а порівняно з 2008 р. його частка не змінилася.

Рис. 4. Структура місцевих податків та зборів у доходах бюджету м. Одеси в 2010 р.

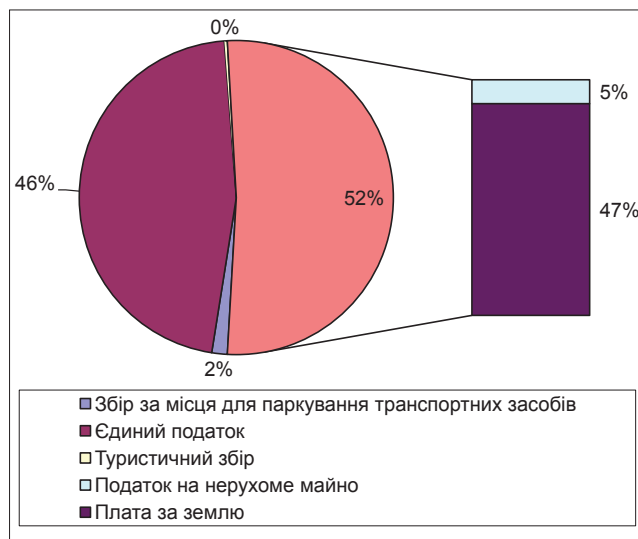
Джерело: розраховано за даними [8]

У 2015 р. до бюджету міста Одеси фактично надійшло 839,3 млн. грн. місцевих податків та зборів. Із них:

- 1) податку на майно – 448,3 млн. грн., з яких:

- податку на нерухоме майно – 42,8 млн. грн.,
- плати за землю – 379,3 млн. грн.;
- 2) збору за місця для паркування транспортних засобів – 13,0 млн. грн.;
- 3) єдиного податку – 376,9 млн. грн.;
- 4) туристичного збору – 2,5 млн. грн.

Структура очікуваних надходжень місцевих податків та зборів у доходах бюджету м. Одеси в 2016 р. представлена на рис. 5.

Рис. 5. Структура очікуваних надходжень місцевих податків та зборів у доходах бюджету м. Одеси в 2016 р.

Джерело: розраховано за даними [8]

У 2016 р. у бюджет міста очікується отримати місцевих податків та зборів у сумі 1 401,7 млн. грн. Із них:

- 1) податку на майно – 808,5 млн. грн., з яких:
  - податок на нерухоме майно – 88,4 млн. грн.,
  - плата за землю – 710,0 млн. грн.;
- 2) збору за місця для паркування транспортних засобів – 14,2 млн. грн.;
- 3) єдиного податку – 575,4 млн. грн.;
- 4) туристичного збору – 4,0 млн. грн.

Висновки. Проведений аналіз надходжень місцевих податків та зборів до місцевих бюджетів України та бюджету м. Одеси засвідчив суттєве зростання з 2015 р. їх власної доходної бази. Розширення переліку місцевих податків та зборів було здійснене без відповідного збільшення податкових повноважень органів місцевого самоврядування. Також держава поступово зменшує обсяг фінансових ресурсів на виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень. Це вимагає від останніх витратити частину власних коштів на їх виконання.

Процеси фінансової децентралізації та її складників гальмуються при порушенні пропорцій «власні доходи – власні видатки, закріплені доходи та міжбюджетні трансферти – делеговані видатки», що досі спостерігається в Україні, веде до протистояння загальнодержавних та місцевих інтересів.

У складі власних доходних джерел найбільшу питому вагу мають займати місцеві податки та збори з максимально можливим обсягом податкових повноважень. Задля досягнення цієї мети нами розроблено такі рекомендації і пропозиції:

- розширити перелік місцевих податків та зборів, що можуть бути введені органами місцевого самоврядування на

відповідній території (наприклад, на вивезення і переробку сміття, за видачу дозволів на проведення будівництва, на благоустрій населених пунктів, на рекреацію, на проведення заходів з озеленення міст, на освітлення, за забруднення, за використання природних ресурсів тощо);

- збільшити обсяг податкових повноважень щодо стягнення наявних місцевих податків та зборів;
- для збільшення надходжень із податку на нерухоме майно доцільно вжити першочергових заходів щодо формування єдиного реєстру об'єктів нерухомості, а також дати змогу Державній фіскальній службі оподатковувати нерухоме майно за поданими е-деклараціями службовців;
- розширити базу оподаткування транспортним податком, що надасть можливість додатково отримувати фінансові ресурси до місцевих бюджетів;
- поновити справляння ринкового збору як найбільш фіскально ефективного.

Для вдосконалення оподаткування єдиним податком ми пропонуємо здійснити такі заходи:

- 1) поглибити диференціацію суб'єктів підприємницької діяльності за обсягами доходів, видами діяльності, що різняться за рівнями рентабельності, на окремі категорії;
- 2) щорічно проводити індексацію грошової оцінки землі для оподаткування єдиним податком платників IV групи;
- 3) підвищити відповідальність суб'єктів малого підприємництва у разі порушення ними норм, які визначають порядок застосування спрошеної системи оподаткування;
- 4) змінити перелік податків і зборів (обов'язкових платежів), які входять до складу єдиного податку, зокрема вилучити з нього ресурсні платежі, плату за землю.

Для наповнення центрального бюджету підходять будь-які податки та збори, проте для місцевого рівня існують деякі обмеження. Вони знайшли своє відображення у специфічних принципах місцевого оподаткування. Отже, під час уведення додаткових місцевих податків та зборів або переведення деяких загальнодержавних податків і зборів до складу місцевих слід дотримуватися розроблених специфічних принципів місцевого оподаткування:

- 1) взаємної еквівалентності;
- 2) територіального походження;
- 3) рівномірного податкового навантаження на різні категорії платників податків;
- 4) мінімального впливу на циклічне коливання економіки;
- 5) відповідності темпам зростання надходжень державних податків;
- 6) відповідності потребам населення та юридичних осіб території;
- 7) самостійності.

На нашу думку, розроблені рекомендації і пропозиції сприятимуть розвитку місцевого оподаткування в Україні, напов-

нять місцеві бюджети, нададуть більшої фінансової автономії органам місцевого самоврядування.

Література:

1. Розвиток місцевого оподаткування в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / А.В. Ібатулліна ; Ін-т аграр. економіки УААН. – К., 2009. – 19 с.
2. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / І.О. Луніна, О.П. Кирилєнко, А.В. Лучка [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук І.О. Луніної ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2010. – 320 с.
3. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : [монографія] / В.М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 240 с.
4. Місьцеве оподаткування в умовах демократичних перетворень : автореф. дис. ... канд. екон. наук / В.В. Письменний ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
5. Тарасюк М., Руденко І. Місьцеві податки та збори в контексті реформування оподаткування в Україні / М. Тарасюк, І. Руденко // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 6. – С. 92–103.
6. Соколовська А.М. Податкова політика в Україні в контексті тенденцій реформування оподаткування у країнах ЄС / А.М. Соколовська, Т.В. Кошук // Фінанси України. – 2012. – № 1. – С. 94–115.
7. Звіти про виконання місцевих бюджетів України за 2010–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.
8. Звіти про виконання бюджету міста Одеси за 2010–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.odessa.ua.

Волохова І.С. Местные налоги и сборы в доходах местных бюджетов Украины: последствия проведенных реформ

Аннотация. В статье исследованы изменения, которые состоялись в структуре местного налогообложения. Проведен анализ их эффективности. Разработаны направления последующего развития местного налогообложения. Оно должно происходить в рамках разработанных специфических принципов изъятия местных налогов и сборов.

Ключевые слова: местные налоги и сборы, местные бюджеты, органы местного самоуправления, налог на имущество, плата за землю, единый налог.

Volokhova I.S. Local taxes in the revenues of local budgets of Ukraine: consequences of the conducted reforms

Summary. Changes, which took place in the structure of local taxation, are investigated in the article. The analysis of their efficiency is conducted. Suggestions of subsequent development of local taxation are developed. It should take place within the framework of developed specific principles of withdrawal of local taxes and community payments.

Keywords: Local taxes, local budgets, organs of local self-government, tax on property, land charge, uniform tax.

*Гірняк В.В.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки,**Львівський навчально-науковий інститут**ДВНЗ «Університет банківської справи»*

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ МАРКЕТИНГУ В ПРОДАЖУ БАНКІВСЬКИХ ПРОДУКТІВ

Анотація. У статті розглянуто інструменти маркетингової діяльності у продажах банківських продуктів, проаналізовано застосування сучасних інструментів у продажах банками України та запропоновано використання інноваційних каналів продажу для підвищення ефективності діяльності банків України.

Ключові слова: банківський продукт, маркетингова політика, ціна, розподіл, комунікації, реклама, комплекс маркетингу.

Постановка проблеми. Світова фінансова криза внесла значні зміни у функціонування економік усіх країн світу, у тому числі й України. Часті коливання курсу долара, банкрутство окремих великих банків, різке зниження довіри з боку клієнтів призвели до масового повернення депозитних вкладень, що, своєю чергою, змушує банки універсалізувати банківську діяльність, запроваджувати інноваційні інформаційні технології в сучасних умовах, які кардинально змінюють форми і системи збуту продуктів банку та методи комунікаційних зв'язків із наявними і потенційними клієнтами; персоніфікувати традиційні банківські продукти під індивідуальні запити окремих клієнтів; формувати системи партнерських відносин між клієнтами і банком змушують банки опановувати нові концепції та інструменти банківського маркетингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі приділяється значна увага дослідженню використання нових інструментів маркетингу в продажах банківських продуктів та підвищення ефективності цих продаж. Результати цих досліджень знайшли своє відображення у працях таких учених, як: І. Ансофф, Ф. Котлер, М. Мескон, Н.В. Куденко, М. Мак-Дональд, В. Костюк, В. Верба, І. Лютий, Л. Москвіна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для використання ефективних маркетингових інструментів у продажах банківських продуктів, які сприяють залученню нових клієнтів та збереженню наявних, а також підвищенню рівня їхньої довіри і лояльності до банківських установ потрібно проаналізувати та виявити тенденції, особливості і проблеми застосування інструментів маркетингу у продажах банківських продуктів у сучасних умовах, оскільки, незважаючи на досягнуті результати, питання використання сучасних маркетингових засобів просування, таких як сучасні комунікації через соціальні мережі, створення нових банківських продуктів Bancassurance та їхній вплив на результати діяльності банку ще розкриті недостатньо. Це потребує проведення теоретико-прикладних досліджень у цьому напрямі.

Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки і тенденцій застосування інструментів маркетингу, обґрунтуванні прогресивних каналів продажу, які потребують активного розвитку

і сприятимуть підвищенню ефективності діяльності вітчизняних банків у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з основних об'єктів уваги кожного підприємства, у тому числі і фінансової установи, є розроблення і впровадження на ринок нових товарів. Так, за певною оцінкою 10% товарів, які з'являються на ринку, можуть бути віднесені до так званих світових новинок. Саме вони своєю появою формують нові особливі ринки.

Під час визначення нового фінансового продукту банки використовують інструменти маркетингу: **робота з продуктом** (виявлення розміру кредиту, термінів, умов його надання і погашення, назва, особливості, гарантії, технічне обслуговування клієнта, торгове обслуговування та ін.); **визначення ціни** (процентної ставки, комісійної винагороди, встановлення і зміна ціни, можливості її диференціації, надання знижок, формування умов платежу та ін.); **розподіл** (система збуту послуг філіалів і відділень та ін.); **комунікації** (реклама, підтримка збуту і зв'язок із громадськістю – PR).

Маркетингова діяльність банків регулюється законами України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист прав споживачів», «Про захист від недобросовісної конкуренції» [1–3].

Основними завданнями банківського маркетингу є: забезпечення рентабельної роботи банку в умовах грошового ринку, що постійно змінюються; гарантування ліквідності банку для дотримання інтересів кредиторів і вкладників; підтримка іміджу банку серед населення; максимальне задоволення запитів клієнтів щодо обсягу, структури та якості послуг, які здійснює банк [4; 5, с. 155].

Протягом останніх років (2010–2016 рр.) витрати вітчизняних банків на маркетинг зростали дуже великими темпами. Так, «Ощадбанк» за чотири роки збільшив свої витрати на маркетинг у 6,5 рази, з 2,7 млн. грн. у 2010 р. до 17 963 млн. грн. у 2015 р. Тенденція до різкого збільшення витрат на маркетинг спостерігається і в інших банках. Зокрема, «Промінвестбанк» за проаналізований період збільшив витрати на маркетинг у чотири рази, «Альфа банк» – у три рази. «ПриватБанк» збільшив свої витрати на маркетинг на 76% протягом 2010–2016 рр. Це свідчить про зростання зацікавленості банків до маркетингових технологій управління.

Посилення конкурентної боротьби на ринку банківських послуг у теперішній період призводить до активізації маркетингового складника системи управління діяльністю комерційних банків. Однак, незважаючи на істотне зростання витрат на маркетинг, комерційні банки України не завжди досягають підвищення ефективності своєї діяльності. Успішність маркетингової діяльності комерційних банків визначається ефективністю реалізації на практиці інструментів комплекс-марке-

тингу, зокрема продуктової, цінової, збутової і комунікаційної політики [5, с. 167].

Проаналізовано основні складники маркетинг-міксу (продукт, ціна, збут, комунікація) протягом 2012–2016 рр.

ПРОДУКТ. Продуктова політика комерційних банків зазнала значних змін у теперішній період. Наприклад, у 2008 р. під час буму кредитування банки просували продукти, орієнтовані на молоду аудиторію, готову витратити гроші. Під час кризи стали актуальні депозити, розраховані на людей від 35 років, які думають про стабільність.

Згідно із дослідженням, проведеним GfK Ukraine, у четвертому кварталі 2008 р. 78% українців користувалися банківськими послугами проти 81% у другому кварталі 2008 р. При цьому збільшилася частка респондентів, що не користуються банківськими послугами, із 12% до 15%. Найбільша частка респондентів користувалася такими банківськими послугами, як оплата комунальних платежів (70% опитаних) та пластикові картки (44% опитаних). Далі зі значним відривом йдуть поточний рахунок без картки, грошові перекази та кредит на споживчі товари [6].

У 2016 р. тенденції змінилися, дедалі більшого розвитку набувають нині новітні банківські послуги (наприклад, система QR-банкінгу, NFC – електронний гаманець, так званий «банк у телефоні»), серед яких лідерами виступають ПАТ «ПриватБанк», ПАТ «ОТП Банк», ПАТ «Укрсоцбанк» (UniCreditBank), ПАТ «Райффайзен банк Аваль»; «Ощадбанк» запроваджує електронну систему 24/7. Сьогодні більшість банків створює нові продукти на основі використання досвіду зарубіжних фінансових установ, використовуючи політику бенчмаркінгу.

Одним із нових банківських продуктів, що активно завойовує популярність, є пластикові платіжні картки, кількість яких щорічно зростає. Станом на січень 2016 р. загальна кількість платіжних карток у банківській системі України становила 57 493 тис. штук, що на 55% більше порівняно з 2009 р. Статистика показує, що безсумнівними лідерами й основними конкурентами у сфері емісії пластикових карток в Україні є «ПриватБанк», «Ощадбанк» і «Райффайзен Банк Аваль».

Значний вплив на стратегічну ефективність банку здійснює інноваційний складник товарної політики, що проявляється періодичним оновленням асортименту, появою нових послуг, відмовою від надання застарілих. За даними, отриманими від клієнтів банків стосовно рівня обслуговування та якості впровадження нових банківських послуг, нині лідирують ПАТ «Райффайзен банк Аваль», ПАТ «ПриватБанк», ПАТ «Укрексімбанк», ПАТ «Альфа банк», ПАТ «ПУМБ».

Проте, на нашу думку, вітчизняним банкам слід сконцентрувати свою увагу та зусилля на створенні вітчизняноорієнтованих послуг, які б ефективно задовольняли потреби української економіки та конкретних клієнтів. Одним із нових банківських продуктів у світі є **Bancassurance** – досить новий і перспективний напрям у фінансовому бізнесі, який полягає в пропозиції банківських і страхових послуг і продуктів через загальні канали поширення або для однієї й тієї ж клієнтської бази. Сталих шляхів виходу на ринок Bancassurance не існує, можливі такі варіанти: канали однієї сторони отримують доступ до клієнтської бази іншої сторони – проста форма, що не має на увазі взаємного з мінімальними результатами і низьким рівнем прибутковості обох сторін; банк підписує зі страховою компанією угоду, згідно з якою він є її офіційним представником, тоді обидва партнери можуть досягти позитивних результатів, а інвестиції банку залишаться на досить низькому рівні.

Жорстка конкуренція між банками в поєднанні зі ставками, що знижуються, призводить до збільшення управлінських і маркетингових утрат, зниження рівня прибутку. У цій ситуації нові продукти, зокрема Bancassurance, можуть збільшити прибутковість і продуктивність банку. Найбільш багатий прикладами успішних проектів Bancassurance досвід Франції, Великобританії, Іспанії, Португалії, Італії і Бельгії, а також Швейцарії.

ЦІНА. До кризи у зв'язку з посиленням конкуренції більшість банків намагалася витіснити своїх конкурентів, надаючи кредити під сильно занижені відсотки та суттєво підвищуючи ставки по депозитах. Так, наприклад, середньозважена процентна ставка за кредитами з урахуванням овердрафту за 2007 р. була на рівні 13,5% (що на 0,6% нижче, ніж у 2006 р.). Середньозважена процентна ставка депозитів 2007 р. становила 7,2% (що на 0,4% більше, ніж у 2006 р.). Відповідно, клієнти отримували досить суттєву вигоду від користування банківськими послугами, тоді як комерційні банки лише погіршували ситуацію один одного [7, с. 184].

Посткризовий період характеризувався тим, що важливим фактором у визначенні ціни продуктів стала надійність та стабільність банку. Потенційні споживачі в період після кризи, обираючи банк для співпраці, більше орієнтувалися на його надійність, що було пов'язане з побоюваннями щодо можливої другої хвилі кризи. Сьогодні більшість клієнтів під час вибору банку більше орієнтуються на економічну вигоду, однак при цьому враховують відповідну стабільність банку [8].

Аналіз діяльності банків на короткострокові (терміном до року) депозитні продукти для фізичних осіб у національній валюті в 2015 р. показав, що максимальну величину депозитного проценту станом на серпень запропонував своїм клієнтам – фізичним особам «ПриватБанк». Це свідчить про його високу ділову активність у галузі депозитних операцій для населення. Звертає на себе увагу той факт, що при цьому банк пропонує невелику кількість депозитних програм, спрощуючи таким чином вибір громадянами бажаного депозитного продукту. Слід також зазначити, що у банку відсутнє поняття «мінімальний розмір депозиту», що разом із високими ставками сприяє розширенню клієнтської бази банку. Разом із тим більшість банків мають обмеження щодо мінімального розміру депозитного рахунку. У середньому цей розмір становить 50–100 грн. «Промінвестбанк» вимагає, щоб мінімальний розмір депозиту був 1 000 грн. установлення завищеного мінімального розміру першого внеску на депозитний рахунок «відсікає» дрібних клієнтів, робота з якими є трудомісткою. Проте, враховуючи теперішній низький рівень доходу значної частки населення України, така цінова політика призводить до втрати значної кількості потенційних клієнтів банку. Трєс з досліджених банків («Укрексімбанк», «Укрсоцбанк» і «Альфа банк») пропонують своїм клієнтам можливість отримати відсотки вже через тиждень після відкриття депозитного рахунку. В умовах економічної кризи та інфляції така пропозиція стимулює клієнтів скористатися послугами банку. Проведений аналіз ціноутворення вітчизняних комерційних банків на кредити фізичним особам показав, що найбільш вигідний процент по кредитах у 2015 р. надавав «Укрсоцбанк», пропонуючи можливість отримати кредит як на покупку житла і автомобілів, так і товарів повсякденного попиту. Максимальний термін погашення кредиту в розрізі досліджених банків становить від 2 до 20 років [9, с. 27]. Що стосується тарифів на такі популярні послуги банків, як грошові перекази, то тут значна кількість банків реалізують схожу цінову політику. Так, мінімальні

тарифи на грошові перекази у більшості банків становлять 0,5–1%. Під час встановлення комісійних винагород за здійснення комунальних послуг банки застосовують різні цінові підходи. Деякі з них взагалі не надають таких послуг, зокрема «Укресімбанк», «Укрсоцбанк» і «Альфа банк». «Ощадбанк» і «Райффайзен Банк Аваль» стягують щомісячно абонентську плату, мінімальний розмір якої становить 9,9 грн. «Промінвестбанк» установив комісійну винагороду на здійснення комунальних платежів у розмірі 7 грн. за платіж. «ПриватБанк» і «Укрсіббанк» комісійну винагороду встановили у відсотках до суми платежу («ПриватБанк» – 1%, «Укрсіббанк» – 1,2%). Вимоги маркетингу не обмежуються створенням якісного продукту, що відповідав би потребам клієнтів, і правильним встановленням ціни на нього. Необхідно ще й відповідним чином довести цей продукт до кінцевих споживачів і забезпечити його доступність в умовах цільового сегмента, а саме у збутовій політиці банків [9, с. 28].

ЗБУТ. Маркетингова збутова політика банків розвивається переважно на основі підвищення вимог клієнтів до мобільності та зручності користування власними коштами, розвитку НТП та можливостей банку [7, с. 184].

Банки орієнтуються на задоволення послуг потенційних клієнтів через розгалужену мережу відділень та банкоматів. Поступово провідними банками розробляються та запроваджуються мобільні канали розподілу через Інтернет та через мобільні телефони. Інтернет-банкінг, персональний менеджер для кожного клієнта, гнучкий графік роботи спеціалізованих відділень, розширення мережі центрів самообслуговування – це далеко не повний перелік сучасних маркетингових засобів розподілу банківських продуктів.

Проте залежно від часу загальні тенденції розвитку каналів розподілу демонструють швидкі темпи їх старіння у зв'язку з прискоренням НТП, тому Інтернет-банкінгу та мобільного банкінгу в майбутньому також буде недостатньо, банкам доведеться розробляти більш новітні канали розподілу, які задовольнятимуть актуальні потреби потенційних клієнтів.

Останнім часом основний продаж банківських продуктів здійснюється через систему універсальних відділень, які надають повний комплекс послуг даного банку. Лідером є «Ощадбанк», який станом на січень 2015 р. мав 4 547 відділень. Продовжує зростати кількість безконтактних платіжних карток: станом на 1 квітня 2016 р. їх кількість становила майже 1,55 млн., що на 42% більше, ніж у першому кварталі 2015 р. [10].

Також порівняно з першим кварталом 2015 р. зросла на 7% кількість підприємств торгівлі та сфери послуг, що надають можливість своїм клієнтам здійснювати безготівкові розрахунки, та на 1 квітня 2016 р. становила 124 822 од.

За результатами першого кварталу 2016 р. загальна кількість терміналів становила 202 552 од. (майже на 8% більше, ніж у першому кварталі 2015 р.); із них торговельних – 181 638 шт. (на 10% більше, ніж у першому кварталі 2015 р.). Станом на 1 жовтня 2016 р. в Україні встановлено 33 467 банкоматів.

Найбільші показники за кількістю платіжних карток, банкоматів та платіжних терміналів у регіональному розрізі демонструють Київська (включно з м. Київ), Дніпропетровська та Харківська області.

Серед банків за кількістю платіжних карток та інфраструктури їх обслуговування станом на 1 квітня 2016 р. лідерами були ПАТ «КБ «ПриватБанк», АТ «Ощадбанк» та АТ «Райффайзен Банк Аваль».

Перспективним напрямом у розвитку збутових каналів є також Інтернет-банкінг, який дає можливість банку працювати в режимі реального часу. Простота і доступність цієї системи забезпечується мінімальними вимогами до обладнання клієнта, не потребує встановлення спеціалізованого програмного забезпечення за високої надійності та безпеки здійснення банківських операцій. Хоча більшість вітчизняних банків знаходиться ще на початковому етапі впровадження Інтернет-банкінгу, продовжуючи розглядати веб-сайти як щось другорядне і недооцінюючи переваги, які пропонує всевітня мережа, деякі банки вже мають досвід широкого його застосування, зокрема «ПриватБанк», «Ощадбанк» і «Укрсоцбанк». Нині в Україні близько 15–25% банківських клієнтів користуються Інтернет-банкінгом. Між тим у скандинавських країнах більше 70% роздрібних клієнтів надають перевагу саме Інтернет-каналам для отримання банківських послуг [11].

КОМУНІКАЦІЇ. В умовах посилення конкуренції на ринку банківських продуктів та послуг банківські установи значну увагу приділяють своїй комунікаційній політиці, яка призвана привертати увагу наявних та потенційних клієнтів до банку та його діяльності. Комунікаційна політика в докризовий період стрімко розвивалася: суттєво збільшувалися рекламні бюджети, застосовувалася інтенсивна реклама на телебаченні, на яку витратилося найбільше коштів, створювалися нові передумови для розроблення новітніх заходів зв'язків із громадськістю, йшов активний пошук непрямих впливів на споживача для покращення власної конкурентної позиції, використовувалися прями поштової розсилки клієнтам [6; 7, с. 186]. За даними дослідницького відділу PR2B Group, серед рекламних носіїв докризового періоду превалювали транспарант-перетяжки, стандартні щити 3Х6, ескалаторні щити, стікери у вагонах метро, іміджева реклама у глянцевих журналах і на телебаченні, непоодинокими були сіті-формати, брендмауери та суперсайти. До найбільших рекламодавців 2010 р. належать «Укрсіббанк», «ВТБ Банк», Unicredit Bank, Universal Bank, «Перший український міжнародний банк», «Укресімбанк», які витратили 43% загального рекламного бюджету банків [8].

Сьогодні комерційні банки поряд із нагадувальною рекламою на телебаченні (яка більше не відіграє провідної ролі) все більше використовують заходи зв'язків із громадськістю та заходи непрямого впливу на клієнта. Багато банків проводять соціальні акції щодо співпраці з навчальними закладами, розробляють стипендіальні програми для співпраці зі студентами, спонсорують та організують благодійні заходи. Дані дії банку сприяють створенню сприятливої соціальної думки населення та посиленню соціальної відповідальності банків.

Дедалі більш популярним стає просування свого бренду через соціальні мережі. Рейтинг банків у соціальних мережах динамічніший, ніж рейтинг НБУ: у серпні 2012 р. друге місце в загальному рейтингу посів ПУМБ завдяки роботі в мережі «ВКонтакте», а «Дельта Банк» вийшов на третє місце в рейтингу Facebook, запустивши онлайн-гру «Золота курка». Наприклад, «Альфа банк» у 2015 р. випустив рекламний ролик, який не спрямований на продажі і не закликає до негайних ділових стосунків із банком, але демонструє, що даний банк розділяє українські цінності і створює відчуття довіри до нього. Разом із тим деякі банки в період кризи продовжують рекламувати депозити, будуючи рекламу на емоційних мотивах чи в гумористичному стилі.

Найважливішим під час просування та продажу банківського продукту є продукт – вигідність – емоції для клієнта, що включають вищеперераховані елементи маркетинг-міксу.

Висновки. Українські банки активізували заходи щодо поліпшення власної маркетингової ситуації в умовах 2012–2016 рр.: продуктова політика банків нині адаптована під клієнта, використовується індивідуальний підбір, велика увага приділяється якості банківських послуг; ціна є відображенням надійності та стабільності банку; банки закривають нерентабельні відділення, їх інтер'єр стає все більш індивідуальним, спостерігається відмова від традиційних каналів розподілу на користь автоматизованих систем; комунікаційна політика характеризується інтенсивним використанням заходів зв'язків із громадськістю, активним використанням соціальних мереж, методами непрямого впливу на клієнта, інструментів Інтернет-реклами та проведенням соціальних акцій, які сприяють створенню позитивної думки населення, підвищенню їх задоволення та емоцій.

Зміни в поведінці та вподобаннях споживачів дають змогу відслідковувати маркетингові дослідження. Саме вони дають можливість обрати правильну корпоративну політику банку, яка задовольнила би потреби як клієнтів банку, самого банку, так і банківської системи у цілому.

Для підвищення ефективності використання застосування нових інструментів маркетингу у продажах фінансових продуктів у банку, на нашу думку, необхідно вжити такі заходи:

- вдосконалити нормативно-правове регулювання маркетингової діяльності банків, запровадити контроль якості надання банківських послуг та систематичний моніторинг основних показників маркетингової діяльності банків. Це можливе як за рахунок удосконалення чинної нормативної бази України, так і за рахунок створення власних, внутрішніх положень банку;

- належну увагу слід приділяти банкам цінovій та продуктовій політиці. Результати дослідження показують, що саме тарифна політика банку, якість та швидкість обслуговування є основними факторами, що впливають на вибір клієнтів банку. Основна специфіка банківського продукту полягає в його абстрактності, тому перші суб'єктивні враження про нього формуються на основі персоналу банку. Саме тому слід зосередити свою увагу на навчанні персоналу та підвищенні якості надання послуг;

- уведення в систему внутрішнього контролю індексу ефективності маркетингової діяльності дасть змогу здійснювати оцінку комплексу «4Р» та вчасно вводити корективи до нього. При цьому важливо, щоб цей показник урахував рівень конкуренції на ринку, тенденції його розвитку. Нормативне значення показника слід кожному банку встановлювати самостійно залежно від його специфіки, витрат та позиції на ринку.

Таким чином, проведено дослідження результатів упровадження сучасних каналів продаж вітчизняними банками обґрунтовує необхідність удосконалення методології налагодження системної роботи банку в цьому напрямі, базуючись на якій вони отримують можливість вибудувувати свої відносини зі споживачами найбільш результативно.

Література:

1. Закон України «Про захист прав споживачів» // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 30. – Ст. 379 (зі всіма змінами та доповненнями № 5463-VI від 16.10.2012) станом на 01.11.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
2. Закон України «Про захист економічної конкуренції» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 12. – Ст. 64 (зі всіма змінами та доповненнями № 406-VII (406-18) від 04.07.2013) станом на 01.11.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
3. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 36. – Ст. 164 (зі всіма змінами та доповненнями № 689-VI (689-17) від 18.12.2008 // ВВР. – 2009. – № 15. – Ст. 204 (станом на 01.11.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236/96>.
4. Лютий І.О. Банківський маркетинг / І.О. Лютий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pidruchniki.ws.
5. Банківський маркетинг в Україні: реалії та перспективи : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 січня 2013 р.). – Сімферополь : Economics, 2013. – 172 с.
6. Через недовіру до банків українці віддають перевагу накопиченню готівки // GfK, Фінансові дослідження. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gfk.ua/public_relations/press/press_articles/003704/index.ua.html.
7. Вплив кризи на маркетингову діяльність підприємств та поведінку споживачів : зб. наук. праць НУ «Львівська політехніка». – 2010. – № 5. – С. 181–188.
8. Банки говорять і показують: режим економії на рекламі // Маркетинг, реклама, PR. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.prostobankir.com.ua>.
9. Веселова М.Ю. Сучасні тенденції застосування маркетингу в банках України / М.Ю. Веселова // Молодий учений. – 2016. – № 1(28). – С. 26–30.
10. Українські банки закривають каси // Економіст. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/3977-ukrayinsk-banki-zakrivayut-kasi.html>.
11. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

Гирняк В.В. Современные инструменты маркетинга в продажах банковских продуктов

Аннотация. В статье рассмотрены инструменты маркетинговой деятельности в продажах банковских продуктов, проанализировано применение современных инструментов в продажах банками Украины и предложено использование инновационных каналов продаж для повышения эффективности деятельности банков Украины.

Ключевые слова: банковский продукт, маркетинговая политика, цена, распределение, коммуникации, реклама, комплекс маркетинга.

Hirniak V.V. Modern marketing tools in selling banking products

Summary. The article examines the tools of marketing activities in sales of banking products, analyses the use of modern tools of sales by banks of Ukraine and proposes the use of innovative sales channels to improve the performance of banks in Ukraine.

Keywords: banking product, marketing policy, price, distribution, communication, advertising, marketing mix.

*Корнійчук Г.В.,
к.е.н., докторант,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»
Національної академії аграрних наук України*

НАУКОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРОФОРМУВАНЬ

Анотація. У статті аргументовано наукові та організаційно-економічні передумови формування і розвитку фінансового потенціалу агроформувань, які забезпечують підвищення їх конкурентоспроможності та фінансової адаптивності в ринкових умовах. Встановлено, що процес формування та розвитку фінансового потенціалу агроформувань спрямований на фінансове забезпечення господарської діяльності підприємства, вирішення його стратегічних економічних завдань, поточних виробничих й інвестиційних планів та потребує визначення певних наукових та організаційно-економічних передумов. Аргументовано, що важливими науковими передумовами реалізації фінансового потенціалу є інтерпретація його економічного змісту, розкриття функціонального призначення, визначення індикаторів якості його управління, усвідомлення специфіки та наявності внутрішніх протиріч розвитку. Визначено, що організаційні передумови є системою ієрархічних елементів, правил, регламентів і процедур, які створюють умови для управління нормальним протіканням процесів формування і реалізації фінансового потенціалу. Обґрунтовано, що економічні передумови реалізації фінансового потенціалу формують наявність та якість комплексу таких елементів, як структура власності, склад та структура активів і пасивів, наявність (можливості формування) та якісний склад фінансових ресурсів, структура джерел формування фінансових ресурсів.

Ключові слова: управління, підприємство, фінансовий потенціал, функціональне призначення фінансового потенціалу, фінансові ресурси, активи, пасиви, наукові та організаційно-економічні передумови.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності виробничої та інвестиційної діяльності агроформувань значною мірою залежать від системи управління їх фінансовим потенціалом. Його значимість суттєво посилюється в умовах погіршення економічної та політичної ситуації, проведення реконструкції та модернізації діяльності, виходу на нові товарні ринки тощо. Це обумовлено тим, що швидку адаптацію до зміни зовнішнього економічного оточення та внутрішнього становища можна здійснити лише за умови достатнього і своєчасного ресурсного забезпечення, основу якого у ринковому середовищі складають фінансові ресурси.

Досягнення високого рівня конкурентоспроможності та реалізація можливостей адаптаційних механізмів детерміновані до рівня фінансового потенціалу агроформувань, формування та розвиток якого пов'язані з ефективним управлінням цими процесами. У зв'язку з цим виникає необхідність концептуалізації наукових та організаційно-економічних передумов розвитку фінансового потенціалу агроформувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення та наукової аргументації теоретико-методологічних та

організаційно-економічних передумов управління формуванням і розвитком фінансового потенціалу підприємств досліджували такі відомі вітчизняні вчені, як І.О. Бланк, О.Д. Василик, О.Є. Гудзь, Н.М. Давиденко, М.Я. Дем'яненко, І.М. Зеліско, М.І. Крупка, Ю.О. Лупенко, О.О. Непочаєнко, В.М. Опарін, П.А. Стецюк, Н.С. Танклевська, Н.В. Трусова. Результати їх наукового доробку нині є теоретико-методологічною базою дослідження і вирішення багатьох актуальних наукових та прикладних завдань у сфері фінансового менеджменту підприємств і, зокрема, вітчизняних агроформувань. Варто назвати такі наукові аспекти, що знайшли вирішення у працях вказаних авторів, як, зокрема, формування понятійного апарату та концептуальних основ управління фінансовим потенціалом, методології аналізу та кількісної його оцінки, обґрунтування методів та інструментів фінансового планування та прогнозування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак ускладнення та прискорення економічних процесів у вітчизняному аграрному виробництві, підвищення рівня конкуренції на товарних і фінансових ринках, зростання ролі і значення фінансових ресурсів у відтворювальному процесі обумовлюють необхідність розширення та поглиблення наукових досліджень у сфері розвитку фінансового потенціалу агроформувань. Одночасно залишається чимале коло актуальних питань, які ще не мають у спеціальній літературі наукової аргументації їх практичного вирішення. Зокрема, це стосується визначення наукових та організаційно-економічних передумов розвитку фінансового потенціалу агроформувань.

Мета статті полягає в обґрунтуванні наукових та організаційно-економічних передумов формування і розвитку фінансового потенціалу агроформувань, які забезпечують підвищення їх конкурентоспроможності та фінансової адаптивності в умовах високої динаміки зовнішнього економічного оточення та внутрішнього становища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування та розвиток фінансового потенціалу підприємств аграрного сектору економіки здійснюються від моменту їх створення до моменту ліквідації, тобто протягом усього періоду функціонування. Цей процес спрямований на фінансове забезпечення господарської діяльності підприємства, вирішення його стратегічних економічних завдань та поточних виробничих й інвестиційних планів. Однак він не функціонує автоматично, а потребує визначення певних наукових та організаційно-економічних передумов.

Загалом передумова розглядається як попередня умова існування, виникнення, дії, протікання чого-небудь, що використовується як відправна точка у процесі прийняття та ухвалення управлінських рішень. В конкретному контексті тематики нашого дослідження це – ті вимоги чи правила, за яких може бути реалізований наявний фінансовий потенціал підприємства, а цей процес матиме визначену поведінку.

У рамках розкриття наукових передумов формування та розвитку фінансового потенціалу підприємств аграрного сектору економіки особливе значення має з'ясування його економічної природи. У спеціальній літературі нині можна спостерігати декілька концептуальних підходів до визначення цієї категорії. Найбільш представницьким є ресурсний підхід, який визначає його як «сукупність наявних фінансових ресурсів та можливостей <...> щодо їх залучення» [1]. Інша досить представницька група дослідників асоціює фінансовий потенціал з максимально можливими фінансовими результатами господарської діяльності підприємства [2]. Ще один концептуальний підхід апроксимує фінансовий потенціал підприємства з його фінансовим станом, вираженими показниками фінансової незалежності, фінансової стійкості та кредитоспроможності [3], інвестиційної привабливості та кредитоспроможності [4; 5; 6].

Ми розглядаємо фінансовий потенціал підприємства як складну й багатопланову економічну категорію, яка є *сукупністю об'єктивних передумов (можливостей) залучити такий обсяг фінансових ресурсів, який в конкретних організаційно-економічних і фінансових умовах підприємство спроможне відшкодувати у повному обсязі за рахунок чистих грошових потоків від його виробничих та інвестиційних програм, для реалізації яких залучаються ці фінансові ресурси.*

Неодмінною умовою забезпечення ефективної господарської діяльності будь-якого підприємства є його ресурсна збалансованість, а у більш широкому розумінні з позиції економічної теорії пропорціональність між окремими елементами як матеріально-технічної бази, так і всього відтворювального процесу загалом. Виходячи з цього теоретичного постулату, можна сказати що процес формування і реалізації фінансового потенціалу повинен здійснюватися цілеспрямовано, а його підґрунтям виступають стратегічні економічні завдання підприємства, реалізація яких здійснюється у процесі поточної виробничої та інвестиційної діяльності. З цих позицій функціональне призначення фінансового потенціалу полягає в накопиченні, залученні, акумуляції та розподілі обмежених обсягів фінансових ресурсів між конкуруючими (пріоритетними) напрямками їх використання. При цьому обсяг необхідних фінансових ресурсів має бути достатнім для фінансового забезпечення реалізації цих планів і завдань, а їх надходження повинне бути синхронізоване за часом з етапами реалізації виробничих та інвестиційних програм підприємства.

Результативність виконання функціональних завдань фінансового потенціалу визначається якістю його управління, індикаторами якого є достатність обсягів фінансових ресурсів та оптимальність їх розподілу за окремими видами діяльності і напрямками використання, а також швидкість і ефективність трансформації в інші види економічних ресурсів для забезпечення виробничих, інвестиційних, соціальних та інших потреб підприємства.

Важливою науковою передумовою реалізації фінансового потенціалу є усвідомлення того, що процес його управління відбувається в умовах динамічної та стохастичної зміни зовнішнього економічного оточення та внутрішнього фінансово-економічного становища і характеризується внутрішніми протиріччями, які обумовлені високим рівнем перманентної конкуренції за отримання обмежених обсягів фінансових ресурсів між окремими видами діяльності та напрямками їх використання.

Формування організаційних та економічних передумов реалізації фінансового потенціалу відбувається з урахуван-

ням впливу на цей процес сукупності зовнішніх та внутрішніх чинників. Їх наявність та значимість пов'язані з існуванням системних взаємозв'язків, в контурі яких відбувається економічна діяльність кожного підприємства. Особливо це стосується чинників, які формуються у зовнішньому середовищі.

Загалом підприємство є відкритою економічною системою, яка здійснює перманентний обмін із зовнішніми економічними системами і підпадає під вплив наявного економічного середовища. Чинники зовнішнього середовища малочутливі до впливу окремого підприємства, але водночас визначають важливі умови його діяльності. Однак не всі з них мають безпосередній вплив на реалізацію фінансового потенціалу агроформувань. Тому зупинимось на аналізі найбільш суттєвих у контексті предмету нашого дослідження.

Економічна діяльність підприємства можлива лише після того, як воно стане юридичною особою. Статус юридичної особи визначається чинним в країні законодавством, а отже, підприємство підпадає під вплив нормативно-правових та адміністративних заходів держави, які випливають з її політики. На формування організаційно-економічних передумов реалізації фінансового потенціалу агроформувань найбільш суттєвий вплив мають фінансова, грошово-кредитна та фіскальна політика. При цьому опосередкований вплив мають аграрна, науково-технічна та інвестиційна політика.

Кожне підприємство є складовим елементом національної економічної системи. Тому всі чинники, які генеруються у контурі останньої, мають безпосередній вплив на комплектацію організаційно-економічних передумов реалізації фінансового потенціалу агроформувань. Серед них варто виділити економічні взаємозв'язки підприємства з різними фізичними та юридичними особами, інфляційні процеси, зміни курсів валют та ставки рефінансування Національного банку України, політику інвесторів та кредиторів, конкурентність на фінансових ринках, розвиток фінансово-кредитної інфраструктури тощо.

Під організаційними передумовами, на нашу думку, слід розуміти систему ієрархічних елементів, правил, регламентів і процедур, які створюють умови для управління нормальним протіканням процесів формування і реалізації фінансового потенціалу, виконання планів і заходів у цій сфері, підтримки функціонування системи на необхідному рівні за рахунок достатнього ресурсного забезпечення, організації та оптимізації взаємозв'язків між окремими елементами цієї системи, оперативного впливу на структурні відхилення, а також попередження і ліквідацію можливих негативних наслідків цих відхилень. Будучи складовою частиною зовнішньої економічної системи, підприємство водночас має власну системну структуру. На динаміку окремих елементів цієї структури впливають чинники внутрішнього характеру. Стійкість цієї системи залежить від відповідності усіх елементів структурної цілісності, а низька якість чи невідповідність цим вимогам кожного окремого елементу може дестабілізувати функціональність всієї системи, суттєво знижуючи її ефективність.

Оскільки процес формування та реалізація фінансового потенціалу носить усвідомлений і цілеспрямований характер, то він виступає об'єктом управлінського впливу. Як і будь-який економічний об'єкт чи процес, фінансовий потенціал відноситься до компетенції функціонального управління, тобто є предметом фінансового менеджменту. При цьому необов'язково йдеться про створення відокремленої організаційної структури, що буде відповідати за реалізацію фінансового потенціалу, а про структуризацію, яка відповідає загальним

цілям підприємства і забезпечує раціональну взаємодію та координацію діяльності підрозділів, які функціонально пов'язані з фінансовою діяльністю підприємства.

Водночас ринкові динамічні умови економічної діяльності та високий рівень конкуренції на товарних і фінансових ринках обумовлюють необхідність включення окремих питань реалізації фінансового потенціалу і до сфери загального управління підприємством. Така увага має на меті координацію і синхронізацію економічних процесів у всіх сферах господарської діяльності підприємства в контексті забезпечення його конкурентоспроможності та економічної стійкості.

Реалізація фінансового потенціалу здійснюється на основі використання певних технологій управління та з використанням сучасних методів й інструментів управлінського впливу на цей процес. Зокрема, це передбачає проведення аналітичного обґрунтування можливості та доцільності його реалізації, визначення плану та послідовності дій щодо досягнення його бажаного стану, встановлення переліку конкретних завдань, вибору цільових індикаторів досягнення запланованих результатів тощо. Тому існує необхідність розробки технології, інструментарію та механізму прийняття й ухвалення рішень щодо реалізації фінансового потенціалу, а також процедури їх коригування у разі суттєвих відхилень від запланованої траєкторії.

Окремо слід зауважити, що використовувана технологія управління фінансовим потенціалом повинна в процесі прийняття й ухвалення управлінських фінансових рішень адекватно враховувати специфічні чинники впливу на фінансовий потенціал, зокрема, такі, як час, інфляція та ліквідність.

Система управління фінансовим потенціалом повинна забезпечувати динамічний та пропорційний розвиток усіх його компонентів, а також ресурсну рівновагу між усіма складовими відтворювального процесу підприємства. Крім того, через те, що процеси формування, розвитку та реалізації фінансового потенціалу відбуваються в умовах динамічної та стохастичної зміни зовнішнього економічного оточення та внутрішнього фінансово-економічного становища, вона повинна забезпечувати достатній рівень фінансової адаптивності, фінансової стійкості та платоспроможності підприємства.

Велике значення для реалізації фінансового потенціалу має якісне і своєчасне інформаційне забезпечення управління цим процесом, яке створює надійні комунікації та координацію дій окремих виконавців, структурних підрозділів і всього підприємства загалом.

Ще однією важливою організаційною передумовою реалізації фінансового потенціалу, на наш погляд, є формування ефективної системи контролю і моніторингу за ходом розроблення та виконання заходів щодо реалізації фінансового потенціалу, процедур своєчасного їх коригування у разі суттєвих змін ситуаційних чинників впливу на фінансовий потенціал.

Економічні передумови реалізації фінансового потенціалу, на нашу думку, формують наявність та якість комплексу таких елементів, як структура власності, склад та структура активів і пасивів, наявність (можливості формування) та якісний склад фінансових ресурсів, структура джерел формування фінансових ресурсів.

Структура власності підприємства безпосередньо пов'язана з такими аспектами його діяльності, як, зокрема, вибір організаційно-правової форми, формування та динаміка статутного капіталу, визначення стратегії економічного розвитку та економічної (зокрема, фінансової) політики, утворення органів управління та розподіл сфери компетенції і відповідаль-

ності, визначення політики запозичень та розподілу доходів (дивідендної політики). Формування і розвиток фінансового потенціалу підпорядковані реалізації стратегічних економічних завдань, визначених власниками, і здійснюються в рамках компетенції і відповідальності загального та функціонального менеджменту.

Важливою економічною передумовою ефективною реалізації фінансового потенціалу підприємства є прийнятний склад та оптимальна структура активів, а також адекватна політика їх формування. Від якості поточних активів, величини використовуваних запасів, наявності найбільш ліквідних активів (в грошовій формі), величини оборотних коштів загалом залежать фінансово-економічний стан підприємства, його спроможність генерувати достатні обсяги чистих грошових потоків та формувати фінансові ресурси за рахунок власних джерел, а отже, і рівень та якість фінансового потенціалу. Зменшення запасів та високоліквідних активів дає змогу розширити фінансову базу виробничої та інвестиційної діяльності підприємства. Однак це знижує рівень його ліквідності, а отже, збільшує ризик неплатоспроможності. Тому питання оптимізації співвідношення між окремими елементами активу та пасиву балансу підприємства є одним з ключових у фінансовому менеджменті загалом і в контексті управління фінансовим потенціалом зокрема.

До ключових економічних передумов, що впливають на реалізацію фінансового потенціалу агроформувань, відносяться наявність (можливості формування) та якісний склад фінансових ресурсів. Кожне підприємство використовує різні джерела фінансування операційної та інвестиційної діяльності. Однак в нинішніх економічних умовах за різними причинами найбільш прийнятною формою є самофінансування. За таких умов велике значення мають власні джерела формування фінансових ресурсів, серед яких домінує прибуток. Збільшення обсягів прибутку створює можливості для розширення бази формування власних фінансових ресурсів, а завдяки цьому і зростання фінансового потенціалу.

Фінансові ресурси за своїм якісним складом представлені найбільш ліквідними активами підприємства. Серед них абсолютною ліквідністю володіють грошові кошти. До них за показником ліквідності наближаються короткострокові фінансові інвестиції. Висока частка цих складових оборотних активів забезпечує високу якість фінансового потенціалу та є необхідною економічною передумовою його реалізації.

Фінансові ресурси підприємства формуються не лише за рахунок власних джерел. У разі їх нестачі підприємство використовує позикові та залучені джерела фінансування. Використання зовнішніх джерел фінансових ресурсів в умовах ринку, по-перше, пов'язане з фактором платності. Тобто кожне джерело має власну вартість (ціну), яка може суттєво відрізнитися залежно від різних чинників.

По-друге, з зовнішнім фінансуванням пов'язані ризики втрати ліквідності та платоспроможності. А в окремих випадках незадовільна політика зовнішніх запозичень може призвести навіть до втрати економічної самостійності підприємства. В контексті управління фінансовим потенціалом перед кожним підприємством стоїть завдання оптимізації структури джерел формування фінансових ресурсів. Як правило, для цих цілей використовують один з таких двох критеріїв: мінімальна середньозважена ціна чи мінімальний рівень фінансових ризиків. Більшість агроформувань віддають перевагу першому з них. Це є важливою економічною передумовою реалізації фінансового потенціалу.

Висновки. Встановлено, що процес формування та розвитку фінансового потенціалу агроформувань спрямований на фінансове забезпечення господарської діяльності підприємства, вирішення його стратегічних економічних завдань та поточних виробничих й інвестиційних планів і потребує визначення певних наукових та організаційно-економічних передумов. Аргументовано, що важливими науковими передумовами реалізації фінансового потенціалу є інтерпретація його економічного змісту, розкриття функціонального призначення, визначення індикаторів якості його управління, усвідомлення його специфіки та наявності внутрішніх протиріч розвитку. Визначено, що організаційні передумови є системою ієрархічних елементів, правил, регламентів і процедур, які створюють умови для управління нормальним протіканням процесів формування і реалізації фінансового потенціалу. Обґрунтовано, що економічні передумови реалізації фінансового потенціалу формують наявність та якість комплексу таких елементів, як структура власності, склад та структура активів і пасивів, наявність (можливості формування) та якісний склад фінансових ресурсів, структура джерел формування фінансових ресурсів.

Література:

1. Кунцевич В.О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки / В.О. Кунцевич // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7 (37). – С. 123–130.
2. Фомин П.А. Особенности оценки производственного финансового потенциала промышленных предприятий / П.А. Фомин, М.К. Старовойтов [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.cis2000.ru/publish/articles/book_9.
3. Финансово-инвестиционный потенциал предприятия и его влияние на управление инвестициями / [С.А. Лосева, В.И. Зубкова, А.В. Накивайло] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cci.zp.ua/invest/article/knp20_7.doc.
4. Дятлова А.Ф. Инвестиционные активы и их оценка: проблемы и решения / А.Ф. Дятлова, Ф.И. Васькин // Вестник Российского государственного аграрного заочного университета. – 2014. – № 17 (22). – С. 144–149.
5. Ендовицкий Д.А. Частные и обобщающие показатели комплексного экономического анализа инноваций / Д.А. Ендовицкий, С.Н. Коменденко // Учет, анализ, аудит: проблемы теории, методологии и практики : сборник научных трудов. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 176–186.
6. Клычова Г.С. Инновационный социальный капитал сельскохозяйственного предприятия как объект управления / Г.С. Клычова, Э.Р. Камилова // Актуальные вопросы образования и науки : сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции (30 сентября 2014 г.) : в 11 частях. – Часть 8. – Тамбов : ООО «Консалтинговая компания Юком», 2014. – С. 85–86.

Корнийчук Г.В. Научные и организационно-экономические предпосылки развития финансового потенциала агроформирований

Аннотация. В статье аргументированы научные и организационно-экономические предпосылки формирования и развития финансового потенциала агроформирований, обеспечивающие повышение их конкурентоспособности и финансовой адаптивности в рыночных условиях. Установлено, что процесс формирования и развития финансового потенциала агроформирований направлен на финансовое обеспечение хозяйственной

деятельности предприятия, решение его стратегических экономических задач, текущих производственных и инвестиционных планов и требует определения научных и организационно-экономических предпосылок. Аргументировано, что важными научными предпосылками реализации финансового потенциала являются интерпретация его экономического содержания, раскрытие функционального назначения, определение индикаторов качества его управления, уяснение его специфики и наличия внутренних противоречий развития. Определено, что организационные предпосылки представляют собой систему иерархических элементов, правил, регламентов и процедур, которые создают условия для управления нормальным протеканием процессов формирования и реализации финансового потенциала. Обосновано, что экономические предпосылки реализации финансового потенциала формируют наличие и качество комплекса таких элементов, как структура собственности, состав и структура активов и пассивов, наличие (возможности формирования) и качественный состав финансовых ресурсов, структура источников формирования финансовых ресурсов.

Ключевые слова: управление, предприятие, финансовый потенциал, функциональное назначение финансового потенциала, финансовые ресурсы, активы, пассивы, научные и организационно-экономические предпосылки.

Korniichuk H.V. Scientific and economic-organizational background of the development of financial potential of agricultural enterprises

Summary. The article argues scientific, organizational and economic conditions of the formation and development of the financial potential of agricultural enterprises, which provide increasing their competitiveness and adaptability in financial market conditions. It is established that the formation and development of the financial capacity of agricultural enterprises is aimed at financial support of business enterprises, solving its strategic economic objectives, current production and investment plans and needs to determine certain scientific, organizational and economic assumptions. It is argued that important scientific prerequisites for implementing financial capacity is the economic interpretation of its content, functionality disclosure, identification of indicators of its management quality, understanding of the specifics and availability of internal contradictions. It is determined that the organizational prerequisites is a system of hierarchical elements, rules, regulations and procedures that create conditions for managing normal flow of the formation and implementation of financial capacity. It is proved that the economic prerequisites for implementation of the financial capacity form the availability and quality of complex elements such as ownership structure, composition and structure of assets and liabilities, presence of (possibility of formation) and quality of the financial resources, structure of sources of funds.

Keywords: management, enterprise financial potential, functional purpose of financial capacity, financial resources, assets, liabilities, scientific, organizational and economic preconditions.

Мордань Є.Ю.,
к.е.н., старший викладач,
Сумський державний університет
Закорко К.С.,
студентка,
Сумський державний університет

СУЧАСНИЙ СТАН ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено роль і значення інвестиційної діяльності для економіки України, здійснено аналіз терміна «інвестиційна діяльність», а також сформовано власне його трактування. Проаналізовано динаміку і структуру інвестицій в Україні за останні три роки. Виокремлено негативні фактори, що стримують розвиток інвестиційних процесів на сучасному етапі. Розроблено стратегічні цілі підвищення інвестиційної привабливості національної економіки з метою стимулювання інвестиційних процесів у країні.

Ключові слова: інвестування, інвестиційна діяльність, прями іноземні інвестиції, капітальні інвестиції.

Постановка проблеми. Світовий економічний досвід свідчить про те, що ефективний розвиток суб'єктів господарювання та економіки країни загалом неможливий без реалізації інвестиційних проектів. Це пояснюється тим, що без інвестиційної діяльності неможливо здійснити вагомі зрушення в економіці, підвищити соціально-економічний розвиток країни. Саме інвестиційна діяльність виступає основоположним чинником зростання економіки, даючи змогу акумулювати тимчасово вільні фінансові ресурси та спрямувати їх на реалізацію різноманітних проектів з метою отримання майбутньої економічної вигоди. Інвестиційна ситуа-

ція в Україні на поточному етапі її економічного та соціального розвитку є вкрай нестабільною та характеризується відсутністю належного обсягу інвестицій через формування несприятливого інвестиційного клімату в країні. Виходячи з цього, можна стверджувати, що інвестиційна діяльність посідає одне з провідних місць у розвитку будь-якої країни, що обумовлює актуальність проведеного нами дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичної сутності інвестицій та інвестиційної діяльності загалом займалося багато вчених, зокрема Н.В. Бульбах, А.П. Дука, Т.Г. Затонацька, Р.С. Квасницька, А.С. Музиченко, С.М. Панчишин, Л.Д. Забродська, Т.С. Пічугіна, В.Г. Федоренко, Н.А. Хрущ, Н.В. Шевчишина. Проте, на нашу думку, теоретичні дослідження категоріального апарату будуть більш корисними, якщо підкріпити їх практичним аналізом сучасного стану інвестиційної діяльності в Україні та пошуком шляхів її покращення, у зв'язку з чим результати наведеного дослідження у статті вбачаються особливо корисними.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану інвестиційної діяльності в Україні, виявленні проблем її реалізації та пошуку шляхів підвищення активізації інвестиційних процесів у національну економіку.

Таблиця 1

Наукові підходи до трактування сутності інвестиційної діяльності

Автор	Зміст інвестиційної діяльності
Н.В. Бульбах [1]	Процес взаємодії тих, хто пропонує гроші (хто має тимчасово вільні гроші), із тими, хто пред'являє попит (хто має потребу), у рамках якого і приймаються інвестиційні рішення.
А.П. Дука [4, с. 80]	Єдність процесів вкладення ресурсів і отримання потоку доходів у майбутньому, може виникнути й ефективно здійснюватися на основі врівноваження інвестиційного попиту та інвестиційної пропозиції, що досягається за допомогою інвестиційного ринку.
Т.Г. Затонацька [5, с. 38–39]	Комплекс заходів від моменту прийняття рішення про інвестування до завершальної стадії – досягнення окупності вкладень і отримання запланованого результату – прибутку або соціального ефекту.
Р.С. Квасницька [6]	Сукупність заходів та дій інвесторів різних секторів економіки щодо вкладання попередньо сформованих із заощаджень та запозичень інвестиційних ресурсів із метою одержання прибутку або досягнення соціального ефекту.
А.С. Музиченко [9, с. 334]	Сукупність економічних операцій, що характеризують рух довгострокового вкладення капіталів, та призначених для створення, розширення, реконструкції, модернізації, технічного переозброєння підприємств, об'єктів підприємницької діяльності.
С.М. Панчишин [10, с. 21]	Сукупність рішень та відповідних дій, скерованих на перетворення заощаджень на інвестиції.
Т.С. Пічугіна, Л.Д. Забродська [11, с. 148]	Комплексна діяльність починаючи від мобілізації інвестиційних ресурсів і закінчуючи одержанням ефекту, а у вузькому розумінні це – власне інвестування.
В.Г. Федоренко [13, с. 14]	Комплекс заходів і дій фізичних та юридичних осіб, які вкладають грошові кошти (або матеріальні, майнові, інтелектуальні чи інші цінності) з метою отримання прибутку.
Н.А. Хрущ, Н.В. Шевчишина [14, с. 577]	Діяльність із вкладення засобів у об'єкти інвестування з метою отримання позитивних результатів; у вузькому розумінні це – процес перетворення інвестиційних ресурсів у вкладення.
ЗУ «Про інвестиційну діяльність» [12]	Сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Вклад основного матеріалу дослідження. Перш за все вважаємо за потрібне дослідити сутність поняття «інвестиційна діяльність», а на цій основі сформулювати власне бачення щодо розуміння цієї категорії.

Підходи до трактування поняття «інвестиційна діяльність» різняться в науковому середовищі, тому варто їх систематизувати та проаналізувати (табл. 1).

Досліджуючи наведені визначення, можемо відзначити, що спільним для них є спрямований рух грошових коштів у вигляді інвестицій (вкладень). Проте далеко не всі автори наголошують на тому, що такі вкладання здійснюються саме з метою отримання прибутку, що, на нашу думку, є важливим у визначенні цього терміна. Водночас вважаємо, що інвестиційна діяльність має дещо більшу значимість, ніж просто вкладання коштів з метою отримання прибутку. Погоджуємося з Т.Г. Затоначкою [5] та Р.С. Квасницькою [6] в тому, що інвестиційна діяльність також носить соціально-економічне значення, приносячи загальногосподарський ефект, є фактором розширеного відтворення в економіці. З цієї позиції наведене у Законі України «Про інвестиційну діяльність» визначення також повністю не розкриває зміст інвестиційної діяльності.

Узагальнивши наукові позиції щодо сутності поняття інвестиційної діяльності, сформуємо власне його визначення, під

яким будемо розуміти комплекс дій з організації, реалізації та контролю за рухом та окупністю вкладених коштів в об'єкти інвестування з метою отримання економічних чи соціальних вигод від такої діяльності.

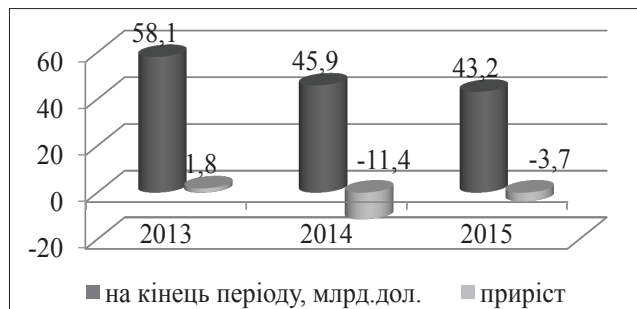
Для проведення аналізу сучасного стану інвестиційної діяльності в Україні варто зосередити увагу на показниках, що її характеризують. Перш за все важливе місце відводиться такому показнику, як обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку країни (рис. 1).

З наведеного рисунку видно, що у 2015 році прямі іноземні інвестиції становлять 43,2 млрд. дол. США, що на 14,9 млрд. дол. США менше, ніж у 2013 році. Основними причинами такої тенденції є військові дії на Сході України, політична та економічна нестабільність, відсутність належних реформ та наявність корупційних схем.

Через нерозвиненість фондового ринку в Україні більшість інвестицій здійснюється у капітальній, а не у фінансовій формі. Тому варто більш детально розглянути склад та структуру капітальних інвестицій у національну економіку за останні три роки за видами активів та джерелами їх фінансування (табл. 2).

За 2013–2015 роки динаміка капітальних інвестицій має неоднозначний характер. Так, у 2014 році їх обсяг скоротився на 30,5 млрд. грн. порівняно з 2013 роком, проте у 2015 році спостерігається суттєве їх зростання на 53,7 млрд. грн. порівняно з попереднім роком.

Аналізуючи структуру капітальних інвестицій, можна побачити, що найбільшу частку у структурі капітальних інвестицій протягом всього періоду займають саме вкладення в матеріальні активи (93%), зокрема це інвестиції в машини, обладнання та інвентар (близько 30% всіх капітальних інвестицій), у споруди інженерно-промислового характеру (близько 22%) та нежитлові будівлі (частка яких протягом періоду зменшується з 18,11% у 2013 році до 15,87% у 2015 році). Водночас поступово зростає частка житлового будівництва з 14,46% у 2013 році до 16,7% у 2015 році. Інвестиції у транспортні засоби є стабільними протягом всього періоду аналізу та становлять

Рис. 1. Обсяг прямих іноземних інвестицій, млрд. дол. США [3]

Таблиця 2

Обсяг та структура капітальних інвестицій за видами активів у 2013–2015 роках¹ [3]

Показники	2013 рік		2014 рік		2015 рік		Зміна 2013–2014 років		Зміна 2014–2015 років	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Капітальні інвестиції, усього, в тому числі:	249,9	100	219,4	100	273,1	100	-30,5	0	53,7	0
інвестиції у матеріальні активи	239,4	95,81	212,0	96,63	254,7	93,27	-27,4	0,82	42,7	-3,36
житлові будівлі	36,1	14,46	33,2	15,12	45,6	16,70	-2,9	0,66	12,4	1,58
нежитлові будівлі	45,3	18,11	40,9	18,62	43,3	15,87	-4,4	0,51	2,4	-2,75
інженерні споруди	51,8	20,75	46,6	21,24	50,9	18,65	-5,2	0,49	4,3	-2,59
машини, обладнання та інвентар	79,0	31,63	68,9	31,42	84,4	30,91	-10,1	-0,21	15,5	-0,51
транспортні засоби	16,2	6,50	13,8	6,30	19,7	7,19	-2,4	-0,2	5,9	0,89
Землю	1,0	0,41	1,0	0,46	1,4	0,53	0	0,05	0,4	0,07
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	2,4	0,94	2,0	0,93	2,8	1,01	-0,4	-0,01	0,8	0,08
інші матеріальні активи	7,5	3,01	5,6	2,55	6,6	2,40	-1,9	-0,46	1	-0,15
інвестиції у нематеріальні активи	10,5	4,19	7,4	3,37	18,4	6,73	-3,1	-0,82	11	3,36

¹ без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, за 2014–2015 роки також без частини зони проведення антитерористичної операції

близько 6% всіх капітальних інвестицій. Частка інших статей капітальних інвестицій у структурі всіх інвестицій незначна (менше 5%).

За останні три роки зростає частка інвестованих коштів у нематеріальні активи, що пояснюється переорієнтацією підприємств з фінансування масштабних об'єктів на освоєння інформаційних та телекомунікаційних сфер.

Окрім напрямів вкладання інвестицій за видами активів, важливого значення набуває аналіз обсягу і структури капітальних інвестицій за джерелами фінансування (табл. 3).

За аналізовані роки капітальні інвестиції фінансувалися переважно за рахунок власних коштів підприємств та організацій, частка яких становить більше 65% у загальній струк-

турі інвестованих коштів. Вагому роль відігравали також запозичені кошти у вигляді кредитів, проте їх частка протягом 2013–2015 років зменшилася з 13,9% до 7,6%, натомість зросла питома вага інвестованих коштів населенням на будівництво житла з 9,6% до 11,7% році у загальній структурі вкладених ресурсів.

Особливо слід відзначити істотне зростання інвестицій за рахунок місцевих бюджетів з 6,8 млрд. грн. у 2013 році до 14,3 млрд. грн. у 2015 році, що пов'язане із змінами у законодавстві в напрямі перерозподілу коштів на користь місцевих бюджетів.

Цікавим для дослідження вбачається аналіз структури капітальних інвестицій за видами економічної діяльності (рис. 2).

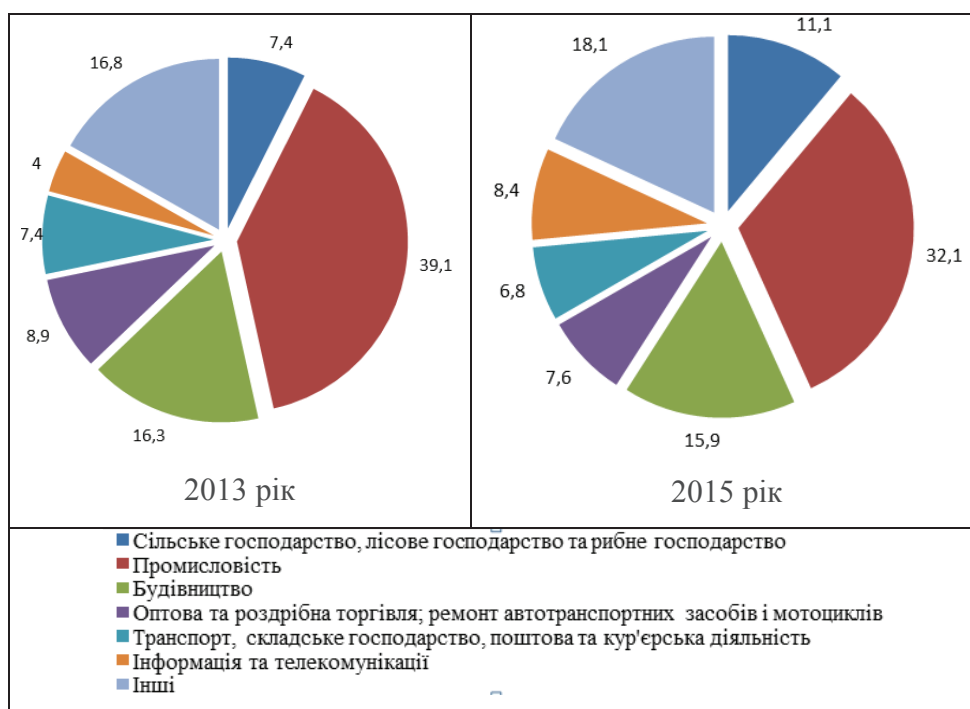

Рис. 2. Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності у 2013 та 2015 роках, % [3]

Таблиця 3

Обсяг і структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування у 2013–2015 роках¹ [3]

Показники	2013 рік		2014 рік		2015 рік		Зміна 2013–2014 років		Зміна 2014–2015 років	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Капітальні інвестиції, усього, в тому числі за рахунок:	249,9	100	219,4	100	273,1	100	-30,5	0	53,7	0
коштів державного бюджету	6,2	2,5	2,7	1,2	6,9	2,5	-3,5	-1,3	4,2	1,3
коштів місцевих бюджетів	6,8	2,7	5,9	2,7	14,3	5,2	-0,9	0	8,4	2,5
власних коштів підприємств та організацій	165,8	66,3	154,6	70,5	184,4	67,5	-11,2	4,2	29,8	-3
кредитів банків та інших позик	34,7	13,9	21,7	9,9	20,7	7,6	-13	-4	-1	-2,3
коштів іноземних інвесторів	4,3	1,7	5,6	2,6	8,2	3,0	1,3	0,9	2,6	0,4
коштів населення на будівництво житла	24,1	9,6	22,1	10,1	32	11,7	-2	0,5	9,9	1,6
інших джерел фінансування	8	3,2	6,7	3,1	6,7	2,5	-1,3	-0,1	0	-0,6

¹ без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, за 2014–2015 роки також без частини зони проведення антитерористичної операції

Стратегічні цілі-орієнтири підвищення інвестиційної привабливості національної економіки

Місія – ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ		
Короткострокові цілі (до 1 року)	Середньострокові цілі (1–5 років)	Довгострокові цілі (більше 5 років)
Першочергові зміни в законодавстві стосовно спрощення умов ведення інвестиційної діяльності	Створення сприятливого інвестиційного клімату для збільшення іноземних інвестицій на вигідних умовах	Формування ефективного механізму управління інвестиційним кліматом країни
Приведення національного законодавства у відповідність до міжнародного з метою активізації іноземних інвестицій	Подолання бюрократичних перешкод та корупції під час здійснення інвестиційної діяльності, прозорість тендерної політики	Стале зростання національної економіки для формування широких інвестиційних можливостей
Формування політичної та макроекономічної стабільності	Покращення інформаційного забезпечення інвестиційної інфраструктури	Підвищення економічних показників інвестиційного клімату України на світовому ринку
Запровадження податкових та митних пільг, дотацій, субвенцій для великих інвесторів		

Джерело: авторська розробка

На основі представленої інформації можна зробити висновок, що істотних зрушень у структурі капітальних інвестицій за економічною діяльністю не відбулося, окрім зростання частки інвестицій у сільське господарство з 6,1% до 11,1%, у інформаційні та телекомунікаційні системи з 4% до 8,4%, а також зменшення частки інвестицій у промисловість з 39,1% до 32,1%.

В розділі «Інші» були згруповані ті види діяльності, частка яких в капітальних інвестиціях не перевищує 2,5%.

Таким чином, сучасний стан інвестиційної діяльності в Україні може вважатися відносно стабільним, проте за останні роки вагомим зрушень у напрямі масштабного її розширення не відбулося. Причиною такої ситуації є несприятливий інвестиційний клімат в країні, основними негативними проявами якого є стагнація на ринку внутрішніх інвестицій; нестабільна нормативна база в галузі здійснення іноземних інвестицій; низький рівень розвитку інфраструктури інвестиційного ринку; зменшення платоспроможності населення; інфляційні процеси; спад виробництва; зростання безробіття; проблема інвестицій на заміщення та відновлення виробничого апарату, поповнення оборотних коштів [8].

Однак, незважаючи на вказані негативні фактори, що стримують інвестиційні процеси та формують високий інвестиційний ризик, Україна залишається інвестиційно-привабливим регіоном як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів. Зокрема, на думку К.С. Малько, передумовами формування в Україні сприятливого інвестиційного клімату є [9]:

- 1) вигідне географічне положення по відношенню до світових стратегічних ринків Європи та Азії;
- 2) природно-ресурсний потенціал;
- 3) рівень розвитку промислового виробництва;
- 4) висококваліфікована та конкурентоспроможна робоча сила;
- 5) неформований ринок товарів (Україна потенційно є одним з найбільших ринків в Європі);
- 6) незадоволений попит населення.

Враховуючи потенційно сильні та слабкі сторони інвестиційної діяльності, вважаємо, що на рівні держави треба провести комплекс заходів щодо стимулювання інвестиційних процесів в економіку України, зокрема в рамках поліпшення макроекономічної та політичної ситуації, удосконалення законодавчої бази. Тому для покращення інвестиційної привабливості національної економіки вважаємо за доцільне сформулювати

основні цільові орієнтири у розрізі термінів реалізації, поділивши їх на коротко-, середньо- та довгострокові цілі (табл. 4).

Таким чином, політика регулювання та заохочення інвестиційної діяльності в Україні вимагає вдосконалення та значних зусиль. На нашу думку, саме держава у розрізі своєї макроекономічної політики має створити належні умови для формування сприятливого інвестиційного клімату як для вітчизняних, так і для іноземних інвесторів.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1) дослідивши поняття «інвестиційна діяльність», ми сформулювали власне визначення, під яким слід розуміти комплекс дій з організації, реалізації та контролю за рухом та окупністю вкладених коштів в об'єкти інвестування з метою отримання економічних чи соціальних вигод від такої діяльності;

2) проаналізовано основні показники, що характеризують інвестиційну діяльність в країні; зокрема, це прямі іноземні інвестиції та капітальні інвестиції за видами активів, джерелами фінансування та видами економічної діяльності; обсяг прямих іноземних інвестицій за останні три роки скоротився на 14,8 млрд. дол. США, натомість динаміка капітальних інвестицій мала висхідний характер, в результаті чого зросла на 23,2 млрд. грн.;

3) виокремлено фактори, що стримують інвестиційні процеси в Україні та формують високий інвестиційний ризик;

4) сформовано стратегічні цілі-орієнтири підвищення інвестиційної привабливості національної економіки, що дадуть змогу покращити фінансово-економічне становище в Україні, досягти політичної стабільності, удосконалити законодавчу базу з питань покращення умов здійснення інвестиційної діяльності; в результаті цих дій зменшиться інвестиційний ризик та активізуються інвестиційні процеси в державі.

Література:

1. Бульбах Н.В. Форми державного регулювання інвестиційної діяльності / Н.В. Бульбах // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2005. – № 1. – С. 41–45.
2. Денисенко М.В. Можливості активізації інвестування у сучасних умовах / М.В. Денисенко // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 28–32.
3. Державна служба статистики України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Дука А.П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування : [навч. посібник] / А.П. Дука. – К. : Каравела, 2007. – 424 с.
5. Затонацька Т.Г. Стратегія нарощування інвестиційного потенціалу національної економіки / Т.Г. Затонацька, В.Л. Отецький // Фінанси України. – 2006. – № 7. – С. 38–49.
6. Квасницька Р.С. Дефініційний аналіз поняття «інвестиційна діяльність» / Р.С. Квасницька // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – 2014. – Вип. 26. – С. 198–203.
7. Комариця Л.Л. Аналіз інвестиційної діяльності підприємств в Україні: проблеми і перспективи розвитку / Л.Л. Комариця, Л.С. Нікіфоряк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Economics/61389.doc.htm
8. Малько К.С. Інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість України: чинники їх формування в сучасних умовах / К.С. Малько // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 3. – С. 100–105.
9. Музиченко А.С. Інвестиційна діяльність в Україні : [навч. посібник] / А.С. Музиченко. – К. : Кондор, 2005. – 406 с.
10. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом січня-грудня 2015 року (аналогічно: 2013 та 2014 року). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nssmc.gov.ua/fund/analytics>.
11. Панчишин С.М. Макроекономіка : [навч. посіб.] / С.М. Панчишин. – К. : Либідь, 2001. – 616 с.
12. Пічугіна Т.С. Інвестиційна діяльність підприємства: сутність та зміст управління / Т.С. Пічугіна, Л.Д. Забродська // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 2 (1). – С. 146–154.
13. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 року № 1561-ХІІ (1561-12), редакція станом на 6 листопада 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
14. Федоренко В.Г. Інвестознавство : [підручник] / В.Г. Федоренко. – 3-тє вид., доп. – К. : МАУП, 2013. – 480 с.
15. Хрущ Н.А. Формирование инвестиционной стратегии в системе перспективного управления инвестиционной деятельностью предприятия / Н.А. Хрущ, Н.В. Шевчишина // Проблемы разви-

тия внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. научн. трудов. – Донецк : ДонНУ, 2006. – С. 574–580.

Мордань Е.Ю., Закорко К.С. Современное состояние инвестиционной деятельности в Украине

Аннотация. В статье исследованы роль и значение инвестиционной деятельности для экономики Украины, осуществлен анализ термина «инвестиционная деятельность», а также сформировано собственная его трактовка. Проанализированы динамика и структура инвестиций в Украине за последние три года. Выделены негативные факторы, сдерживающие развитие инвестиционных процессов на современном этапе. Разработаны стратегические цели повышения инвестиционной привлекательности национальной экономики с целью стимулирования инвестиционных процессов в стране.

Ключевые слова: инвестирование, инвестиционная деятельность, прямые иностранные инвестиции, капитальные инвестиции.

Mordan Ye.Yu., Zakorko K.S. The current state of investment activities in Ukraine

Summary. In the article explored the role and importance of investment activity for the economy of Ukraine, analyzed the term “investment activities”, and formed its own interpretation. In the research studied the dynamics and structure of investments in Ukraine over the past three years. The author has singled out the negative factors hindering the development of investment processes today. In this article elaborated the strategic objectives of improving the investment attractiveness of the national economy in order to stimulate investment processes in the country.

Keywords: investment, investment activity, foreign direct investment, capital investment.

*Останчук В.О.,**аспірант кафедри податків та фінансової політики,
Тернопільський національний економічний університет*

ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. Ринкові перетворення, що відбуваються в Україні, потребують нових підходів до формування державної політики регіонального розвитку та реформування місцевого самоврядування. У статті здійснено аналіз етапів політики фінансової децентралізації в Україні, визначено основні досягнення та помилки кожного з етапів. Виокремлено актуальні теоретичні і практичні проблеми фінансової децентралізації. Проаналізовано динаміку доходів місцевих бюджетів на основі останніх змін бюджетного та податкового законодавства. Акцентовано увагу на реформі фінансової децентралізації як однієї з ключових реформ, що дасть змогу побудувати сучасну систему управління державою і створить умови для розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: децентралізація, фінансова децентралізація, державний бюджет, бюджетне законодавство, податкове законодавство, місцеве самоврядування, місцеві бюджети, доходи місцевих бюджетів, податкові та неподаткові надходження.

Постановка проблеми. Розвиток України як незалежної держави з європейськими цінностями потребує підвищення якості державного управління у різних сферах економічної політики, формування ефективного місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади та бюджетної системи. Сучасні інститути децентралізованого управління, як свідчить міжнародний досвід, забезпечують краще виконання функцій держави і ефективніше надання суспільних благ та послуг.

Вектором реформ в Україні у цьому напрямі стали процеси фінансової децентралізації як найбільш ефективної форми організації управління суспільними коштами, що всебічно відповідає як новій системі економічних відносин, побудованій на ринкових засадах, так і процесам демократизації всіх сфер життєдіяльності суспільства.

Фінансова децентралізація є однією з фундаментальних умов незалежності та життєздатності органів місцевої влади, адже децентралізація процесів ухвалення рішень збільшує можливості участі місцевої влади у розвитку власної території, сприяє ефективному забезпеченню суспільними послугами шляхом ретельнішого узгодження видатків органів влади з найнеобхіднішими місцевими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням реалізації політики фінансової децентралізації приділено увагу у працях багатьох вітчизняних вчених, таких як, зокрема, Я.І. Арабчук [1], М.О. Коніна [2], Л.О. Лазутіна [3], І.О. Луніна [4], Ю.О. Набатова [5], С.О. Осипенко [6], Х.О. Патицька [7], Н.О. Слободянюк [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових публікацій у цій сфері, питання дослідження ефективності фінансової децентралізації потребують подальшого поглиблення через

фрагментарність вивчення проблематики теоретичних, еволюційних і практичних аспектів, недосконалість та постійні зміни податкового та бюджетного законодавства. Усе це свідчить про актуальність теми, необхідність вивчення завдань фінансової децентралізації з урахуванням інтересів як центральних органів влади, органів місцевого самоврядування, так і представників територіальних громад.

Мета статті полягає у висвітленні різних точок зору сучасних науковців стосовно поточного стану фінансової децентралізації в Україні, проведенні аналізу сучасних проблем формування місцевих бюджетів та систематизації пропозицій щодо перспектив фінансової децентралізації в контексті необхідності реформування системи влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах розвитку України актуальною є тенденція до децентралізації у державному управлінні, внаслідок чого виконання певного ряду повноважень передається місцевим органам влади. Значення фінансової децентралізації полягає у тому, що вона дає змогу збалансувати механізми надання суспільних послуг з потребами та вподобаннями місцевих громад та жителів, підвищує рівень відповідальності місцевих органів за виконання відповідних функцій та ступінь ефективності діяльності державного сектору загалом через запровадження елементів конкуренції.

Політика фінансової децентралізації в Україні пройшла кілька етапів реалізації, кожен з яких мав свої особливості.

Перший етап становлення політики фінансової децентралізації проходив в період з 1991 по 2001 роки. У цей період створено передумови для розвитку принципів децентралізму, запровадження так званого бюджетного федералізму, оскільки конституційні положення передбачають розмежування і самостійність державного та місцевих бюджетів, а також визначено фінансову та матеріальну базу органів місцевого самоврядування. Крім того, ст. 132 Конституції України було закріплено децентралізацію як один з принципів здійснення державної влади [8].

Однак ці положення залишились лише задекларованими: бюджетна система України залишилась організованою за суворо централізованою схемою, функції та видаткові повноваження залишились здебільшого не розмежованими між рівнями бюджетної системи; місцеві бюджети фактично не мали власної дохідної бази: більша частка їх доходів формувалась за рахунок відрахувань від загальнодержавних податків; не було визначено чіткого механізму перерахування дотацій, субвенцій, джерел їх виплат та напрямів використання, трансферти не стали ефективним інструментом міжбюджетних відносин [6, с. 178–179]. Саме тому у цей період процес фінансової децентралізації в Україні не набув рис усталеності, а тому вимагав подальших напрацювань та удосконалення.

Наступний етап реалізації політики фінансової децентралізації в Україні тривав у період 2001–2010 років. Найбільш

значимим кроком у напрямі фінансової децентралізації було прийняття у 2001 році Бюджетного кодексу України. Автори Бюджетного кодексу вважали, що з його ухваленням місцеві бюджети стануть самостійними та отримають прогнозований дохід, а органи місцевого самоврядування будуть зацікавлені в тому, щоб розвивати економіку своїх територій і регіонів, розширювати податкову базу місцевих бюджетів. Однак ці спроби бюджетної децентралізації не забезпечили очікуваних результатів: в той період не було чіткого розуміння безпосередньо самої теорії бюджетної децентралізації, не було враховано можливість виникнення низки проблем.

З прийняттям Закону України «Про міжбюджетні відносини між районним бюджетом та бюджетами міст районного значення, сіл, селищ та їх об'єднань» [9] було зроблено спробу забезпечити подальшу децентралізацію бюджетної системи країни. Адже згідно з нормами цього закону передбачено надання трансфертів з Державного бюджету лише до бюджету району. Відповідно, такі фінансові ресурси розподіляє районна державна адміністрація, а затверджує районна рада, що свідчить про все ще вагому фінансову залежність місцевих органів самоврядування базового рівня від влади вищого рівня.

Наступним кроком у напрямі зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування, посилення впливу системи формування місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій та поліпшення добробуту громадян України, що безпосередньо і забезпечує зростання рівня фінансової децентралізації, було ухвалення у 2006 році Концепції реформування місцевих бюджетів [10]. Зазначена Концепція не передбачала конкретних дій, а тільки окреслювала головні напрями, за якими повинна проводитись відповідна робота, та визначала строки її виконання. Саме тому реалізація завдань цієї Концепції не знайшла належного відображення в законодавстві України.

Третій етап тривав з 2010 року по 2014 рік. Одним із пріоритетних напрямів реформування в цей період було визначено реформу міжбюджетних відносин та податкової системи, в результаті чого було прийнято в новій редакції Бюджетний кодекс України та Податковий кодекс України.

Нова редакція Бюджетного кодексу України була спрямована на приведення у відповідність положень окремих статей кодексу до Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Це вдосконалення мало закласти підвалини для підвищення якості управління бюджетними коштами, демократизації та децентралізації фінансових ресурсів, що акумулюються в місцевих бюджетах. А з прийняттям Податкового кодексу України було зроблено довгоочікуваний крок до оптимізації інституту місцевого оподаткування в Україні.

Четвертий етап розвитку фінансової децентралізації в Україні розпочався наприкінці 2014 року. Саме з цього моменту проведення реформ у сфері місцевого самоврядування України належить до пріоритетних завдань уряду, серед яких найбільш значимим виявилось ухвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Концепція визначає напрями, механізми і терміни формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних і доступних послуг, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності [11].

До важливих цілей реформи віднесено надання регіонам більших можливостей щодо прийняття рішень у сферах охорони здоров'я, комунального господарства, освіти, гуманітар-

ній сфері, а також формування пакета інструментів фінансового характеру, що сприятимуть забезпеченню бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів.

У 2014–2015 роках також розроблено та ухвалено низку нормативно-правових актів стосовно об'єднання територіальних громад та організації їхнього співробітництва, децентралізації надання адміністративних послуг.

Децентралізація бюджетних фінансових ресурсів передбачає:

- зміну системи оподаткування, за якої змінюються питомі надходження на користь місцевих бюджетів;
- зміну трансфертної політики, яка не зможе будуватися на радянському принципі «від кожного за можливостями – кожному за потребами»;
- надання органам місцевого самоврядування більших повноважень у напрямі розробки та реалізації різноманітних програм соціально-економічного розвитку [5].

Суттєві зміни в бюджетному й податковому законодавстві вже відбулися і вступили в дію у 2015 році. Зокрема, місцевим бюджетам з державного бюджету передано плату за надання інших адміністративних послуг і державне мито. Надходження до загального фонду розширено за рахунок передання із спеціального фонду екологічного податку, єдиного податку та податку на нерухоме майно, які раніше були джерелами формування бюджету розвитку. Також зміни стосуються закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел, а саме податку на доходи фізичних осіб за новими нормативами й податку на прибуток підприємств, зарахування до місцевих бюджетів збору з роздрібного продажу підакцизних товарів за ставкою 5% вартості реалізованого товару, збільшення відсотка екологічного податку. Внесені зміни дали місцевим бюджетам можливість використовувати кошти на різні цілі, а не тільки на видатки капітального характеру.

З 2015 року місцеві бюджети отримали такі нові види трансфертів, як освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів і медична субвенція.

Зміни податкового та бюджетного законодавства вплинули на стан доходів місцевих бюджетів України (без урахування офіційних трансфертів), які у 2015 році зменшилися до 6,1% ВВП порівняно із 6,5–7,2% у 2011–2014 роках. Завдяки передачі з державного бюджету до місцевих державного мита (за місцем вчинення дій та видачі документів) і плати за надання певних видів адміністративних послуг неподаткові надходження місцевих бюджетів зросли до 1,02% ВВП порівняно із 0,78% у 2014 році.

Доходи з урахуванням міжбюджетних трансфертів становили 14,87% ВВП, що приблизно відповідає показнику 2014 року (14,79%), але є нижчими за відповідні показники 2012–2013 років, коли вони перевищували 15% ВВП (табл. 1).

Частка податкових надходжень у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів у 2015 році зменшилася до 33,4% порівняно із 37,7% у 2014 році та 40,3% у 2011 році. Це спричинено зменшенням надходжень ПДФО до місцевих бюджетів внаслідок спрямування 25% податку до державного бюджету. Якщо у 2011–2014 роках доходи місцевих бюджетів від ПДФО становили 4,0–4,4% ВВП, то у 2015 році вони зменшилися до 2,8% ВВП.

Відсутнім джерелом надходжень до місцевих бюджетів став акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів – близько 8 млрд. грн. (0,39% ВВП), або 7,8% податкових доходів місцевих бюджетів. Транспортний податок і податок на нерухоме майно, відмінне

Доходи місцевих бюджетів України протягом 2011–2015 років, % ВВП

Показник	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Податкові надходження, в тому числі:	5,61	6,08	6,27	5,57	4,96
податок на доходи фізичних осіб	4,15	4,33	4,44	3,99	2,77
податок на прибуток приватних підприємств	0,00	0,00	0,00	0,00	0,12
податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04
збір за місця для паркування транспортних засобів	0,004	0,005	0,004	0,004	0,003
туристичний збір	0,002	0,003	0,003	0,002	0,002
єдиний податок	0,15	0,34	0,46	0,47	0,55
збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності	0,03	0,04	0,04	0,03	0,00
плата за землю	0,82	0,89	0,88	0,77	0,75
акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів	0,00	0,00	0,00	0,00	0,39
екологічний податок	0,09	0,11	0,11	0,08	0,08
Неподаткові надходження, в тому числі:	0,84	0,90	0,83	0,78	1,02
Власні надходження бюджетних установ	0,63	0,67	0,61	0,61	0,77
Доходи без урахування офіційних трансфертів	6,66	7,14	7,23	6,45	6,09
Офіційні трансферти	7,29	8,82	7,96	8,34	8,79
Доходи з урахуванням офіційних трансфертів	13,94	15,96	15,19	14,79	14,87
Офіційні трансферти	7,29	8,82	7,96	8,34	8,79

Джерело: складено на основі [4, с. 22]

від земельної ділянки, забезпечили менше 0,5% доходів місцевих бюджетів.

Отже, зміни у формуванні місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин у 2015 році стали насамперед передумовами забезпечення функціонування бюджетної системи України в особливий період, аніж кроком у напрямі бюджетної децентралізації.

У 2016 році ситуація з доходами місцевих бюджетів продемонструвала позитивну тенденцію, що підтверджується даними табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка фактичних надходжень доходів загального фонду місцевих бюджетів України за 9 місяців 2015–2016 років, млн. грн.

Показник	9 міс. 2015 року	9 міс. 2016 року	Зміна показника 2016 року порівняно з 2015 роком (+/-)
Податок на доходи фізичних осіб	37 226	55 542	+ 18 316
Плата за землю	10 742	17 435	+ 6 693
Єдиний податок	7 392	11 413	+ 4 021
Акцизний податок	5 561	8 594	+ 3 033
Інші податки та збори	8 778	10 879	+ 2 101
Базова дотація	3 947	3 558	- 388
Медична субвенція	33 254	32 040	- 1 214
Освітня субвенція	31 602	32 502	+ 900
Субвенція на формування інфраструктури	0	667	+ 667
Всього доходів (млрд. грн.)	138,5	172,6	+ 34,1

Джерело: складено на основі [12]

Отже, за 9 місяців 2016 року надходження власних ресурсів до загального фонду місцевих бюджетів зросли в 1,4 рази, або на 34,2 млрд. грн., порівняно з аналогічним періодом минулого року та склали 103,9 млрд. грн.

Податку на доходи фізичних осіб надійшло 55,5 млрд. грн., що більше від надходжень минулого року на 18,3 млрд. грн. (49%), плати за землю – 17,4 млрд. грн. (зросли на 6,7 млрд. грн., або на 62%), єдиного податку – 11,4 млрд. грн. (зросли на 4,0 млрд. грн., або на 54%). Фактичні надходження акцизного податку становлять 8,6 млрд. грн. (зросли на 3,0 млрд. грн., або на 55%), податку на нерухоме майно – 1,0 млрд. грн. За 9 місяців 2016 року місцеві бюджети одержали з державного бюджету базову дотацію у сумі 3,6 млрд. грн., освітню субвенцію – 32,5 млрд. грн., медичну субвенцію – 32,0 млрд. грн., субвенцію на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад – 0,7 млрд. грн. З місцевих бюджетів перераховано до державного бюджету реверсну дотацію (вилучення) у сумі 2,3 млрд. грн.

За 9 місяців 2016 року надходження доходів загального фонду місцевих бюджетів 159 об'єднаних територіальних громад (з урахуванням трансфертів з державного бюджету) склали майже 4,98 млрд. грн., що більше ніж у 6 разів порівняно з надходженнями аналогічного періоду 2015 року до бюджетів місцевих рад, які увійшли до складу об'єднаних територіальних громад.

Необхідно звернути увагу на той факт, що за підсумками 2015 року доходи місцевих бюджетів перевищили видатки на 14,3 млрд. грн., обсяг «тимчасово невикористаних коштів» місцевих бюджетів є максимальним з 2008 року. У відкритому доступі немає інформації щодо причин такого явища. Однак така ситуація є додатковим свідченням відсутності справжньої децентралізації влади, що має супроводжуватися відповідальним ставленням органів місцевого самоврядування до вирішення місцевих проблем, та додатковим аргументом на користь того, що розширення доходних джерел має здійснюватися після

вирішення першочергових завдань – чіткого визначення функцій та повноважень (прав та відповідальності) органів місцевого самоврядування.

Висновки. У процесі фінансової децентралізації необхідно усунути основні наявні недоліки формування місцевих бюджетів України для того, щоб не тільки підвищити самостійність місцевих органів влади, але й перш за все створити умови для забезпечення відповідального виконання органами місцевого самоврядування функцій публічної влади, максимального врахування переваг та інтересів громадян щодо місцевих суспільних благ та послуг, ефективного використання бюджетних ресурсів і завдяки цьому створити умови для підвищення суспільного добробуту.

Першим питанням, яке має бути вирішено у процесі фінансової децентралізації, є питання про те, які функції держави (держави у широкому розумінні як сукупності органів загального державного управління) економічно ефективніше виконувати централізовано, а які – децентралізовано.

Наступною складовою фінансової децентралізації є чітке законодавче розмежування функціональних повноважень центральних та місцевих органів влади, а також у системі органів місцевого самоврядування, що має визначати сфери виключних повноважень органів місцевого самоврядування та усувати дублювання функцій центральних та місцевих органів влади.

Модернізація бюджетної системи України на засадах децентралізації потребує переходу до нової парадигми державного управління, що ґрунтується не на протиставленні органів влади різних рівнів, а на чіткому розподілі повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Безумовно, розподіл повноважень щодо надання суспільних благ та прийняття відповідних бюджетних рішень у кінцевому підсумку є політичним рішенням, але для забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи необхідно, щоб такий розподіл базувався на економічних критеріях.

Література:

1. Арабчук Я.І. Фінансова децентралізація – основна складова спроможної громади / Я.І. Арабчук // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2016. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_20.
2. Слободянюк Н.О. Проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації / Н.О. Слободянюк, М.О. Коніна // Економіка і суспільство. – 2016. – Вип. 2. – С. 611–616.
3. Лазутіна Л.О. Джерела формування місцевих бюджетів сільських територій в умовах децентралізації / Л.О. Лазутіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/150.pdf>.
4. Розвиток бюджетної децентралізації в Україні : наукова доповідь / за ред. І.О. Луніної. – К. : НАН України, ДУ «Ін.-т екон. та прогнозув. НАН України» 2016. – 70 с.
5. Набатова Ю.О. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів / Ю.О. Набатова, Т.В. Ус // Ефективна економіка. – 2015. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100>.
6. Осипенко С.О. Фінансова децентралізація: ефективність реалізації на місцевому рівні / С.О. Осипенко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 4 (24). – С. 176–181.
7. Патицька Х.О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад / Х.О. Патицька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4412>.

8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254К/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
9. Про міжбюджетні відносини між районним бюджетом та бюджетами територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань : Закон України від 1 липня 2004 року № 1953-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1953%2D15>.
10. Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 308-р // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/308-2007-р>.
11. Про Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
12. Децентралізація: виконання доходів місцевих бюджетів за 9 місяців 2016 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/Broshura_9_misyaciv_\(ostat_var\).pdf](http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/Broshura_9_misyaciv_(ostat_var).pdf).

Остапчук В.А. Финансовая децентрализация в Украине: текущее состояние и перспективы развития

Аннотация. Рыночные преобразования, происходящие в Украине, требуют новых подходов к формированию государственной политики регионального развития и реформирования местного самоуправления. В статье осуществлен анализ этапов политики финансовой децентрализации в Украине, определены основные достижения и ошибки каждого из этапов. Выделены актуальные теоретические и практические проблемы финансовой децентрализации. Проанализирована динамика доходов местных бюджетов на основе последних изменений бюджетного и налогового законодательства. Акцентировано внимание на реформе финансовой децентрализации как одной из ключевых реформ, что позволит построить современную систему управления государством и создаст условия для развития гражданского общества.

Ключевые слова: децентрализация, финансовая децентрализация, государственный бюджет, бюджетное законодательство, налоговое законодательство, местное самоуправление, местные бюджеты, доходы местных бюджетов, налоговые и неналоговые поступления.

Ostapchuk V.O. Financial decentralization in Ukraine: current state and development prospects

Summary. Market transformation taking place in Ukraine require new approaches to public policy for regional development and local government reform. The article analyses the steps of fiscal decentralization policy in Ukraine, the main achievements and mistakes of each stage. There are determined current theoretical and practical issues of fiscal decentralization. The dynamics of local budgets based on recent changes to the budget and tax legislation is analyzed. The attention is focused on the reform of fiscal decentralization as one of the key reforms that will build a modern system of governance and create conditions for the development of civil society.

Keywords: decentralization, fiscal decentralization, state budget, budget law, tax law, local government, local budgets, revenues of local budgets, tax and non-tax revenues.

*Татарин Н.Б.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри державних та місцевих фінансів,
Львівський національний університет імені Івана Франка**Голік В.І.,**магістр,**Львівський національний університет імені Івана Франка*

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ ЯК ОСНОВА САМОСТІЙНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті висвітлюється сутність місцевого самоврядування в умовах децентралізації фінансових ресурсів з урахуванням внесених змін до бюджетного та податкового законодавства. Проведено аналіз дохідної частини бюджету адміністративно-територіальної одиниці на прикладі бюджету м. Львова. Визначено проблеми та шляхи зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: місцеві бюджети, бюджетна децентралізація, доходи бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, органи місцевого самоврядування, самостійність місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Економічний та соціальний розвиток будь-якої країни значною мірою залежить від розвитку її територій та рівня самостійності місцевого самоврядування. Це потребує відповідного фінансового забезпечення, що реалізується через формування місцевих бюджетів. Забезпечення місцевого самоврядування стабільними та достатніми фінансовими ресурсами є запорукою становлення дієздатної та ефективно місцевої влади.

Сьогодні в Україні фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування характеризується критично низьким рівнем самостійності. Така ситуація виникла у зв'язку з існуванням ряду проблем, пов'язаних зі значною централізацією бюджетних ресурсів, обмеженням фінансових повноважень місцевих органів самоврядування, нестачею фінансових ресурсів та нестабільністю доходних джерел на місцевому рівні, високим показником дотаційності місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми, пов'язані з фінансовою самостійністю місцевого самоврядування в Україні, входять до кола наукових інтересів багатьох вчених. Вони знайшли відображення у працях О. Василика, Л. Воронова, М. Карліна, О. Кириленко, В. Кравченка, І. Микитюка, Л. Нікітіна, К. Павлюк, Т. Сеньківа, О. Сунцової, Ю. Шевцової та інших науковців. Варто зауважити, що ця сфера потребує детальніших досліджень, зокрема необхідно розглянути питання, що стосуються пошуку альтернативних джерел наповнення дохідної частини місцевих бюджетів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Роботи вчених ґрунтовні та висвітлюють багато питань досліджуваної проблематики. Проте, оскільки сьогодні велика увага приділяється розширенню самостійності регіонів, формуванню ефективної системи фінансового забезпечення місцевих органів влади, залишаються деякі проблеми, а саме такі, як нестабільність джерел формування доходів місцевих бюджетів та відсутність ефективного механізму міжрегіонального перерозподілу державних доходів; відсутність чіткого розподілу ком-

петенції щодо вирішення конкретних завдань між центральними органами влади і органами регіонального та місцевого самоврядування; недосконалість міжбюджетних відносин, зумовлена невідповідністю швидких змін, які відбуваються; існування істотних протиріч в нормативно-законодавчій базі, що регулює формування та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів; неузгодженість в термінології, у зв'язку з чим існує об'єктивна необхідність проведення додаткових досліджень щодо укріплення фінансової бази місцевих бюджетів.

Мета статті полягає у визначенні пропозицій щодо зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування в контексті його самостійності на основі вивчення теоретичних аспектів та оцінки практичних аспектів досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з вирішальних умов створення високорозвинутої ринкової економіки є формування ефективно функціонуючого суспільного сектору, зокрема його складової частини – місцевого самоврядування. Існування самостійних органів місцевого самоврядування є необхідним для утвердження засад громадянського суспільства, збереження демократичного ладу, адже саме через них перш за все відбуваються залучення громадян до вирішення суспільних проблем та їх реальний вплив на політику оподаткування та бюджетних видатків.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1].

Ефективність фінансової системи України може бути досягнута за умови забезпечення фінансової спроможності та фінансової самостійності окремої території. Фінансову незалежність місцевого самоврядування необхідно розглядати як здатність місцевих органів влади до самостійного вирішення питань, що належать до їх компетенції, з метою забезпечення соціально-економічного розвитку території. Тому саме місцевим бюджетам як фінансовій основі місцевого самоврядування належить особливе місце, а збільшення надходжень до місцевих бюджетів і водночас зміцнення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування є досить актуальними завданнями місцевих бюджетів як фінансової основи цього розвитку.

Передумовами фінансової незалежності місцевого самоврядування є розумна з точки зору економічної доцільності децентралізація влади і адекватний розподіл повноважень, відповідальності, а отже, і фінансово-економічної бази між цен-

тром і регіонами, місцевими органами управління. Межі фінансової незалежності місцевого самоврядування зажди повинні визначатись у законодавчому порядку, тобто закон повинен чітко окреслювати функції місцевого самоврядування і відповідно до них джерела ресурсів, які становитимуть фінансове забезпечення цих функцій.

Об'єктивною необхідністю існування місцевого самоврядування як права та здатності територіальних громад незалежно вирішувати питання місцевого значення є реалізація принципу самостійності. Самостійність місцевих бюджетів забезпечується наявністю власних дохідних джерел територіальної одиниці, за рахунок яких з'являється можливість вирішення питань комплексного фінансового забезпечення економічного та соціального розвитку даної території.

Концептуальна основа фінансової самостійності місцевого самоврядування полягає у незалежності місцевих органів влади від центральних органів щодо прийняття рішень із проблем місцевого рівня та їх вирішення за допомогою власних фінансових ресурсів. В іншому випадку місцеве самоврядування не в змозі задовольнити потреби населення, які склалися залежно від особливостей даної території та місцевих інтересів. Таким чином, місцеві органи влади є агентами на місцевому рівні загальнодержавної влади, що дає змогу забезпечувати лише гарантовані державою блага без урахування специфіки місцевих уподобань [5, с. 109].

Для того щоб здійснити оцінку фінансового забезпечення бюджету м. Львова, необхідно провести аналіз його дохідної частини. Для аналізу використаємо дані Львівської міської ради про виконання бюджетів 2012–2016 років. Результати відобразимо у табл. 1.

Отже, за даними табл. 1 можна простежити позитивну динаміку сукупних доходів м. Львова: за період 2012–2016 років доходи зросли на 250%. Доходи загального фонду зросли на 279%, а доходи спеціального фонду – лише на 85%. Податкові надходження зросли на 245%, а неподаткові – аж на 456%. Також значно зросли доходи від операцій з капіталом, а саме на 322%. Неможливо не помітити, як зросли офіційні трансферти за цей період, а саме на 325%.

Розглянемо зміни, які відбулися в структурі доходів м. Львова за цей період (рис. 1).

Створена діаграма показує, що бюджет міста Львова має досить високі власні надходження, а саме 32–68%. Це свідчить про те, що місто здатне забезпечувати себе самостійно. Щодо офіційних трансфертів, то вони поступово зростають. Отже, спадна динаміка власних надходжень і зростання трансфертів протягом аналізованого періоду говорить про те, що бюджет Львова з кожним роком стає все більше залежним від зовнішніх джерел фінансування.

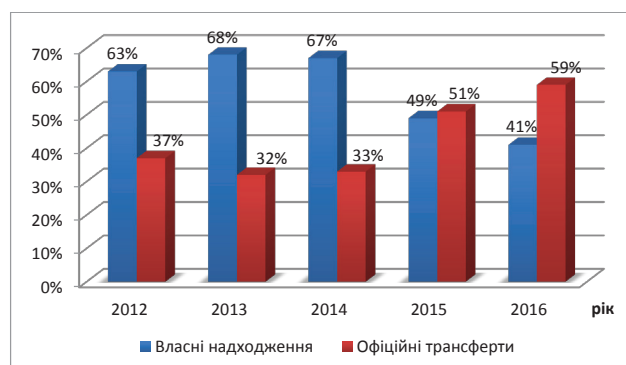

Рис. 1. Структура доходів м. Львова за 2012–2016 роки [2]

Сьогодні постійне прагнення до самостійності місцевих бюджетів, до подальшого розвитку та зміцнення місцевого самоврядування вимагає більшої фінансової незалежності та життєздатності органів місцевої влади. Рівень розвитку країни та зростання добробуту населення безпосередньо залежить від зростання сильної місцевої влади, яка здатна забезпечувати належне фінансування закладів освіти, культури, охорони здоров'я, вирішувати проблеми, відстоювати інтереси населення тощо. Дія інституту місцевого самоврядування є нормою демократичного розвитку країни, що передбачає широку автономію населення у вирішенні питань самоврядного розвитку. Все це є фундаментальною умовою для децентралізації бюджетних коштів як однієї з моделей функціонування міжбюджетних відносин [3, с. 180].

Місцева влада із року в рік змушена працювати в умовах обмеження власних фінансових ресурсів і глибокої залежності від державного бюджету. Місцеве самоврядування залишається приреченим на стагнацію і залишається формальною декларацією, що аж ніяк не відповідає європейським цінностям, які проголошені у Європейській хартії місцевого самоврядування.

Сьогодні є невідповідність між обсягами доходів місцевих бюджетів і реальними потребами у фінансуванні поточних видатків. Нерідко причини такого стану вбачаються у наявності значної кількості нормативно-правових актів, що є обов'язковими для виконання органами місцевого самоврядування. Розрахункових потреб розвитку територій, які мають розв'язати органи місцевого самоврядування і повинні здійснюватись за фізіологічними та соціальними стандартами, місцеві бюджети не в змозі профінансувати через недостатню ресурсну базу. Для розв'язання таких проблем треба або збільшити обсяги ресурсів місцевої влади, або зменшити показники стандартів.

Система формування місцевих бюджетів потребує подальшого реформування. Передусім необхідно поставити видатки місцевих бюджетів у залежність від доходів на відповідних

Таблиця 1

Динаміка дохідної частини бюджету м. Львова за період 2012–2016 років [2]

Найменування	Сума, затверджена у бюджеті, тис. грн.					Приріст, %
	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	
Загальний фонд	2 213 014,5	2 181 211,4	2 300 087,7	4 627 524,5	6 178 840	+279
Спеціальний фонд	398 622,3	381 174,6	756 045,7	310 640,0	337 439,2	+85
Податкові надходження	1 343 293,9	1 436 863,9	1 480 699,2	2 158 785,4	3 290 093,4	+245
Неподаткові надходження	50 276,0	44 401,2	43 850,1	110 554,3	229 086,5	+456
Доходи від операцій з капіталом	28,7	63,5	286,5	118,5	92,4	+322
Офіційні трансферти	816 245,2	686 983,4	758 205,1	2 356 806,6	2 656 092	+325
Всього доходів	2 611 636,8	2 562 386	3 056 133,4	4 938 164,5	6 516 279,2	+250

територіях, створити зацікавленість органів місцевого самоврядування і громади у розвитку виробництва й підвищенні прибутковості своїх територій, підтримувати економічно відсталі регіони. Для цього необхідна перебудова фінансових відносин – розробка фінансового механізму території, що є складною і динамічною системою. Однак перебудова регіональних фінансів не може зводитися до розробки принципів формування місцевих бюджетів. Вона стосується всієї сукупності відносин щодо розподілу й використання фінансових ресурсів, які створюються на даній території, перерозподільних регіональних процесів [4, с. 137].

Проблеми правового характеру фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні є надзвичайно актуальними, оскільки заважають розвитку всієї економічної системи. Це пов'язано з питанням співвідношення внутрішнього і наднаціонального правового регулювання. Центральні органи влади не підтримують звуження їх повноважень на користь органів нижчого рівня, залишаючи за собою більшість найважливіших повноважень, від яких залежать якість та рівень соціально-економічного забезпечення адміністративно-територіальних одиниць і мешканців цих територій. Законодавче закріплення функцій місцевого самоврядування повинно знайти своє відображення в Конституції України, але доводиться констатувати, що чітко сформульовані фундаментальні положення щодо функціонування органів місцевого самоврядування в Конституції відсутні, чого не можна сказати про більшу кількість європейських країн.

Можна виокремити й інші проблеми внутрішнього характеру, які заважають зміцненню фінансової основи місцевого самоврядування: неефективне застосування методів фінансового менеджменту на місцях, побудова локальних фінансових систем, хибне уявлення про теоретичні основи публічних фінансів, які ототожують з державними фінансами, нерозуміння практичних заходів реалізації фінансової політики фіскальної децентралізації влади. До того ж органи місцевого самоврядування не мають чіткого розуміння та цільових установок щодо пріоритетів їх діяльності як суспільних інституцій. Причинами такого явища є нерозвиненість інститутів політичних партій, лобізм, що заважають органам місцевого самоврядування ефективно виконувати свої представницькі функції з демократичною складовою.

Сьогодні однією з проблем в Україні є формування видаткової частини місцевих бюджетів за галузевим принципом застосування формального підходу, сутність якого полягає в існуванні фінансових нормативів бюджетної забезпеченості на одного мешканця територіального утворення або споживача соціальних послуг з використанням коригуючих коефіцієнтів, які застосовуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів. Але через відсутність в Україні розроблених та затверджених нормативів фінансового забезпечення наявних державних соціальних стандартів виявляється неможливим визначити нормативи мінімального бюджетного забезпечення, до того ж галузеві фінансові нормативи бюджетної забезпеченості не враховують конкретних потреб територіальної громади.

Для того щоб місцеві бюджети стали основою фінансової самостійності місцевої влади, потрібно здійснити ряд заходів:

– по-перше, необхідно чітко розподілити компетенції між органами центральної влади, регіонального та місцевого самоврядування і поступово переходити до децентралізації державних фінансів;

– по-друге, джерела податкових надходжень необхідно розподілити між центральною і місцевою владою в адекватності виконання ними функцій, що повинно знайти своє відображення в законодавстві про місцеве самоврядування;

– по-третє, потрібно дати органам місцевого самоврядування можливість самостійно встановлювати перелік місцевих податків і зборів, а також їх ставки.

Висновки. Наявність місцевих бюджетів закріплює економічну самостійність місцевих органів самоврядування, активізує господарську діяльність, дає змогу розвивати інфраструктуру на підвідомчій території, зміцнювати економічний потенціал регіону, виявляти і використовувати резерви фінансових ресурсів. У кінцевому підсумку все це розширює можливості місцевих органів влади у підвищенні рівня добробуту населення.

Результати проведеного аналізу показали, що надмірна централізація бюджетних ресурсів, недосконалість порядку їх розподілу, незабезпечення місцевих бюджетів в повному обсязі коштами на проведення, зокрема, видатків розвитку, низька ефективність управління коштами міжбюджетних трансфертів суттєво стримують повноцінне функціонування інституту місцевого самоврядування, не забезпечують надання населенню України якісних послуг і підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів. І тому стає необхідним здійснення адекватних заходів щодо вдосконалення формування місцевих бюджетів.

Під час реалізації бюджетної політики на місцевому рівні повинні здійснюватись такі кроки в напрямі проведення реформи місцевого самоврядування, як децентралізація управління бюджетними коштами та підвищення рівня самостійності органів місцевого самоврядування з метою виконання таких завдань:

1) запровадження європейських стандартів місцевого самоврядування для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць шляхом досягнення оптимального рівня розподілу ресурсу між державним та місцевими бюджетами для забезпечення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування;

2) зміцнення податкового потенціалу територій шляхом:
– удосконалення системи планування показників бюджету та їх прогнозування на середньострокову перспективу на місцевому рівні;

– підвищення прозорості та ефективності витрачання бюджетних коштів шляхом запровадження нової системи державного управління регіональним розвитком з урахуванням досвіду та відповідно до стандартів регіональної політики європейських держав.

Література:

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
2. Звіти про виконання місцевого бюджету м. Львова за 2012–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://city-adm.lviv.ua/lmrg/budget?start=20>.
3. Сунцова О. Місцеві фінанси : [навч. посіб.] / О. Сунцова. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.
4. Ткачук І. Економічна самостійність регіону : [моногр.] / І. Ткачук. – К. : Наук. думка, 2008. – 238 с.
5. Шевцова Ю. Фінансова самостійність місцевого самоврядування України: історичний аспект / Ю. Шевцова. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 280 с.

Татарын Н.Б., Голик В.И. Местные бюджеты как основа самостоятельности местного самоуправления

Аннотация. В статье освещается сущность местного самоуправления в условиях децентрализации финансовых ресурсов с учетом внесенных изменений в бюджетное и налоговое законодательство. Проведен анализ доходной части бюджета административно-территориальной единицы на примере бюджета г. Львова. Определены проблемы и пути укрепления финансовой базы органов местного самоуправления.

Ключевые слова: местные бюджеты, бюджетная децентрализация, доходы бюджетов административно-территориальных единиц, органы местного самоуправления, самостоятельность местного самоуправления.

Tataryn N.B., Holik V.I. Local budgets as a basis for independence of the local government

Summary. The article highlights the essence of the local government in the conditions of decentralization of financial resources, taking into account the changes in the budget and tax legislation. An analysis of revenue part of the budget of an administrative-territorial unit is made based on the budget of Lviv. The problems and ways of the local governments' financial base improvement are identified.

Keywords: local budgets, fiscal decentralization, revenues of budgets of administrative-territorial units, local government, autonomy of local government.

*Федорович І.М.,**к.е.н., викладач-стажист кафедри
фінансів суб'єктів господарювання і страхування,
Тернопільський національний економічний університет*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто функції та принципи формування механізму фінансування системи медичного страхування в сучасних умовах. Досліджено сучасний стан медичного страхування в Україні. Розкрито основні проблеми чинної системи медичного страхування в Україні та запропоновано шляхи реформування в контексті підвищення її результативності та ефективності.

Ключові слова: страхування, обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування, охорона здоров'я, модель фінансування охорони здоров'я.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільно-економічного розвитку суспільства однією з найважливіших функцій є необхідність забезпечення громадянам належного рівня охорони здоров'я. Неefективність використання бюджетних коштів на фінансування медичного обслуговування населення в контексті обов'язкового медичного страхування потребує прийняття невідкладних рішень, спрямованих на реформування всієї системи. Функціонування одночасно двох видів страхування: обов'язкового та добровільного не сприяє ефективному вирішенню проблеми. Тому визначення перспективних напрямів розвитку медичного страхування в Україні, заснованих на використанні комплексного підходу під час практичної реалізації добровільного та обов'язкового медичного страхування, є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з вивчення теоретичного і практичного досвіду, пошуку й визначення перспективних напрямків розвитку медичного страхування постійно ведуться, але на сучасному етапі важливо надати для них комплексного характеру. Окремі проблеми медичного страхування були в центрі уваги таких відомих вітчизняних учених: В. Базилевича, О. Василика, С. Кондратюка, Н. Солоненко, Л. Жаліло, О. Конопельцева, С. Осадця, С. Прилипко, В. Ходаківської, А. Котвіцької, С. Коробової. Вченими запропоновані різні підходи до побудови системи медичного страхування, але проблеми реалізації сучасних механізмів фінансування розглянуті не в повному обсязі.

Метою дослідження є розвиток теоретичних та практичних засад реалізації медичного страхування в Україні для підвищення ефективності та результативності фінансування системи охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «охорона здоров'я» можна розглядати в широкому значенні як складову частину охорони здоров'я населення та у вузькому – як сукупність медичних заходів, що мають на меті зберегти і підвищити рівень здоров'я кожної окремої людини й населення загалом. Різноманітність підходів і брак законодавчо визначеного поняття «охорона здоров'я» дають змогу розглядати систему охорони здоров'я як комплекс заходів із збереження

життя і зміцнення здоров'я населення, своєчасному наданню медичної допомоги та відновлення здоров'я.

Сутність будь-якого економічного явища відображається в його функціях та принципах. Виділення функцій страхування в економічній літературі є дискусійним питанням. Окремі економісти виділяють такі базові функції медичного страхування: ризикова, накопичувальна, інвестиційна, попереджувальна, контрольна.

Ризикова функція медичного страхування полягає в захисті та відновленні майнових інтересів застрахованих осіб, пов'язаних із витратами на отримання медичної допомоги під час звернення до медичних установ, завдяки перерозподілу коштів страхового фонду, сформованого спеціалізованою організацією (страховиком) з урахуванням випадкового характеру подій;

Накопичувальна функція страхування забезпечує захист і поліпшення рівня життя населення завдяки використанню механізму капіталізації та проявляється під час накопичувальних видів страхування, які мають довгостроковий характер.

Інвестиційна функція страхування дає змогу інвестувати тимчасово вільні кошти страхових організацій в економіку країни.

Попереджувальна функція страхування пов'язана з фінансуванням заходів, спрямованих на зменшення страхового ризику та дає змогу страховикам знижувати ймовірність їхнього настання. Водночас попереджувальна функція страхування відображає економічну зацікавленість вуїх учасників страхових відносин у тому, щоб негативні події, що завдають шкоди, не настали. Тому основним завданням страхових організацій, а також економічних суб'єктів господарювання є попередження ризикових обставин за допомогою заходів щодо зменшення ймовірності настання страхових випадків, ступеня їхнього негативного впливу та масштабів можливих збитків.

Контрольна функція страхування проявляється в процесі формування та використання коштів страхових фондів. Тому контрольна функція медичного страхування полягає в дії механізмів, що забезпечують достатність сформованих страхових фондів для виконання страховиками їхніх зобов'язань, а також у контролі якості медичної допомоги, що надається застрахованим особам.

Поділ функцій страхування на рівні індивідуального і суспільного відтворення проводиться багатьма вченими. Окрім, наведених вище, виділяють також функції, пов'язані з використанням страхування як інструменту державного регулювання, тобто на макроекономічному рівні. До них можна віднести функцію перерозподілу частини національного доходу, функцію економії бюджетних коштів, функцію стимулювання розвитку пріоритетних сфер національної економіки.

Окремі вчені об'єднують ризикову, попереджувальну й ощадну функції страхування під загальним поняттям розподільної функції, а також розглядають захисну функцію як основну у страхуванні, яка має три складові: юридичну, матеріальну

та психологічну. Юридична складова захисної функції страхування полягає в наданні страхувальнику юридичного зобов'язання страховика, за яким він зобов'язаний під час настання несприятливої події виконати дії, передбачені договором страхування. Матеріальна складова захисної функції зумовлена здійсненням страхових виплат у разі настання страхового випадку. Психологічна складова реалізується у виникненні в страхувальника (застрахованої особи) відчуття захищеності, заснованого на юридичному обов'язку страховика реалізувати матеріальну складову захисної функції страхування [1, с. 102].

Водночас розглянемо основні принципи страхування, представлені в економічній літературі, визначивши найбільш значущі з них у сфері медичного страхування: еквівалентності, солідарності, відшкодування.

Принцип еквівалентності передбачає дотримання рівноваги між зобов'язаннями страховиків щодо здійснення страхових виплат і страхувальників зі сплати страхових премій. Такий принцип поширюється на проведення медичного страхування в добровільній формі, яке характеризує залежність обсягів і видів допомоги, передбачених програмою страхування, від розміру сплачених страхових премій.

Введення обов'язкового медичного страхування гарантує населенню отримання медичної допомоги на основі дотримання рівності. Водночас принцип еквівалентності є одним із базових для реалізації фінансових інновацій у сфері медичного страхування, спрямованих на забезпечення збалансованості обсягів медичної допомоги та їхнього фінансового забезпечення.

Принцип солідарності медичного страхування полягає в організації оплати медичної допомоги, наданої застрахованій особі, яка має поліс медичного страхування, коштом усіх учасників страхування, а не тільки в сумі внесків, сплачених особою, яка звернулася за медичною допомогою.

Принцип відшкодування в медичному страхуванні передбачає надання медичної допомоги в межах програми, за яку була сплачена страхова премія під час добровільного медичного страхування, і територіальної програми обов'язкового медичного страхування – під час обов'язкового.

Розглянуті функції та принципи медичного страхування дають змогу визначити форми здійснення медичного страхування з виявленням їхніх особливостей та визначенням передумов реалізації фінансових інновацій. Медичне страхування здійснюється в обов'язковій та добровільній формах. Введення обов'язкового медичного страхування спрямоване на забезпечення населенню можливості в отриманні медичної допомоги на принципах рівності, доступності, мінімальних стандартів. Медичну допомогу надають коштом обов'язкового медичного страхування в обсязі та на умовах, які регламентовані державою у відповідних програмах обов'язкового медичного страхування.

Введення обов'язкового медичного страхування є частиною державної системи соціального захисту населення

та фінансовим механізмом забезпечення додаткових до бюджетних асигнувань коштів на фінансування охорони здоров'я. Слід зазначити, що в сучасних умовах медичне страхування є основним джерелом фінансування охорони здоров'я в межах переходу на одноканальне фінансування медичної допомоги, що надається населенню безкоштовно, через систему обов'язкового медичного страхування. Основні принципи здійснення обов'язкового медичного страхування наведено на рис. 1.

Добровільне медичне страхування дає громадянам можливість отримати додаткові медичні послуги понад гарантії за програмами обов'язкового медичного страхування. Тому організація і функціонування добровільного медичного страхування залежить від структури та обсягу медичної допомоги, яку надають у межах обов'язкового медичного страхування [2, с. 197].

На відміну від обов'язкового медичного страхування, в системі добровільного медичного страхування джерелом внесків є особисті кошти громадян і підприємств. Розміри страхових внесків на добровільне медичне страхування встановлюються під час укладення договору добровільного медичного страхування залежно від обраної програми.

Добровільне медичне страхування є комерційним видом страхування, заснований не на принципі страхової солідарності, а на принципі страхової еквівалентності (коли за договором застрахований отримує медичні послуги в обсягах, за які була сплачена страхова премія). Слід зазначити, що медичні послуги, крім загальних властивостей, притаманних усім послугам, мають специфічні властивості, що також створює певні обмеження (рис. 2).

На сьогодні основною проблемою системи охорони здоров'я та медичного страхування є незбалансованість заявле-

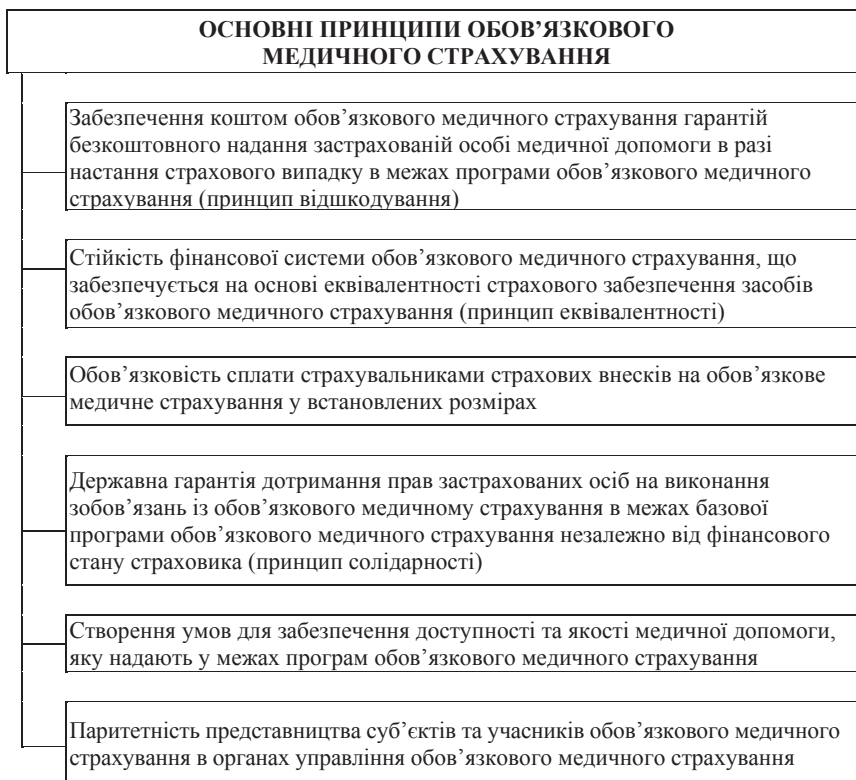

Рис. 1. Основні принципи обов'язкового медичного страхування

Джерело: складено автором самостійно

них державних гарантій медичної допомоги та обсягів їхнього фінансового забезпечення. Незважаючи на щорічне збільшення коштів, що надходять у систему охорони здоров'я населення існує помітний дефіцит фінансування територіальних програм державних гарантій безкоштовного надання медичної допомоги населенню [3, с. 103].

Водночас вагомими проблемами низького рівня розвитку медичного страхування в Україні є такі: неефективна структура та брак територіальної єдності системи обов'язкового медичного страхування; паралельне функціонування системи обов'язкового та добровільного медичного страхування; відсутність чіткого розмежування платних і безкоштовних медичних послуг у вітчизняній законодавчій базі; скорочення обсягу державного фінансування системи охорони здоров'я; неефективність використання виділених державних фінансових ресурсів.

У 2016 р. середня тривалість життя в Україні становила 71,3 роки, що є достатньо низьким рівнем, порівняно з середнім європейським показником. Україна опинилася серед 36 країн із катастрофічними особистими витратами громадян на здоров'я (понад 25% від доходів домогосподарства). Основною статтею витрат закладів охорони здоров'я є витрати на заробітну плату (71–74% від загальної суми). Тому залишається дуже мало простору для фактичного надання послуг: лікування хворих, закупівлі медикаментів та витратних матеріалів, оновлення технологічних фондів. Щорічні витрати на ліки в закладах охорони здоров'я складають усього 5–6% від загальної суми витрат [4].

Слід зазначити, що на сьогодні виділяють у світі три основні моделі системи медичного страхування:

1) державна модель – система «одного платника», яка з успіхом функціонує в Франції;

2) модель «керованої конкуренції» у Швейцарії;

3) модель повністю приватної страхової медицини (США). Наявні в США дві державні програми медичної допомоги – Medicare і Medicaid не можна вважати повноцінною державною системою медичного страхування, оскільки в процесі формування їхніх фондів не використовують страховий принцип (вони отримують дотації з федерального бюджету США безпосередньо).

Державна система охорони здоров'я в Україні побудована на основі командно-адміністративної моделі управління (сис-

темі Семашка), згідно з якою головною метою є забезпечення рівного доступу населення до медичних послуг, а медичну допомогу надають безкоштовно. Проте в Україні установи охорони здоров'я працюють в умовах обмежених ресурсів. У приватній системі охорони здоров'я медичні організації користуються високим ступенем економічної свободи. Ключове значення тут має якість – при високій якості послуг та меншій вартості пацієнти віддають перевагу саме таким установам [5, с. 119].

З метою подолання кризового періоду у вітчизняній системі охорони здоров'я доцільно не лише змінити механізм її фінансування, а й реформувати всю систему. Беручи до уваги необхідність системного підходу під час проведення реформ, вважаємо за доцільне модернізувати механізм медичного страхування шляхом комплексного поєднання добровільного та обов'язкового медичного страхування. Тому в Україні доцільно розглянути можливості реалізації інтегрованої схеми, що містить у собі різні елементи цих двох систем. Також зазначимо, що під час побудови національної системи охорони здоров'я слід врахувати принцип особистої відповідальності населення, виражений у спільній компенсації ризиків. Громадяни можуть одночасно бути як застрахованими, так і страхувальниками, сплачуючи частину страхових внесків власним коштом, що дасть змогу поєднати обов'язкове і добровільне медичне страхування.

На сьогодні особа, яка хоче отримувати медичну допомогу в межах добровільного медичного страхування, платить двічі за одну й ту ж послугу – спочатку з обов'язкового медичного страхування (платить або держава, або роботодавець), потім із добровільного (платить або роботодавець, або сам застрахований). Тому доцільним є визначення базової програми обов'язкового медичного страхування шляхом створення зрозумілого переліку медичних послуг, що надаються громадянам безкоштовно, щоб виключити таке дублювання. Держава має бути зацікавлена в залученні приватної медицини через добровільне медичне страхування до участі в інтегрованій схемі фінансування процесу надання медичних послуг населенню. Сучасну соціальну політику держави слід заснувати не тільки на реалізації програм і концепцій, а й на залученні бізнес-середовища та населення до вирішення соціальних проблем.

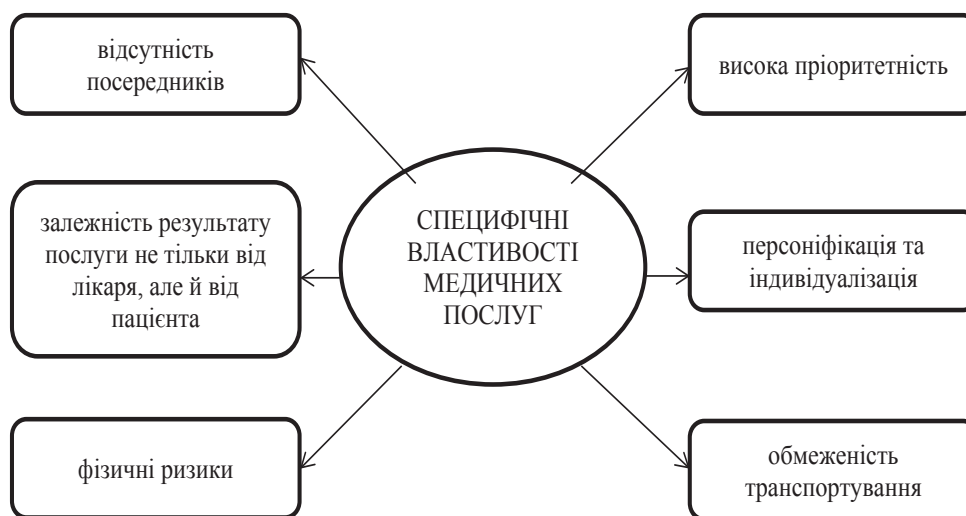

Рис. 2. Специфічні властивості медичних послуг

Джерело: складено автором самостійно

Нині на ринку медичного страхування існують певні проблеми функціонування механізму обов'язкового та добровільного медичного страхування, які значно ускладнюють реалізацію процесу їхнього злиття. Основними етапами реалізації обов'язкового і добровільного страхування як єдиного комплексу є такі:

- оптимізація тарифів із обов'язкового медичного страхування на базі актуарних розрахунків з урахуванням різних факторів, які можуть вплинути на ймовірність настання страхових випадків;
  - обґрунтування оптимальної величини страхових внесків на непрацююче населення, пенсіонерів та дітей;
  - впровадження більш прогресивних методів відшкодування витрат медичних організацій із обов'язкового медичного страхування;
  - мотивування населення до здійснення контрольних заходів у сфері охорони здоров'я;
  - встановлення податкових пільг у системі розвитку добровільного та обов'язкового страхування як для страховиків, так і для страхувальників, із метою укладення довгострокових договорів;
  - підвищення страхових тарифів для тих громадян, які бажають користуватися системою державного обов'язкового медичного страхування і звільнення від сплати внесків осіб, які придбали поліс добровільного медичного страхування;
  - виключення можливості подвійної оплати послуг, що надаються за програмами добровільного й обов'язкового медичного страхування;
  - розробка регламентів і єдиних стандартів лікування та надання медичних послуг, визначення кола відповідальності як медичних організацій, так і медичного персоналу.
- Нова сучасна модель фінансування системи охорони здоров'я повинна передбачати чіткі прозорі гарантії держави щодо

надання медичної допомоги, фінансовий захист громадян у випадку хвороби, ефективний розподіл фінансових ресурсів та скорочення неформальних платежів (таблиця 1).

Слід зазначити, що метою державного регулювання страхового механізму є розробка програми мінімальних державних гарантій надання громадянам медичної допомоги. Програма державних гарантій повинна бути чітко визначена і збалансована з фінансовими можливостями держави.

При цьому розрахунок вартості програми доцільно проводити за ринковою вартістю медичної послуги і відповідно до цього визначати мінімальний набір медичних послуг. Тільки під час виконання цієї умови можлива диференціація нормативів фінансування програми обов'язкового медичного страхування з встановленням лімітованого розміру ставки страхових внесків за працююче населення. Безперечно, обов'язком держави є страхування непрацюючого населення, надання податкових пільг для працюючого населення, що здійснює страхові внески на обов'язкове та добровільне медичне страхування.

У 2017 р. розпочався перехід на страхову модель системи охорони здоров'я в Україні. На підготовчому етапі фінансування системи охорони здоров'я передбачено такі реформи: визначення обсягу та структури Державного гарантованого пакету медичних послуг; перехід постачальників медичних послуг на постачання послуг за контрактами; створення інституційних та правових умов для запровадження нових методів оплати медичних послуг постачальникам; практичне використання нових методів фінансування первинної допомоги з використанням нормативу на одного жителя; створення інструментів електронної охорони здоров'я для збору й обробки медичних, фінансових та управлінських даних; оновлення програмної класифікації видатків бюджету на охорону здоров'я.

Таблиця 1

Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я України [6]

Напрями реформ	Характеристика	Результат від реформи
Державний гарантований пакет медичних послуг	Замість декларації про надання всієї медичної допомоги безоплатно держава бере чітке зобов'язання надавати визначений обсяг медичних послуг. Медичні послуги в межах гарантованого пакету надають постачальники всіх форм власності, отримуючи оплату за надані послуги від єдиного національного замовника	Обмежені ресурси ідуть на гарантовані медичні послуги, зменшуються неформальні платежі, зростає якість медичної допомоги, взаємна відповідальності пацієнтів та лікарів.
Єдиний національний замовник медичних послуг	У системі працює нова модель відносин без конфлікту інтересів – розмежування функцій замовника та постачальника послуг. Кошти на гарантований пакет послуг акумулюються в єдиному національному фонді. Утворюється єдиний простір медичних закладів. Послуги оплачуються державою там, де їх отримує пацієнт	На ринку медичних послуг з'являється конкуренція, запроваджуються контрактні відносини між замовником і постачальником послуг. Публічні кошти витрачаються ефективніше. Пацієнт може вільно обирати заклад та лікаря, зростає прозорість та підзвітність публічних фінансів
Нові механізми оплати медичних послуг (принцип «гроші йдуть за пацієнтом»)	Держава відмовляється від утримання інфраструктури медичних закладів через постатейне кошторисне фінансування, переходячи до оплати медичним закладам реальних послуг, наданих пацієнтам	З'являються стимули для медичних закладів підвищувати якість та ефективність. Зростають доходи медичних працівників
Посилення ролі громад	Громади є в ролі засновників та власників ефективних конкурентних медичних закладів, які продають медичні послуги державі, страховим компаніям, громадянам на єдиному ринку медичних послуг. Держава в ролі закупівельника гарантованого для кожного громадянина обсягу послуг	Стосунки між державною, громадою та пацієнтами стають більш здоровими. Чітко розділяються функції держави та громад в охороні здоров'я, зникає дублювання їхніх ролей. Децентралізоване управління медичними закладами

Висновки. Отже, зазначимо, що фінансова стабільність системи обов'язкового медичного страхування залежить від стану економіки країни. Уповільнення темпів економічного зростання негативно впливає на рівень фінансової забезпеченості національної системи охорони здоров'я, а значить і на показники здоров'я населення. Тому рекомендуємо модернізувати механізм медичного страхування шляхом реалізації інтегрованої схеми, що містить у собі різні елементи обов'язкового та добровільного страхування. Водночас при чіткому встановленому розмежуванні платних і безкоштовних медичних послуг програми добровільного медичного страхування стануть дешевшими та отримають регламентований порядок взаємодії з обов'язковим медичним страхуванням, а сфера охорони здоров'я загалом отримає додаткові фінансові кошти. Також пропонуємо здійснити заходи щодо податкового стимулювання в системі медичного страхування, які містять чотири основні форми податкових пільг: вилучення, податкові знижки, звільнення, зміна терміну сплати податку.

Література:

1. Гомон Д.О. Обов'язкове медичне страхування як альтернатива бюджетному фінансуванню сфери охорони здоров'я / Д.О. Гомон // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 1. – С. 102–104.
2. Манжосова О.В. Окремі аспекти добровільного медичного страхування в Україні / О.В. Манжосова // Європейські перспективи. – 2012. – № 2(1). – С. 195–199.
3. Федорович І.М. Проблеми та перспективи розвитку медичного страхування в Україні / І.М. Федорович // Економіка та сучасний менеджмент : теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку: збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10–11 лютого 2017 р.) / ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». – О. : ЦЕДР, 2017. – С. 101–105.
4. Фінальна редакція Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apteka.ua/article/327094>.
5. Ходаківська В.П., Котвіцька А.А., Коробова Є.С. Історичні аспекти розвитку медичного страхування в Україні / В.П. Котвіцька, А.А. Коробова, Є.С. Ходаківська, О.А. Пастухова // Запорозький медичний журнал. – 2012. – № 5. – С. 116–119.
6. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я України (підготовлена робочою групою з питань реформи фінансування охорони здоров'я при МОЗ України, лютий 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://moz.gov.ua/docfiles/pre_20160205_0_dod.pdf.

Федорович І.М. Теоретические и практические основы реализации медицинского страхования в Украине

Аннотация. В статье рассмотрены функции и принципы формирования механизма финансирования системы медицинского страхования в современных условиях. Исследовано современное состояние медицинского страхования в Украине. Раскрыты основные проблемы действующей системы медицинского страхования в Украине и предложены пути реформирования в контексте повышения ее результативности и эффективности.

Ключевые слова: страхование, обязательное медицинское страхование, добровольное медицинское страхование, здравоохранение, модель финансирования здравоохранения.

Fedorovych I.M. Theoretical and practical principles of the health insurance implementation in Ukraine

Summary. Functions and principles of formation of the mechanism of financing of the health insurance system in the modern world are considered. Current condition of health insurance in Ukraine is studied. Basic problems of the current system of health insurance system in Ukraine are broken down and ways of its reforming in context of increasing its effectiveness and efficiency are offered.

Keywords: insurance, compulsory insurance, voluntary medical insurance, health care, model of health care financing.

*Федосова В.Е.,
аспірант кафедри фінансів,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ПОДАТКОВА СОЦІАЛЬНА ПІЛЬГА В СИСТЕМІ ПОДАТКОВИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ ПІД ЧАС ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Анотація. У статті здійснено оцінку чинного порядку застосування податкової соціальної пільги під час оподаткування доходів фізичних осіб із погляду впливу на забезпечення соціальної функції податку на доходи фізичних осіб та доцільності зміни преференційного інструментарію під час модернізації системи оподаткування доходів громадян.

Ключові слова: оподаткування доходів фізичних осіб, податкова соціальна пільга.

Постановка проблеми. Будь-які реформи в економічній системі країни повинні переслідувати досягнення якісних змін у всіх її підсистемах. Податкова підсистема, з огляду на характер та масштабність її впливу на соціально-економічні процеси, є однією з ключових у цьому процесі. У сфері оподаткування доходів фізичних осіб основна мета трансформаційних змін має зводитися, на нашу думку, до підвищення через посилення стимулюючої та соціальної функцій податків на доходи, індивідуальної платоспроможності в сегментах поточного споживання, інвестицій та заощаджень, зменшення контингенту суспільства, залежного від бюджетного ресурсу у вигляді різноманітних соціальних допомог, житлових субсидій тощо. Досягнення таких цілей вбачається доцільним розглядати в контексті загальної постановки проблеми. На нашу думку, правильно зазначають І. Лютий, Д. Осецька, «у найближчій перспективі посилюються роль і значення фіскального забезпечення реалізації соціальної функції держави. ... для соціального розвитку суспільства досить важливим є стабільність і підтримання на безпечному рівні необхідних для існування соціуму суттєвих параметрів, що відображені в системі соціальних стандартів рівня та якості життя населення» [1]. У забезпеченні досягнення належного рівня таких стандартів вагому роль відіграють податкові преференції при оподаткуванні доходів громадян, на які покладається завдання підвищення соціальної та регулюючої функцій податку. Базовою такою преференцією під час оподаткування доходів фізичних осіб є податкова соціальна пільга. Це завдання виконують не повною мірою, що загалом визначає актуальність дослідження відповідної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику оподаткування доходів фізичних осіб досліджують такі дослідники, зокрема В. Борейко, Л. Духновська, Л. Задорожня, Т. Кізима, А. Кулай, Н. Левченко, І. Луніна, А. Морозов, Є. Носова, В. Помулева, О. Рябчук, А. Славкова, А. Соколовська, М. Степура, О. Сукненко, Н. Танклевська, К. Швабій, С. Юрій та інші. Спектр досліджень представлений вивченням світового досвіду оподаткування особистих доходів, доходів домогосподарств, соціальної функції податку на доходи фізичних осіб, комплексного податкового навантаження на громадян, а також у розрізі прямого та непрямого оподаткування, впливу

фіскального навантаження на доходи громадян на розвиток соціальних ресурсів країни та регіонів тощо. Водночас питанням застосування окремих податкових пільг під час оподаткування доходів громадян, особливо в контексті трансформації підходів до використання державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій, їх регулятивного впливу на соціальну функцію податку на доходи фізичних осіб, на нашу думку, приділено недостатньо уваги.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Під час дослідження питання застосування податкової соціальної пільги під час оподаткування доходів фізичних осіб перспективними, з погляду потреб теорії та практики оподаткування особистих доходів, виглядають такі аспекти: виявлення внутрішніх проблем у чинному порядку застосування податкової соціальної пільги; оцінка загальної дієвості податкової соціальної пільги в контексті її спроможності щодо забезпечення належного рівня соціальної функції податку на доходи фізичних осіб; обґрунтування доцільності заміни податкової соціальної пільги іншою, більш дієвою, преференцією під час переходу до моделі оподаткування доходів фізичних осіб на основі оподаткування доходів сімей (домогосподарств).

Метою статті є оцінка чинного порядку застосування податкової соціальної пільги під час оподаткування доходів фізичних осіб із погляду впливу на забезпечення соціальної функції податку на доходи фізичних осіб та доцільності зміни преференційного інструментарію під час модернізації системи оподаткування доходів громадян.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні чинне податкове законодавство України під час оподаткування доходів громадян як преференцію передбачає використання платником податку на доходи фізичних осіб податкової соціальної пільги. Загальна схема її застосування містить основні елементи [2].

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги. При цьому розмір такої податкової соціальної пільги диференціюється за категоріями платників податку. Зокрема, податкову соціальну пільгу встановлюють у розмірі, що дорівнює:

- половині розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (в розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку;
- розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (в розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для платника податку, який утримує двох чи більше дітей віком до 18 років, у розрахунку на кожну таку дитину;
- півтора розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (в розрахунку на місяць), встановленому законом

на 1 січня звітного податкового року, – для платника податку, який: є одинокою матір'ю (батьком), вдовою (вдівцем) або опікуном, піклувальником, у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років; утримує дитину-інваліда, у розрахунку на кожну таку дитину віком до 18 років; є особою, віднесеною законом до першої або другої категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, враховуючи осіб, нагороджених грамотами Президії Верховної Ради УРСР, у зв'язку з їх участю в ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи; є учнем, студентом, аспірантом, ординатором, ад'юнктом; є інвалідом I або II групи, зокрема з дитинства, крім інвалідів, які є учасниками бойових дій під час Другої світової війни або особою, яка тоді працювала в тилу, та інвалідом I і II групи, з числа учасників бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», і яким пільга встановлена в подвійному розмірі щодо прожиткового мінімуму для працездатної особи (в розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року; є особою, якій присуджено довічну стипендію як громадянину, що зазнав переслідувань за правозахисну діяльність, враховуючи журналістів; є учасником бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни, на якого поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», крім осіб, які є учасниками бойових дій під час Другої світової війни або особою, яка тоді працювала в тилу, та інвалідом I і II групи, з числа учасників бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

- подвійному розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (в розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для платника податку, який є: Героєм України, Героєм Радянського Союзу, Героєм Соціалістичної Праці або повним кавалером ордена Слави чи ордена Трудової Слави, особою, нагородженою чотирма і більше медалями «За відвагу»; учасником бойових дій під час Другої світової війни або особою, яка тоді працювала в тилу, та інвалідом I і II групи, з числа учасників бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; колишнім в'язнем концтаборів, гетто та інших місць примусового утримання під час Другої світової війни або особою, визнаною репресованою чи реабілітованою; особою, яка була насильно вивезена з території колишнього СРСР під час Другої світової війни на територію держав, що перебували у стані війни з колишнім СРСР або були окуповані фашистською Німеччиною та її союзниками; особою, яка перебувала на блокадній території колишнього Ленінграда (Санкт-Петербург, Російська Федерація) в період із 8 вересня 1941 р. по 27 січня 1944 р.

У разі якщо платник податку має право на застосування податкової соціальної пільги з двох і більше зазначених підстав, застосовується одна податкова соціальна пільга за підставою, що передбачає її найбільший розмір.

Одночасно слід урахувувати низку обмежень під час застосування податкової соціальної пільги, згідно з якими таку пільгу:

- застосовують до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата (інші прирівняні до неї відповідно до законодав-

ства виплати, компенсації та винагороди), якщо його розмір не перевищує суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, чинного для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень. Виняток передбачений лише для батьків, які утримують двох чи більше дітей віком до 18 років, є одинокою матір'ю (батьком), вдовою (вдівцем) або опікуном, піклувальником, або утримують дитину-інваліда. У такому випадку граничний розмір доходу, який дає право на отримання податкової соціальної пільги одному з таких батьків та у відповідних розмірах (а саме відповідно 100 та 150 відсотків розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (в розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року), визначають як добуток розміру місячного прожиткового мінімуму, чинного для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4, та відповідної кількості дітей;

- застосовують до нарахованого платнику податку місячного доходу у вигляді заробітної плати тільки за одним місцем його нарахування (виплати). Якщо платник податку порушує таку вимогу, внаслідок чого, зокрема податкова соціальна пільга застосовується також під час отримання інших доходів протягом будь-якого звітного податкового місяця або за кількома місяцями отримання доходів, такий платник податку втрачає право на отримання податкової соціальної пільги за всіма місяцями отримання доходу, починаючи з місяця, у якому мало місце таке порушення, та закінчуючи місяцем, у якому право на застосування податкової соціальної пільги відновлюється. Водночас платник податку може відновити право на застосування податкової соціальної пільги, якщо він подасть заяву про відмову від такої пільги всім роботодавцям із зазначенням місяця, коли відбулося таке порушення, на підставі чого кожний роботодавець нараховує і утримує відповідну суму недоплати податку та штраф у розмірі 100 відсотків суми цієї недоплати завдяки найближчій виплаті доходу такому платнику податку, а у випадку, коли сума виплати недостатня, – коштом наступних виплат. Якщо сума недоплати та / або штрафу не були утримані податковим агентом завдяки доходу платника податку, то такі суми належать до річної податкової декларації такого платника податку. При цьому право на застосування податкової соціальної пільги відновлюється з податкового місяця, що настає за місяцем, у якому сума такої недоплати та штраф повністю погашаються;

- не може бути застосована до: доходів платника податку, інших, ніж заробітна плата; заробітної плати, яку платник податку протягом звітного податкового місяця отримує одночасно з доходами у вигляді стипендії, грошового чи майнового (речового) забезпечення учнів, студентів, аспірантів, ординаторів, ад'юнктів, військовослужбовців, що виплачуються з бюджету; доходу самозайнятої особи від провадження підприємницької діяльності, а також іншої незалежної професійної діяльності.

Аналіз наведеної загальної схеми застосування податкової соціальної пільги дозволяє зробити певні висновки.

Концептуальною вадою такої податкової преференції, як податкова соціальна пільга, є, на нашу думку, те, що порядок її застосування не забезпечує в кінцевому залишку (тобто після оподаткування) платнику податку ту суму чистого доходу, який був би не меншим за розмір реального прожиткового мінімуму. У цьому випадку вбачається логічним і обґрунтованим говорити саме про реальний прожитковий мінімум. Адже в Україні, на жаль, фактично існує три варіанти цього показника – прожитковий мінімум,

який затверджується щорічно законом України про Державний бюджет України, і використовується під час обрахунку податкових преференцій, розмірів соціальних виплат тощо; фактичний розмір прожиткового мінімуму – який, за вітчизняним законодавством, використовують лише для «спостереження за динамікою рівня життя в Україні» [3], проте не є базовим державним соціальним стандартом, на основі якого мали б визначатися державні соціальні гарантії та стандарти, зокрема у сфері доходів населення, як це, власне, передбачено Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [4]; реальний розмір прожиткового мінімуму – про який, із певними допусками, можна говорити в частині, що нині розраховується Федерацією профспілок України.

Про суттєві відмінності в розмірах зазначених показників свідчить, зокрема те, що у 2016 р., наприклад, фактичний розмір прожиткового мінімуму (тобто реальна вартість мінімального споживчого кошика товарів і послуг без податків), розрахований Міністерством соціальної політики України, склав 2810 грн на одну особу [5], що вдвічі більше за середньозважений показник прожиткового мінімуму, встановлений на цей рік Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» (1388 грн) [6] Одночасно слід зауважити, що і фактичний розмір прожиткового мінімуму, який розраховується Міністерством соціальної політики України відповідно до вимог законодавства, не відповідає величині реального прожиткового мінімуму. Такий висновок виникає, зокрема з розрахунків, які проводяться Федерацією професійних спілок України. Наприклад, якщо розрахований Міністерством соціальної політики України відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» фактичний розмір прожиткового мінімуму у цінах липня 2016 р. у розрахунку на місяць на одну особу становив 2709 грн (з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб – 2929 грн), для працездатних осіб – 2780 грн (з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб – 3156 грн), то «згідно з розрахунками профспілок, фактичний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб у цінах липня 2016 р., скоригований на суму обов'язкових платежів відповідно до рішення Конституційного Суду України від 22.05.2008 № 10-рп, мав становити 3454 грн (на 2004 грн більше, ніж офіційно встановлено Державним бюджетом України на 2016 рік)», у зв'язку із чим «офіційна величина прожиткового мінімуму в середньому на одну особу, встановлена на липень 2016 р. статтею 7 Закону України «Про державний бюджет України на 2016 р.», занижена порівняно з фактичним розміром прожиткового мінімуму на одну особу на 1310 грн або на 93,6%, а для працездатної особи на 1706 грн або 117,7%» [7]. Можна зробити висновок, що в такий спосіб порушується базова основа самого поняття «прожитковий мінімум», яке національне законодавство кваліфікує як вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Повертаючись до тези про концептуальну ваду податкової соціальної пільги, якою, як уже було зазначено, є неспроможність цієї преференції забезпечити в кінцевому залишку платнику податку суму чистого доходу, не меншому за розмір реального прожиткового мінімуму, зауважимо, що за наявного порядку застосування та загального підходу до використання поняття «прожитковий мінімум» це неможливо априорі.

По-перше, через неправильно обраний критерій-прив'язки податкової соціальної пільги, яким є показник, що за абсолютним значенням є меншим за фактичну (удвічі), а тим більше за його реальну (у 2,5 рази) величину.

По-друге, через загальне обмеження під час застосування податкової соціальної пільги, яким є дохід, розмір якого не перевищує суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, чинного для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4. Адже в цьому випадку (йдеться про перший варіант застосування податкової соціальної пільги – половина розміру прожиткового мінімуму, який поширюється на всіх платників податку), запропонований поправочний коефіцієнт – 1,4 навіть не компенсує різницю між затвердженим законом розміром прожиткового мінімуму та його фактичним розміром. Таким чином, оподатковується дохід фактично менший за величину реального прожиткового мінімуму. До того ж, у випадках, коли фактичний розмір нарахованого доходу платнику податку не перевищуватиме певну величину (у 2016 р., наприклад, не більше в межах 1500 грн в місяць), чистий дохід платника податку після застосування пільги виявиться меншим (1365 грн) за розмір офіційно затвердженого прожиткового мінімуму (1388 грн), що є алогічним по суті.

По-третє, через повну розбалансованість системи державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій насамперед внаслідок подвійного збільшення у 2017 р. розміру мінімальної заробітної плати без належного корегування розміру прожиткового мінімуму та чинного порядку застосування податкової соціальної пільги. Йдеться про те, що головний обмежувачий критерій – граничний розмір доходу платника податку в межах прожиткового мінімуму в цьому порядку залишився незмінним. Тому навіть під час застосування поправочного коефіцієнта 1,4 його кінцева величина виявиться меншою за розмір мінімальної заробітної плати, що ставить під сумнів можливість застосування податкової соціальної пільги взагалі, адже де-юре платнику податку не може нараховуватися дохід менший за мінімальний розмір заробітної плати.

До інших вад чинного порядку застосування податкової соціальної пільги можна віднести:

- її вибіркового характеру застосування в частині контингенту платників податку – податкова соціальна пільга поширюється виключно на обмежені категорії осіб (переважно тих, що мають певний соціальний статус, заслуги перед країною тощо). Хоча навіть за такого підходу в цьому випадку необґрунтовано, як, на нашу думку, не враховані окремі категорії громадян, наприклад, ті, на утриманні яких є хворі, інваліди інші члени сім'ї (зокрема, батьки), а не лише діти;

- її вибіркового характеру в частині видів доходів платника податку – податкова соціальна пільга, зокрема, як уже було зазначено, не може бути застосована до: доходів платника податку, інших, ніж заробітна плата; заробітної плати, яку платник податку отримує одночасно з доходами у вигляді стипендії, грошового чи майнового (речового) забезпечення учнів, студентів, аспірантів, ординаторів, ад'юнктів, військовослужбовців, що виплачуються з бюджету; доходу самозайнятої особи від провадження підприємницької діяльності, а також іншої незалежної професійної діяльності. Адже в цьому випадку не враховується як загальний граничний дохід, розмір якого є підставою для застосування податкової соціальної пільги, так і залишковий чистий дохід у відповідного платника податку в контексті його співвідношення з реальним розміром прожитко-

вого мінімуму, не кажучи вже про величину такого мінімуму на кожного члена сім'ї, такого платника податку;

– обмеженість граничного доходу платника податку, яким чинний порядок застосування податкової соціальної пільги гарантує врахування кількості дітей, що знаходяться на його утриманні, до тієї ж величини, що й для всіх платників податків, – у цьому випадку такий дохід, хоча й збільшується відповідно до кількості дітей, які знаходяться на утриманні в такого платника податку, проте через необгрунтований критерій-прив'язку навіть його сумарна величина може виявитися меншою за величину реального прожиткового мінімуму, розраховану на одну особу;

– виключення з користувачів податкової соціальної пільги, власне, самого платника податку у випадку, якщо на його утриманні знаходяться певні особи, адже чинний порядок застосування податкової соціальної пільги передбачає, що в разі якщо платник податку має право на застосування такої пільги з двох і більше зазначених у цьому порядку підстав, застосовується одна податкова соціальна пільга з підстави, що передбачає її найбільший розмір. Таким чином, платником податку може бути обрана найбільше податкова соціальна пільга на особу, яка знаходиться на його утриманні, проте сам платника податку податкову соціально пільгою щодо самого себе застосувати не зможе. У результаті сумарний залишковий чистий дохід із розрахунку на кожного члена такої сім'ї виявиться значно меншим;

– неврахування сукупного доходу сім'ї, який також може виявитися меншим за величину реального розміру прожиткового мінімуму (залежно від його розміру), навіть за умови, якщо в такій сім'ї є щонайменше дві працюючі особи, або ж платник податку отримує дохід більше як за одним місцем його нарахування (виплати).

Чинний порядок застосування податкової соціальної пільги в силу об'єктивних причин, які полягають, на нашу думку, в загальному хибному підході до побудови системи податкових преференцій під час оподаткування доходів громадян, у кінцевому підсумку не забезпечує належної результативності даного інструменту. Як наслідок, спостерігається загальна тенденція зменшення користувачів такої пільги, зокрема «динаміка надання ПСП із 2011 р. по III квартал 2014 має спадну тенденцію, а загальна кількість осіб, що її отримали, зменшилася на 1 690 тис. осіб до 5 483 тис. осіб», що свідчить про загалом незначний регулятивний ефект відповідної преференції. [8]

Висновки. Отже, податкова соціальна пільга, як преференційний інструмент у системі оподаткування доходів фізичних осіб, не виконує належним чином покладену на нього основну функцію – підвищення платоспроможності громадян у сегменті незаможних верств населення. Такий стан зумовлений насамперед загальним хибним підходом до встановлення основного критерію-прив'язки податкової соціальної пільги – офіційного розміру прожиткового мінімуму, який значно менший за розміром фактичної та реальної величини цього показника, а також до визначення граничного розміру доходу платника податку, який дає право на останньому на користування податковою соціальною пільгою – цього ж офіційного розміру прожиткового мінімуму, збільшеного всього на 40%. Загальний кінцевий результат від використання чинного порядку застосування податкової соціальної пільги проявляється у формуванні стійкого тренду скорочення кількості користувачів такою пільгою, зменшенні її регулятивного ефекту загалом. Використання

зазначеного преференційного інструменту, з огляду на його низьку дієвість, в наявному вигляді в новій моделі системи оподаткування доходів фізичних осіб вбачається недоцільною. Перспективним у цьому випадку вбачається перехід на застосування неоподаткованого мінімуму з прив'язкою до реального розміру прожиткового мінімуму для всіх категорій платників податку з оподаткуванням доходів останніх на основі оподаткування сукупних доходів сім'ї (домогосподарств).

Література:

1. Лютий І. Соціальні пріоритети фіскальної політики в посткризовий період // І. Лютий, Д. Осецька. – Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 1 (154). – С. 28–33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/04/154.pdf>.
2. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст. 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
3. Закон України «Про прожитковий мінімум» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 38, ст. 348 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/966-14>.
4. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 48, ст. 409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/2017-14>.
5. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015–2016 роках // Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/news/12286.html>.
6. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 5, ст. 54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/928-19/print>.
7. Прожитковий мінімум в цінах липня 2016 року // Офіційний сайт Федерації профспілок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-zakhist/10742-prozhitkovij-minimum-v-tsinakh-lipnya-2016-roku>.
8. Задорожня Л. Оцінка ефективності пільг із податку на доходи фізичних осіб в Україні // Л. Задорожня. – Економіст. – № 9. – вересень, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/archive/2015/9/Zadorognia.pdf>.

Федосова В.Э. Налоговая социальная льгота в системе налоговых преференций при налогообложении доходов физических лиц

Аннотация. В статье произведена оценка действующего порядка применения налоговой социальной льготы при налогообложении доходов физических лиц с точки зрения влияния на обеспечение социальной функции налога на доходы физических лиц, а также целесообразности изменения преференционного инструментария при модернизации системы налогообложения граждан.

Ключевые слова: налогообложение доходов физических лиц, налоговая социальная льгота.

Fedosova V.E. Social tax privilege in the system of tax preferences at the taxation of personal income

Summary. The assessment of existing order of application of tax social privilege at the taxation of personal income from the point of view of influence on social functions of personal income tax and desirability of changing preferential tools during the modernization of the taxation system of citizen income is made in this article.

Keywords: taxation of personal income, tax social privilege.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК,
АНАЛІЗ ТА АУДИТ

---

*Антонюк О.Р.,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Національний університет водного господарства
та природокористування*

ВЕКТОРИ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОШУКІВ У ФОРМУВАННІ КОНЦЕПЦІЇ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто можливість та необхідність розвитку теоретичних основ аудиторської діяльності (у частині послуг, відмінних від аудиту) як галузі наукового пізнання. Визначено коло проблемних питань та шляхи їх вирішення для формування загальнотеоретичних засад концепції аудиторських послуг в Україні в частині супутніх та інших аудиторських послуг.

Ключові слова: аудиторська діяльність, концепція, аудиторські послуги, система аудиторської діяльності.

Постановка проблеми. Формування системи аудиторських послуг перебуває під впливом багатьох факторів, до яких можна віднести стан економіки України, характер економічних зв'язків з іншими країнами, законодавчу базу, податкову систему, розвиток інформатизації суспільства, діяльність професійних об'єднань у сфері бухгалтерського обліку та аудиторської діяльності, систему набуття та вдосконалення фахівців з обліку та аудиту. Важливий вплив на функціонування системи аудиторської діяльності має взаємозв'язок із системами бухгалтерського обліку та фінансової звітності, управлінського обліку, фінансової звітності, економічного аналізу.

Показники ефективності законодавчої бази, ділової етики підприємств, ефективності корпоративного управління, макроекономічна стабільність, розвиненість аудиторського ринку впливають на якість інституційного середовища, а недостатня ефективність стандартизації надання аудиторських послуг обмежує компетентні можливості аудиторів у їх виконанні. Для гармонійного розвитку суспільства на основі синергії його політичного, економічного та соціально-культурного життя потрібне розширення спектру реальної діяльності аудиторів через диверсифікацію їх послуг, що сприятиме формуванню достовірної, повної, надійної, зручної для сприйняття та оцінки облікової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значні напрацювання з теорії та практики аудиту українських учених М.Т. Білухи, В.П. Бондаря, Ф.Ф. Бутинця, Г.М. Давидова, І.М. Дмитренко, Н.І. Дорош, С.Я. Зубілевич, С.В. Івахненко, А.М. Кузьмінського, К.О. Назарової, О.А. Петрик, Н.М. Проскуріної, О.Ю. Редько, В.С. Рудницького, В.В. Рядської, Б.Ф. Усача, Н.С. Шалімової та інших, у вітчизняній економічній літературі немає достатнього висвітлення питань щодо механізмів управління аудиторською діяльністю в контексті різних аудиторських послуг. Аудит як наука досліджувався в працях українських учених, зокрема Г.М. Давидова, Н.І. Дорош, О.А. Петрик. Наукові праці значною мірою було присвячено питанням про сутність, значення, науковий статус, методологію та організацію аудиту та його інституційного забезпечення, що дало змогу висвітлити онтологічні засади аудиторської діяльності. На цьому етапі розвитку теоретичного

знання про аудит дістав підхід, за яким головна увага спрямовується на макрорівень – систему аудиту та його законодавче та нормативне забезпечення, формування стандартів та професійних організацій, компетентностей аудиторів. Глобальна фінансова криза останніх двох років поставила під сумнів цінність аудиту як на рівні публічних компаній, так і на рівні підприємств малого бізнесу. На цьому фоні, зазначає В.І. Савич, потрібно переглянути роль аудиту та перевірити, чи достатньо переконливі докази наводяться на захист його переваг для бізнесу, економіки, суспільства [1, с. 34].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У процесі вирішення практичних проблем управління як на рівні держави, так і на рівні підприємства особливого значення набувають дослідження організації аудиторської діяльності та спроможності окремої аудиторської фірми, а в цілому всіх суб'єктів аудиторської діяльності до якомога повнішого охоплення підприємств різними аудиторськими послугами, відмінними від аудиту. Нині практично відсутні публікації, які б ставили за мету показати цінність аудиторських послуг на відміну від аудиту, важливість великого спектру аудиторських послуг в укріпленні впевненості бізнесу. Аудиторські послуги є складовою частиною загальної економіки, й успіх ринку капіталів залежить від конкурентоспроможності та стабільності аудиторського ринку, збільшенні попиту на аудиторські послуги.

Мета статті полягає в аналізі можливості та необхідності розвитку теоретичних основ аудиторської діяльності (у частині послуг, відмінних від аудиту) як галузі наукового пізнання, визначенні кола проблемних питань та шляхів їх вирішення для формування загальнотеоретичних засад концепції аудиторських послуг (у частині супутніх та інших аудиторських послуг) в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залишається актуальним розгляд аудиторської діяльності в частині послуг, відмінних від аудиту, на засадах традиційного підходу, що передбачає уточнення видів аудиторської діяльності, їх класифікацію, визначення онтологічних аспектів організації аудиторської діяльності, таких як об'єкт, суб'єкт та предмет конкретної аудиторської послуги. За такого підходу головна увага спрямована на структурування та розкриття змісту системи аудиторської діяльності. Ми підкреслюємо важливість виявлення особливостей різних видів аудиторських послуг як об'єкту пізнання та узагальнення закономірностей їх розвитку. Дослідження аудиторської діяльності в Україні, її методичних, організаційних та методологічних засад за такого традиційного підходу спрямовується на розроблення рекомендацій щодо впорядкування та вдосконалення системи аудиторської діяльності в Україні та передбачає такі послідовні етапи: побудувати модель, провести дослідження та визначити її теоретичні опти-

мальні параметри. Не завжди наукові роботи ставлять за мету визначити заходи, які дають змогу забезпечити можливість отримання теоретично запропонованих оптимальних параметрів. Також поза увагою науковців залишаються причинно-наслідкові відносини, закони і закономірності функціонування аудиторської діяльності та послуг, відмінних від аудиту фінансової звітності. Взаємодія системи аудиторської діяльності із системами бухгалтерського обліку, управлінського обліку, економічного аналізу, менеджменту, маркетингу, соціальної діяльності та ін. користувачами та суспільством у цілому визначають як вторинні і не розглядаються взагалі. Саме ця обставина і гальмує розвиток інших аудиторських послуг, їх законодавчого та нормативного забезпечення, спроможностей аудиторів із погляду принципу компетентності. Зрозуміло, що вказана проблема не лише пов'язана з внутрішніми чинниками, а спричинена і чинниками впливу інших факторів, що вимагають ґрун-

товного і комплексного оцінювання їх впливу на її розвиток. Останні роботи вітчизняних науковців присвячено врахуванню світових тенденцій у розвитку аудиту з наданням переваги саме аудиту та новітніх напрямів – аудиту суб'єктів суспільного інтересу з урахуванням директив Європейського Союзу.

Роботи науковців формують логіку наукового дослідження, визначають цільову спрямованість наукового пізнання у пошуку та окресленні онтології організації аудиторської діяльності. Необхідність урахування факторів, які визначають розвиток економічних систем, виводить на перший план дослідження у сфері організації аудиторської діяльності питань змін та наслідків, які викликані процесами міжнародної інтеграції, світової, політичної та економічної кризи, необхідності продовження реформування системи аудиторської діяльності, створення та вдосконалення законодавчої бази її регулювання.

Таблиця 1

Формування загальнотеоретичних засад розвитку аудиторської діяльності в частині послуг, відмінних від аудиту

Проблематика ефективного розвитку системи аудиторської діяльності в Україні в частині послуг, відмінних від аудиту	Напрями рішення проблеми	Види аудиторських послуг для реалізації пропозиції згідно з Переліком послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), затв. Рішенням АПУ від 22.12.2011 (із змінами від 19.12.2013)
Розбіжності між теорією та практикою, між нормативним забезпеченням та обсягом реалізації послуг на практиці	Ідентифікація факторів впливу на розвиток аудиторської діяльності в Україні та встановлення причинно-наслідкових зв'язків розбіжностей між теорією та практикою здійснення аудиторської діяльності для визначення напрямів їх гармонізації	<ul style="list-style-type: none"> • завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду • супутні послуги • інші аудиторські послуги
Розбіжності в категоріальному апараті різних видів аудиторських послуг	Узгодження понятійного апарату різних видів аудиторської діяльності як передумови формування методології, методики та організації їх виконання	<ul style="list-style-type: none"> • завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду • інші аудиторські послуги
Недостатня розвиненість ідентифікації та змістових характеристик аудиторських послуг	1. Уточнення та розширення характеристик професійних аудиторських послуг та її складників для їх поширення та розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду • інші аудиторські послуги
	2. Розроблення практичних рекомендацій та пропозицій з удосконалення методичних підходів, що регламентують практику здійснення супутніх та інших послуг аудиторської діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду • супутні послуги • інші аудиторські послуги
	3. Розроблення стандартів із регламентації різних видів аудиторських послуг	<ul style="list-style-type: none"> • завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду • інші аудиторські послуги
	4. Розроблення цілісної концепції розвитку професійної аудиторської діяльності України	<ul style="list-style-type: none"> • завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду • супутні послуги • інші аудиторські послуги
Недостатнє методичне забезпечення якості аудиторських послуг	Формування концепції теоретичного забезпечення контролю якості роботи аудиторів (аудиторських фірм) під час виконання супутніх та інших послуг професійної аудиторської діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду • супутні послуги • інші аудиторські послуги
Недостатнє методичне, організаційне забезпечення виконання аудиторських послуг	Удосконалення системи регулювання професійних аудиторських послуг в Україні та комплексу нормативних документів рівня АПУ, що забезпечить цілісне нормативне регулювання професійних аудиторських послуг, відмінних від аудиту та огляду, супутніх послуг та інших послуг	<ul style="list-style-type: none"> • завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду • супутні послуги • інші аудиторські послуги

Джерело: розроблено автором

Продовження пошуку нових пізнавальних перспектив задля сприяння розвитку національної системи аудиторської діяльності має забезпечити ефективне вирішення широкого кола питань не тільки стосовно виконання аудиту, а й завдань з надання впевненості відмінних від аудиту супутніх та інших послуг. У сучасних умовах актуальним є визначення тенденцій у розвитку національної системи аудиту та аудиторських послуг, установлення засобів нормативного впорядкування та забезпечення аудиторських послуг з урахуванням об'єктивних факторів, що визначають її національні особливості, та загальних основ економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Традиційно розгляд предметного дослідження відбувається на макро-, мезо- та мікрорівні. Важливе врахування і глобального (загальносвітового), державного, регіонального рівнів. Євроінтеграційні прагнення України передбачають включення до глобальної економіки, впливають на формування національної систем аудиторської діяльності. Це дає змогу виділити фактор міжнародної інтеграції як один із тих, що впливає на формування моделі організації аудиторської діяльності в Україні.

Таким чином, можна констатувати наявність значного кола питань, які стосуються розвитку системи аудиторської діяльності в умовах сучасних викликів євроінтеграції, які наведено в табл. 1.

У цілому вищезазначені питання спрямовані на вдосконалення теоретичних, методологічних та практичних положень виконання супутніх та інших послуг професійної аудиторської діяльності (завдань із надання впевненості, відмінних від аудиту та огляду, інших послуг), розроблення концепції їх теоретичного забезпечення та практичного виконання для гармонізації нормативного регулювання та практики діяльності аудиторів (аудиторських фірм). Вирішення на науковому рівні вказаних питань забезпечить цілісний науковий розгляд проблеми з формування національної системи аудиторської діяльності.

Сучасні наукові дослідження систем обліку, аналізу (аудиту) враховують нормативне регулювання, що є масштабним, динамічним та відіграє важливу роль в ефективності цих систем. Слід зазначити, що має місце значний розрив між нормативним забезпеченням завдань із надання впевненості, які відрізняються від аудиту, супутніх та інших послуг, теоретичними дослідженнями та практичною діяльністю суб'єктів господарювання. При цьому для сфери аудиторської діяльності характерний синхронний зв'язок між науковими дослідженнями та нормативними документами, які мають вектор свого спрямування на методологічне, методичне та організаційне забезпечення аудиту фінансової звітності суб'єктів господарювання. Водночас інші аудиторські послуги, які на практиці становлять вагомий, а для більшості аудиторських фірм – ліву частку, залишаються поза увагою науковців та професійних організацій аудиторів України. Значна маса нормативних документів, наукових досліджень, монографічних та фахових публікацій указують на впорядкування процесу аудиторської перевірки, чому в методичному плані сприяють Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, які застосовуються в Україні як національні. Водночас має місце суттєвий розрив між практикою суб'єктів аудиторської діяльності в сегменті аудиторських послуг, відмінних від аудиту, тому важливо мінімізувати вказаний розрив, який гальмує розвиток аудиторської діяльності та зменшує спроможності аудиторів.

Наведені вище висновки базуються не лише на аналізі статистичних показників діяльності аудиторів (аудиторських

фірм) України та складу наданих аудиторських послуг, а також результатах наукового осмислення теоретичних положень та практики надання аудиторських послуг (відмінних від аудиту). Так, дослідження автора стосовно сутності та термінологічного непорозуміння щодо огляду фінансових звітів у сфері нормативного та практичного використання з висловленими пропозиціями щодо упорядкування предметно-змістових положень даного виду послуги знайшло відображення в подальшому у нормативних документах [2]. Даний факт указує на логічність такого спрямування дослідження, на необхідність продовження та поглиблення такого рівня досліджень щодо різних видів аудиторських послуг.

Слід зазначити, що процес розвитку аудиторської діяльності проходить досить активно, науковці починають приділяти більше уваги іншим аудиторським послугам, що простежується у розвитку таких наукових сегментів аудиторської діяльності, як:

- аудиторська перевірка стану корпоративного управління;
- аудит податкової звітності в складі завдань з надання впевненості [3];
- внутрішній аудит як ключовий елемент системи протидії шахрайству в акціонерних товариствах [4];
- завдання з надання впевненості, відмінні від аудиту та огляду, фінансової звітності в системі аудиторських послуг [5] та ін.

Ці зміни частково зумовлені науковим вичерпанням питань системи аудиту, а також змінами з урахуванням європейських тенденцій у розвитку аудиту. Вимоги Правила (ЄС) 537/2014 Європейського Парламенту та Ради від 16 квітня 2014 р. щодо конкретних вимог до обов'язкового аудиту суб'єктів господарювання суспільного інтересу, Правила Директиви 2014/56/ЄС Європейського парламенту та Ради від 16 квітня 2014 р. та інших документів щодо запровадження аудиту суб'єктів суспільного інтересу, обговорювані проекти нового закону з регулювання аудиторської діяльності в подальшому обмежать сферу діяльності аудиторів у спектрі обов'язкового та ініціативного аудиту. Інтеграційні процеси суттєво впливають на розвиток національної системи аудиторської діяльності, а тому не підкріплені наявними науковими знаннями про організацію аудиторської діяльності, що є недостатнім для вирішення національних питань економічного зростання. Аудитори через якісне виконання аудиторських послуг, пов'язаних з оцінкою ефективності та вдосконаленням економічної системи окремого суб'єкта, можуть сприяти зростанню окремого підприємства та національної економіки на основі мультиплікаційного ефекту. Замовник поки що досить далекий від чіткого розуміння предмету та мети тієї чи іншої аудиторської послуги, тому часто можуть виникати конфлікти інтересів (або розрив очікувань) між замовником та аудиторською фірмою (аудитором) [6].

Актуальним постає шлях наукового пізнання розвитку аудиту та аудиторської діяльності з урахуванням різних факторів. Необхідність вивчення розвитку національної системи аудиторської діяльності з урахуванням впливу соціально-економічного середовища, в якому вона функціонує, стає викликом та поштовхом до перегляду та вдосконалення методології дослідження аудиторських послуг. Таке переосмислення можливе через синтез базових підходів до вивчення аудиторських послуг, що дасть змогу сформувати сучасну парадигму розвитку аудиторської діяльності, яка врахує зміни, які відбува-

ються у політичній та економічній сферах в умовах інтеграції України у світовий та європейський економічний простір.

Від опублікування наукової праці проф. В.С. Рудницького [7], який розглянув питання методології виконання аудиту, перевівши зовнішній та внутрішній аудит у галузь наукового знання, пройшло більше 20 років. За цей час на рівні докторських та значної кількості кандидатських досліджень було вирішено багато питань організації та методики здійснення аудиторських перевірок, проте залишається багато недосліджених та невирішених питань різного рівня. Це може свідчити про наявність різних теоретичних підходів до її сутності та методології. Питання наукового статусу аудиту було доведено науковцями України. Так, проф. Г.М. Давидов визначив, що процес отримання нового знання про аудит є безперервним, а стадія наукового мислення в аудиті виникла не автономно через дію певних іманентних причин, які походять із самого процесу пізнання, а у зв'язку з потребами дійсності [8]. Як наслідок, Г.М. Давидов довів, що процес набуття і розвитку знань про аудит характеризується сукупним рухом знань у двох протилежних напрямках:

- від дійсності через дію до теорії (перший напрям);

- від теоретичного через практичне до дійсності (другий, зворотний напрям). Пройшовши різний шлях (від стадії донаукового мислення до емпіричного рівня стадії наукового мислення), вважає науковець, на сьогодні має місце рівень стадії наукового мислення, основним завданням якого є пояснення відкритих фактів, розкриття сутності, внутрішньої закономірності, передбачення нових явищ в аудиті [8]. Проф. Н.С. Шалімова довела, що аудит є соціально нейтральним інститутом, який існує у вигляді жорсткого формального регламенту, діє як механізм реалізації довіри (особливої неформальної норми в суспільстві) та виконує функції збору й обробки інформації у складних та великих системах контролю, зменшуючи інформаційні ризики і виступаючи одним із засобів забезпечення інформаційної безпеки у суспільстві. Проф. Н.І. Дорош визначила загальнотеоретичну концепцію аудиту, яку представлено п'ятьма елементами (постулати → принципи → стандарти → правила → процедури), що передбачають послідовне сходження від абстрактного до конкретного, від теорії до практики [9].

Проф. О.А. Петрик [10] поглибила поняття сутності та ролі аудиту в суспільстві, теоретичні засади аудиту: було уточнено його предмет, метод, завдання, об'єкти та їх класифікація, обґрунтовано необхідність окремого виділення організаційних форм і видів аудиту, уточнено та доповнено їх класифікацію. Наукова позиція В.В. Головач ґрунтується на висновку, що «аудит можна вважати повноцінною наукою за умови переходу від емпіричного до теоретичного знання на основі нової гносеологічної моделі у вигляді певної парадигми. Нова гносеологічна модель пізнання аудиторської діяльності має бути орієнтована на розкриття в явищах внутрішньої сутності як діалектичного протиріччя. Аудиторська діяльність є суспільним відношенням, яке містить у собі соціальне протиріччя, сторонами якого виступають аудитори, управлінський персонал та користувачі фінансової звітності, у тому числі суспільство як основний користувач звітності» [11, с. 372]. Науковець констатує, що наступні наукові дослідження логічно проводити у напрямі аналізу концептуальних засад аудиторської діяльності, сформульованих на емпіричному рівні, шляхом з'ясування діалектичного змісту різнопланових явищ із позицій їх сутності [11, с. 373].

Висновки. Малочисельність досліджень стосовно стану та перспектив розвитку аудиторської діяльності свідчить про необхідність продовження пошуку нових пізнавальних перспектив. Головним у цих дослідженнях є ефективне вирішення широкого кола питань стосовно не тільки провадження аудиторської діяльності у цілому, її організаційних аспектів, методичних питань надання окремих видів аудиторських послуг в інтересах зацікавлених користувачів, але й передумов упорядкування та вдосконалення національної системи аудиторської діяльності з урахуванням факторів національного розвитку, соціального спрямування та загальних основ економічної діяльності суб'єктів господарювання. Ми вважаємо, що потрібно поставити питання про науковий статус інших послуг, передусім завдань із надання впевненості, які відрізняються від аудиту та огляду, супутніх та інших аудиторських послуг. Першочерговими ознаками науки є пізнання об'єкту, предмету та методології в рамках наявних концепцій, які показують дослідження в контексті інших аудиторських послуг (відмінні від аудиту). Має місце відсутність визначення предмету та об'єкту взагалі щодо більшості із цих послуг або їх неоднозначне трактування як самими науковцями, так і практиками-аудиторами. Це ще раз підкреслює проблему розбіжностей між наукою та практикою.

Пізнання аудиторської діяльності на сучасному етапі відбувається на теоретичному рівні, що характеризується різноплановим трактуванням категорій, понять, суджень, теорій, принципів, узагальнень та наукових висновків, що відображають стан системи аудиторської діяльності, її властивості, відносини та взаємозв'язки елементів, осмислення яких відбувається на емпіричному рівні. Підґрунтям для розроблення комплексу заходів, спрямованих на її вдосконалення та забезпечення економічного розвитку України, є встановлення теоретичних основ у здійсненні аудиторської діяльності.

Література:

1. Савич В.І., Ковальова Г.В. Роль аудиту в умовах фінансової кризи / В.І. Савич, Г.В. Ковальова // Збірник матеріалів доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Ринок аудиторських послуг в Україні: стан і перспективи розвитку» (Івано-Франківськ, 15–16 квітня 2010 р.). – С. 33–35.
2. Суха О.Р. Проблеми визначення оглядової перевірки фінансових звітів / О.Р. Суха, В.І. Бондарчук // Вісник Національного університету водного господарства і природокористування. Економіка. – 2006. – Ч. 3. – Вип. 4(36).
3. Рядська В.В. Аудит в економічній системі України: сучасний стан та концепція розвитку : [монографія] / В.В. Рядська. – Чернівці : Лозовий В.М., 2014. – 472 с.
4. Сметанко О.П. Становлення та розвиток внутрішнього аудиту в акціонерних товариствах в Україні : дис. ... докт. економ. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / О.П. Сметанко ; Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана. – Київ, 2015.
5. Андрощук І.І. Завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду в системі аудиторських послуг : дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / І.І. Андрощук ; Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана. – Київ, 2016. – 528 с.
6. Аудит : підручник / За наук. ред. І.І. Пилипенка ; Нац. акад. статистики, обліку і аудиту. – Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2015. – 643 с.
7. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту : [монографія] / В.С. Рудницький. – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – 196 с.
8. Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика : [монографія] / Г.М. Давидов. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2006. – 324 с.

9. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація : [монографія] / Н.І. Дорош. – К. : Знання КОО, 2001. – 402 с.
10. Петрик О.А. Стан та перспективи розвитку аудиту в Україні: методологічні та організаційні аспекти : дис. ... докт. економ. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / О.А. Петрик ; Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана. – Київ, 2004. – 528 с.
11. Головач В.В. Аудит як наука / В.В. Головач // Бухгалтерські наукові дослідження в ЖДТУ. Т. 3: «Розвиток бухгалтерського обліку, економічного аналізу та аудиту ХХІ-му столітті» : монографія / За ред. С.Ф. Легенчука. – Житомир : О.О. Євенок, 2016. – С. 342–374.

Антониук Е.Р. Векторы теоретических исканий в формировании концепции развития аудиторских услуг

Аннотация. В статье рассматривается возможность и необходимость развития теоретических основ аудиторской деятельности (относительно аудиторских услуг, которые отличаются от аудиторской проверки) как

области научного познания, определён круг проблем и пути их решения для формирования общетеоретических основ концепции развития аудиторской деятельности в Украине.

Ключевые слова: аудиторская деятельность, концепция, аудиторские услуги, система аудиторской деятельности.

Antoniuk O.R. Directions of the theoretical search in the formation of the concept of non-audit services in Ukraine

Summary. In the article, the author looks forward to the possibility and necessity of the theoretical foundations of non-audit services as a field of scientific knowledge. The problems and solutions how to form general theoretical foundations of a concept of auditing services in Ukraine in the part of other related services in Ukraine are proposed in the article.

Keywords: auditing, conception, system of audit services, non-audit service.

*Артюх О.В.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту,
Одеський національний економічний університет**Белінська О.В.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту,
Одеський національний економічний університет*

ЕЛЕМЕНТИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО АУДИТУ В СИСТЕМІ НЕЗАЛЕЖНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Анотація. У статті розглянуто проблематику інституційного становлення податкового аудиту в системі незалежного фінансового контролю. На підставі критичного узагальнення наукових підходів досліджено інституціональну парадигму податкового аудиту та її елементи, розкрито етапи інституційного розвитку податкового аудиту. Вказано, що викладена проблематика уможливує подальші дослідження податкового аудиту в умовах інституційних перетворень.

Ключові слова: податковий аудит, інституціоналізація, інституційний підхід, інститут, інституція, елементи, незалежний фінансовий контроль.

Постановка проблеми. Нині одним із найбільш популярних напрямів аудиторської діяльності є податковий аудит, інституціоналізація якого відбувається досі спонтанно, на інтуїтивному рівні, що свідчить про незавершеність та актуальність досліджень проблемних аспектів становлення та розвитку податкового аудиту. На даному етапі важливо розкрити елементи інституціональної парадигми податкового аудиту, її взаємозв'язок з іншими суміжними інститутами, враховуючи різноманітні (економічні, політичні, соціальні, культурні, психологічні та ін.) чинники регулювання в системі незалежного фінансового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси інституціоналізації контролю у цілому та аудиту зокрема досить плідно простежувалися в багатьох наукових працях. Серед вітчизняних учених, які вивчали дану проблематику, можна виділити таких, як: Бутинець Т.А., Єфименко Т.І., Давидов Г.М., Жук В.М., Ловінська Л.Г., Кондрашова Н.Г., Костирко І.Г., Макєєва О.Л., Мельничук Б.В., Петрик О.А., Сиротюк Г.В., Петришин Л.П., Ховрак І.В., Пономаренко А.А., Шолом А.С., Беренда С.В., Усюк Т.В. та ін. Серед зарубіжних авторів необхідно відмітити Ходжсона Дж., Іншакова О.В., Фролова Д.П., Клейнера Г.Б., Панкова В.В. та ін., вагомими напрацюваннями яких у сфері економічного інституціоналізму стали своєрідним базисом для подальших досліджень розвитку фінансового контролю (за його складниками) в умовах інституціональних перетворень. Разом із цим не можна не зазначити, що на сучасному етапі адекватність осмислення та систематизація ключових понять інституціоналізації незалежного аудиторського контролю (зокрема, його різновиду – податкового аудиту) є неможливими без критичного огляду та обґрунтованого узагальнення наукових напрацювань.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нині залишаються відкритими проблемні питання

інституціонального становлення податкового аудиту, вирішення яких є необхідним складником дослідження теорії, методології та організації податкового аудиту в структурі незалежного фінансового контролю.

Мета статті полягає у дослідженні податкового аудиту в умовах інституційних перетворень, визначенні елементів інституціоналізації на підставі критичного узагальнення наукових підходів, сучасного усвідомлення інституційного розвитку податкового аудиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційне становлення податкового аудиту не може не ґрунтуватися на визначальних концепціях інституціоналізації контролю, які у цілому результативно досліджувалися науковою спільнотою на протязі останніх десятиріч. У цьому зв'язку варто звернути увагу на окремі праці вчених, внесок яких в інституційний розвиток системи контролю є цінним та досить своєчасним. Так, певний інтерес визиває робота Бутинець Т.А., в якій під час дослідження господарського контролю проаналізовано становлення інституційного підходу в історичній ретроспективі та представлено власне розуміння змісту основних дефініцій: інституціоналізму, інституційного підходу, інституту, інституції, інституційного середовища [1]. Основні положення інституційного підходу вивчала і Суший О., але в контексті аналізу інституційної теорії державної політики [2]. Ховрак І.В. та Пономаренко А.А., простежуючи еволюцію інституціоналізму у хронологічній послідовності, визначали його теоретико-методологічне наповнення. Припускаючи, що основою теорії інституціоналізму є інститути, автори досліджували їх сутність за певними критеріями [3, с. 26].

Ґрунтуючись на логіці досліджень Д. Норта та виходячи з порівняння етимологічних даних, дослідники Беренда С.В. і Шолом А.С. у своїй роботі наполягали на вживанні лише одного терміну «інституція» замість двох – «інститут» та «інституція» [4, с. 324]. Проблемні питання синонімії цих термінів висвітлено і в працях Усюка Т.В. [5], Лазор О.Д., в яких акцентовано увагу на комплементарності (взаємодоповнюваності) змісту цих понять без їх отождення та взаємозаміни [6], із чим не можна не погодитися. Вказує на проблему двоїстості поняття «інститут» (через трактування інституту як норми та як організації) Несинова С.В. Слушним здається її міркування стосовно співвідношення термінів «інститут» та «інституція» як частки та цілого. Інституція, на думку Несиновой С.В., є «витоком, джерелом», а інститут – наслідком перетворення інституцій (за певних умов) «шляхом закріплення... певних орієнтирів...» [7, с. 20]. Аналогічну позицію

виражають Кармазіна М. і Шурована О. [8]. Іншаковим О.В. і Фроловим Д.П., а в подальшому і Сисоевим О.В. досліджувалися специфічні форми економічних відносин із розмежуванням їх на функціональні (інституції), структурні (організації), генетичні (інститути) [9; 10, с. 147], та з розкриттям полісемії цих понять [9]. Зазначено, що інституція є «змістовною основою інституту», а «модифікація і диференціація інституцій та інститутів пов'язані зі складом, функціонуванням, станом господарської системи», її взаємодії з іншими системами, та умотивовано, що класифікування інститутів/інституцій є досить складним процесом [11, с. 45], із чим важко не погодитися. Спробу систематизувати інститути за встановленими критеріями можна простежити і в окремих працях дослідників: за видами суб'єктів, сферою прийняття рішень, часом виникнення, стійкістю, ступенем формалізації, механізмом інформування та контролю [11, с. 47; 12, с. 16]; за рівнем формалізації та ієрархії, роллю у певній системі, за походженням, функціональною спрямованістю [6] та за іншими ознаками.

З погляду інституційного підходу українські вчені Давидов Г.М. та Петрик О.А. досліджували інфраструктуру аудиту за певними компонентами (системою суспільного нагляду, дисциплінарною системою та системою забезпечення якості) у контексті вимог, визначених Директивою 2006/43 ЄС Європейського Парламенту та Ради про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності [13]. У цьому зв'язку слід зауважити, що Петрик О.А. є автором однієї з перших дисертаційних робіт, в якій становлення інституціоналізації вітчизняного аудиту розглянуто з урахуванням експортного фактора через взаємозв'язок основних елементів інтернаціоналізації аудиту – інтеграції та гармонізації (за рівнями) [14, с. 90–98].

Безсумнівно, на розвиток інституційної парадигми аудиторського контролю вплинуло і дослідження Олійник Я.В., в якому найбільш ґрунтовно розкрито становлення інституціональної матриці за видами (вихідної, домінуючої, альтернативної) із визначенням складу суб'єктів та агентів у сфері організації бухгалтерського обліку в Україні [15, с. 177].

Макєєва О.Л. під час розгляду інституційних чинників становлення аудиту як професії в Україні приділяла увагу питанням розвитку неформального складника інституту аудиту [16]. Костирко І.Г. розглядав становлення інституту аудиту в контексті розвитку ринкової інфраструктури та, вважаючи інститут одним з її елементів, зазначав, що нині аудит як визнаний суспільством інститут постає не тільки формальним, але й неформальним регулятором економічного обміну в процесі економічних і суспільних відносин, із чим важко не погодитися [17]. Петренко О.С. визначала властиві всім інститутам ознаки, такі як наявність організуючої ідеї, власність, нормативно-правовий характер, та покладаючись на логіку дослідника Іншакова О.В. [18, с. 622], справедливо зазначала, що існування інституту включає в себе цілісність (єдність), спільну просторово-часову форму культури та інституалізацію [19]. Не можна не погодитися і з твердженням Мельничука Б.В. стосовно того, що «на сучасному етапі аудит, окрім виділення з виду контролю та сфери професійної діяльності бухгалтерів в окрему надбудову-професію, нині слугує інструментом для налагодження «ланцюгів довіри» між соціальними групами в суспільстві. І саме в цьому закладена його інституційна природа» [20, с. 55–56]. Вірним бачиться підхід автора до аудиту як до суспільного інституту, зміст якого усвідомлюється за певними рівнями – процедурним та результативним.

У розвитку інституційної доктрини досить помітною є робота Жука В.М., в якій розкрито висхідні тенденції розвитку інституційних сегментів у сфері бухгалтерського обліку, їх взаємодія та взаємовплив. Дослідником також розглянуто сутність інституційних елементів та на підставі дослідження Дж. Ходжсона узагальнено забезпечення за складниками інституту (формальна/неформальна, організаційна, державна/недержавна) з їх ідентифікацією у сфері бухгалтерського обліку [21; 22, с. 123, 140]. Кажучи про аудит, Жук В.М. слушно зазначає, що це «єдина система, яка бере витоки з обліку, процедурно базується на контролі й водночас є самостійним інститутом, що включає в себе і формальні «правила гри» й усі інші види

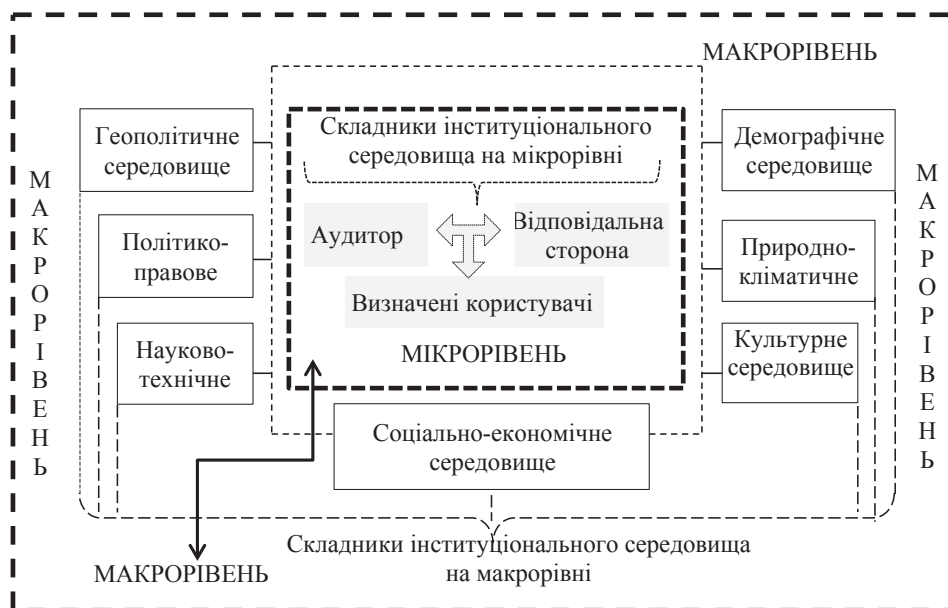

Рис. 1. Взаємозв'язок складових інституціонального середовища аудиту

Джерело: складено авторами на основі [26, с. 209]

інститутів» [23]. Переконливим представляється і дослідження Лоханової Н.О. щодо концепції інституціональних змін в обліковій системі, в якому, базуючись на позиції Норта Д., виявлена проблематика функціонування формальних і неформальних інститутів у площині створення обмежень та стимулів та зосереджена увага на безсистемності змін інституціонального середовища (в системі обліку) [24, с. 17–21].

Цікавими, на нашу думку, є напрацювання Кондрашової Н.Г., яка під час розгляду інституціональної концепції за основними елементами (інститут, інституційне середовище, інституціональні механізми, інституціональні структури) [25, с. 13] запропонувала інституціональну модель аудиту, базисом якої є саме інституціональна концепція, тобто інститут аудиту, що функціонує в інституціональному середовищі [26, с. 209]. У цьому сенсі цілком доречним є розгляд інституціонального середовища на макро- та мікрорівні (рис. 1).

Сиротюк Г.В. та Петришин Л.П. дещо в іншій площині досліджували інституційне середовище аудиторської діяльності – «як результат тісної взаємодії формальних і неформальних інститутів» [27, с. 118]. Між тим не цілком зрозумілою здається позиція авторів стосовно ототожнення аудиторської діяльності з інституціональним середовищем. На наше переконання, незважаючи на притаманні цим поняттям інтеграційні властивості, це все ж таки різні речі. Інституціональне середовище як елемент інституційного базису скоріше є сукупністю об'єктивних та суб'єктивних умов, завдяки яким відбувається процес інституціоналізації аудиторської діяльності. Як інтегруючі поняття розглядає інститут аудиту та інституційне середовище Рядська В.В. [28, с. 91] і разом із Панковим В.В. визначає інституціональне середовище аудиторської діяльності як «... сукупність інститутів, норм та зовнішніх угод, а також визначених ними суспільних відносин, у межах яких здійснюється функціонування інституту аудиту» [29, с. 157]. Райта Ю.В. з'ясовує сутність понять «інституційне середовище», «інститут» у підприємницької діяльності в Україні та обґрунтовує саме у цій площині значимість неформальних інститутів в інституційному середовищі [30, с. 8]. У подібному напрямі досліджують інституційне середовище взаємодії влади і бізнесу Яроміч С. і Віденко О., чия логіка здається прийнятною й у сфері аудиторського контролю [31, с. 35].

Підсумовуючи погляди дослідників у розкритті сутності елементів інституціоналізації, узагальнимо зміст основних категорій інституціоналізації у світлі вимог податкового аудиту в системі незалежного аудиторського контролю. Безперечно, визначальним напрямом дослідження є інституційний підхід, згідно з яким податковий аудит як специфічний вид незалежного фінансового контролю слід розглядати з інституціональних позицій, тобто в сукупності та взаємодії прийнятих соціальних, правових, політичних, економічних процесів і факторів впливу в обумовлених межах. Саме завдяки такому підходу відбувається інституційне закріплення аудиторської діяльності в сфері оподаткування і в цілому прискорюється процес становлення та розвитку податкового аудиту. Підґрунтям такого підходу, звичайно, є праці основоположників інституціоналізму, таких як Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Гамільтон, Д. Норт, Дж. Ходжсон та ін. Для розкриття сутності інституціональної парадигми спочатку слід усвідомити зміст ключових дефініцій «інститут» та «інституція», розкрити їх взаємозв'язок з іншими елементами. У цьому сенсі варто зазначити, що в наукових колах не існує однастайності у визначенні суті інституту, інституції, утім, як і в осмисленні

інших споріднених категорій. Можна припустити, що через відсутність закріплення термінологічного апарату на законодавчому рівні у поглядах дослідників нерідко відбувається міксування понять або їх ототожнення/синонімія чи підміна, що поступово веде до вихолощення їх змісту. Разом із тим найбільш часто дефініція «інститут» сучасниками тлумачиться в загальнішому контексті як:

– суспільно-економічні відносини, що базуються на формальних і неформальних інституціях (Катигрובה О.В., Ким Н.В.);

– сукупність законів, організацій, установ, в яких закріплено норми і звичаї (Петрик О., Химинець В.В., Чекавинская Г.А., Колодко Г.В., Дроздов Н.Д., Базилевич В.Д., Маслов А.О.);

– сукупність концепцій, норм, правил і стандартів, що регулюють певні відносини (Кондрашова Н.Г., Фабисович Н.В., Сиротюк Г.В., Петришин Л.П., Панков В.В., Акаємова Н.В.), а також відносини та організація процесу, в якому здійснюються відносини (Ким Н.В.), або у вузькому контексті як сукупність правил/норм, що впорядковують взаємодію між людьми (Ільченко Н.М., Шастітко А.Є., Петренко О.С., Райта Ю.В., Олійник Я. В., Львов Д.С.).

Із наведеного видно, що низка дослідників занадто узагальнює трактування дефініції «інститут», яке призводить до змістовної плутанини понятійних категорій та ситуації, коли інститутом можна назвати більшість процесів, дій, структур, які функціонують у соціумі. Разом із цим не можна не помітити, що інститут як поняття містить два ключових семантичних компонента – закон/норму й установу/організацію. Адекватне розкриття сутності інституту залежить і від визначення схожої дефініції «інституція» та розуміння їх взаємозалежності. Нині інституція як поняття теж тлумачиться неоднозначно, досить абстрактно та переважно як певне обмеження у вигляді норм, стандартів, традицій, звичок, що спрямовують відносини в будь-якій сфері суспільного життя (Норд Д., Гамільтон В., Ольсевич Ю., Корнейчук Б.В., Яременко О.Л., Пустовійт Р., Чекавинская Г.А.), і законів – регуляторів суспільних явищ (Коммонс Дж., Катигрובה О.В.). Слід зауважити, що в більшості визначень простежується тотожність семантичних пар: інституції/інститути – сукупність правил, норм, законів, у зв'язку з чим досить складно признати методологічну коректність таких формулювань. Одне не викликає сумніву, що на даний час у сфері інституціоналізації контролю досліджень явно недостатньо, що уможливує подальший науковий пошук. Щодо сучасного осмислення елементів інституціоналізму, то найбільш прийнятною до власної позиції представляється точка зору дослідників Иншакова О.В. та Фролова Д.П., Панкова В.В., Давидова Г.М. та Петрик О.А. Саме приймаючи за основу логіку їх напрацювань, ураховуючи етимологічний генезис та ретроспективний підхід у дослідженні теоретико-практичних засад інституціоналізації незалежного фінансового контролю, позначимо особисте розуміння основних дефініцій інституційної парадигми податкового аудиту, передумов та тенденцій її розвитку.

Формування податкового аудиту в умовах інституційних перетворень представимо за певними етапами (рис. 2).

Зазначені на рис. 2 фактори зовнішнього середовища контролю як вихідні передумови вплинули на появу специфічних потреб держави у цілому і суб'єктів господарювання зокрема з унаочненням (візуалізацією) їх загальної мети та цільових орієнтирів.

Взаємовідносини та зв'язки всіх учасників контрольного процесу зумовили необхідність контрольних дій незалежних фахівців у сфері оподаткування, їх поступову реалізацію (на початковому етапі – спонтанно, на рівні професійної інтуїції). Згодом у процесі накопичення практичного досвіду, аналізу соціально-економічних факторів та соціальної взаємодії у контрольному середовищі утворилися за певним упорядкуванням правила, навички, дії, тобто відбулося становлення інституцій (від лат. *institutio* – пристрій, спосіб дії, настанова, вчення, вказівка). На наше переконання, інституціями податкового аудиту можна назвати соціально прийнятні стійкі навички, правила, порядок дій/взаємодій суб'єктів (учасників) та інші соціально-економічні чинники, згідно з якими здійснюється незалежний контрольний процес у сфері оподаткування за певними формою та способом організації. Не завжди, а лише за наявності відповідних умов (наприклад, у разі потреби законодавчого закріплення окремих норм, правил, дій) відбувається інституційне перетворення – трансформація інституції в інститут. За певних же обставин спостерігається і зворотній зв'язок (інститут → інституція), хоча в процесі інституціональ-

ного розвитку контролю цілком імовірна і різна комбінаторика зв'язків (інститут ↔ інституція). У цьому сенсі інститутом (від лат. *institutum* – устрій, організація, установлення, установа) можна вважати законодавчо регламентовану структуру – закріплену інституцію, яка соціально узгоджена більшістю учасників інституційного процесу. Переконливими здаються визначення інститутів «як твердих структур, які на відміну від «м'яких» інституцій, тільки «затвердівши» в соціальних структурах організацій, передаються і зберігаються» [9, с. 10], та обґрунтування еволюційної ролі інститутів, за допомогою яких реалізуються інституції. Також представляються вмотивованими уявлення інститутів як системи соціальних правил і норм взаємодії агентів, об'єднаних в стійку структуру [9, с. 10], та судження стосовно того, що інституції зменшують невизначеність за допомогою структурування, а інститути зменшують та знімають невизначеність, і саме в цьому полягає функція інститутів [32]. Не можна не відзначити плідність напрацювань Петрик О.А., в яких автор досліджує аудит як інститут ринкової економіки в тривимірній площині: наука, професійна діяльність, напрям підготовки фахівців. У цьому контексті

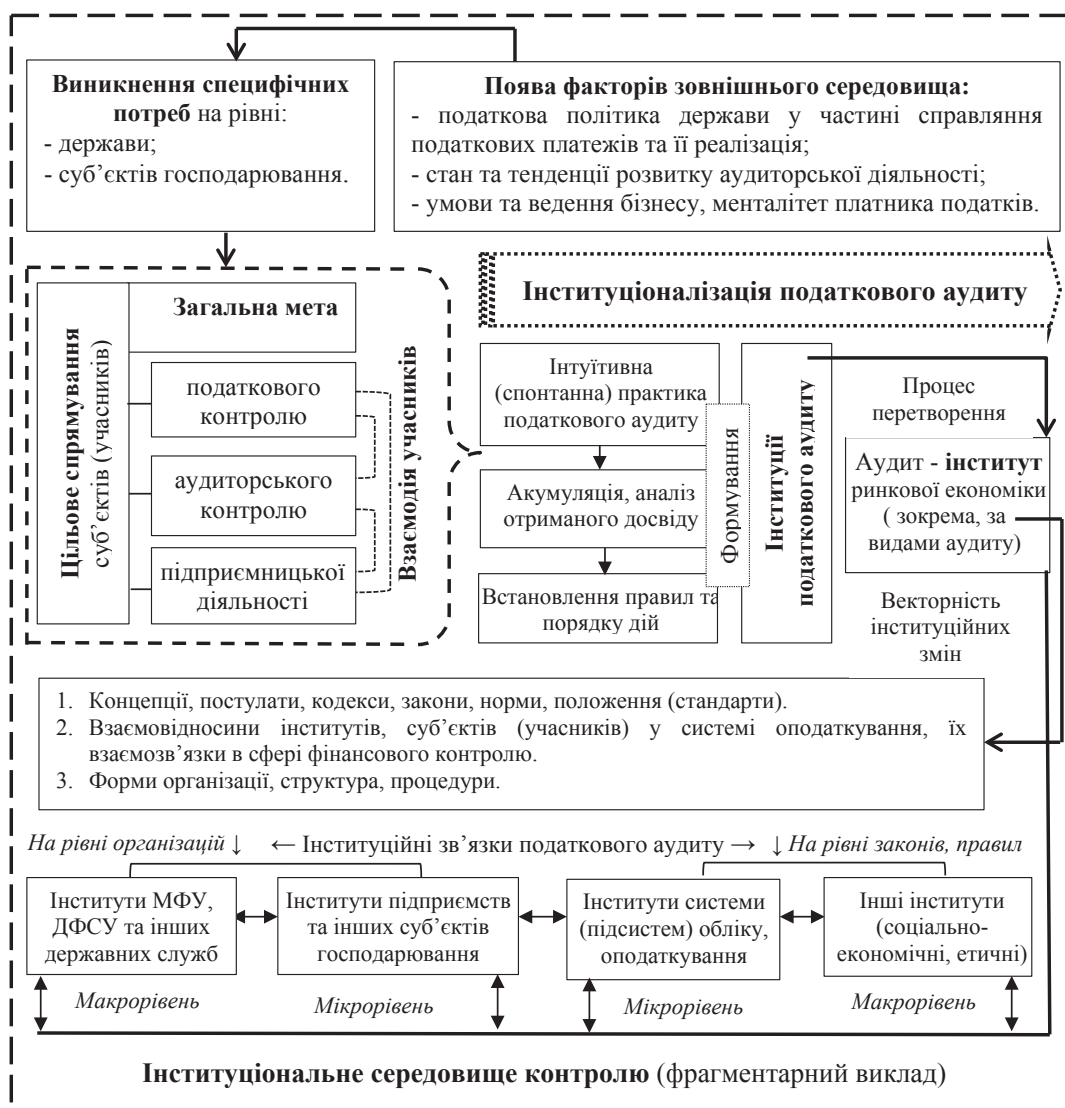

Рис. 2. Етапи інституціоналізації податкового аудиту

Джерело: складено авторами

аудит розглядається не в жорстких смислових рамках дефініції, а в узагальненому вигляді – як уся аудиторська діяльність, відповідно інститут аудиту досліджується в парадигмі інституціоналізації аудиторської діяльності. Петрик О.А. наголошує, що в нашій країні інститут аудиту успішно пройшов своє становлення і потребує подальшого вдосконалення [33, с. 52], та звертає увагу на унікальність його формування, «яка полягає в комбінації елементів державного регулювання і саморегулювання з боку професійних об'єднань, а також внутрішніх регламентів суб'єктів господарювання (аудиторських фірм і їх клієнтів)» [33, с. 47], із чим не можна не погодитися. Поряд із цим, на жаль, нині у цілому поза увагою дослідників залишаються питання інституційного становлення і розвитку такої значимо складника аудиторської діяльності, як податковий аудит.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що дослідження інституціоналізації податкового аудиту з розкриттям сутності її елементів на підставі критичного узагальнення наукових підходів та усвідомлення поетапного розвитку податкового аудиту в умовах інституційного перетворення дало змогу дійти до такого висновку: саме податковий аудит має стати тим інститутом, який урівноважить відносини основних учасників контрольного процесу у сфері оподаткування (фіскальних органів, платників податків та незалежних спеціалістів – аудиторів), гармонізує їх інтереси та функції, враховуючи специфіку цих стосунків – їх інтеграційну та уніфікаційну сприйнятливості. Разом із цим переконані, що інституціоналізація податкового аудиту в ієрархії вже сформованого інституту аудиту повинна відбуватися на теренах національної ідеї розвитку аудиторської діяльності шляхом модифікації концепцій, нормативно-правового забезпечення, структурних та організаційних змін аудиту, інституційних зв'язків (на рівні організацій чи в контексті трансформації законів, норм, положень/правил), або створення нових інституціональних моделей.

Література:

1. Бутинець Т.А. Теорія та методологія господарського контролю: інституційний підхід / Т.А. Бутинець // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. – 2009. – № 3(49). – С. 19–27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ztu.edu.ua/ua/science/publishing/visnik/econom/3_49/4.pdf.
2. Суший О.В. Теоретичні засади інституційної теорії державної політики / О.В. Суший // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 2(6). – С. 110–116 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/3/03.pdf>.
3. Ховрак І.В. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / І.В. Ховрак, А. А. Пономаренко // Економіка. Фінанси. Право. – 2011. – № 11–12. – С. 23–28.
4. Шолом А.С. Етимологія поняття «institution» та еволюція його змістовної сутності в економічних дослідженнях на прикладі СОТ / А.С. Шолом, С.В. Беренда // Проблеми економіки. – 2015. – № 1. – 324 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.problecon.com/pdf/2015/1_0/319_325.pdf.
5. Усюк Т.В. Загальне та особливе у дефініціях теорії інституціоналізму / Т.В. Усюк // Сталий розвиток економіки. Серія «Інноваційно-інвестиційна діяльність». – С. 169–173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2518/1/SRE_2011_5_169-173.pdf.
6. Лазор О.Д. Публічна самоврядна влада: інституціональний підхід / О.Д. Лазор // 36. наук. пр. Серія «Управління». – 2010. – Вип. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_3/11.pdf.
7. Несинова С.В. Правовий інститут: генеза виникнення та перспективи розвитку/ С.В. Несинова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 14–20.
8. Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять / М. Кармазіна, О. Шурована // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4(19). – С. 10–19.
9. Иншаков О.В. Эволюционная перспектива экономического институционализма / О.В. Иншаков, Д.П. Фролов // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 63–67.
10. Сисоев О.В. Поняття «інститут» та «інституція»: економічний контекст / О.В. Сисоев // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 3(23). – С. 140–149.
11. Иншаков О.В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации / О.В. Иншаков // Социологические исследования. – 2003. – № 9. – С. 42–51.
12. Клейнер Г.Б. Особенности процессов формирования и эволюции социально-экономических институтов в России: Препринт / Г.Б. Клейнер. – М. : ЦЭМИ РАН, 2001.
13. Давидов Г.М. Шляхи реформування системи аудиту в Україні / Г.М. Давидов, О.А. Петрик // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 22. – Ч. II. – С. 3–9.
14. Петрик О.А. Стан та перспективи розвитку аудиту в Україні: методологічні та організаційні аспекти : дис. ... доктора екон. наук : спец. 08.06.04./ О.А. Петрик. – К., 2004. – 540 с.
15. Олійник Я.В. Організація бухгалтерського обліку в умовах міжнародної інтеграції : дис. ... доктора екон. наук : спец. 08.00.09 / Я.В. Олійник. – К., 2016. – 440 с.
16. Макеєва О.Л. Інституційні чинники становлення професії аудитора в Україні / О.Л. Макеєва // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія «Облік і фінанси». – 2011. – № 8(29). – Ч. 2. – С. 167–177.
17. Костирко І.Г. Інституціоналізація аудиту і ринкова інфраструктура / І.Г. Костирко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchetei/2009_1/NV-2009-V1_38.pdf.
18. Homo institutus – Человек институциональный : [монографія] / Под ред. О. В. Иншакова. – Волгоград : ВолГУ, 2005. – 854 с.
19. Петренко О.С. Формування публічної служби в Україні: інституційний підхід / О.С. Петренко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2009. – Вип. 2(2).
20. Мельничук Б.В. Еволюція сутності аудиту / Б.В. Мельничук // Економіка АПК. – 2011. – № 612. – С. 49–57.
21. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – 364 с.
22. Єфименко Т.І. Інформація в антикризовому управлінні: глобальний аспект стандартизації обліку та фінансової звітності / Т.І. Єфименко, В.М. Жук, Л.Г. Ловінська ; ДНУ «Акад. фін. Управління». – К., 2015. – 400 с.
23. Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : [монографія] / В.М. Жук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.
24. Лоханова Н.О. Проблеми розвитку облікової системи в Україні з точки зору концепції інституціональних змін / Н.О. Лоханова // Економіст. – 2012. – № 9. – С. 17–21.
25. Кондрашова Н.Г. Институциональный подход к обеспечению и контролю качества аудита на уровне аудиторской организации : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика» / Н.Г. Кондрашова. – Москва, 2014. – 27 с.
26. Кондрашова Н.Г. Институциональная концепция аудита / Н.Г. Кондрашова // Аудит и финансовый анализ. – 2012. – № 4. – С. 206–210.
27. Сиротюк Г.В. Институциональный подход в исследованиях аудита / Г.В. Сиротюк, Л.П. Петришин // Институт аудита: сучасний стан та перспективи розвитку : міжнар. зб. наук. пр. – Тернопіль, 2015. – Вип. 4. – С. 114–121.
28. Рядська В.В. Аудит в системі економічних відносин України: сучасний стан та концепція розвитку : [монографія] / В.В. Рядська. – Чернівці : Лозовий В.М., 2014. – 472 с.
29. Панков В.В. Институциональная теория бухгалтерского учета и аудита : [учеб. пособ.] / В.В. Панков. – М. : Информбюро, 2011. – 168 с.

30. Райта Ю.В. Формування інституційного середовища підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Ю.В. Райта. – Львів, 2006. – 24 с.
31. Яроміч С. Інституційне середовище взаємодії влади і бізнесу / С. Яроміч, О. Віденко // Ефективність державного управління. – 2011. – Вип. 26. – С. 34–40.
32. Колеснікова О.М. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах інституційних змін / О.М. Колеснікова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К. : ВЦ НУБіП України, 2013. – Вип. 181: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – Ч. 3. – С. 111–114.
33. Петрик Е.А. Формирование и развитие современного аудита в Украине: институциональный подход / Е.А. Петрик // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – Вып 9. – С. 45–52.

Артюх О.В., Белинская О.В. Элементы институционализации налогового аудита в системе независимого финансового контроля

Аннотация. В статье рассмотрена проблематика институционального становления налогового аудита в системе независимого финансового контроля. На основании критического обобщения научных подходов определены институциональная парадигма налогового

аудита и её элементы, обозначены этапы институционального развития налогового аудита. Указано, что обозначенная проблематика указывает на возможность дальнейших исследований налогового аудита в условиях институциональных преобразований.

Ключевые слова: налоговый аудит, институционализация, институциональный подход, институт, институция, элементы, независимый финансовый контроль.

Artiukh O.V. Bielinska O.V. Elements of the institutionalization of tax audit in the system of independent financial control

Summary. The article considers the issues of institutional formation of tax audit in the system of independent financial control. Based on a critical synthesis of scientific approaches defined an institutional paradigm of tax audit and its elements, revealed stages of institutional development of the tax audit. It is noted that the identified issues indicates the possibility of further studies of the tax audit in the conditions of institutional transformations.

Keywords: tax audit, institutionalization, institutional approach, institute, institution, elements, independent financial control.

Бондаренко Н.М.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри статистики, обліку та економічної інформатики, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Сімон Г.С.,

магістр,

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. У статті розглянуто основні елементи організації внутрішнього контролю запасів. Окреслено основні завдання контролю запасів за етапами господарського контролю. Визначено об'єктивні причини проведення внутрішнього контролю запасів на підприємствах.

Ключові слова: контроль, внутрішній контроль, запаси, виробництво, управління.

Постановка проблеми. Розвиток виробництва неможливий без виготовлення конкурентоспроможної продукції та її реалізації на внутрішніх і зовнішніх ринках збуту. Водночас необхідною передумовою здійснення виробничого процесу є наявність та використання значної кількості запасів, які становлять основу готових виробів [1, с. 84].

Запаси є невід'ємною частиною функціонування виробничого підприємства, оскільки забезпечують безперервне виготовлення продукції, а отже, економічну безпеку суб'єкта господарювання. Однак придбання ресурсів для виготовлення якісних товарів, надання послуг потребує вкладення значної кількості фінансових активів, особливо на підприємствах із великою номенклатурою продукції.

Правильно організований внутрішньогосподарський контроль запасів на підприємстві дає змогу слідкувати за правомірним оприбуткуванням, відповідальним зберіганням, раціональним використанням товарних та сировинних запасів. А чітко визначена на документальному рівні система внутрішнього контролю запасів дасть змогу уникнути не тільки зайвих витрат, розкрадань, зловживань із боку посадових осіб, але і штрафів.

Організація системи внутрішнього контролю запасів у сучасних умовах господарювання є одним з актуальних питань, які й досі потребують подальшого наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відображення проблем обліку та внутрішньогосподарського контролю запасів набули в працях таких науковців, як: Білуха М.Т., Бутинець Ф.Ф., Голов С.Ф., Гуцайлук З.В., Завгородній В.П., Кужельний М.В., Нападівська Л.В., Пушкар М.С., Сук Л.К., Ткаченко Н.М., Чебанов Н.В. Також розглядом обраної теми дослідження займалися зарубіжні вчені: Велш Глен А., Ентоні Р., Ріс Дж., Міддлтон Д. та ін.

Велика кількість праць на досліджувану тематику ще раз доводить про необхідність її подальшого розгляду та обговорення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз теоретичних положень і практичних аспектів в організації внутрішнього контролю запасів дав змогу встановити низку нерозв'язаних проблем, які впливають на ефективність управлінської діяльності, зокрема нехтування роллю внутрішнього контролю в господарській діяльності підприємства, внаслідок чого керівники втрачають здатність впливати на процеси, які відбуваються на підприємствах. Така недооцінка негативно впливає на теоретичну досліджуваність проблеми, розв'язання якої є нагальним для підприємств усіх форм власності.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних аспектів внутрішнього контролю запасів на вітчизняних підприємствах та визначенні його ролі за ринкових умов господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внутрішній контроль забезпечує відповідність конкретного об'єкта прийнятним управлінським рішенням і спрямований на успішне досягнення поставленої мети. Основною його метою є об'єктивне вивчення фактичного стану справ у суб'єкта господарювання, виявлення та попередження тих чинників і умов, які негативно впливають на виконання прийнятих рішень і досягнення поставленої мети та доведення цієї інформації до органу управління [2, с. 135].

У системі управління внутрішньогосподарський контроль є не надзвичайним заходом, а невід'ємною частиною управління, тому що не можна здійснювати управління без систематичного

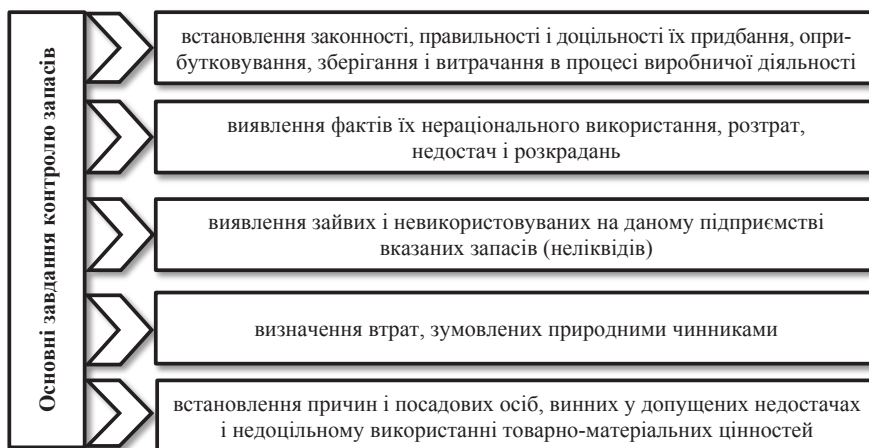

Рис. 1. Основні завдання контролю запасів на підприємстві

Джерело: складено автором на основі [4, с. 267]

контролю над матеріальними цінностями, їх раціональним використанням, операціями і процесами, пов'язаними з виробництвом та реалізацією продукції і сировини. Своєю чергою, внутрішньогосподарський контроль є системою постійного спостереження за ефективністю використання майна господарського суб'єкта, законністю і доцільністю господарських операцій та процесів, збереженням грошових коштів і матеріальних цінностей [3, с. 146].

На основі проведеного дослідження нами було виділено основні завдання внутрішнього контролю операцій із запасами (рис. 1).

Таким чином, для успішного вирішення вказаних завдань на підприємствах рекомендується здійснювати контроль виробничих запасів у певній послідовності, за стадіями господарської діяльності: придбання, виробництво та реалізація (рис. 2).

Рис. 2. Порядок проведення внутрішнього контролю запасів у розрізі процесів господарської діяльності підприємства

Джерело: складено автором на основі [5]

Під час здійснення внутрішнього контролю над придбанням запасів необхідно проконтролювати кожний із запропонованих елементів даного процесу, адже від вибору постачальника буде залежати якість придбаних запасів, а отже, якість виготовленої продукції.

Під час надходження запасів необхідно перевірити, чи були вони доставлені в строки, передбачені договором, чи відповідають вони кількісним та якісним характеристикам. Після оприбуткування запасів на склад призначається матеріально-відповідальна особа для запобігання розкраданню. Визначаються її обов'язки, згідно з якими вона відповідає за збереження майна і в разі виявлення недостач бере на себе матеріальну відповідальність.

Інвентаризація на складах дає можливість виявити залишки або недостачу, а також упевнитися в дотриманні умов зберігання запасів. Це дає інформацію, відповідно до якої будуть прийматися нові управлінські рішення щодо внутрішнього контролю.

Під час здійснення наступного господарського процесу необхідно виконати низку певних контрольних дій, які забезпечать безперервний хід виробничого циклу. Потрібно визначити

рівень запланованих витрат, де враховуватимуться всі необхідні витрати запасів, а також витрат, які додатково понесені в ході виробництва продукції.

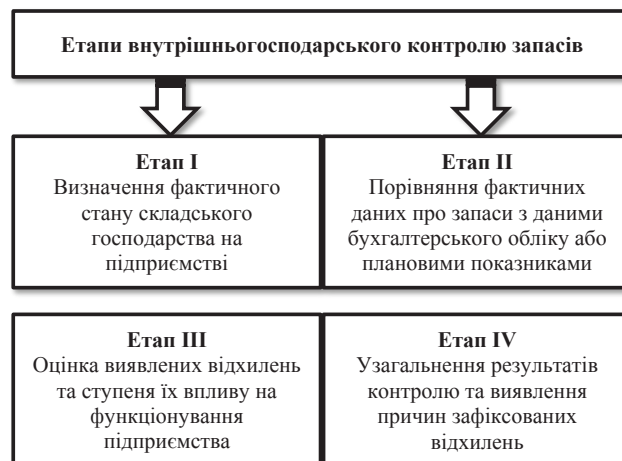
Також потребує контролю нормування кількості списання запасів на виробництво і кількості оприбуткування готової продукції з виробництва. Так само потрібно контролювати фактично понесені витрати під час виробництва, тому що саме вони будуть впливати на собівартість виготовленої продукції.

Своєю чергою, потрібно здійснювати контроль над дотриманням усіх розроблених раніше планів та нормативів, адже їх дотримання буде свідчити про ефективну систему внутрішнього контролю запасів на підприємстві.

Заключним етапом, який потребує внутрішнього контролю з боку керівництва, є процес реалізації запасів. Він передбачає контроль над вибором покупців, який полягає в тому, що необхідно знайти покупця, який запропонує найбільш вигідну і максимально високу ціну за продукцію.

Отже, внутрішній контроль запасів є невід'ємним складником діяльності підприємства, оскільки саме від нього будуть залежати робота підприємства у цілому, його витрати та доходи. Наведений порядок проведення внутрішнього контролю запасів у розрізі господарських процесів забезпечить ефективне функціонування господарської діяльності підприємства.

Проведення внутрішньогосподарського контролю запасів можна умовно поділити на чотири етапи (рис. 3) [6, с. 55; 7, с. 17].

Рис. 3. Етапи внутрішнього контролю запасів на підприємстві

Внутрішньогосподарському контролю властиві такі методичні прийоми, як органолептичні, розрахунково-аналітичні та документальні. Ця система методичних прийомів контролю конкретизується процедурами перевірки, пов'язаними з інвентаризацією матеріальних цінностей, контрольними замірами і контрольними запусками використання матеріалів на виробництво, суцільним і вибіркоким спостереженням та службовим розслідуванням [8, с. 12].

Першочерговими джерелами контролю запасів є:

- 1) договори, укладені між постачальником і споживачем;
- 2) первинні документи щодо обліку матеріальних цінностей;
- 3) інвентаризаційні описи;
- 4) книги складського обліку;
- 5) облікові реєстри;
- 6) Головна книга;

- 7) фінансова, оперативна та статистична звітність;
- 8) наказ про облікову політику підприємства.

Одним із найефективніших інструментів внутрішньогосподарського контролю запасів є інвентаризація. Під час перевірки проводиться суцільна чи вибіркова інвентаризація наявності запасів та перевіряється їх відповідність даним бухгалтерського обліку за складами або матеріально відповідальними особами.

У разі виявлення документів, які викликають сумнів у їх достовірності, контролер проводить зустрічну перевірку (або запит) та робить звірку розрахунків. Вибірково перевіряється тотожність даних сальдових відомостей на перше число місяця за бухгалтерським обліком із відповідними даними складських карток. У разі встановлення розбіжностей проводиться поглиблена перевірка з установленням причин розбіжностей.

Контроль виробничих запасів є однією з найбільш складних ділянок облікової роботи. Так, наприклад, в обліку промислових організацій номенклатура матеріально-виробничих запасів обчислюється десятками тисяч найменувань. А інформація з обліку запасів становить більше 30% усієї інформації з управління виробництвом, тому організація контролю над рухом, збереженням і використанням запасів пов'язана з великими труднощами [9, с. 210].

Для того щоб перевірка виробничих запасів була найбільш ефективною, а контролерські процедури максимально точними, контролеру необхідно дослідити порушення і типові помилки в обліку запасів, що зустрічаються найбільш часто, й охарактеризувати їх.

Найбільш характерні помилки з обліку, документального оформлення запасів можна розглянути в табл. 1.

Для ефективнішого розроблення і впровадження системи внутрішнього контролю підприємство повинно обґрунтувати прийняте ним рішення. На ухвалення управлінських рішень впливає посилення ринкової конкуренції, потреба в необхідній інформації для потреб внутрішніх і зовнішніх користувачів, взаємозалежність і взаємообумовленість зовнішнього і внутрішнього контролю, реорганізація підприємства для входу в ринок, конфлікт інтересів, спрямованість підприємства на отримання доходу, фінансова самостійність підприємства, ризик банкрутства, порушення режиму економії на підприємстві, необґрунтовані списання та ін. [1, с. 15].

Оцінюючи стан внутрішнього контролю на вітчизняних підприємствах, можна стверджувати, що він незадовільний. Найчастіше мають місце такі порушення:

- 1) зловживання службовим становищем;
- 2) невиконання або неякісне виконання службових обов'язків;
- 3) неправильна оцінка операцій із заготівлі, виробництва чи реалізації з погляду доцільності й економічності.

Основною причиною виникнення всіх проблем є те, що власники підприємств, не розуміючи сутності, мети і завдань внутрішнього контролю, не приділяють належної уваги побудові ефективної системи його здійснення [10, с. 4].

Таким чином, налагоджена система внутрішнього контролю вимагає професійної підготовки висококваліфікованого спеціаліста, незалежності від керуючого апарату для неупередженого надання висновків і пропозицій, зацікавленості

Таблиця 1

Характерні помилки, які зустрічаються під час внутрішньогосподарського контролю запасів

№ з/п	Вид помилок	Зміст допущеної помилки
1.	Помилки під час обліку запасів	<ol style="list-style-type: none"> 1) неправильно і несвоєчасно оформляються документи по приходу, витраті і руху виробничих запасів; 2) неукладені договори про матеріальну відповідальність із комірниками (матеріально відповідальними особами); 3) неправильно формується фактична собівартість виробничих запасів; 4) не ведеться аналітичний облік руху виробничих запасів в бухгалтерії; 5) нерегулярно проводиться звірка даних руху виробничих запасів у бухгалтерії і на складах організації; 6) порушення обов'язковості (або регулярності) проведення інвентаризації; 7) на складах зберігається велика кількість невикористовуваних виробничих запасів; 8) неправильно проводиться списання виробничих запасів за видами витрат (на основне виробництво, допоміжне виробництво, обслуговуючі господарства, непрямі витрати, витрати на продаж, фінансові результати та ін.); 9) під час списання виробничих запасів спосіб визначення фактичної собівартості відрізняється від установленого в обліковій політиці; 10) невірно ведеться облік ПДВ виробничих запасів; 11) інші порушення в оцінці, обліку та руху запасів
2.	Помилки під час документального оформлення операцій, пов'язаної з використанням та рухом запасів	<ol style="list-style-type: none"> 1) не оформляються бухгалтерські довідки під зниження вартості матеріальних цінностей; 2) не оформляються прибуткові накладні, виписані самою організацією – одержувачем цих цінностей; 3) відсутні довіреності на отримання товарно-матеріальних цінностей
3.	Помилки під час занесення інформації в реєстри бухгалтерського обліку	<ol style="list-style-type: none"> 1) порушується відповідність синтетичних даних аналітичним у реєстрах бухгалтерського обліку; 2) не оформляються бухгалтерські довідки, тобто не дотримується вимога до обов'язковості всіх реквізитів первинних документів реєстрів бухгалтерського обліку

Джерело: складено автором на основі [2, с. 211]

керівника у створенні контролюючого органу для збереження майна.

Висновки. Підсумовуючі, можна зазначити, що найважливішим фактором забезпечення безперервного та постійного функціонування підприємства є наявність оборотних активів, а саме запасів.

Основною причиною неефективного менеджменту є відсутність налагодженої системи контролю, яка забезпечує захист майна власника від нерационального використання та розкрадання. Відсутність такої системи спричинена нерозумінням адміністративної ланки важливості створення контролюючого органу.

Для впорядкування і забезпечення чіткості етапів контролю слід зосередити увагу на можливостях розроблення положень про організацію контролю, зазначити елементи, що безпосередньо стосуються запасів підприємства і визначають методичні аспекти їх обліку в наказі про облікову політику (визначення первісної вартості, метод розподілу транспортно-заготівельних витрат, методи оцінки на дату балансу та під час вибуття тощо).

Саме за ефективної взаємодії всіх елементів організації внутрішнього контролю він досягне своєї головної мети – забезпечить достовірні дані в процесі бухгалтерського обліку запасів підприємства, повноту і своєчасність відображення господарських операцій в облікових регістрах та правильність ведення обліку відповідно до прийнятої облікової політики підприємства.

Література:

1. Ступінська М.В. Організація внутрішньогосподарського контролю запасів на підприємстві / М.В. Ступінська // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 8. – С. 84–86.
2. Кулаковська Л.П. Організація і методика аудиту : [навч. посіб.] / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча ; 2-е вид. – К. : Каравела, 2005. – 560 с.
3. Любезна І.В. Організація та методика внутрішньогосподарського контролю матеріальних запасів на підприємствах целюлозно-паперової промисловості / І.В. Любезна, Н.Й. Галушка // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 3(36). – С. 145–155.
4. Контроль і ревізія фінансово-господарської діяльності : [навч. посіб.] / В.М. Мурашко, Т.М. Сторожук, О.В. Мурашко ; за заг. ред. П.В. Мельника. – К. : ЦУЛ, 2003. – 311 с.

5. Самчук Н.В. Порядок здійснення внутрішнього контролю запасів на підприємстві / Н.В. Самчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eztuir.ztu.edu.ua>.
6. Нападовская Л.В. Управленческий учет: суть, значение и рекомендации по его использованию в практической деятельности отечественных предприятий / Л.В. Нападовская // Бухгалтерский учет и аудит. – 2005. – № 8–9. – С. 50–62.
7. Пушкар М.С. Розробка теорії управлінського обліку / М.С. Пушкар, Р.М. Пушкар // Наукові записки: зб. наук. праць каф. екон. аналізу. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – Вип. 13. – Ч. 1. – С. 14–18.
8. Гуцайлюк З.В. Некоторые вопросы реформирования системы бухгалтерского учета: концепция и реализация / З.В. Гуцайлюк // Бухгалтерский учет и аудит. – 2007. – № 10. – С. 11–17.
9. Козакова Н.А. Аудит. Теория і практика : [підруч. для бакалаврів] / Н.А. Козакова, Г.Б. Полісюк. – М. : Юрайт, 2014. – 385 с.
10. Яценко В.М. Внутрішній контроль на підприємствах України: проблеми розвитку та шляхи їх вирішення / В.М. Яценко, Н.О. Пронь // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки» – 2009. – № 22(2). – С. 3–7.

Бондаренко Н.Н., Симон А.С. Организация внутреннего контроля запасов на предприятии

Аннотация. В статье рассмотрены основные элементы организации внутреннего контроля запасов. Определены основные задачи контроля запасов по этапам хозяйственного контроля. Определены объективные причины для проведения внутреннего контроля запасов на предприятиях.

Ключевые слова: контроль, внутренний контроль, запасы, производство, управление.

Bondarenko N.M., Simon H.S. Organization of the internal inventory control at the enterprise

Summary. The article deals with the basic elements of the inventory internal control. The basic tasks of the inventory control by stages of economic control are determined. The objective reasons to conduct the internal inventory control in the workplace are defined.

Keywords: control, internal control, inventory, production, management.

Височан О.О.,

к.е.н., доцент кафедри обліку та аналізу,
Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ЗАПАСІВ У НЕБЮДЖЕТНИХ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Анотація. У статті вдосконалено методику обліку запасів як специфічної категорії активів у діяльності небюджетних неприбуткових організацій. Виокремлено основні завдання обліку та здійснено класифікацію запасів за ознакою систематичності використання в діяльності на: запаси постійного використання, запаси періодичного використання, запаси одиничного використання. Трансформовано рахунки оборотних матеріальних цінностей відповідно до потреб небюджетних неприбуткових організацій. Досліджено фактори, які впливають на організацію і ведення обліку запасів у небюджетних неприбуткових організаціях.

Ключові слова: небюджетні неприбуткові організації, запаси, методи списання запасів, некомерційна діяльність.

Постановка проблеми. Небюджетні неприбуткові організації (ННО) у процесі власної діяльності використовують запаси для забезпечення поточних потреб та реалізації конкретних проектів, програм, заходів. Склад та структура запасів ННО відрізняються від комерційних підприємств, оскільки зазвичай не містять таких їх видів, як напівфабрикати, готова продукція, товари, сировина.

З погляду бухгалтерського обліку відмінність неприбуткових організацій від комерційних підприємств і організацій полягає у відсутності окремих господарських операцій і відповідних рахунків для обліку, у широкому використанні низки відповідних специфічних рахунків і субрахунків, а також у можливості та необхідності застосування адаптованої спрощеної системи обліку [1, с. 3]. Діюча система бухгалтерського обліку некомерційних організацій в багатьох аспектах відстає від вимог часу, незважаючи на те що спирається на інформаційно-правову базу, яка зазнала за останні десятиліття достатньо суттєвих змін. У зв'язку із цим нині система бухгалтерського обліку некомерційних організацій вимагає детального наукового аналізу в галузі обліку цільового фінансування, обліку нарахування зносу й амортизації основних засобів, задіяних в основній (статутній) і підприємницькій діяльності, роздільного обліку доходів і витрат за різними напрямками діяльності некомерційних організацій, вдосконалення бухгалтерської звітності [2, с. 3–4]. Наведений перелік можна доповнити ділянкою обліку запасів.

Актуальність вирішення проблем, пов'язаних з обліком запасів у ННО, визначається специфікою діяльності останніх, недостатністю теоретико-методологічних розробок у цьому напрямі та лежить у таких площинах: уточнення понятійно-категорійного апарату, раціональна класифікація, об'єктивна оцінка (особливо запасів отриманих безкоштовно і призначених для передачі на сторону), розширення можливостей аналітичного обліку та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Започаткування вирішення проблеми ефективної організації і ведення обліку запа-

сів у небюджетних неприбуткових організаціях покладене в роботах таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: М.В. Багуріна, Н.О. Гура, Л.В. Гусарова, Л.В. Єгорова, С.О. Левицька, М.Л. Макальська, Г.А. Созарукова, Г.Г. Ягудіна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи дисертаційні роботи обліково-економічного профілю, Д.Л. Кузьмін виокремив шість базових проблемних областей, на яких концентрувалася увага науковців останніми роками: 1) пошук більш раціональної класифікації виробничих запасів для потреб бухгалтерського обліку; 2) недостатність нормативного забезпечення бухгалтерського обліку виробничих запасів в Україні; 3) вибір найоптимальнішого методу оцінки виробничих запасів; 4) удосконалення бухгалтерського обліку виробничих запасів та їх відображення у фінансовій звітності; 5) вдосконалення форм первинних документів і облікових регістрів для виробничих запасів та процесу документообігу; 6) вдосконалення методики аудиту виробничих запасів [3]. Поряд із цим системних, ґрунтовних досліджень у площинах теорії, організації та методології обліку запасів небюджетних неприбуткових організацій досі бракує.

Для вдосконалення обліку запасів вважаємо за доцільне здійснити розроблення їх класифікації за систематичністю використання, а також удосконалити аналітичний облік наявності та руху.

Мета статті полягає в удосконаленні методики обліку запасів як специфічної категорії активів у діяльності небюджетних неприбуткових організацій. Означена мета вимагає вирішення таких завдань:

- виокремлення основних завдань обліку запасів у ННО;
- трансформація рахунків оборотних матеріальних цінностей відповідно до потреб ННО;
- удосконалення класифікації запасів;
- дослідження факторів, які впливають на організацію і ведення обліку запасів у ННО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з п. 5 П(С)БО 9, запаси визнаються активом, якщо існує ймовірність отримання в майбутньому підприємством/установою економічних вигод, пов'язаних із використанням, та їх вартість може бути достовірно визначена. Поняття «майбутня економічна вигода» для небюджетних неприбуткових організацій відмінна від аналогічного терміну, що застосовується у практиці комерційних підприємств і зазвичай означає отримання прибутку. Для ННО вона стосується забезпечення культурних, просвітницьких, наукових, освітніх та інших соціальних цілей. Відповідно, запаси, які використовуватимуться з визначеною метою, у майбутньому принесуть радше соціальний, аніж економічний ефект. Цей факт повинен стати основним мотивом для вибору методів оцінки під час списання запасів, їх класифікації та побудови аналітичного обліку.

Н.О. Гура, характеризуючи особливості об'єктів бухгалтерського обліку в неприбуткових організаціях, указує на таке:

«У ННО практично відсутні господарські процеси, притаманні комерційним підприємствам, зокрема процеси виробництва і реалізації (крім реалізації послуг із надання в оренду приміщень, продажу листівок та іншої підприємницької діяльності у разі її здійснення); процес заготівлі займає незначне місце у частині купівлі канцелярського приладдя та інших запасів для обслуговування власної діяльності, однак за своїм обсягом і метою він суттєво відрізняється від того, який простежується на комерційних підприємствах» [1, с. 5]. На комерційних підприємствах управління запасами спрямоване на збільшення прибутку шляхом скорочення матеріальних витрат, тоді як у небуджетних неприбуткових організаціях пріоритетним є контроль над їх ефективним та цільовим використанням.

Саме тому основними завданнями обліку запасів у небуджетних неприбуткових організаціях можна визначити такі:

- повне та своєчасне первинне документування, відображення операцій із руху запасів на рахунках бухгалтерського обліку, в облікових регістрах та звітності;
- виявлення і належне відображення в бухгалтерському обліку всіх витрат, пов'язаних із придбанням (отриманням) і транспортуванням запасів, установлення первісної вартості залежно від способу їх надходження до організації;
- контроль оприбуткування запасів за джерелами отримання та їх наявності за місцями зберігання і на всіх стадіях подальшого руху;
- раціональна оцінка запасів з урахуванням законодавчих норм та встановлених організацією правил;
- розрахунок та відображення в обліку вартості списаних із балансу запасів, а також установлення їх залишків за рахунками, статтями бюджету і напрямками використання;

- контроль над цільовим використанням запасів, отриманих як благодійна допомога і на виконання окремих проектів.

За відсутності іншого варіанту облік запасів у ННО організовується з використанням рахунку 20 «Виробничі запаси», який, однак, не відповідає логіці функціонування організацій некомерційного сектору економіки.

Обґрунтування недоцільності ведення обліку матеріальних цінностей небуджетної неприбуткової організації на рахунку виробничих запасів знаходимо в роботах багатьох відомих економістів. Так, Л.В. Гусарова зазначає: «Матеріали, що використовуються в некомерційній сфері, не беруть участі у виробництві, тому не можуть мати жодного відношення до виробничих запасів» [4, с. 36]. І далі: «Такі види цінностей, як, наприклад, одяг, взуття, білизна, іграшки та інше для дітей з дитячих будинків, одяг для роздачі безхатькам, ані до предметів праці, ані до малоцінних засобів праці відношення не мають. Інший приклад – предмети релігійного призначення, книги, аудіо- і відеокасети релігійного змісту не можуть бути віднесені ані до готової продукції, ані до товарів, оскільки використовуються в статутній непідприємницькій діяльності» [4, с. 36].

М.Л. Макальська пропонує вводити до рахунку матеріалів ті субрахунки, які відповідають діяльності некомерційної організації. Наприклад, для організації, які ведуть роботу з дітьми-сиротами, можливим набором субрахунків можуть бути: «Продукти харчування»; «Одяг і взуття»; «Іграшки»; «Спортивний інвентар»; «Інвентар культурного призначення»; «М'який інвентар, включаючи білизну»; «Інвентар господарського призначення» [5]. Для первинних профспілкових організацій Постановою Президії Ради федерації професійних спілок України [6] затверджено окремий План рахунків бухгалтер-

Рис. 1. Трансформація рахунків оборотних матеріальних цінностей для забезпечення облікових потреб ННО

ського обліку, який містить скорочену їх номенклатуру порівняно зі стандартним Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, в якому рахунок 20 «Виробничі запаси» перейменовано на «Товарно-матеріальні цінності», а перелік наявних субрахунків скорочено до трьох: 203 «Паливо», 207 «Запасні частини» та 209 «Інші матеріали». Робочим планом рахунків для ОСББ, викладеному в Методичних рекомендаціях із бухгалтерського обліку в об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків [7], рахунок 20 взагалі не містить субрахунків. Доцільність їх відкриття визначається організацією самостійно.

Вважаємо, що рахунки чинного Плану слід скоригувати для адаптації до практичних потреб небюджетних неприбуткових організацій (рис. 1).

Пропозиція покликана забезпечити відповідність системи обліку запасів у ННО управлінським потребам.

Ще одним питанням, яке досі залишається дискусійним, теоретично і методологічно невирішеним, є визнання запасів активами для відображення їх на балансі у складі майна організації на відміну від таких, що зберігаються ННО тимчасово, призначені для передачі стороннім особам і обліковуються на позабалансових рахунках.

Здавалося б, раціональним є міркування М.Л. Макальської, яка зазначає: «Якщо матеріали жертвуються для потреб доброчинності, то ставити їх на баланс як майно, яке належить даній некомерційній організації, буде невірно як з юридичного, так і з практичного боку. Передбачається, що їх власником будуть особи, що потребують благодійної допомоги. Такі матеріали (продукти харчування, одяг, взуття тощо) слід відображати на позабалансовому рахунку» [5]. Однак уніграфічний підхід до формування бухгалтерських записів у позабалансовому обліку унеможливає відслідковування взаємозв'язків між такими важливими об'єктами, як цільові кошти, джерела фінансування та заборгованість постачальникам. Вилучення з указаних облікових об'єктів запасів із наступним відображенням їх наявності за балансом не дає змоги сформувати проведення з надходження та подальшого руху запасів, а також використання на їх придбання коштів цільового фінансування виходячи з дуалістичної природи цих господарських операцій.

Організація аналітичного обліку запасів залежить від того, які ознаки будуть покладені в основу класифікації запасів, ура-

ховуючи особливості їх надходження та використання у небюджетних неприбуткових організаціях.

У роботі Л.В. Гусарової [4] знаходимо таку базову класифікацію запасів, які використовуються в діяльності некомерційних організацій:

- матеріали і господарський інвентар для управлінських цілей;
- матеріали, придбані для подальшої передачі нужденним;
- безоплатно отримані матеріальні цінності.

Потреби управління небюджетною неприбутковою організацією висувають нові вимоги до формування його облікового забезпечення, у т. ч. на ділянці матеріальних цінностей. Для оптимізації контролю над наявністю та рухом запасів у ННО доречно використовувати такий їх поділ:

- запаси постійного використання – переважно матеріали та офісне приладдя, яке слугує забезпеченню основної діяльності організації. Їх придбання характеризується циклічністю, а ознака постійності передбачає необхідність створення певних обов'язкових залишків для забезпечення безперервної діяльності організації. Для їх списання найдоцільніше використовувати метод ФІФО або нормативних затрат;
- запаси періодичного використання – предмети культурного, релігійного призначення та інші матеріальні цінності для забезпечення некомерційної діяльності, які використовуються регулярно для проведення певних заходів (наприклад, конференцій чи виставок). Їх придбання здійснюється залежно від потреби, резерви по них не формуються, а списання рекомендується проводити за методами ФІФО або середньозваженої собівартості;
- запаси одиничного використання – матеріальні цінності для забезпечення потреб певного проекту, програми чи заходу, які мають унікальні характеристики і не можуть бути використані на інші цілі ніж визначено цим проектом. Придбаються виключно за необхідності і повністю списуються на витрати, пов'язані із здійсненням статутної діяльності, методом ідентифікованої собівартості.

Такий поділ запасів небюджетної неприбуткової організації за систематичністю використання в діяльності надає широкі можливості для контролю над їх рухом. Наприклад, суттєве зростання обсягів списаних запасів першої категорії в динаміці, не підтвержене розширенням діяльності ННО, може свідчити про їх нераціональне використання. Другий тип запа-

Таблиця 1

Типова кореспонденція рахунків з обліку запасів у ННО

Зміст господарських операцій	Кореспонденція рахунків	
	Дебет	Кредит
<i>Облік запасів постійного використання</i>		
Придбано запаси для власних потреб організації	201	631, 372
Відображено податковий кредит із ПДВ (якщо ННО зареєстровано платником ПДВ)	641	631, 372
Списано запаси на забезпечення основної діяльності	921	201
<i>Облік запасів періодичного використання</i>		
Придбано запаси для здійснення заходів, спрямованих на досягнення цілей діяльності	202	631, 372
Відображено податковий кредит з ПДВ (якщо ННО зареєстровано платником ПДВ)	641	631, 372
Списано запаси на здійснення заходів, спрямованих на досягнення цілей діяльності	949	202
<i>Облік запасів одиничного використання</i>		
Отримано гуманітарну допомогу у вигляді запасів	203	48
Передано запаси, одержані як гуманітарна допомога, на благодійні цілі	949	203
Одночасно визнано дохід на суму переданих запасів	48	718

сів контролюється для недопущення перевитрат по бюджетах, затверджених на реалізацію певних заходів. Запаси одиничного використання є пріоритетним об'єктом зовнішнього контролю для аудиторів на предмет дотримання їх цільового використання на конкретні проекти чи програми.

Типова кореспонденція рахунків з обліку запасів у небюджетних неприбуткових організаціях, представлена в табл. 1.

Облік гуманітарної допомоги в благодійних організаціях можна умовно поділити на дві частини: облік гуманітарної допомоги, що отримана для подальшого передавання набувачам, та облік гуманітарної допомоги, що використовує небюджетна організація для власних потреб. Кореспонденція рахунків для обох наведених випадків дещо відрізнятиметься в частині використання отриманої допомоги [8, с. 144].

Запаси одиничного використання не обов'язково можуть бути отримані як благодійна чи гуманітарна допомога, а й придбані за рахунок коштів цільового фінансування. При цьому у третьому блоці кореспонденції рахунків табл. 1 з'являється проведення з отримання коштів та їх використання на придбання цінностей за посередництва рахунку з обліку заборгованості перед постачальниками або підзвітними особами. Однак принципових змін у методику відображення доходів і витрат в обліку це не внесе.

Висновки. Таким чином, на організацію обліку запасів у небюджетних неприбуткових організаціях впливають відсутність виробництва та процесу реалізації і, як наслідок, потреби у спеціалізованих приміщеннях для їх зберігання на зразок комори чи складу. Спрощений документообіг дає можливість уникнути заповнення низки первинних форм, пов'язаних із рухом запасів – нарядів-замовлень, накладних на відпуск продукції/товарів, карток складського обліку, товарних звітів тощо. Основним документом, який підтверджує отримання запасів ННО, залишається накладна, відпуск – накладна-вимога. За наявності більшої номенклатури запасів корисним для управління та контролю може стати формування Звіту про рух запасів, в якому відображається інформація про вартісні показники руху запасів за конкретний період (зазвичай тиждень або місяць) у розрізі номенклатурних груп. Під час реалізації конкретного проекту формується калькуляція, в якій матеріали становлять окрему групу статей витрат.

Невеликий обсяг, номенклатурна однорідність та відносно незначна кількість господарських операцій із руху запасів у загальній їх сукупності дає змогу використовувати небюджетним неприбутковим організаціям постійну (безперервну) систему їх обліку, прямий метод під час віднесення транспортно-заготівельних витрат до вартості отриманих запасів і метод ідентифікованої собівартості у разі їх списання з балансу. Це забезпечує максимально точну оцінку запасів та створює передумови для ефективного контролю над дотриманням бюджетних показників. Водночас у занадто детальному аналітичному обліку запасів, скажімо, із розподілом за технічними ознаками (сорт, гапунок, розмір тощо), який ускладнює облікові роботи на цій ділянці, практичної потреби немає.

Покращенню організації обліку запасів в ННО сприятиме запропонована класифікація запасів за систематичністю використання в діяльності: запаси постійного використання, запаси періодичного використання, запаси одиничного використання.

Література:

1. Гура Н. Методологічні засади бухгалтерського обліку в неприбуткових небюджетних організаціях / Н. Гура // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 9. – С. 3–9.
2. Ягудина Г.Г. Методическое обеспечение бухгалтерского учета и отчетности некоммерческих организаций : автореф. дис. ... к-та экон. наук : спец. 08.00.12 / Г.Г. Ягудина ; Марийский государственный технический университет. – Йошкар-Ола, 2010. – 24 с.
3. Кузьмін Д.Л. Проблемні питання обліку виробничих запасів в дисертаційних дослідженнях / Д.Л. Кузьмін // Торгівля, комерція, підприємництво. – 2014. – Вип. 16. – С. 214–216.
4. Гусарова Л.В. Учет материалов и основных средств некоммерческих организаций / Л.В. Гусарова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2011. – № 21(285). – С. 36–41.
5. Макальская М.Л. Проблемы бухгалтерского учета и налогообложения приобретения и использования материалов в некоммерческой организации / М.Л. Макальская // Некоммерческие организации в России. – 2003. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nkor.ru/articles/2003/4/1195.html>.
6. Про особливості методики впровадження бухгалтерського обліку в профспілкових організаціях : Постанова Президії Ради федерації професійних спілок України від 28.09.2000 р. № П-29-3.
7. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку в об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://osbb-online.com>.
8. Височан О.О. Особливості облікового відображення благодійної допомоги у неприбуткових небюджетних організаціях / О.О. Височан // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2014. – № 794 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 139–144.

Височан О.О. Особенности учета запасов в небюджетных некоммерческих организациях

Аннотация. В статье усовершенствована методика учета запасов как специфической категории активов в деятельности небюджетных неприбыльных организаций. Выделены основные задачи учета и осуществлена классификация запасов по признаку систематичности использования в деятельности на: запасы постоянного использования, запасы периодического использования, запасы единичного использования. Трансформированы счета оборотных материальных ценностей в соответствии с потребностями небюджетных неприбыльных организаций. Исследованы факторы, которые влияют на организацию и ведение учета запасов в небюджетных некоммерческих организациях.

Ключевые слова: небюджетные неприбыльные организации, запасы, методы списания запасов, некоммерческая деятельность.

Vysochan O.O. Peculiarities of inventory accounting in non-budget non-profit organizations

Summary. The article improved a method for inventory accounting as a specific category of assets in activities of non-budget non-profit organizations. The main objectives of accounting are distinguished and classification of reserves on the basis of systematic use in activities is made: inventory of continuous use, inventory of periodic use, inventory of single use. Accounts of current tangible assets are transformed in accordance with the needs of non-budget non-profit organizations. The factors that affect the organization and management of inventory accounting in non-budget non-profit organizations are studied.

Keywords: non-budget non-profit organization, inventory, methods of write-off, non-profit activities.

Єршова Н.Ю.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економічного аналізу та обліку,

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут»

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В ІННОВАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Анотація. У статті узагальнено особливості та характеристики інноваційної економіки, які визначають основні напрями розвитку стратегічного управлінського обліку. Обґрунтовано значення інформації стратегічного управлінського обліку в процесі набуття нових організаційних знань. Визначено вплив соціально-економічних факторів на необхідність розвитку стратегічного напрямку управлінського обліку.

Ключові слова: знання, інноваційна економіка, інформація, стратегічний управлінський облік, управління підприємством.

Постановка проблеми. На шляху розбудови інноваційної моделі економіки ефективно управління підприємством – складне і багаторівневе завдання, вирішення якого потребує всебічної інформаційної підтримки та орієнтації на стратегічне мислення. За цих обставин підвищуються роль та значимість інформації, яка генерується в системі управлінського обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи формування стратегічного управлінського обліку закладені в працях таких зарубіжних учених, як К. Сімонз [1], Р. Купер [2], М. Бромвіч [3] та ін. Розвиток концептуальних положень стратегічного управлінського відображений у працях С.Ф. Голова [4], М.С. Пушкаря [5] та ін. Розвитку інструментарію стратегічного управлінського обліку присвячено наукові праці М.І. Бондаря [6], А.А. Пилипенка [7] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні обсяги та інтенсивність науково-практичних досліджень у царині стратегічного управлінського обліку дають змогу вважати цей напрям одним з актуальних, проте потребують подальшого дослідження напрямки розвитку стратегічного управлінського обліку в контексті формування інноваційно орієнтованої моделі економіки.

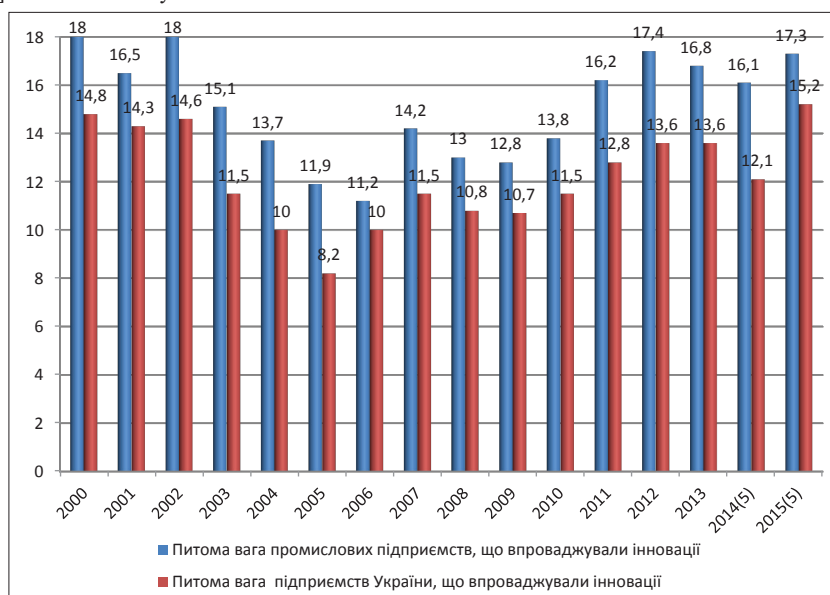
Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні основних напрямів розвитку стратегічного управлінського обліку на основі аналізу особливостей та характеристик інноваційної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення в Україні конкурентоспроможної економіки і високих технологій – мета, заявлена в «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки» [8]. Але статистичні дані свідчать, що динаміка інноваційної активності підприємств України

відображає асинхронний характер інноваційної та інвестиційної активності підприємств, який зумовлений низьким рівнем економічної ефективності діяльності і, як наслідок, браком власних коштів на забезпечення їх сталого розвитку (рис. 1).

Очевидно, що орієнтація підприємств на інновації дає змогу виходити на нові ринки, змінювати модель ведення бізнесу, застосовувати нові методи для скорочення витрат, знаходити нові можливості і ресурси. Зміни, які при цьому відбуваються, зумовлюють розвиток систем цілепокладання, побудову завдань поточного і стратегічного розвитку, їх деталізацію, інтеграцію і трансформацію в різних сферах і напрямках діяльності окремих суб'єктів господарювання. У таких умовах усі складники діяльності суб'єктів господарювання, у тому числі обліковий, доцільно розглядати крізь призму їх відповідності інноваційній динаміці.

На жаль, як у науково-практичних розробках [10], так і у вітчизняній статистиці [9] більша увага приділяється технологічним інноваціям (продуктовим та процесним), що, звичайно, є важливим підходом із погляду оцінювання їх впливу на економічний розвиток. Проте не можна не погодитися з висловом про те, що «інноваційний процес не обмежується тільки сферою технологій, але включає й інституціональні, організаційні й управлінські інновації. Ці знання практично не можуть бути

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Рис. 1. Динаміка інноваційної активності підприємств України, %

Джерело: [9]

вбудовані в наявні традиційні концепції, інколи навіть просто не вписуються у їхні рамки, бо являють собою нематеріальні активи суб'єктів, зайнятих у конкретній галузі» [11, с. 18].

Облікова сфера підприємства може і повинна розглядатися як предмет інноваційної діяльності для набуття нових можливостей шляхом більш гнучкої адаптації облікових інструментів до мінливих інформаційних потреб управління. На жаль, на вітчизняних підприємствах питанням розвитку облікових інноваційних методик та інструментів не приділяється належна увага. Не враховується аспект своєрідної внутрішньої комерціалізації облікових інновацій, який виражається в отриманні позитивного ефекту від істотного приросту якості обліково-інформаційного забезпечення процесів управління. Так, В.З. Семанюк наголошує, що «креативна облікова система як інноваційний продукт дає додаткові можливості для менеджменту адекватно відповідати на виклики нової економіки із застосуванням таких методів та прийомів створення інформаційних ресурсів, які дають змогу моделювати та корегувати діяльність підприємств» [12, с. 59].

Філософія інноваційної економіки нерозривно пов'язана з осмисленням ролі інформації як такої філософської категорії, яка у багатьох випадках виявляється первинною щодо нових ідей, а також процесу їх упровадження, використання та поширення. У такому аспекті актуальним є твердження проф. М.С. Пушкаря, за яким «для досягнення конкурентних переваг керівництво підприємства повинно мати повноцінну інформацію не тільки поточного, а й перш за все стратегічного характеру» [13, с.10]. Філософія інформації для цілей управління підприємством пов'язана з розвитком і вдосконаленням інформаційних систем (табл. 1).

Дослідження генезису підходів до концепції використання інформації доводить, що в інноваційній моделі розвитку економіки інформація виступає стратегічним ресурсом, тому забез-

печення власників і керівників бізнесу необхідною стратегічною інформацією для ефективного ведення бізнесу та побудови максимально вигіршних щодо конкурентів стратегічних планів є актуальним завданням управління.

У таких умовах розширюються й ускладнюються завдання, які постають перед управлінським обліком: необхідність постійного підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, що вимагає прийняття обґрунтованих управлінських рішень стратегічного характеру; укрупнення господарюючих суб'єктів (утворення складних організаційних систем, створення складних інтегрованих структур), які потребують розроблення, організації і координації взаємозв'язків усередині наявних і знов створених підсистем структури управління; пошук шляхів ефективного використання ресурсів, що забезпечують якість і обсяг продукції, яка поглинається ринком, супроводжуються різним рівнем загроз функціонуванню та розвитку суб'єктів господарювання, отже – визначають необхідність у стратегічній спрямованості управлінського обліку.

У рамках інноваційної економіки стратегічний управлінський облік не є простим механічним розширенням традиційного управлінського обліку тільки тому, що в ньому відбувається більш повна інтеграція облікового процесу на всіх рівнях прийняття рішень. Більшою мірою він спрямований на роботу з певного роду інформацією, відповідність якої може оцінюватися тільки через зміст ключових завдань і цілей стратегічного управління. Поняття «інформація» тісно пов'язане із ще одним концептуальним терміном, який набуває все більшого значення останнім часом – «знання». Взаємозв'язок знань та інформації простежується на когнітивному рівні організації діяльності (табл. 2).

Так, Дж. Беллінгер взаємозв'язок категорій «дані – інформація – знання – мудрість» описує моделлю DIKW [16] (рис. 2).

Облік для управління – це процес створення релевантної інформації. Так, Д.Е. Качанівський і С.Р. Чаадаєва вважають,

Таблиця 1

Генезис підходів до концепції використання інформації

Період часу	Концепція використання інформації	Вид інформаційних систем	Мета використання інформаційних систем
1950–1960 рр.	Паперовий потік розрахункових документів	Інформаційні системи обробки розрахункових документів на електромеханічних бухгалтерських машинах	Підвищення швидкості обробки документів. Спрощення процедури обробки рахунків і розрахунку зарплати
1960–1970 рр.	Підтримка основної мети управління	Інформаційні системи управління	Прискорення процесу підготовки звітності
1970–1980 рр.	Управлінський контроль	Системи підтримки прийняття рішень для вищої ланки управління	Вироблення найбільш раціонального рішення
1980-ті роки – дотепер	Інформація – стратегічний ресурс, що забезпечує конкурентну перевагу	Стратегічні інформаційні системи. Автоматизовані офіси	Забезпечення виживання та процвітання організації

Джерело: сформовано за даними [47]

Таблиця 2

Когнітивні рівні організації діяльності

Автори підходів до виділення когнітивних рівнів	Когнітивні рівні організації діяльності		
	Вищий	Середній	Нижчий
О.М. Леонтьєв	Діяльність	Дії	Операції
Дж. Беллінгер	Мудрість	Знання	Інформація
С. Вінтер	Парадигми, когнітивні каркаси	Евристики, стратегії	Рутини

Джерело: [15, с. 117; 16, с. 12]

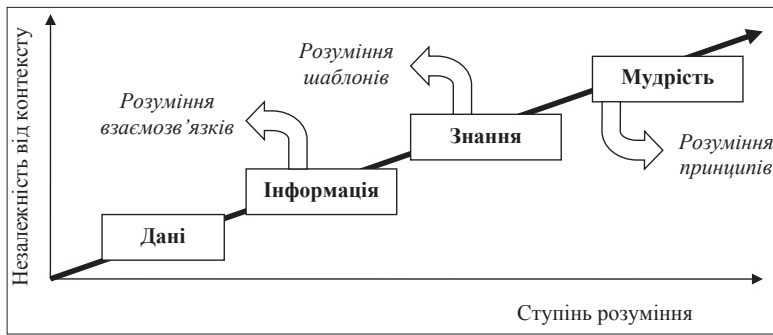

Рис. 2. Модель DIKW

Джерело: [16]

що інформаційна система обліку являє собою комплекс різних взаємопов'язаних підсистем, кожна з яких містить свій обсяг інформації і знань [17]. У такому аспекті знання можна визначити як міру корисності отриманої інформації (рис. 3).

Процес прийняття рішення і конкретні дії залежать не тільки від змісту інформації, але й від таких складників контексту діяльності, як суб'єкт взаємодії, сутність і масштаби діяльності. Саме тому одна й та ж інформація може мати стратегічний, тактичний або операційний характер для різних суб'єктів.

Знання являють собою особливо акумульовану і згруповану на різних рівнях підприємства інформацію. Накопичені колективні знання відбивають досвід і навички співробітників підприємства і трансформуються в конкурентну перевагу. У цьому сенсі правильніше говорити, що інтеграція управлінського обліку в систему управління підприємством сприяє не тільки розширенню інформаційного простору управлінського обліку, але й набуттю нових організаційних знань. Такі знання формуються на індивідуальному рівні та на рівні підприємства. На рівні особистості формується індивідуальний когнітивний простір – певним чином структурована сукупність знань і уявлень, якими володіє будь-яка (мовна) особистість [18, с. 61]. На рівні підприємства – ментальний простір. Так, Ж. Фоконьє [19] вважає, що ментальний простір є середовищем концептуалізації і мислення, тому формування ментального простору підприємства може відбуватися на основі компетентнісного підходу до підготовки фахівців певної галузі знань [20]. За такого підходу ментальний простір підприємства може бути сформований у тому числі когнітивним простором знань фахівців у сфері управлінського обліку за рахунок сформованих у них:

- комплексу знань і практичних навичок, необхідних для ведення управлінського обліку, у тому числі стратегічного, на основі компетентнісного підходу та стратегічного мислення;
- навичок з удосконалення форм та методів збирання даних для підвищення наукового рівня планування діяльності підприємства;
- комплексних знань у сфері інформаційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень та вміння застосовувати їх на практиці з урахуванням інтересів підприємства;
- здібностей приймати участь у розробленні, обґрунтуванні стратегічних рішень із питань розвитку підприємства.

Інноваційна модель розвитку економіки пов'язана з інституціональним середовищем. Дослідженню розвитку облікової науки в умовах інституційних перетворень при-

свячена наукова праця Т.М. Сльозко [21]. Застосування тих чи інших принципів ведення обліку та формування звітності для різних стратегічних періодів (один рік, три роки, п'ять років тощо) не може не враховувати вплив інституційного середовища. Наприклад, відомий принцип (вимога) суттєвості в МСФЗ (IAS) 1 і МСФЗ (IAS) 8 визначений так: «Пропуски і помилки є суттєвими, якщо вони можуть індивідуально або в сукупності вплинути на прийняття користувачами економічних рішень на підставі фінансової звітності. Суттєвість повинна оцінюватися в конкретній ситуації і залежить від розміру і характеру (змісту) пропуску або помилки». Однак принцип «вимога суттєвості»

використовується в практиці бухгалтерського обліку не тільки для оцінки виявлених помилок, але й для групування статей під час формування агрегованої (що публікується) звітності організації, для класифікації об'єктів обліку і формування робочого плану рахунків, та ін.; в аудиті – як один з основних принципів під час формування професійного судження аудитора стосовно звітності економічного суб'єкта та ін. Немає сумніву, що даний принцип необхідний для формування стратегічної управлінської звітності, аналізу цієї звітності і контролю. Тільки на основі істотних змін прогностичних показників звітності, істотного впливу ризиків у результаті змін в інституційному середовищі на показники такої звітності можуть прийматися рішення про коригування стратегічних планів і завдань в управлінні підприємствами. Інституційні зміни формують ті самі умови, в яких здійснюють свою діяльність економічні служби, включаючи ті, які відповідають за ведення управлінського обліку, аналізу і контролю. Питання організації управлінського обліку законодавчо не регламентовано, що окреслює перспективу розвитку його організаційно-методичного складника з урахуванням конкретних потреб підприємства. У сучасній інституційній теорії обліку термін «стандарти» широко визнаний як основні його принципи для використання в діяльності сучасних суб'єктів економіки, що не досить розвинене в частині стандартизації стратегічного управлінського обліку в рамках його формалізованого регламенту. Розроблення структури взаємопов'язаних теоретичних постулатів (єдиних норм для всіх облікових прийомів), методологічних принципів (специфічних облікових прийомів) і практичних процедур (прикладних інструментів для реалізації прийомів обліку) дасть змогу організувати і позиціонувати стратегічний управлінський облік як системну управлінську технологію.

Розширення та ускладнення завдань, які постають перед управлінським обліком, необхідність постійного підвищення

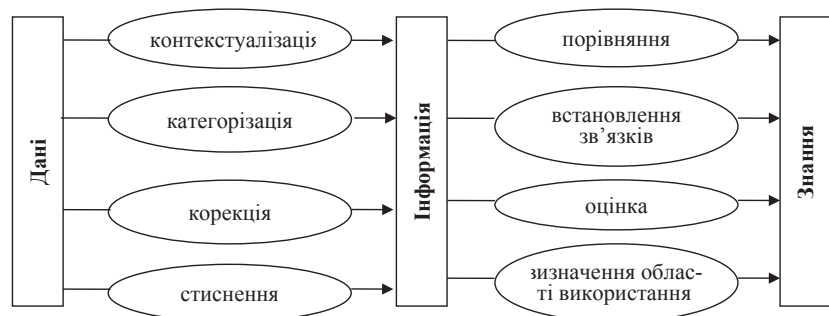

Рис. 3. Співвідношення понять «дані», «інформація», «знання»

Джерело: розроблено автором

конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, що вимагає прийняття обґрунтованих управлінських рішень стратегічного характеру; укрупнення господарюючих суб'єктів (утворення складних організаційних систем, створення складних інтегрованих структур), які потребують розроблення, організації і координації взаємозв'язків усередині наявних і знов ство-

рених підсистем структури управління; пошук шляхів ефективного використання ресурсів, що забезпечують якість і обсяг продукції, яка поглинається ринком супроводжуються різним рівнем загроз функціонуванню та розвитку суб'єктів господарювання, визначають необхідність у стратегічній спрямованості управлінського обліку.

Рис. 4. Особливості та характеристики інноваційної економіки з погляду розвитку стратегічного управлінського обліку

Джерело: розроблено автором

Узагальнено особливості та характеристики інноваційної економіки з погляду розвитку стратегічного управлінського обліку представлено на рис. 4.

Окремо варто зазначити вплив соціально-економічних факторів на необхідність розвитку стратегічного напрямку управлінського обліку, серед яких:

- поширення інформації і знань, які є стратегічними факторами економічного зростання;
- перехід домінування від фізичного капіталу до інтелектуального;
- перехід основних конкурентних переваг зі сфери промислових технологій до технологічних та управлінських інновацій;
- ускладнення структури організації (стратегічні альянси, аутсорсинг), що змінює конфігурацію та наповнення інформаційних потоків під час прийняття управлінських рішень;
- посилення взаємопов'язаності компаній у світовому економічному процесі, підвищення уваги до ризиків та екологічних наслідків бізнесу актуалізує формування концепції інтегрованої корпоративної звітності;
- впровадження інноваційного стилю управління на підприємствах актуалізує розроблення поведінкового (біхевіористського) підходу до обліку.

Елементами концепції (обґрунтування напрямів) стратегічного управлінського обліку стають:

- формування інформаційного середовища, що володіє системними властивостями і містить у собі потенціал для забезпечення взаємодії між її користувачами, а також резерви для власного навчання і розвитку тощо;
- створення системи багаторівневого контролю з відстеження досягнення стратегічних цілей і виявлення відхилень під час виконання стратегії для прийняття регулюючих стратегічних управлінських рішень;
- питання стратегічного управлінського обліку законодавчо не регламентовано, що окреслює перспективу його організації з урахуванням конкретних потреб підприємства;
- створення надійної інформаційної основи для розвитку нових організаційних форм, спроможних забезпечити процес створення та реалізації інновацій;
- розширення інформаційної компетентності фахівців зі стратегічного управлінського обліку.

Потреба в цілеспрямованому формуванні великого масиву облікової інформації, релевантної стратегічному рівню прийняття рішень, неминуче вимагатиме виходу за традиційні форми обліку і звітності. Таким чином, простежується еволюційна природа стратегічної спрямованості обліку.

Розвиток стратегічного управлінського обліку як складової частини облікової системи в контексті інноваційної динаміки зумовлюється необхідністю приросту якості обліково-аналітичного забезпечення процесів прийняття управлінських рішень стратегічного характеру. У рамках вирішення даного завдання реалізується можливість урахування факторів, що створюють інноваційне середовище і забезпечують інноваційну динаміку суб'єктів господарювання у довгостроковій стратегічній перспективі; створюються передумови для впровадження та адаптації сучасного облікового та аналітичного інструментарію – обліку за бізнес-процесами, калькулювання за життєвим циклом продукту, АВС-аналіз, система збалансованих показників, облік стратегічних витрат та ін.

Висновки. Розвиток стратегічного управлінського обліку як напрям управлінського обліку зумовлюється об'єктивними причинами, що впливають зі зміни характеру середовища

діяльності підприємств: нові вимоги щодо подання інформації про діяльність суб'єктів господарювання в умовах інноваційної моделі розвитку економіки відбиваються на необхідності інтеграції різної інформації, її аналітичної інтерпретації та посилення контролю над її формуванням. Унаслідок своєї інтегрованості стратегічний управлінський облік здатний забезпечувати синтетичний, цілісний погляд на діяльність суб'єкта господарювання в минулому, сьогоденні і майбутньому, комплексний підхід до виявлення і вирішення проблем, що постають перед ним. Це зумовлює появу потреби в технологіях, методах і процедурах у рамках вирішення нових завдань і реалізації нових функцій у світлі інноваційної динаміки суб'єктів господарювання.

Література:

1. Summons K. Strategic management accounting for pricing: a case example / K. Simmons // Accounting and Business Research. 1982. – № 12. – P. 28–34.
2. Cooper R. Measure costs right: make the right decisions / R. Cooper, R.S. Kaplan. // Harvard Business Review October. – 1988. – № 10. – P. 10–18.
3. Bromwich M. The case for strategic management accounting: the role of accounting information for strategy in competitive markets / M. Bromwich. – Accounting, Organisations and Society. – 1990. – Vol. 15. – № 1–2. – P. 27–46.
4. Голов С.Ф. Управлінський облік : [підручник] / С.Ф. Голов. – К. : Лібра, 2006. – 704 с.
5. Пушкар М.С. Метатеорія обліку або якою повинна стати теорія : [монографія] / М.С. Пушкар. – Тернопіль : Карт-бланш, 2007. – 359 с.
6. Бондар М.І. Бухгалтерський облік як інформаційна підсистема системи управління / М.І. Бондар // Вісник НУ «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – Львів : 2012. – № 721. – С.50–53.
7. Пилипенко А.А. Організація обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку підприємства : наукове видання / А.А. Пилипенко. – Х. : ХНЕУ, 2007. – 276 с.
8. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт. упоряд. : Г.О. Андрощук [та ін.]. – К. : Парламентське вид., 2009. – 632 с.
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.
10. Дяченко М.І. Процесні та продуктові інновації в умовах економіки знань / М.І. Дяченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economica.org.ua/2011/procesni-ta-produktovi-innovaci%d1%97-v-umovax-ekonomiki-znan>.
11. Мещеряков И.Г. Управление организационными нововведениями в инновационно ориентированных компаниях : автореф. дис. ... канд. экон. наук / И.Г. Мещеряков. – Санкт-Петербург, 2014. – 23 с.
12. Семанюк В.З. Формирование парадигмы учета в постиндустриальном обществе / В.З. Семанюк // Вестник полоцкого государственного университета. – Серия Д. – 2012. – № 14. – С. 56–62.
13. Сучасні проблеми розвитку системи обліку в Україні : [монографія] / За ред. д. е. н., проф. М.С. Пушкаря. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 268 с.
14. Floridi L. Information Ethics. // Philosophy in the Contemporary World. – 2002. – № 9(1). – P. 39–45.
15. Стиглиц Дж.Е. Информация и смена парадигмы в экономической науке / Дж.Е. Стиглиц. – М. : Мысль, 2005. – 538 с.
16. Bellinger G., Castro D., Mills A. Data, Information, Knowledge, and Wisdom, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.systemsthinking.org/dikw/dikw.htm>.
17. Правова бухгалтерія / Отв. ред. П. Чаадаев. – М., 2001. – 114 с.
18. Harder P. Mental spaces: exactly when do we need them? / Cognitive Linguistics. 2003. – V.14. – № 1. – P. 9–18.
19. Fauconnier G. Mental spaces. Cambridge, Mass., 1985. – 210 p.

20. Прахалад К.К. Ключевые компетенции корпораций / К.К. Прахалад, Г. Хамел // Вестник С.-Пб. ун-та. Серия «Менеджмент». – 2003. – № 3. – С. 18–23.
21. Сльозко Т.М. Бухгалтерський облік в умовах інституційних перетворень. Теорія і практика : [монографія] / Т.М. Сльозко. – К. : ЦУЛ, 2013. – 304 с.

Ершова Н.Ю. Направления развития стратегического управленческого учета в инновационной экономике

Аннотация. В статье обобщены особенности и характеристики инновационной экономики, которые определяют основные направления развития стратегического управленческого учета. Обосновано значение информации стратегического управленческого учета в процессе формирования новых организационных знаний. Определено влияние социально-экономических факторов на необходимость развития стратегического направления управленческого учета.

Ключевые слова: знания, инновационная экономика, информация, стратегический управленческий учет, управление предприятием.

Yershova N.Yu. Directions of development of strategic management accounting in the innovative economy

Summary. In the article, features and characteristics of the innovation economy, which determine the main directions for the development of strategic management accounting, are summarized. The value of the information of strategic management accounting in the process of formation of new organizational knowledge is justified. The impact of socio-economic factors on the need for development of strategic direction of management accounting is proved.

Keywords: knowledge, innovation economy, information, strategic management accounting, enterprise management.

*Коба О.В.,
к.т.н., доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

*Копилець А.О.,
студентка,
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

*Савченко В.В.,
студентка,
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВИХ РЕГІСТРІВ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. У статті представлені результати адаптації облікових реєстрів суб'єктів малого підприємництва. Удосконалені облікові реєстри спрощеної форми обліку шляхом корегування змісту окремих граф і розділів відповідно до вимог оновленого «спрощеного» плану рахунків. Представлені форми облікових реєстрів і методика їх складання можуть бути використані суб'єктами малого підприємництва в практичній діяльності для ведення обліку за спрощеною формою.

Ключові слова: суб'єкт малого підприємництва, спрощений план рахунків, спрощена форма бухгалтерського обліку, облікові реєстри.

Постановка проблеми. Одним із ключових елементів ринкових перетворень є мале підприємництво. Концепція його розвитку повинна передбачати як створення загальних ринкових передумов, а саме ринкової інфраструктури, мотиваційного механізму, так і спеціальну державну систему підтримки.

Підтримку розвитку малого бізнесу в країні держава забезпечує через прийняття відповідних законів, інших нормативних документів, програм, положень, рекомендацій, спрямованих на створення сприятливих умов для функціонування суб'єктів малого підприємництва. В Україні з метою підтримки діяльності малих підприємств, спрощення ведення обліку затверджено відповідні законодавчі і нормативні акти, наприклад, «План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва» [1].

Впровадження змін до названого документа викликало необхідність адаптації наявних форм обліку і, відповідно, передбачених ними облікових реєстрів до нових вимог. Тому в умовах сьогодення це одне з актуальних питань організації бухгалтерського обліку суб'єктів малого підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток методики бухгалтерського обліку суб'єктів малого підприємництва зробили вітчизняні вчені, такі як, зокрема, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, С.Я. Зубілевич, Т.А. Гоголь, Н.О. Гура, В.М. Жук, Л.Г. Ловінська, Н.М. Малюга, М.Ф. Огійчук, С.І. Свидерський, В.В. Сопко, В.Г. Швець.

Питанням організації обліку на підприємствах малого бізнесу присвячено значну кількість публікацій, в яких розкри-

ваються проблеми застосування спрощених форм бухгалтерського обліку.

Так, у роботі О.В. Макарової [2] відзначено, що порядок ведення облікової реєстрації і застосування форм облікових реєстрів суб'єктів малого підприємництва залежать від особливостей підприємницької діяльності, системи оподаткування та обраної системи рахунків бухгалтерського обліку.

В результаті аналізу нормативно-правової бази з регулювання бухгалтерського обліку суб'єктів малого бізнесу в роботі Т.А. Гоголь, Н.І. Ніпорко [3] виявлені невідповідності окремих нормативно-правових актів, визначені шляхи їх узгодження. У своїх подальших дослідженнях Т.А. Гоголь проводить глибокий аналіз розвитку спрощеної форми бухгалтерського обліку в Україні з урахуванням змін нормативно-правової бази та з'ясовує особливості технологічних аспектів облікового процесу в різні часові проміжки [4].

Удосконаленню облікових реєстрів спрощеної форми суб'єктів малого підприємництва з метою правильності групування інформації в обліку, своєчасності складання фінансової звітності, прозорості даних для контролю, зручності проведення аналізу присвячено роботи А.П. Макаренко, Т.О. Меліхової, Н.С. Чакалової [5; 6]. Авторами запропонована методика заповнення спрощеного фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва на підставі введених в дію облікових реєстрів та розробленої інформаційної бази [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявні теоретичні розробки, внаслідок змін, які періодично відбуваються на законодавчому рівні у сфері бухгалтерського обліку, виникають питання, що вимагають удосконалення методики і техніки формування облікових реєстрів суб'єктів малого підприємства.

Мета статті полягає в удосконаленні облікових реєстрів суб'єктів малого підприємництва з урахуванням змін «Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва» [1] (так званого спрощеного плану рахунків).

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування «спрощеного» плану рахунків [1] передбачає здійснення обліку господарських засобів та їх джерел в реєстрах на підставі головних рахунків, які в даному випадку, крім своїх прямих облікових завдань, виконують функції, притаманні іншим рахункам. Такий підхід дає

змогу скоротити кількість рахунків, що використовуються малим підприємством, без зниження якості облікової інформації.

Спрощений план рахунків носить рекомендаційний характер. Тому питання, який саме план рахунків застосовувати (спрощений або загальний), суб'єкти малого підприємництва вирішують самостійно. Однак саме застосування спрощеного плану рахунків є підставою для використання простої і спрощеної форм бухгалтерського обліку, які розроблені в рамках державної програми підтримки суб'єктів малого підприємництва і запроваджені до використання Методичними рекомендаціями щодо застосування регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами [7] й Методичними рекомендаціями із застосування регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами [8].

З метою вдосконалення ведення обліку суб'єктами малого підприємництва до спрощеного плану рахунків внесено зміни [9; 10; 11; 12], а саме:

– виключено рахунки 84 «Витрати операційної діяльності», 85 «Інші витрати»;

– введено такі рахунки: 48 «Цільове фінансування та цільові надходження», на якому узагальнюється інформація про надходження та залишки коштів цільового фінансування та цільових надходжень із бюджету та інших джерел, зокрема коштів, вивільнених від оподаткування у зв'язку з наданням пільг по податку на прибуток; 74 «Інші доходи», який призначений для узагальнення інформації про інші доходи від операційної та звичайної діяльності підприємства, крім доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); 90 «Собівартість реалізації», в якому узагальнюється виробнича собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) товарів та / або собівартість реалізованих товарів; 96 «Інші витрати», який формує дані про інші витрати операційної діяльності та інші витрати звичайної діяльності, а

Таблиця 1

Призначення облікових регістрів спрощеної форми бухгалтерського обліку (узагальнено авторами)

Регістр бухгалтерського обліку	Розділи регістру	Рахунки спрощеного плану рахунків		
		до внесення змін	після внесення змін	
Відомість 1-м	Розділ 1. Облік готівки та грошових коштів	30 «Каса»		
	Розділ 2. Облік грошових коштів та їх еквівалентів	31 «Рахунки в банку»		
Відомість 2-м		20 «Виробничі запаси»		
		26 «Готова продукція»		
Відомість 3-м	Розділ 1. Облік розрахунків з дебіторами і кредиторами	37 «Розрахунки з різними дебіторами»		
		55 «Інші довгострокові зобов'язання»		
		64 «Розрахунки за податками та платежами»		
		68 «Розрахунки за іншими операціями»		
		69 «Доходи майбутніх періодів»		
	Розділ 2. Облік розрахунків з оплати праці	66 «Розрахунки з оплати праці»		
Відомість 4-м	Розділ 1. Облік необоротних активів та амортизації (зносу)	10 «Основні засоби»		
		13 «Знос необоротних активів»		
	Розділ 2. Облік капітальних та фінансових інвестицій та інших необоротних активів	14 «Довгострокові фінансові інвестиції»		
		15 «Капітальні інвестиції»		
		18 «Інші необоротні активи»		
		35 «Поточні фінансові інвестиції»		
Відомість 5-м	Розділ 1. Облік витрат	84 «Витрати операційної діяльності»	90 «Собівартість реалізації»	
		85 «Інші затрати»	91 «Загальновиробничі витрати»	
		–	96 «Інші витрати»	
	Розділ 2. Облік витрат на виробництво	23 «Виробництво»		
	Розділ 3. Облік доходів і фінансових результатів	44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)»		
		70 «Доходи»	70 «Доходи»	
		–	74 «Інші доходи»	
			79 «Фінансовий результат»	
	Розділ 4. Облік власного капіталу, витрат майбутніх періодів, забезпечень майбутніх витрат і платежів	39 «Витрати майбутніх періодів»		
		40 «Власний капітал»		
47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів»				
		–	48 «Цільове фінансування і цільові надходження»	
Оборотно-сальдова відомість				

Таблиця 2

 ВІДОМІСТЬ 5-М (удосконалено авторами)
за 20__р.
Розділ І. Облік витрат (рахунки 90, 91, 96)

№ з/п	Показники	В дебет рахунків 90, 91, 96 з кредиту рахунків											Усього за дебетом				3 кредиту рахунка 90, 91 в дебет рахунків				Усього витрат з початку року	
		13 «Знос необоротних активів»	20 «Виробничі запаси»	37 «Рахунки з інших джерел»	64 «Рахунки за податками й платежами»	66 «Рахунки з оплати праці»	68 «Рахунки за іншими операціями»	91	10, 14, 15, 18, 23, 26, 30, 31, 35, 39, 47, 48, 55, 91	23 «Виробництво»	90 «Обвартість реалізації»	79 «Фінансові результати»	3 кредиту рахунку 96 в дебет рахунку 79									
1	Загальновиробничі витрати																					
1.1																						
1.2																						
1.3																						
1.4																						
1.5																						
1.6																						
	Усього за рахунком 91																					
2	Собівартість реалізації																					
2.1	Виробнича собівартість реалізованої продукції																					
2.2	Нерозподілені постійні загальновиробничі витрати																					
	Усього за рахунком 90																					
3	Інші витрати																					
3.1	Інші витрати операційної діяльності																					
3.2	Фінансові витрати																					
3.3	Втрати від участі в капіталі																					
3.4	Інші витрати діяльності																					
	Разом за рахунком 96																					

Розділ ІІІ. Облік доходів і фінансових результатів (рахунки 44, 70, 79)

№ з/п	Показники	Усього за дебетом		3 кредиту рахунків 44, 70, 79 в дебет рахунків							Усього за кредитом		Усього доходів з початку року
		Дебет	Кредит	30	31	37	40	70	10, 13, 14, 15, 18, 20, 23, 26, 35, 44, 47, 55, 64, 66, 68, 69, 79	Дебет	Кредит		
1	Усього доходів від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг:												
1.1													
1.2													
1.3	Вирахування з доходу												
2	Усього інших доходів:												
2.1	Інші доходи операційної діяльності												
2.2	Фінансові доходи												
2.3	Доходи від участі в капіталі												
2.4	Інші доходи діяльності												
3	79 «Фінансові результати»												
4	44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)»												

також про суму податків, яка повинна бути сплачена за звітний період відповідно до законодавства.

Зазначені зміни спрощеного плану рахунків вимагають реформування облікових реєстрів простої і спрощеної форм.

Проста форма бухгалтерського обліку поєднує використання двох основних облікових реєстрів: відомості обліку заробітної плати (типова форма 3-м) і Журналу обліку господарських операцій (форма К-1). Для врахування змін спрощеного плану рахунків в облікових реєстрах простої форми обліку достатньо вилучити графи 84 «Витрати операційної діяльності» та 85 «Інші затрати», а також додати графи 48 «Цільове фінансування та цільові надходження», 90 «Собівартість реалізації», 91 «Загальновиробничі витрати», 96 «Інші витрати», 74 «Інші доходи».

Застосування спрощеної форми обліку сьогодні передбачено у двох варіантах, порядок формування реєстрів за якими визначається документами [7; 8].

За спрощеної форми, регламентованої Наказом «Про затвердження Методичних рекомендацій із застосування реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами» [7], аналітичний і синтетичний облік здійснюється у п'яти відомостях (табл. 1).

Як видно з табл. 1, внесення змін [9; 10; 11; 12] до спрощеного плану рахунків вимагає коригування змісту облікових реєстрів спрощеної форми бухгалтерського обліку (графа 4 таблиці 1). При цьому у більшості відомостей (1-м, 2-м, 3-м, 4-м) врахування зазначених змін можливе шляхом заміни назви окремих граф подібно до простої форми, і тільки відомість 5-м потребує структурних змін.

У зв'язку з цим застосування спрощеної форми обліку можливе за одним із двох варіантів:

– з використанням відомості 5-м за формою, передбаченою Наказом «Про затвердження Методичних рекомендацій із застосування реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами» [7], і робочого Плану рахунків, де облік витрат відбувається на рахунках 84, 85;

– з використанням відомості 5-м, в якій для обліку витрат призначені рахунки 23, 90, 91, 96, і спрощеного плану рахунків.

За умови ведення обліку витрат за першим варіантом суб'єкт малого підприємництва складає облікові реєстри спрощеної форми в порядку, визначеному методичними рекомендаціями [7].

Під час здійснення обліку витрат за другим варіантом для відображення інформації вносяться структурні зміни до розділів I та III відомості 5-м (табл. 2).

Розділ I призначений для обліку витрат за рахунками 90 «Собівартість реалізації», 91 «Загальновиробничі витрати», 96 «Інші витрати». У статтях рядків 1–6 розділу I за дебетом рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» на підставі первинних облікових документів відображаються загальновиробничі витрати, після чого відбуваються їх розподіл та списання в дебет рахунків:

– 23 «Виробництво» (в сумі змінних і постійних розподілених загальновиробничих витрат);

– 90 «Собівартість реалізації» (в сумі постійних нерозподілених загальновиробничих витрат).

Далі в розділі I відображається інформація за дебетом рахунків 90 «Собівартість реалізації» і 96 «Інші витрати» у розділі I, а також відбувається списання витрат в дебет рахунку 79 «Фінансовий результат», що одночасно відображається в розділі III відомості.

Розділ III призначено для систематизації інформації про доходи, фінансові результати, нерозподілені прибутки (непокріті збитки). Спочатку в ньому відображаються всі доходи за кредитом рахунків 70 «Доходи» та 74 «Інші доходи». Потім відбувається їх списання на фінансовий результат в кредит рахунку 79 «Фінансовий результат», одночасно за дебетом цього рахунку формується загальна сума витрат, списаних з рахунків 90 «Собівартість реалізації» та 96 «Інші витрати» за даними розділу I цієї відомості, після чого співставленням оборотів рахунку 79 «Фінансовий результат» визначається фінансовий результат і відображається за рахунком 44 «Нерозподілені прибутки (непокріті збитки)».

Юридичні особи – суб'єкти господарювання, які ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів і витрат без застосування подвійного запису відповідно до Наказу «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку» [8], використовують чотири журнали: журнал 1-мс обліку активів; журнал 2-мс обліку капіталу і зобов'язань; журнал 3-мс обліку доходів; журнал 4-мс обліку витрат. Під час складання цих облікових реєстрів не передбачається застосування рахунків бухгалтерського обліку, тому зміни до спрощеного плану рахунків не позначилися на їх застосуванні.

Висновки. Проведені дослідження свідчать про те, що затверджені форми облікових реєстрів спрощеної форми обліку не враховують зміни спрощеного плану рахунків, а тому потребують удосконалення і приведення у відповідність до нормативних документів. Запропонований варіант облікових реєстрів може бути використаний у практичній діяльності суб'єктів малого підприємництва до затвердження офіційних змін.

Література:

1. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва : затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 19 квітня 2001 року № 186 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0389-01>.
2. Макарова О.В. Організація бухгалтерського обліку суб'єктів малого підприємництва / О.В. Макарова // Облік і фінанси. – 2012. – № 4. – С. 8–12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_4_3.
3. Гоголь Т.А. Аналіз нормативно-правової бази з регулювання бухгалтерського обліку суб'єктів малого бізнесу / Т.А. Гоголь, Н.І. Ніпорко // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2012. – Вип. 9 (1). – С. 208–216. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2012_9%281%29_31.
4. Гоголь Т.А. Аналіз розвитку спрощеної форми бухгалтерського обліку в Україні / Т.А. Гоголь // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 7. – С. 10–19.
5. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою / [А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова] // Економічний вісник університету. – 2014. – Вип. 22 (1). – С. 85–95. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2014_22%281%29_17.
6. Інформаційна база заповнення спрощеної звітності – інструмент управління та фінансової безпеки / [А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова] // Часопис економічних реформ. – 2014. – № 1. – С. 26–32. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Cher_2014_1_8/
7. Про затвердження Методичних рекомендацій по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами : Наказ Міністерства фінансів України від 25 червня 2003 року № 422 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=196041.

8. Про затвердження Методичних рекомендацій із застосування реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами : Наказ Міністерства фінансів України від 15 червня 2011 р. № 720 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=296068&cat_id=285157.
9. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку : Наказ від 31 травня 2011 року № 664 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0730-11>.
10. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку : Наказ від 26 вересня 2011 року № 1204 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1181-11>.
11. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку : Наказ від 27 червня 2013 року № 627 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1242-13>.
12. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку : Наказ від 8 лютого 2014 року № 48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

Коба Е.В., Копилец А.А., Савченко В.В. Совершенствование учётных регистров субъектов малого предпринимательства

Аннотация. В статье представлены результаты адаптации учётных регистров субъектов малого предпринимательства. Усовершенствованы учётные регистры упрощённой формы путём корректировки содержания отдельных граф и разделов согласно требованиям обновленного «упрощённого» плана счетов. Представленные формы учётных регистров и методика их составления могут быть использованы субъектами малого предпринимательства в практической деятельности для ведения учёта по упрощённой форме.

Ключевые слова: субъект малого предпринимательства, упрощённый план счетов, упрощённая форма бухгалтерского учёта, учётные регистры.

Koba O.V., Kopylets A.O., Savchenko V.V. Improvement of accounting registers of small businesses

Summary. The article presents the results of adaptation of accounting registers of small businesses. Improved accounting registers of a simplified form by adjusting the contents of certain columns and sections according to the requirements of the updated “simplified” chart of accounts. Presented forms of accounting registers and methods of their preparation can be used by small businesses in practice for accounting in a simplified form.

Keywords: small businesses, simplified chart of accounts, simplified form of accounting, accounting registers.

*Мултанівська Т.В.,
к.е.н., доцент кафедри контролю і аудиту,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця
Горяєва М.С.,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця*

БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ В АУДИТІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття безперервності діяльності як фундаментальної основи функціонування підприємства. Запропоновано перелік аудиторських процедур для отримання достатніх та прийнятних доказів безперервності діяльності в ході аудиту фінансової звітності. Надано класифікацію факторів впливу на припущення безперервності діяльності.

Ключові слова: безперервність діяльності, принцип, припущення, аудит безперервності діяльності, внутрішні та зовнішні фактори.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання зростає попит на достовірну інформацію про перспективи розвитку підприємства. Аудит є основним інструментом підвищення якості інформації, що надається у фінансовій звітності. Він постійно стикається з низкою проблем, головними серед яких є недосконалість нормативного-правового регулювання аудиту; низький рівень якості аудиторських послуг; відсутність науково обґрунтованих методик проведення аудиту, що ускладнює практичне його виконання. В умовах економічної кризи, збільшення випадків банкрутств підприємств особливої уваги заслуговує питання про довіру користувачів до фінансової звітності. Значення аудиту як інструмента захисту інтересів користувачів фінансової звітності в умовах високого ступеня економічної невизначеності полягає в оцінюванні перспектив функціонування суб'єктів господарювання, які є замовниками аудиту, і своєчасному інформуванні зацікавлених осіб про наявні ризики, що здатні впливати на його фінансовий стан, результати діяльності та грошові потоки, а тим самим і на безперервність діяльності. Аудиторська оцінка дотримання припущення безперервності діяльності спрямована на виявлення ознак, що свідчать про загрозу функціонування підприємства, та є складним аспектом аудиторської практики. Актуальність дослідження зумовлена тим, що аудитор в ході аудиту фінансової звітності повинен отримати достатні та прийнятні аудиторські докази щодо припущення безперервності діяльності для формування думки незалежного аудитора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність безперервності діяльності в аудиті досліджувалася у працях Р. Адамса, А. Аренса, Ф.Л. Дефліз, Г.Р. Дженика, В.М. О'Рейлі, М.Б. Хірша, Р. Доджа, Дж.К. Лоббека, Дж. Робертсона та інших західних авторів. Ці положення отримали подальший розвиток у працях вітчизняних та російських науковців, таких як, зокрема, І. Белоусова, С. Бичкова, Я. Гринчишин, А. Гізятова, І. Дмитренко, Н. Дорош, Р. Костирко, М. Кутер, О. Петрик,

М. Пятов, О. Редько, В. Рудницький, Я. Соколов, В. Суйц, В. Фоменко, А. Шеремет.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, незважаючи на цінні результати досліджень безперервності діяльності, багато питань аудиту цього об'єкта потребують більш глибокого дослідження, особливо в кризовий період. У наукових працях наводяться різні підходи до визначення поняття цієї категорії. Слід звернути увагу на те, що сьогодні відсутні методики проведення аудиту безперервності діяльності, немає чітких нормативних та методичних рекомендацій щодо застосування аудиторських процедур для оцінки дотримання припущення про безперервність діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність теоретичного обґрунтування та подальшого дослідження використання аудиторських процедур в аудиті безперервності діяльності за етапами та стадіями аудиту фінансової звітності, а також факторів, які впливають на припущення безперервності діяльності.

Мета статті полягає в уточненні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій з підтвердження дотримання припущення безперервності діяльності в ході аудиту фінансової звітності.

Вклад основного матеріалу дослідження. Безперервність діяльності є одним з принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, відповідно до якого підприємство розглядається як таке, що продовжуватиме свою діяльність у найближчому майбутньому. Воно не має ні наміру, ні потреби ліквідуватися, припинити діяльність чи шукати захисту від кредиторів. При цьому його активи та зобов'язання обліковуються з огляду на те, що суб'єкт господарювання зможе реалізувати свої активи та погасити свої зобов'язання, продовжуючи звичайну діяльність.

У законодавчих та нормативних джерелах відсутня єдина точка зору щодо визнання терміна безперервності діяльності як принципу чи припущення. Причина цього, на думку І. Дмитренко та І. Белоусової, криється у значній незгодженості понятійного апарату, відсутності уніфікованості та усвідомлення значущості фундаментальних положень в частині застосування принципів бухгалтерського обліку [1].

Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) визначають безперервність діяльності як припущення [2]. У Концептуальній основі складання та подання фінансових звітів зазначено, що, як правило, фінансова звітність складається на основі припущення, що підприємство є безперервно діючим і залишатиметься діючим в найближчому майбутньому [3].

Таким чином, припускається, що підприємство не має ні наміру, ні потреби ліквідуватися або суттєво звукувати масш-

таби своєї діяльності. Втім, якщо підприємство не розкриває цю інформацію в примітках до фінансової звітності, то встановити такі факти звичайним користувачам звітності проблематично.

Нормативне закріплення і визнання припущення безперервності як фундаментального принципу складання фінансової звітності, що є одним з важливих об'єктів аудиту, знайшло своє відображення у Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг видання 2014 року (МСА) 570 «Безперервність». Але у ньому не дається поняття безперервності діяльності [4].

Безперервність діяльності підприємства як принцип у вітчизняному обліку закріплено у Законі України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [5] та у Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

Для більш детального дослідження понять «принцип» та «припущення» перш за все слід звернутися до словників. Словник української мови визначає принцип як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо [6].

Згідно з тлумачним словником сучасної російської мови Д. Ушакова значення терміна «принцип» походить від латинського «*principium*» (початок), що означає «основний початок, на якому побудована якась наукова система, теорія, політика, устрій» [7, с. 532].

За словником В. Даля поняття «принцип» тлумачиться так: принцип (нім. «*princip*», фр. «*principe*», лат. «*principium*») – науковий або моральний початок, підстава, правило, основа, від якої не відступають [8, с. 431].

У філософському словнику за редакцією І. Фролової принцип – це першооснова, головна ідея, основне правило поведінки. Принцип є центральним поняттям, основою системи, що є узагальненням і розповсюдженням будь-якого положення на всі явища тієї області, із якої даний принцип абстрагований [9, с. 294].

Значення поняття «принцип» за словником Брокгауза та Ефрона таке: принцип або початок («*principium*», «*αρχή*») – то, чим об'єднується в думці та у дійсності відома сукупність фактів [10].

За словником Т. Єфремової термін «принцип» – це основне, вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, політичного устрою тощо (основний закон будь-якої точної науки) [11].

За визначеннями у перелічених словниках виходить загальне визначення поняття «принцип», а саме початок, основа, на чому базується що-небудь, у даному випадку початок чи основа бухгалтерського обліку.

Термін «припущення», згідно зі словником Т. Єфремової, трактується як уявне допущення; здогадка, розуміння про можливість вірогідності чого-небудь [11]. За словником С. Ожегова припущення – здогадка, гіпотеза [12].

За словником Д. Ушакова припущення – це: 1) попереднє судження, здогадка про що-небудь, яка не підтверджена стійкими доказами; 2) думка, розуміння, що не перейшли ще до кінцевого наміру [7].

Економічний словник узагальнив припущення як загально-визнані основоположні принципи, застосування яких передбачається під час ведення бухгалтерського обліку [13].

Як вважає Ю. Герасимова, принципи – це вихідні положення обліку, які постійно розвиваються. Вони є потенціалом для вирішення практичних завдань, що є основою всіх подаль-

ших тверджень. Припущення, як вважає науковець, це базовий принцип, який не змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх умов господарювання економічного суб'єкта, який закладений під час встановлення обліку в компанії [14, с. 53].

У науковій літературі, як і в законодавчо-нормативній базі, також існують різні точки зору щодо підходів до визначення поняття безперервності діяльності.

Як видно з даних табл. 1, одна частина науковців (В. Астахов, С. Бичкова, Д. Бадмаєва, А. Булатов, М. Кутер, В. Фоменко) визначає безперервність як принцип, а інша частина дослідників (В. Єрофєєва, Т. Бітюкова, І. Дмитренко, І. Белоусова, А. Єфремова, О. Ковальова, С. Ніколаєва, В. Палій, В. Терехова) – як припущення.

Здійснивши аналіз понятійно-термінологічний апарату, автори вважають, що у контексті безперервності діяльності у бухгалтерському обліку та аудиту підходить «принцип» та «припущення» не суперечать одне одному, а доповнюють один одного. У бухгалтерському обліку відносно безперервності діяльності слід більше зосереджуватися як на принципі, тобто обов'язковому для виконання, що не припускає варіативності і означає єдиний можливий спосіб відображення фактів господарської діяльності. А припущення більш підходить для розгляду з позиції аудиту як попереднє судження, гіпотеза, що не підтверджене достатніми та прийнятними аудиторськими доказами.

Я. Соколов називає безперервність діяльності дуже своєрідним принципом, «він суперечить здоровому глузду: кожна людина знає, що вона помре, і всі люди рано чи пізно помруть теж, тим більше, завод, магазин, салон тощо не можуть існувати постійно. І, тим не менше, цей принцип вважається одним з основних» [28, с. 34]. Автори погоджуються з цим висловом, вважаючи, що підприємство не може існувати вічно, проходячи усі стадії життєвого циклу. В сучасних умовах це пояснюється цілою низкою причин, таких як спад виробництва, інфляція, соціальна напруга, що є наслідком економічної кризи, яка супроводжується стратегічною невизначеністю, нестабільністю організаційного середовища, збільшенням інтенсивності змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, уповільненням темпів зростання та обмеженістю ресурсів.

На думку М. Пятова, принцип безперервності діяльності є ключовою концепцією сучасної бухгалтерської теорії і практики усього світу. Він також є одним з основних базових положень російського бухгалтерського законодавства, у якому передбачено, що облікова політика фірми повинна формуватись, виходячи з припущення безперервності діяльності [29, с. 87–92]. М. Кутер вважає, що безперервність як принцип формує процедуру ведення бухгалтерського обліку [23, с. 77]. Т. Терентєва відносить цей принцип до оціночних [30, с. 58].

Принцип безперервності в більшості проаналізованих авторами літературних джерелах, нормативних актах та стандартах трактується однаково та зводиться до того, що діяльність підприємства буде безперервною, це визначає підходи до оцінки його активів і зобов'язань.

На думку авторів, безперервність діяльності є принципом постійно діючого підприємства, яке будує свою облікову політику виходячи з припущення, що воно не має наміру ліквідуватися в найближчому майбутньому. Ми вважаємо, що безперервність є не тільки методологічним принципом бухгалтерського обліку і фінансової звітності, але й постулатом сприйняття того, що підприємство спрямоване на продовження і розвиток своєї діяльності у майбутньому та ніяк її не обмежує.

Визначення поняття безперервності діяльності

Автор	Визначення	Підхід
В. Астахов [15, с. 14]	Безперервність діяльності, або принцип триваючої діяльності, виходить з припущення, що підприємство, раз зареєструвавшись, не ставить своєю метою самоліквідуватися в найближчій чи віддаленій перспективі.	принцип
С. Бичкова, Д. Бадмаєва [16]	Безперервність діяльності означає, що організація нормально функціонує і збереже свої позиції на ринку в найближчому майбутньому, погашаючи зобов'язання перед постачальниками, споживачами та іншими партнерами в установленому порядку; цей принцип обумовлює необхідність ув'язування активів організації з її майбутньою вартістю, яка може бути отримана за допомогою цих активів.	принцип
А. Булатов [17, с. 37]	Принцип безперервності діяльності виходить з того, що організація є функціонуючою.	принцип
Великий бухгалтерський словник [18]	Припущення безперервності діяльності означає, що організація буде продовжувати свою діяльність у найближчому майбутньому, а в неї відсутній намір ліквідації або суттєвого скорочення діяльності.	припущення
І. Дмитренко, І. Белоусова [1, с. 34]	Припущення безперервності означає, що підприємство не має передумов і намірів реалізувати всі активи, має змогу погасити всі поточні зобов'язання протягом принаймні 12 місяців, наступних за звітною датою.	припущення
В. Срофєєва, В. Піскунов, Т. Бітюкова [19]	Припущення безперервності діяльності – основний принцип підготовки фінансової (бухгалтерської) звітності. Згідно з ним зазвичай передбачається, що особа, яка перевіряється, буде продовжувати здійснювати свою фінансово-господарську діяльність протягом 12 місяців року, наступного за звітним, і не має наміру або потреби в ліквідації, припиненні фінансово-господарської діяльності або зверненні за захистом від кредиторів.	припущення
А. Єфремова [20]	Припущення безперервності діяльності – основне припущення, обов'язкове під час формування облікової політики та бухгалтерської (фінансової) звітності організації. Це припущення передбачає, що облік ведеться, а звітність складається, виходячи з припущення, що організація буде продовжувати свою діяльність у найближчому майбутньому, в неї відсутні наміри і необхідність ліквідації або суттєвого скорочення діяльності, отже, зобов'язання як перед власниками (у частині дивідендів), так і перед кредиторами (у частині виконання взятих перед ними зобов'язань) будуть погашатися у встановленому порядку.	припущення
В. Ковальов [21]	Постулат бухгалтерського обліку, який визначає передбачуваність і стабільність економічних відносин і, зокрема, принципову можливість застосування в обліку історичних цін.	постулат
О. Ковальова [22]	Можливість продовжувати свою діяльність у найближчому майбутньому (не менше 12 місяців, наступних за звітним періодом) і виконувати свої зобов'язання.	припущення
М. Кутер [23, с. 183]	Згідно з принципом безперервності діяльності припускається, що тривалість роботи господарського підприємства не обмежена в часі. Однак керівникам та іншим зацікавленим сторонам періодично потрібно знати, як йдуть справи в організації.	принцип
С. Ніколаєва [24, с. 82]	Припущення безперервності діяльності організації передбачає, що організація буде продовжувати свою діяльність у найближчому майбутньому, в неї відсутні наміри і необхідність ліквідації або скорочення діяльності, отже, зобов'язання будуть погашатися у встановленому порядку.	припущення
В. Палій [25, с. 21]	Безперервність діяльності підприємства виходить з того, що бухгалтерський облік здійснюється, а звітність складається в припущенні, що у підприємства немає ні наміру, ні необхідності припинити або істотно скорочувати господарсько-фінансову діяльність в найближчому майбутньому.	припущення
В. Терехова [26, с. 277]	Безперервність діяльності стосовно облікової політики означає, що організація буде продовжувати свою діяльність у найближчому майбутньому і не має наміру її ліквідувати або суттєво скоротити масштаби.	припущення
В. Фоменко [27, с. 192]	Принцип безперервності діяльності підприємства полягає в тому, що економічний суб'єкт буде продовжувати свою діяльність у найближчому майбутньому (не менше 12 місяців, що впливають за звітним періодом), в нього відсутні наміри чи необхідність ліквідації, істотного скорочення діяльності, отже, активи й зобов'язання цього економічного суб'єкта обліковуються відповідним чином	принцип

Достовірність інформації у фінансовій звітності є обов'язковою умовою її оприлюднення. Не останню роль в цьому відіграє інформація про дотримання припущення безперервності діяльності підприємства як об'єкта діагностування в аудиті, що здійснюється для забезпечення відповідного якісного рівня аудиту фінансової звітності з погляду на потреби її користувачів. Актуальність аудиту безперервності діяльності підприємств в Україні зумовлена:

- необхідністю зміни системи аудиту та підвищення вимог щодо його якості, а також, як результат, вжиття жорстких заходів регулювання як ринку цінних паперів, так і ринку аудиторських послуг;
- обов'язковістю аудиту безперервності діяльності підприємств за МСА;
- збільшенням недовіри населення до діяльності підприємств;
- занепадом та незахищеністю підприємств, що супроводжуються банкрутствами та рейдерськими захопленнями.

Відповідно до МСА 570 «Безперервність» аудит безперервності діяльності підприємств повинен проводитися з метою забезпечення впевненості користувачів в тому, що прийняті ними управлінські рішення мають під собою обґрунтовану і об'єктивну основу, яка залежить від вчасності попередження аудитором про небезпеку, що загрожує, неупередженості аудитора та ретельності роботи його як професіонала.

Тому аудит безперервності діяльності є одним з обов'язкових елементів аудиту фінансової звітності.

В ході аудиту безперервності діяльності аудитор повинен:

- отримати достатні та прийнятні аудиторські докази щодо прийнятності використання управлінським персоналом підприємства припущення про безперервність діяльності під час складання фінансової звітності;
- ґрунтуючись на отриманих аудиторських доказах, зробити висновок, чи існує суттєва невизначеність стосовно подій або умов, які можуть поставити під значний сумнів здатність підприємства безперервно продовжувати свою діяльність;

Таблиця 2

Аудиторські процедури під час аудиту безперервності діяльності за етапами аудиту фінансової звітності

Етапи	Стадії	Аудиторські процедури
I. Преаудит	1. Знайомство з бізнесом клієнта (в частині безперервності діяльності)	Аналіз засновницьких документів і складу власників; опитування тих, кого наділено найвищими повноваженнями, про наміри щодо безперервності діяльності; аналіз організаційної структури підприємства; внутрішньогалузевий аналіз; аналіз конкурентоспроможності; оцінка взаємовідносин з постачальниками та покупцями; розрахунок і аналіз розміру чистих активів; попередній розрахунок і аналіз показників фінансового стану; горизонтальний і вертикальний аналіз балансу та звіту про фінансові результати (попередній аналіз); тестування системи внутрішнього контролю.
	2. Складання листа-зобов'язання (в частині аудиту безперервності діяльності)	Запит про безперервність діяльності до управлінського персоналу (відповідь на запит про оцінку управлінським персоналом здатності суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність, складання анкети стосовно припущення безперервності діяльності).
II. Планування аудиту	1. Визначення загальної стратегії і розробка плану (в частині аудиту безперервності діяльності)	Аналіз основних положень договорів (значних правочинів) об'єкта перевірки; аналіз змін у нормативних документах з бухгалтерського обліку й оподаткування; аналіз відхилень показників діяльності підприємства; розробка програми аудиту безперервності діяльності та узгодження її з клієнтом.
	2. Розробка програми аудиту безперервності діяльності	
III. Перевірка по суті	1. Процедури з оцінки ризиків безперервності діяльності	Аналіз подій або умов, які можуть поставити під сумнів припущення про безперервність діяльності, а саме горизонтальний і вертикальний аналіз балансу та звіту про фінансові результати (детальний аналіз); аналіз динаміки обсягу продаж; аналіз динаміки чистого оборотного капіталу; аналіз можливості реалізації активів; аналіз можливості одержання кредитів; аналіз можливості зниження (припинення) витрат (аналіз упущеної вигоди) тощо.
	2. Оцінювання оцінки управлінського персоналу	Оцінювання аудитором оцінки управлінського персоналу припущення про безперервність діяльності підприємства, а також здійснення додаткових аудиторських процедур.
	3. Оцінка дотримання припущення безперервності діяльності	Аналіз дотримання припущення безперервності діяльності за багатofакторними моделями (моделі Альтмана, Таффлера, Бівера, Р. Сайфуліна та Г. Кадикова, О. Терещенка тощо).
IV. Заключний етап	1. Листування з управлінським персоналом та тими, кого наділено найвищими повноваженнями	Остаточний аналіз показників фінансового стану. Аналіз та оцінка достатності (кількісної та якісної) аудиторських доказів у листі-повідомленні управлінському персоналу та тим, кого наділено найвищими повноваженнями, щодо формування думки незалежного аудитора стосовно безперервності діяльності.
	3. Формування аудиторського висновку (звіту незалежного аудитора)	Аналіз обґрунтованості висновків аудитора під час формування думки незалежного аудитора про достовірність показників фінансової звітності стосовно безперервності діяльності.

– визначити наслідки для аудиторського звіту [4, с. 586].

Під час здійснення аудиту дотримання припущення безперервності діяльності підприємства аудиторами можуть застосовуватися різні методи, способи та технології обробки інформації, що забезпечить виконання вимог МСА 570 «Безперервність».

Перш за все постає питання, чи є наміри в управлінського персоналу ліквідувати підприємство, припинити діяльність або застосувати альтернативи. І тільки після розкриття цих питань слід переходити до аналізу інформації з метою виявлення подій або обставин, що можуть породжувати значні сумніви щодо припущення про безперервність діяльності.

Аудитор повинен зібрати за допомогою проведення аудиторських процедур достатню кількість аудиторських доказів з метою висловлення коректної думки щодо безперервності діяльності підприємства. При цьому найбільш доцільними вважаються опитування (анкетування чи тестування), спостереження, запит (підтвердження).

Аудиторські процедури безперервності діяльності необхідно організувати в чіткій послідовності дій з отриманням результатів у вигляді аудиторських доказів (табл. 2).

Аудит безперервності діяльності починається на етапі предаудиту, на якому аудитор у ході знайомства з клієнтом та його бізнесом обов'язково проводить попередній аналіз фінансового стану, зокрема аналіз платоспроможності.

Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку (МСБО) 1 «Подання фінансової звітності» вимагає, щоб управлінський персонал обов'язково здійснював оцінку здатності підприєм-

ства безперервно продовжувати діяльність. А МСА 570 «Безперервність» відокремлює чинники, які впливають на здійснення управлінським персоналом такої оцінки (рис. 1).

Управлінський персонал повинен здійснювати таку оцінку на безперервній основі. Рішення про безперервність діяльності управлінський персонал виносить на підставі вивчення всієї доступної інформації і наміру про найближче майбутнє в межах не менше 12 місяців від звітної дати, для чого йому потрібно проаналізувати показники поточної та очікуваної рентабельності, платоспроможності, графіки погашення зобов'язань, джерела фінансування, іншу інформацію.

Як показує практика, наміри управлінського персоналу можуть бути різними, інколи буває таке, що, незважаючи на позитивні показники фінансового стану, подальша діяльність підприємства може бути невизначеною під впливом внутрішніх або зовнішніх факторів. І навпаки, за будь-яких оптимістичних намірів управлінського персоналу стосовно подальшої діяльності підприємства та негативних фінансових показників існує висока вірогідність того, що підприємство не зможе дотриматися у найближчому майбутньому принципу безперервності діяльності.

Аудитор повинен перевірити, чи виконав управлінський персонал попередню оцінку здатності підприємства безперервно продовжувати свою діяльність, як того вимагає МСА 570 «Безперервність» [4, с. 586]. З цієї метою на етапі предаудиту складається запит про безперервність діяльності до управлінського персоналу.

На етапі планування аудиторською фірмою розробляється та узгоджується з управлінським персоналом підприємства

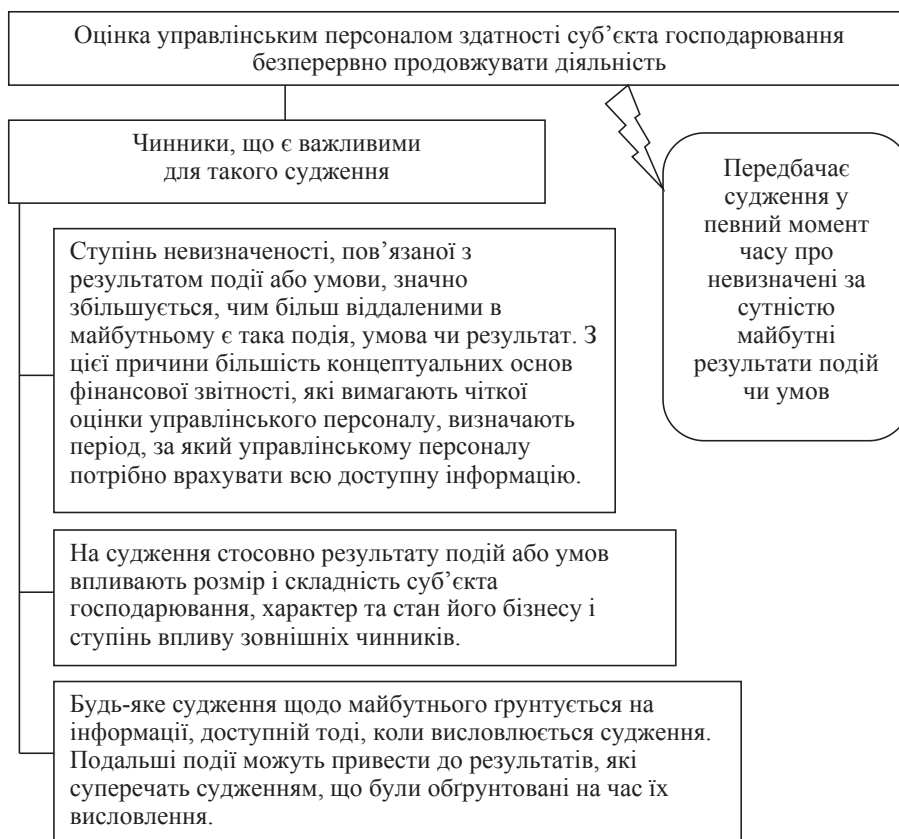

Рис. 1. Чинники, що впливають на оцінку управлінським персоналом здатності підприємства безперервно продовжувати діяльність

Джерело: [4, с. 585]

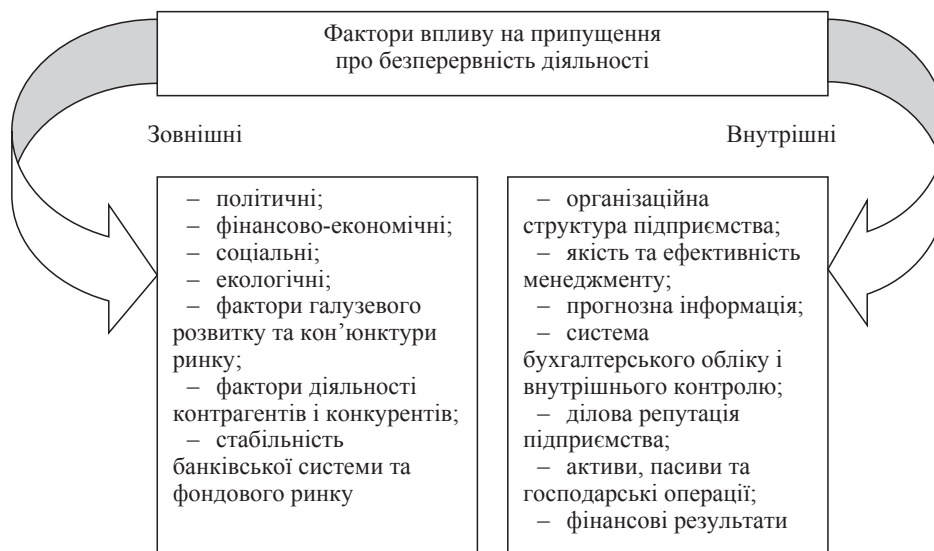

Рис. 2. Фактори, що впливають на припущення про безперервність діяльності

програма аудиту безперервності діяльності, де визначаються аудиторські процедури для отримання достатніх та прийнятних аудиторських доказів. Аудитором визначаються моделі прогнозування діагностики безперервності, що будуть використовуватися в ході перевірки по суті.

На етапі перевірки по суті здійснюються формування інформаційної бази та проведення оцінки дотримання підприємством припущення безперервності діяльності, яка може виконуватися за допомогою експрес-діагностики та фундаментальної діагностики.

В ході аудиту безперервності діяльності аудитор повинен здійснити оцінювання оцінки управлінського персоналу припущення про безперервність діяльності підприємства.

Існують події або умови (фактори), які окремо або в сукупності можуть поставити під значний сумнів припущення про безперервність діяльності. Їх перелік не міститься у нормативних документах з бухгалтерського обліку, але надається у МСА 570 «Безперервність». Цей перелік на практиці може змінюватися та доповнюватися, оскільки наявність ознак одного або кількох прикладів не завжди означає, що існує суттєва невизначеність. МСА 570 поділяє такі фактори на фінансові, операційні та інші [4, с. 591–592].

Автори вважають, що з точки зору практики фактори впливу на припущення про безперервність діяльності можна класифікувати на зовнішні та внутрішні (рис. 2).

Застосування такої класифікації факторів впливу, на наш погляд, дає змогу управлінському персоналу детальніше провести оцінку безперервності діяльності. Аудиторам це дасть змогу якісно виконати обов'язкову аудиторську процедуру – оцінити оцінку управлінським персоналом здатності суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність. Під час виконання цієї аудиторської процедури здійснюється допоміжний аналіз відповідей управлінського персоналу, наданих ним в анкеті стосовно припущення безперервності діяльності. Аудитор аналізує відповіді за кожним пунктом анкети, зіставляє їх з даними аудиторської перевірки з метою виявлення подій або умов, що можуть загрожувати припущенню безперервності діяльності підприємства.

Висновки за проведеними аудиторськими процедурами в ході аудиту безперервності діяльності на підставі отриманих

достатніх та прийнятних аудиторських доказів, що оформлені у робочих документах, є підставою для узагальнення результатів перевірки та формування аудиторської думки на заключному етапі аудиту.

Слід зауважити, що весь процес аудиторської перевірки безперервності діяльності повинен супроводжуватися моніторингом, метою якого є забезпечення якості проведення аудиторських процедур аудитором (внутрішній контроль якості).

Висновки. В результаті теоретичного обґрунтування підходів до сутності безперервності діяльності визначено, що підприємство, яке функціонує на ринку, не ставить за мету самоліквідуватися або зменшити обсяги діяльності в найближчому майбутньому. Безперервність є постулатом сприйняття того, що підприємство спрямоване на продовження і розвиток своєї діяльності у майбутньому, ніяк її не обмежує.

Рівень впевненості користувачів у достовірності фінансової звітності залежить від обґрунтованості думки аудитора не лише про повноту та вірогідність відображення в ній активів, капіталу і зобов'язань, але й про наявність намірів, потреб, можливості ліквідації або суттєвого скорочення обсягів фінансово-господарської діяльності підприємства. Аудиторські процедури, що запропоновано використовувати на всіх етапах аудиту фінансової звітності, дадуть змогу отримати достатні та прийнятні аудиторські докази безперервності діяльності та забезпечать надання інформації про реальну життєздатність підприємства. Підтверджуючи відповідність складання фінансової звітності згідно з визначеною концептуальною основою, висновок аудитора підсилює довіру до неї та допомагає у прийнятті професійно обґрунтованих рішень широким колом користувачів.

Література:

1. Дмитренко І. Аудит: діагностика безперервності діяльності підприємств : [монографія] / І. Дмитренко, І. Белоусова. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. – 320 с.
2. Міжнародні стандарти фінансової звітності (версія перекладу українською мовою – 2011 рік), редакція станом на 12 березня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_010.
3. Концептуальна основа фінансової звітності : IASB; Стандарт, Міжнародний документ, Концепція від 1 вересня 2010 року [Елек-

- тронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_009/page.
4. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг видання 2014 року. Частина I ; пер. з англ. – К. : Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2015. – 1018 с.
  5. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
  6. Словник української мови Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/prgupsr>.
  7. Ушаков Д. Толковый словарь современного русского языка / Д. Ушаков – М. : Аделант, 2012. – 800 с.
  8. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. II / В. Даль. – М. : Русский язык, 1979. – 779 с.
  9. Философский словарь / под ред. И. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
  10. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона (1890–1907) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Принцип>.
  11. Ефремова Т. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка / Т. Ефремова. – М. : Дрофа ; Русский язык, 2000. – 1233 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.efremova.info/word/printsip.html#.WJygcilqO8o>.
  12. Ожегов С. Словарь русского языка / С. Ожегов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ozhegov.com/words/7615.shtml>.
  13. Экономический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moneyball.info/dictionary>.
  14. Герасимова Ю. Про принцип безперервності діяльності організацій / Ю. Герасимова // Міжнародний журнал прикладних і фундаментальних досліджень. – 2009. – № 6 – С. 53–55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rae.ru/upfs/?section=show_article&article_id=249.
  15. Астахов В. Теория бухгалтерского учета : [учеб. пособ.] / В. Астахов. – 9-е изд. – М. ; Ростов-на-Дону : Издательский центр Март, 2005. – 576 с.
  16. Бычкова С. Бухгалтерский финансовый учет / С. Бычкова, Д. Бадаева. – М. : Эксмо, 2008. – 528 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.libros.am/book/read/id/296571/slug/bukhgalterskij-finansovyj-uchet>.
  17. Булатов А. Экономика / А. Булатов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2002. – 896 с.
  18. Большой бухгалтерский словарь / под ред. А. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 1999. – 1683 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bukhgalterskiy_slovar.academic.ru/2924.
  19. Аудит. Конспект лекций / [В. Ерофеева, В. Пискунов, Т. Битюкова] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.be5.biz/ekonomika/aeva/05.htm#7>.
  20. Ефремова А. Себестоимость: от управленческого учета затрат до бухгалтерского учета расходов / А. Ефремова. – М. : Вершина, 2006. – 208 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jurisprudent.site/ucheta-buhgalterskogo-osnovyi/sebestoimost-upravlencheskogo-ucheta-zatrat.html>.
  21. Ковалев В. Корпоративные финансы и учет: понятия, алгоритмы, показатели : [учеб. пособие] / В. Ковалев. – М. : Проспект, КНОРУС, 2010. – 768 с.
  22. Ковалева О. Бухгалтерский учет и аудит бухгалтерской отчетности коммерческих предприятий : [учеб. пособ.] / О. Ковалева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 512 с.
  23. Кутер М. Теория и принципы бухгалтерского учета : [учеб. пособие] / М. Кутер. – М. : Финансы и статистика, Экспертное бюро, 2000. – 544 с.
  24. Николаева С. Комментарий к законодательству по бухгалтерскому учету : в 2 т. / С. Николаева. – М. : Аналитика-Пресс, 2000– . Т. 2. – 2000. – 224 с.
  25. Палий В. Международные стандарты учета и финансовой отчетности : [учебник] / В. Палий. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 512 с.
  26. Терехова В. Международные и национальные стандарты бухгалтерского учета и отчетности / В. Терехова. – СПб. : Питер, 2003. – 272 с.
  27. Фоменко В. Вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на безперервну діяльність підприємства / В. Фоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_1_191.pdf.
  28. Соколов Я. Основы теории бухгалтерского учета / Я. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 496 с.
  29. Пятов М. Допущение непрерывности деятельности в практике бухгалтерского учета / М. Пятов // Бухгалтерский учет. – 1999. – № 9. – С. 87–92. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buh.ru/articles/documents/14454>.
  30. Терентьева Т. Современные принципы бухгалтерского учета в свете эволюции учетных парадигм : дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика» / Т. Терентьева. – СПб., 2002. – 199 с.
- Мултановская Т.В., Горяева М.С. Непрерывность деятельности в аудите финансовой отчетности**
Аннотация. В статье рассмотрены теоретические подходы к определению понятия непрерывности деятельности как фундаментальной основы функционирования предприятия. Предложен перечень аудиторских процедур для получения достаточных и приемлемых доказательств непрерывности деятельности в ходе аудита финансовой отчетности. Предоставлена классификация факторов влияния на допущение непрерывности деятельности.
- Ключевые слова:** непрерывность деятельности, принцип, допущение, аудит непрерывности деятельности, внутренние и внешние факторы.
- Multanivska T.V., Horiaieva M.S. Going concern in the financial audit**
Summary. The paper considers the theoretical approaches to the definition of a going concern as a fundamental basis for the operation of an enterprise. There is proposed a list of audit procedures to obtain sufficient and appropriate evidences of the going concern in the course of financial audit. Given a classification of factors influencing the going concern assumption.
- Keywords:** going concern, principle, assumption, going concern audit, internal and external factors.

*Скрипник М.І.,**д.е.н., доцент,**завідувач кафедри обліку і аудиту,**Київський національний університет технологій та дизайну**Григоревська О.О.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри обліку і аудиту,**Київський національний університет технологій та дизайну*

ФАКТОРИ ПОБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Анотація. У статті визначено фактори, що впливають на побудову національної системи бухгалтерського обліку, проаналізовано наукові підходи до її побудови. Виявлено основні принципові відмінності між американською та національною обліковими системами.

Ключові слова: бухгалтерський облік, стандарти обліку, система бухгалтерського обліку, фактор побудови, інтеграція бухгалтерського обліку, гармонізація.

Постановка проблеми. На даному етапі спостерігається значне розширення зовнішньоекономічних зв'язків між країнами, що зумовлено економічною глобалізацією. Зміни, що постійно відбуваються в економічному та соціальному житті країни, висувають нові вимоги до побудови бухгалтерського обліку, вимагають дослідження фундаментальних положень, що діють у країнах з розвинутою ринковою економікою. Вивчення зарубіжного досвіду необхідно максимально поєднувати з вітчизняними напрацюваннями з обліку та звітності, зберігаючи те, що не суперечить світовій практиці та збагачує її. Досвід розвинених країн слід використовувати розумно, при цьому враховуючи особливості національного законодавства та традиції, що склалися історично.

Необхідність дослідження досвіду саме США пов'язана з високим рівнем розвитку цієї країни, домінуванням та лідерством на світовій арені та безпосередньо значним ступенем розвитку системи бухгалтерського обліку, що сформувалась історично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням теорії та методології бухгалтерського обліку в системі американських стандартів присвятили дослідження такі українські та зарубіжні вчені, як, зокрема, Ф.Ф. Бутинець, М.Ф. Ван Бреда, Д. Гербоут, А. Ріахі-Белкаоуї, Дж.М. Зак, І.В. Кальницька, О.С. Красова, А.П. Михалкевич, Н.П. Мошенко, В.Ф. Палій, Д.А. Панков, С.М. Поленова, Я.В. Соколов, О.В. Соловйова, Є.С. Хендріксен, К.Ю. Циганков, І.А. Шульгіна.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Глобалізація бізнесу, ринків капіталу, процеси євроінтеграції, зусилля міжнародних організацій в напрямі гармонізації національних систем бухгалтерського обліку викликають потребу детального аналізу факторів впливу на НСБО передусім з метою визначення напрямів мінімізації (і навіть усунення) їх впливу, який поглиблює відмінності між НСБО.

Мета статті полягає у розробці власної класифікації факторів впливу на побудову національної системи бухгалтерського обліку на основі систематизації та аналізу переліку факторів, що визначаються дослідниками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення зарубіжного досвіду необхідно починати з дослідження факторів, що впливають на побудову системи бухгалтерського обліку в країні. Впродовж довгого періоду часу бухгалтерський облік розглядався виключно як практична дисципліна, що не має відношення до суспільних наук. Облік вважався галуззю економіки, що передбачала повну реєстрацію фактів господарської діяльності, чітке слідування встановленим обліковим процедурам, досягнення рівності активу і пасиву балансу. Проте наростаюча складність навколишнього світу, визнання його невизначеності, зміни, що з'являються в економічній теорії, привели до розуміння відносності поняття істинності і об'єктивності даних, зокрема по відношенню до облікової інформації. Ключ до вирішення цієї проблеми лежить в розумінні природи обліку як інституційного явища [13, с. 17–18].

Тому, розглядаючи облікову систему будь-якої країни, важливо розуміти бухгалтерський облік як систему, яка має не тільки взаємозв'язки між її структурними елементами, але й взаємозв'язок з навколишнім середовищем. Необхідно розглядати облікову систему як комплексну сукупність об'єктивних та суб'єктивних, формальних та неформальних, організаційних і технічних факторів, що формують сучасну облікову практику. Вплив цих факторів може мати різноплановий характер, але в сукупності саме вони визначають спрямованість реальних процесів обліку.

На сучасному етапі в наукових дослідженнях домінує комплексний погляд на природу облікових процесів. Теорія обліку розглядається через призму різноманітних економічних, соціальних, інформаційних процесів, що тісно пов'язані з нею [9, с. 29–30].

У кожній країні через ряд властивостей національного характеру та сукупність історичних умов існують свої уявлення про бухгалтерський облік, його цілі та задачі. І хоча з упевненістю можна стверджувати, що в усіх країнах «перемогла» подвійна бухгалтерія, в різних країнах вона інтерпретується по-різному, а бухгалтерський облік визначається середовищем, в якому він функціонує. Щоб зрозуміти, як у певній країні розвивається система бухгалтерського обліку та звітності, доцільно визначити фактори, що впливають на особливості створення і функціонування таких систем.

В світі сформувалося понад 100 національних систем бухгалтерського обліку. Ще у 1977 році група експертів ООН провела аналіз облікової практики по 46 країнах. Порівнюючи системи бухгалтерського обліку, експерти дійшли висновку: національні облікові системи відрізняються за їх організаційною побудовою, складом і кількістю об'єктів і суб'єктів, видами взаємозв'язків між ними, рівнем зіставності облікової

інформації, сферою і характером взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. Сучасні дослідження показують, що не існує двох країн з ідентичними системами обліку, навіть там, де бухгалтерська практика загалом схожа, є ряд суттєвих відмінностей. Різниця в облікових системах пов'язана з великою кількістю факторів [3, с. 8].

Такі дослідники, як І.А. Шульгіна та І.В. Кальницька, стверджують, що методологічні відмінності пов'язані з різними правовими системами, різними традиціями та накопиченим практичним досвідом. Методичні відмінності пов'язані з таким суб'єктивним фактором, як розуміння облікової практики більшістю спеціалістів. Організаційні відмінності обумовлені формами власності, спеціалізацією підприємств, обсягами господарської діяльності, структурою управління [15, с. 115].

Автори М.Р. Лучко та І.Д. Бенько виділяють такі фактори: провідні теорії і професійні організації; економічні наслідки від прийняття тієї чи іншої системи; загальна економічна ситуація в країні; податкова політика; національні особливості; користувачі та їх мета; юридична сфера; джерела фінансування; мова; інші країни; загальна атмосфера в країні (напружена чи спокійна) [4, с. 17–18].

Науковці Г. Мюллер, Х. Гернон та Г. Мік виділяють такі фактори впливу: соціально-політичні (державний устрій, культурний рівень населення); соціально-економічні (обсяг та темп зростання виробництва і національного доходу, банківська система, ступінь централізації управління економікою, рівень розвитку ринку капіталу, рівень інфляції, розмір та організаційна структура підприємства); законодавчі (податкова система, регулювання обліку і звітності); міжнародні (міжнародні фінансові ринки, міжнародна спеціалізація і кооперація, міжнародні організації, новітні технології, рух капіталу); професійні (система підготовки кадрів) [8, с. 136].

При цьому соціально-економічні фактори визначають концепцію бухгалтерського обліку, його методологію і практику. Похідними від них є законодавчі фактори.

Залежно від характеру впливу на інститут бухгалтерського обліку В.В. Панков виділяє технічні фактори, що визначають форму облікової практики, та інституційні фактори, що формують середовище бухгалтерського обліку. До технічних факторів він відносить такі: сукупність загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку, концептуальні основи представлення звітності, окремі положення теорії обліку, стандарти обліку, інформаційні технології [10, с. 24].

Інтеграція бухгалтерського обліку, з однієї сторони, в загальну систему управління на мікрорівні, а з іншої – в загальні

господарські процеси шляхом надання необхідної інформації різним користувачам на макрорівні, передбачає його нерозривний зв'язок зі складним і динамічним інституційним середовищем. До інституційних факторів відносяться право (законодавча база ведення обліку, податкова система, міжнародні правові акти); економіка (ступінь відкритості економіки, наявність інфляційних процесів, наявність кризової ситуації, доступність джерел фінансування); культура (практика ділового обороту, способи і характер комунікацій, соціальні цінності); ідеологія (характер регулювання обліку, ступінь адміністративного впливу); загальні соціально-економічні умови [6, с. 123]. Кожен з факторів є важливим, і не можна розглядати один як найбільш значимий. Доцільною є класифікація, яка передбачає визначення домінуючих факторів та їх поділ на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів належать культура країни, загальна правова система, умови економічного розвитку, технічний прогрес, система освіти і підготовки спеціалістів. До внутрішніх факторів належать облікова політика, організаційна культура, внутрішня регламентація облікових процесів.

Отже, важливими факторами, що визначають зовнішнє середовище обліку, є домінуючі в суспільстві соціальні та культурні установки. Культура встановлює методи інтерпретації інформації, відповідно, одна і та ж інформація може здійснювати різний вплив на людей з різною культурою. Похідним внутрішнім фактором є організаційна культура підприємства. Організаційна культура – система цінностей, що знаходять відображення в нормах поведінки працівників. Прикладом впливу на систему обліку є загальні повноваження, які надаються бухгалтерській службі на підприємстві.

Ще одним важливим фактором є правова система. Наприклад, правова система США характеризується відсутністю жорсткої регламентації облікових методів та процедур, що дає цій системі більшу гнучкість. Принципи і правила ведення обліку встановлюються не державою, а незалежними професійними організаціями бухгалтерів. Внутрішня регламентація облікових процесів полягає у встановленні в межах підприємства системи регламентації обліку.

Економічні фактори також здійснюють вплив на облікову систему в країні. До головних тут можна віднести характер фінансового ринку, основних користувачів інформації, інфляцію, податкову політику держави.

Щодо науково-технічного прогресу, то цей фактор також є одним з визначальних. Науково-технічний прогрес приводить до необхідності розроблення методів обліку нових об'єктів та нових операцій. Статус професії та кваліфікація бухгалтерів залежать також від якості стандартів освіти. Високий рівень бухгалтерської професії характерний для країн, де фінансова звітність надається інвесторам, то вимагають її високого рівня достовірності. Щодо внутрішніх факторів, то важливою є облікова політика на підприємстві. Мета облікової політики – забезпечити одержання достовірної інформації про майновий і фінансовий стан підприємства, результати його діяльності, необхідні для всіх користувачів фінансової звітності для прийняття рішень.

Облікова система США сформувалася під впливом облікових систем найбільш розвинених країн. Причинами її розробки стало зростання економічної могутності США і,

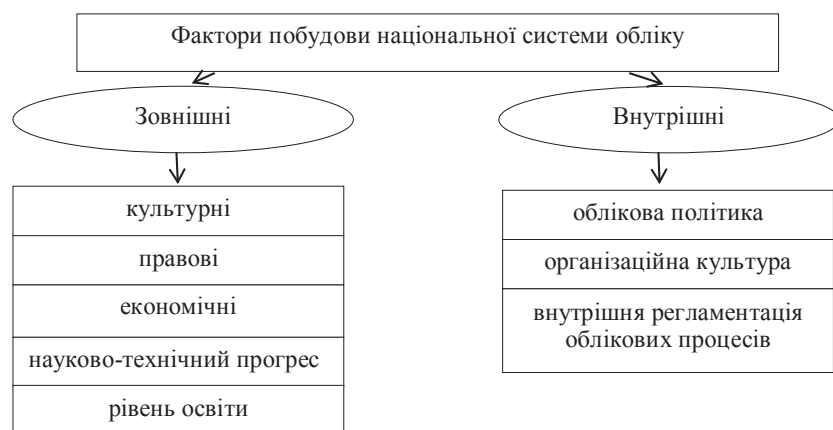

Рис. 1. Класифікація факторів, що впливають на побудову облікової системи

як наслідок, виникнення потреби в створенні системи бухгалтерського обліку, яка задовольнятиме інформаційні потреби як внутрішніх, так і зовнішніх користувачів, а також надаватиме реальну картину господарюючих процесів будь-якого діючого суб'єкта. Ця система характеризується використанням ліберального підходу в регламентації обліку. Причому її основна ідея полягає в орієнтації на запити інвесторів, кредиторів, позичальників, акціонерів. Основними ознаками облікової системи США є орієнтація на представлення інформації щодо діяльності компанії зовнішнім користувачам; широке використання додаткових фінансових ресурсів, що надаються розвиненими фінансовими і акціонерними ринками; задоволення інтересів держави за рахунок податкового обліку, який виведений за рамки фінансового; законодавче затвердження облікових стандартів і стандартів зіставлення фінансової звітності, застосування яких носить обов'язковий характер; формування методології і методики бухгалтерського обліку і фінансової звітності незалежною професійною організацією, а не прямим державним регулюванням; розробка компаніями облікової політики, в рамках якої затверджуються способи, варіанти і методи оцінки, обліку і представлення фінансової звітності об'єктів бухгалтерського обліку на основі альтернативних варіантів; створення планів рахунків бухгалтерського обліку професійною організацією для самостійного формування компаніями власних планів рахунків з огляду на специфіку діяльності та прийнятої облікової політики; високий професійний рівень спеціалістів в галузі обліку та фінансової звітності [1, с. 18].

Робота західноєвропейських компаній на світових ринках також вимагає використання універсальних і зрозумілих теоретичних підходів і методик формування даних фінансової звітності. Тому система американських стандартів GAAP використовується як основа для складання звітності багатьма європейськими компаніями [10, с. 14].

Облікова система США належить до британсько-американської моделі бухгалтерського обліку. Основна ідея цієї моделі полягає в орієнтації обліку на інформаційні запити інвесторів і кредиторів. Така орієнтація фінансового обліку властива США і Великобританії протягом багатьох років. Більше того, в цих країнах були створені біржі і ринки цінних паперів, де більшість компаній знаходила додаткові джерела фінансових ресурсів. У результаті фінансові звіти значно відрізняються аналітичністю інформації.

Система загальної та професійної освіти також відповідає високим стандартам, що певною мірою поширюється на бухгалтерів і користувачів облікової інформації [8, с. 27].

У США ведення бухгалтерського обліку ґрунтується на Законі про цінні папери і фондові біржі, проте регулювання фінансового обліку здійснюється «Загальноприйнятими принципами бухгалтерського обліку» (Generally Accepted Accounting Principles – GAAP). Вони є національною системою бухгалтерського обліку США. GAAP розробляються державними органами (Securities and Exchange Commission – SEC, Government Accounting Standards Board – GASB) і професійними бухгалтерськими організаціями (AICPA, FASB, NAA, AAA, IMA). Кожна організація робить свій вклад в систему обліку США.

Контроль за дотриманням стандартів ведуть держава і професійні організації. Технологія бухгалтерського обліку є алгоритмом, що складається з етапів, число яких залежить від засобів комп'ютеризації. У США використовується сім основних типів рахунків, які підрозділяються на три категорії: постійні рахунки (активи, пасиви, капітал акціонерів), тимча-

сові рахунки (рахунок прибутків і збитків), транзитні рахунки (прибутки і витрати) [5, с. 336].

Система обліку GAAP є міжнародно визнаною і повністю сумісною з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку за економічним змістом інформації, за технологією її переробки і методології в частині рахунків бухгалтерського обліку і оцінки матеріальних запасів, інвентаризації.

Звітність є відкритою інформацією, схожою на яскраві буклети, які, окрім самих форм бухгалтерських звітів, завірених аудитором, містять іншу інформацію (звернення президента компанії до акціонерів, звіт ради директорів, аналіз розвитку фірми за попередні роки, прогноз на найближчі роки, опис географії і розміру інвестицій, міжнародних зв'язків, розповідь про соціальну політику компанії з різними графіками, схемами, діаграмами, фотографіями). Така інформація не регулюється і представляється виключно на розсуд компанії.

Звітність в США не має затверджених форм, обов'язковим є повне представлення елементів звітності, таких як активи, зобов'язання, власний капітал, інвестиції власників, розподіл прибутку між власниками, сукупний дохід (зокрема, виручка), прибуток, збитки [2, с. 211]. Річна звітність, яка публікується, обов'язково піддається незалежній перевірці (independent audits) – аудиту. В аудиторському звіті йдеться про те, що проведений аудит відповідає прийнятим міжнародним принципам бухгалтерського обліку, що фінансові звіти були складені відповідно до прийнятих правил бухгалтерського обліку. Консолідована звітність є обов'язковою вимогою, оскільки саме США є ініціатором її складання.

Укладач фінансових звітів – бухгалтер. Його відповідальність закріплена в його дуже специфічному громадському статусі. Бухгалтер працює на свого клієнта або працедавця, який оплачує його послуги. Проте, згідно із Законом про цінні папери, прийнятим Конгресом США в 1933 році, бухгалтер несе юридичну відповідальність не тільки перед своїм клієнтом або працедавцем, але й перед наявними і потенційними користувачами фінансової інформації, що надається компанією у вигляді фінансової звітності. Окрім професійного співтовариства, контроль за дотриманням стандартів веде і держава, представлена в цьому питанні Комісією з цінних паперів і обміну, радами штатів з бухгалтерського обліку і судами. Останніми роками простежується тенденція до збільшення числа випадків недотримання стандартів фінансового обліку, що виявляються. Про це говорять зростання кількості фінансових звітів компаній, що підлягають коригуванню або повторному складанню відповідно до приписів Комісії з цінних паперів і обміну, збільшення числа судових справ, пов'язаних із звинуваченням в невідповідності фінансових звітів відповідачів чинним нормам, зростання витрат аудиторських фірм на виплату премій зі страхування про відповідальність [7, с. 49]. Отже, розгляд американської системи бухгалтерського обліку є вкрай цікавим для України, оскільки багато аспектів можуть бути перейняті та використані в національній системі обліку. Звісно, запозичення повинні не носити «сліпий» характер, а враховувати специфіку ділового середовища. Розглянемо основні відмінності систем обліку (табл. 1).

Принципова різниця помітна відразу: американський облік орієнтований на кінцевий етап облікового процесу – складання звітності. Основним є не сам процес обліку, а результат, правильне представлення якого є метою обліку. В національній системі облік визначають як систему спостереження, вимірювання, реєстрації та обробки інформації про майно підприєм-

Принципові відмінності американської та національної систем обліку

Система обліку / Ознака	Американська облікова система	Національна облікова система
Орієнтація облікової системи	На кінцевий етап – складання звітності	Облік є системою з рівноправними складовими, а мета системи визначається окремо
Складові обліку	Фінансовий, управлінський, податковий облік, облік для некомерційних організацій	Оперативний, бухгалтерський, статистичний облік
Історичні передумови	Розвиток протягом тривалого періоду часу в умовах конкурентної капіталістичної економіки	Розвиток обліку має більш коротку історію, що пов'язано з більш пізнім розвитком капіталістичних відносин
Нормативна база	Простота законодавчої бази загального регулювання. Принципи GAAP обов'язкові для застосування тільки для компаній, що котируються на фондовому ринку. Компанії, які не потребують позитивного висновку аудитора, можуть їх не застосовувати.	Законодавство є суворо обов'язковим до застосування, передбачаються досить жорсткі санкції за його незастосування. Законодавча база є досить широкою.
Основні облікові принципи	Зрозумілість і корисність для прийняття рішень	Пріоритетним є дотримання різних правил ведення обліку, надання формально правильної інформації контролюючого характеру
Основні користувачі	Постачальники капіталу: інвестори, кредитори	Контролюючі органи
Мета обліку	Досягнення безбитковості не є ключовим завданням обліку	Запобігання виникненню негативних результатів господарської діяльності
Особливості менталітету	Інформація повинна бути точною і достовірною; зусилля спрямовані на підбір потрібної інформації, під час прийняття рішень не допускається інтуїтивний підхід; інформація про фірму є доступною будь-якому працівнику; свідомо сплата податків; високий рівень соціального захисту; «все неамериканське – погане»	Інформації повинно бути багато; під час прийняття рішень переважає інтуїтивний підхід; інформація часто приховується для утримання влади; бухгалтери звикли до контролю, без його належного здійснення може погіршуватись якість роботи; уникнення від сплати податків; «все українське – погане»

ства та джерела його утворення. Облік є системою, в якій всі складові рівноцінні, а мета самої системи визначається окремо.

В американській обліковій теорії виділяються три періоди розвитку: неформальний період – до початку 30-х років ХХ століття; період вирішення проблем; виникнення FASB в 1973 році і розвиток концептуальної основи фінансового обліку [11, с. 141].

Методологія ж національного бухгалтерського обліку має більш коротку історію та інший характер – основою обліку було не професійне судження бухгалтера, а дотримання, правильне виконання формалізованих правил. Мета обліку також була іншою – не забезпечення інформації для прийняття інвестиційних та інших рішень, а переважно контроль за збереженням соціалістичної власності, виконанням плану й дотримання собівартості продукції. Значимість обліку також була нижчою, оскільки споживачем інформації була держава, яка могла доповнювати дані бухгалтерського обліку плановими, статистичними та іншими даними. Навіть на цьому етапі розвитку основна відмінність все ж таки продовжує зберігатися – основним споживачем бухгалтерської інформації продовжує залишатися держава в особі податкових органів, а регулююча роль учасників ділового обігу – інвесторів, кредиторів, менеджерів, а також самих бухгалтерів і аудиторів – зведена до мінімуму.

Також принципова різниця пов'язана з приналежністю України та США до різних моделей обліку: британсько-американської та континентальної. Британсько-американська модель передбачає задоволення потреб інвесторів, невисокий рівень державного втручання, максимальний ступінь розкриття

інформації. Континентальна модель передбачає нижчу якість розкриття інформації, зусилля держави для її збільшення.

Щодо особливостей нормативної бази, то в США спостерігається простота законодавчої бази для загального регулювання. Дотримання принципів GAAP є обов'язковим тільки для компаній, що котируються на фондовому ринку. Якщо компанія не потребує позитивного аудиторського висновку, то вона може не дотримуватися їх. Щодо України, то законодавча база є широкою та суворо обов'язковою для застосування, за її незастосування передбачаються досить жорсткі санкції, прецеденти поширені мало.

Щодо основних облікових принципів, то, хоч їх назви деякою мірою збігаються, значення у їх практичному застосуванні різне. Для США основними принципами виступають зрозумілість і корисність для прийняття рішень, для України – дотримання різноманітних правил ведення обліку, надання формально правильної інформації контролюючого характеру.

Основними користувачами в англо-американській системі виступають постачальники капіталу: інвестори та кредитори, в Україні – контролюючі органи, причому підприємства намагаються отримати пільги щодо кредитування, податкові пільги.

Щодо основної мети обліку, то в американській системі досягнення безбитковості не є ключовим завданням обліку, на відміну від національної, де основною метою облікової системи є запобігання виникненню негативних результатів господарської діяльності. [14, с. 442].

На нашу думку, розглядаючи особливості облікових систем, що склалися в двох різних країнах, слід враховувати також менталітет нації. Менталітет характеризують як сукупність психо-

логічних особливостей поведінки нації, що склалися історично. Застосовуючи це поняття до бухгалтерського обліку, необхідно відзначити, що до основних особливостей американського менталітету належать такі: інформація повинна бути точною і достовірною; зусилля спрямовані на підбір потрібної інформації, під час прийняття рішень не допускається інтуїтивний підхід; інформація про фірму є доступною будь-якому працівнику; свідомо сплата податків; поняття про те, що все неамериканське – погане. Щодо особливостей українського менталітету, то вони полягають в таких положеннях: інформації повинно бути багато; під час прийняття рішень переважає інтуїтивний підхід; інформація про підприємство часто приховується для утримання влади; звичка до контролю за діяльністю; уникнення від сплати податків; «все українське – погане».

Висновки. Отже, кожній країні притаманні свої особливості бухгалтерського обліку. Є велика кількість факторів, що впливають на побудову національних систем бухгалтерського обліку. На нашу думку, доцільною є класифікація, яка визначає фактори, що здійснюють домінуючий вплив, і передбачає їх поділ на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх факторів належать культура країни, загальна правова система, умови економічного розвитку, технічний прогрес, система освіти і підготовки спеціалістів. До внутрішніх факторів належать облікова політика, організаційна культура, внутрішня регламентація облікових процесів.

Зважаючи на великі досягнення США у сфері економіки, високий рівень технічної якості американських стандартів та значний їх вплив на світову облікову систему загалом, вважаємо доцільним їх вивчення та дослідження особливостей. Це може бути корисним для запозичення методик та вдосконалення національної облікової системи. Проте не можна «сліпо» копіювати певну облікову систему, як це здійснюється під час запровадження МСФЗ, а слід враховувати особливості ділового середовища країни. Виявлено основні принципові відмінності між американською та національною обліковою системами. До них належать такі: поняття обліку, складові обліку, історичні передумови, модель обліку, нормативне забезпечення, основні принципи, користувачі, мета обліку, менталітет нації.

Література:

1. Банк С.В. Сравнительный анализ стандартов отчетности / С.В. Банк, Н.К. Панащенко // Международный бухгалтерский учет. – 2004. – № 10 (70). – С. 15–28.
2. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Ф.Ф. Бутинець, Л.Л. Горещька. – Житомир : ПП «Рута», 2002. – 544 с.
3. Качалин В.В. Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами GAAP / В.В. Качалин. – М. : Дело, 1998. – 432 с.
4. Лучко М.Р. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах : [навчальний посібник] / М.Р. Лучко, І.Д. Бенько. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – 207 с.

5. Малькова Т.Н. История бухгалтерского учета : [учеб. пособие] / Т.Н. Малькова. – М. : Высш. образование, 2008. – 449 с.
6. Малькова Т.Н. Теория и практика международного бухгалтерского учета : [учеб. пособие] / Т.Н. Малькова. – СПб. : Издательский дом «Бизнес-пресса», 2001. – 336 с.
7. Мощенко Н.П. Международные стандарты учета и финансовой отчетности : [учебное пособие для вузов] / Н.П. Мощенко. – М. : Издательство «Экзамен», 2005. – 224 с.
8. Учет: международная перспектива / [Г. Мюллер, Х. Гернон, Г. Миик] ; пер. с англ. – 2-е изд., стереотип. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 136 с.
9. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности / В.Ф. Палий. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 547 с.
10. Панков В.В. Інституційна теорія бухгалтерського обліку і аудиту : [навчальний посібник] / В.В. Панков. – М. : ІнформБюро, 2011. – 168 с.
11. Пасько Т.О. Історія бухгалтерського обліку : [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / Т.О. Пасько. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2009. – 141 с.
12. Поленова С.Н. Бухгалтерский учет и отчетность в системе US GAAP / С.Н. Поленова. – М. : Дашков и Ко, 2006. – 316 с.
13. Соловьева О.В. Международные стандарты финансовой отчетности. Концептуальные основы подготовки и представления финансовой отчетности / О.В. Соловьева. – М. : Эксмо, 2010. – 288 с.
14. Цыганков К.Ю. Очерки теории и истории бухгалтерского учета / К.Ю. Цыганков. – М. : Магистр, 2007. – 462 с.
15. Шульгина И.А. Основные модели бухгалтерского учета и анализа в зарубежных странах : [учеб. пособие] / И.А. Шульгина, И.В. Кальницкая. – Омск : Ом. гос. ин-т сервиса, 2002. – 59 с.

Скрипник М.И., Григоревская Е.А. Факторы построения национальной системы бухгалтерского учета

Аннотация. В статье определены факторы, влияющие на построение национальной системы бухгалтерского учета, проанализированы научные подходы к ее построению. Выявлены основные принципиальные различия между американской и национальной учетными системами.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, стандарты учета, система бухгалтерского учета, фактор построения, интеграция бухгалтерского учета, гармонизация.

Skrypyuk M.I., Hryhorevska O.O. Factors for building national accounting system

Summary. In the article the factors affecting the construction of the national accounting system are determined, scientific approaches to its construction are analyzed. The basic fundamental differences between American and national accounting systems are highlighted.

Keywords: accounting, accounting standards, accounting system, building factor, accounting integration, harmonization.

Федорова І.В.,

аспірант кафедри бухгалтерського обліку та аудиту,
Одеський національний економічний університет

ІДЕНТИФІКАЦІЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ЯК ПОЧАТКОВА СТАДІЯ ЇХ ОБЛІКУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Анотація. У статті обґрунтовано важливість ідентифікації нематеріальних активів, розкрито її етапи, документальне оформлення. Проведено аналіз нормативно-правової бази в частині цього питання. Запропоновано заходи щодо вдосконалення законодавчої бази і самого процесу ідентифікації нематеріальних активів.

Ключові слова: нематеріальні активи, ідентифікація, бухгалтерський облік, нормативна база, стандарти бухгалтерського обліку.

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік на будь-якому підприємстві – система надзвичайно складна та багаторівнева. У практиці обліку виділяють його об'єкти, такі як, зокрема, необоротні активи, оборотні активи, капітал, зобов'язання, кожен з яких, відповідно, може бути розділений на менші складові, які мають свої підгрупи. Кожна ланка облікового процесу окремо відіграє свою життєво важливу функцію, та їх сукупність дає змогу відтворити чітку картину діяльності суб'єкта господарювання. Неточність та недосконалість обліку будь-якого конкретного об'єкта спотворює усю картину загалом та призводить до дезінформації користувачів, як внутрішніх, так і зовнішніх. На жаль, об'єктом, який викликає значні труднощі та велику кількість питань у процесі обліку, є нематеріальні активи. Якщо проаналізувати звітність більшості вітчизняних підприємств, може з'явитися враження, що нематеріальні активи не відіграють важливої ролі у діяльності бізнесу, оскільки їх питома вага у складі активів вкрай незначна. Але це не є дійсністю. На нашу думку, основними причинами того, що нематеріальні активи не відображаються у балансі підприємств України у повному складі та належним чином, є, по перше, складність їх ідентифікації у зв'язку з відсутністю матеріальної форми, а по-друге, відсутність чіткого розуміння їх різноманітності та облікових особливостей кожного з різновидів. У статті ми вважаємо за необхідне сконцентрувати увагу на проблемних питаннях ідентифікації нематеріальних активів як початкової ланки їх облікового процесу, адже помилки на початковій стадії призводять до невірному ходу всього процесу загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Облікові особливості нематеріальних активів є предметом пильного дослідження багатьох українських та закордонних вчених. Серед них слід назвати таких, як, зокрема, Г.К. Дорожко, Т.М. Банасько, М.В. Плекан, Н.О. Лобода, Н.П. Корогод, А.О. Касич, А.С. Семенов, Н.П. Літвінова, І.А. Бігдан, Т.В. Польова. Наукові праці у цій галузі, безперечно, є великим та важливим внеском в удосконалення вітчизняного обліку нематеріальних активів, вони є рушійною силою прогресу у цьому напрямі. Але все ж залишається багато аспектів, які необхідно дослідити, та багато питань, на які слід знайти відповіді.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Запорука коректного процесу ідентифікації нематеріальних активів – правильне розуміння сутності об'єкта як такого та його класифікаційних особливостей, а також самої процедури ідентифікації. Здатність ідентифікувати нематеріальний актив є критерієм його визнання та зарахування на баланс з метою подальшого обліку. Задля удосконалення на практиці цього процесу необхідне, на нашу думку, чітке та прозоре роз'яснення ключових моментів із законодавчої точки зору, усунення розбіжностей у нормативно-правових актах щодо цього, яких, на жаль, більше, ніж це допустимо.

Мета статті. Головною метою роботи є розкриття сутності процесу ідентифікації у розрізі нематеріальних активів. Стаття присвячена розробці практичних рекомендацій, які дадуть змогу удосконалити облік нематеріальних активів на його початковій стадії; дослідженню нормативно-правової бази щодо цього; аналізу наукової літератури та напрацювань вчених-економістів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи процес ідентифікації нематеріальних активів, необхідно чітко визначитися з тим, чим є ідентифікація загалом, перш ніж розглядати це поняття у контексті обліку нематеріальних активів.

Аналізуючи інтерпретацію терміна «ідентифікація» у розрізі напрямів його застосування, можна зробити узагальнення, викладене у табл. 1.

Таблиця 1

Визначення поняття «ідентифікація»

Автор	Напрямок	Визначення
О.В. Винославська	Психологія	Спосіб пізнання, за якого встановлюється подібність об'єктів шляхом знаходження спільного та відмінного в їх ознаках [1].
Л.О. Сандюк	Культурологія	Усвідомлення чи розпізнання чогось або когось; уподібнення, ототожнення з кимось або чимось [2].
І.І. Старовойтова	Філософія	Збіг, рівність, однаковість, тобто тотожність усіх родовидових або індивідуальних властивостей [3].
Б.А. Райзберг	Економіка	Встановлення відповідності реального об'єкта, товару представлений на нього документації, його назві, щоб уникнути підміни одного об'єкта іншим [4].
В.І. Цуркану	Бухгалтерський облік	Логічний прийом професійного судження для визначення місця в звітності результатів впливу господарських операцій, фактів і подій [5].

Документація, що підтверджує право власності на нематеріальні активи

Група нематеріальних активів	Документи
Патент	винахід
	корисна модель
	промисловий зразок
Свідोцтво	комерційне найменування
	торговельна марка
	об'єкт авторського права
	компонування інтегральних мікросхем
Договір про надання права власності, виписки з державних реєстрів, які затверджують набуті права власності	права користування природними ресурсами права користування майном
Диплом	наукове відкриття
Ліцензійний договір	ліцензія
Договір про передачу права власності на об'єкт нематеріального активу	комп'ютерна програма
Виключне право на авторське видання; авторський, видавничий договори	авторське право та суміжні з ним права

У перших трьох варіантах трактування терміна мають спільну ключову рису, а саме порівняння об'єкта з подібними шляхом визначення спільних властивостей. Це змістовне навантаження виходить з етимології слова «ідентифікація» (від лат. “indenticus” – тотожній, “facio” – роблю). Але під час застосування його в економічній сфері, зокрема в обліку, виявляється, що поняття набуває специфічного значення з огляду на предмет ідентифікації.

Облік нематеріальних активів в Україні регулюється Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» (далі – П(С)БО 8) та Міжнародним стандартом фінансової звітності 38 «Нематеріальні активи» (далі – МСФЗ 38). Згідно з цими нормативними актами нематеріальний актив – об'єкт обліку, що характеризується такими рисами, як немонетарність, ідентифікованість, відсутність матеріальної форми, здатність приносити майбутні економічні вигоди.

Ідентифікація нематеріальних активів знаходить своє роз'яснення у МСФЗ 38. У цьому стандарті зазначено, що нематеріальний актив є ідентифікованим, якщо він може бути відокремлений, тобто його можна відокремити або відділити від суб'єкта господарювання і продати, передати, ліцензувати, здати в оренду або обміняти індивідуально чи разом з пов'язаним з ним контрактом, ідентифікованим активом чи зобов'язанням, незалежно від того, чи має суб'єкт господарювання намір зробити це; або виникає внаслідок договірних або інших юридичних прав, незалежно від того, чи можуть вони бути передані або відокремлені від суб'єкта господарювання або ж від інших прав та зобов'язань [6].

З огляду на цю інформацію в українській науковій літературі формується певний погляд на сутність ідентифікації нематеріальних активів. Деякі вчені пояснюють її як можливість відокремлення даного нематеріального активу від решти майна підприємства. Так, Н.О. Остапкович та Т.М. Банасько вважають, що характеристикою об'єкта нематеріальних активів є можливість його ідентифікації, тобто можливість відокремлення від інших активів [7; 8].

А.О. Касич зазначає, що вихідною проблемою під час обліку нематеріальних активів є проблема їх достовірної ідентифікації, тобто виділення даного виду активу серед інших активів, надання лише йому властивих ознак та характеристик [9].

Слід підкреслити той факт, що Г.К. Дорожко робить щодо цього таке справедливе зауваження: здатність бути придбаним чи проданим окремо від інших активів підприємства або бути відокремленим від підприємства – це лише частина ідентифікації, яка не дає повної картини стосовно об'єкта ідентифікації. Такий підхід призводить до помилок у бухгалтерському обліку об'єктів права інтелектуальної власності як нематеріальних активів. Автор наголошує на тому, що ідентифікацію об'єктів нематеріальних активів слід розглядати як з'ясування наявності матеріального носія та чинності документів, які засвідчують правомірне набуття права авторства, права власності, а також інших документів, які є підставою для оприбуткування об'єкта нематеріального активу [10].

Відповідну позицію щодо цього питання поділяють такі науковці, як О.Б. Зайковський, О.В. Щур, О.В. Коба. На наш погляд, наведене вище уточнення щодо ідентифікації нематеріальних активів є вкрай важливим, отже, необхідно визначити, які саме чинні документи дають змогу провести коректну процедуру ідентифікації. Перелік видів підтверджуючих документів у розрізі груп нематеріальних активів наведено у табл. 2.

Як видно з табл. 2, право власності на кожен групу нематеріальних активів, які можуть бути ідентифіковані, засвідчене конкретними документами. Отже, цей етап проведення процедури ідентифікації може бути і, більш того, повинен здійснюватися без особливих протиріч.

Щодо решти етапів процесу ідентифікації нематеріальних активів, то їх схематичне відображення наведено на рис. 1.

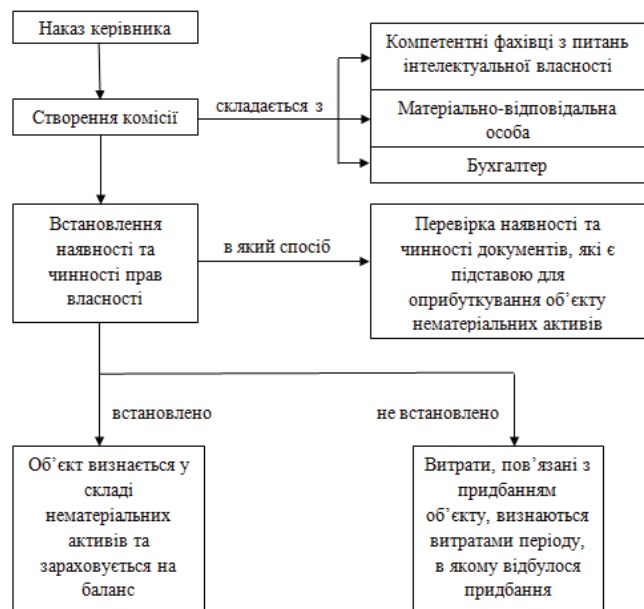

Рис. 1. Етапи процесу ідентифікації нематеріальних активів

Порядок цієї процедури регламентований Листом Міністерства фінансів України від 12 серпня 2005 р. № 31-04200-10-5/17045. У Листі зазначено, що з метою ідентифікації об'єктів права інтелектуальної власності інвентаризаційна комісія пере-

свідчується у наявності та чинності документів, що засвідчують правомірність набуття прав власності, прав використання об'єктів інтелектуальної власності, а саме патентів, свідоцтв, дипломів, ліцензій, договорів тощо. Також вказано, що відомості про ідентифіковані нематеріальні активи повинні бути відображені в інвентаризаційному описі нематеріальних активів [11].

Якщо детально розглянути інвентаризаційний опис нематеріальних активів, стане зрозуміло, що він не є зручним та доцільним на етапі ідентифікації. На цьому початковому етапі перед комісією стоїть завдання проаналізувати об'єкт, що надійшов на підприємство, та прийняти рішення про правильний шлях його подальшого обліку: як нематеріального активу, як складової матеріального активу, роялті або витрат тощо. Що стосується інвентаризаційного опису, то він призначений для порівняння фактичної та облікової інформації про ті об'єкти, що вже визнані нематеріальними активами та є складовою частиною балансу. Очевидно, що на початковому етапі немає необхідності у наведенні інформації про фактичну наявність у вартісному та кількісному вираженні; вартість та кількість об'єктів, суму зносу за даними бухгалтерського обліку; у наведенні порівняння отриманих результатів та висновків щодо цього. Є підстави стверджувати, що для оформлення результатів процедури ідентифікації інвентаризаційний опис є надто громіздким та потребує багато зайвої інформації. Саме його цільове призначення відрізняється від цілей ідентифікації нематеріального активу. Постає питання про те, яким чином мають бути оформлені результати роботи комісії у такому випадку. На нашу думку, зручним та доцільним є складання висновку комісії з ідентифікації об'єкта нематеріального активу. Цей документ повинен містити такі відомості:

- назва підприємства та його ідентифікаційний код;
- дата складання документа;
- дати початку та закінчення процедури ідентифікації;
- назва об'єкта;
- характеристика та призначення об'єкта;
- відомості про наявність або відсутність підтверджуючої документації;
- відомості про наявність або відсутність матеріального носія;
- висновки, що містять рішення комісії та його обґрунтування;
- склад комісії.

Запропонований документ покликаний відобразити тільки необхідну інформацію, яка стосується об'єкта, що аналізується, та підстави зарахування його на баланс саме у складі нематеріальних активів.

Може виникати питання щодо доцільності проведення процедури ідентифікації взагалі, а саме створення комісії, документування результатів її роботи, адже на неї слід витратити час та зусилля робітників підприємства, залучити фахівців тощо. Відповіддю на це питання є той факт, що звітність вітчизняних підприємств характеризується дуже незначними показниками у той частині, що відповідає за нематеріальні активи, а іноді і відсутністю відомостей про них взагалі. Це зовсім не означає, що організація не використовує програмне забезпечення, веб-сайти, торгові марки, ноу-хау, бази даних тощо. Реалії сучасної економічної дійсності такі, що без нематеріальних активів діяльність підприємства є практично неможливою. На нашу думку, причина криється у тому, що більшість бухгалтерів не має у своєму розпорядженні дієвого механізму ідентифікації,

який був би простим, доступним, відповідно регламентованим у нормативно-правових актах. Питома вага нематеріальних активів у складі балансу може значно збільшитися у тому випадку, якщо буде законодавчо прописаний порядок ідентифікації, удосконалене її документування. У цьому випадку бухгалтер не буде мати змоги відобразити нематеріальний актив як витрату звітного періоду, адже існуватиме реальна та дієва процедура, за допомогою якої кожен об'єкт нематеріальних активів буде ретельно досліджений з метою включення його до складу балансу коректно.

Якщо під час зарахування об'єктів до складу основних засобів бухгалтер керується строком корисного використання та первісною вартістю, з нематеріальними активами ситуація складніша через їх інтелектуальну природу. Отже, висновок фахівців саме у сфері інтелектуальної власності є вкрай важливим.

Яскравим прикладом того, як один об'єкт може бути визнаним як різні складові обліку, є програмне забезпечення. У своїх дослідженнях А.Г. Греценко доходить висновку, що програмне забезпечення та бази даних, на які підприємство отримало невиключне право користування, можуть обліковуватися як нематеріальний актив, складова основних засобів або роялті. Якщо програмне забезпечення купується разом з комп'ютером як невід'ємна його частина, за одним договором, то таке програмне забезпечення відноситься до складу основних засобів. Якщо ж матеріальний носій не має самостійного значення, об'єкт доцільно розглядати як нематеріальний актив. Необхідною є оцінка того, який елемент, матеріальний чи нематеріальний, є суттєвішим. Також придбання програмного забезпечення може виступати як роялті. У разі передачі копії програмного забезпечення у володіння, передається не об'єкт права власності, а лише примірник цього об'єкта [12].

Стосовно законодавчого регулювання процедури ідентифікації нематеріальних активів, на необхідності якої було раніше наголошено, слід відзначити таке. Міжнародні стандарти фінансової звітності містять пояснення того, які нематеріальні активи слід вважати ідентифікованими. Ці критерії були наведені вище. Залишається незрозумілим, якими критеріями ідентифікації нематеріальних активів слід керуватися на тих підприємствах, що обрали вітчизняні стандарти бухгалтерського обліку для складання фінансової звітності, адже П(С)БО 8 не містить жодного пояснення поняття «ідентифікованість», незважаючи на той факт, що термін «нематеріальний актив» трактується таким чином, що підкреслює важливість ідентифікації: немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований [13].

Проте роз'яснення можна знайти у П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств». Вітчизняний стандарт зазначає, що ідентифіковані активи та зобов'язання – придбані активи та зобов'язання, які на дату придбання відповідають критеріям визнання статей балансу. Як видно, таке пояснення має дуже мало спільного з тим, що міститься у МСФЗ 38, а також стосується активів та зобов'язань загалом, а не нематеріальних активів конкретно, отже, не враховує особливостей цього об'єкта обліку [14].

Якщо ж звернутися до Національного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», то можна знайти ті самі критерії, яким повинні відповідати активи для того, щоб бути ідентифікованими, а саме суттєвість інформації та можливість достовірного визначення оцінки статті [15].

Очевидним є факт, що українські нормативно-правові акти, які регулюють бухгалтерський облік нематеріальних активів,

не зосереджують уваги на питанні ідентифікації. Ця обставина ніяк не мотивує сучасних бухгалтерів витрачати час та зусилля на з'ясування, як саме слід обліковувати різноманітні специфічні об'єкти нематеріальних активів з урахуванням усіх їх особливостей та тонкощів, адже немає прозорого та чіткого порядку, яким вони мали б керуватися.

Висновки. Без сумніву, достовірність звітності досягається лише за умови, коли дані усіх її статей відповідають реальному стану речей на підприємстві. Особлива стаття балансу «Нематеріальні активи» має велику кількість нюансів, які впливають із самої природи активів, що не мають матеріальної форми. Тому обліковувати їх дещо складніше порівняно з іншими об'єктами. Початковою ланкою обліку нематеріальних активів, від якої залежить весь обліковий процес, є їх ідентифікація. Якщо припуститися помилок на цій стадії, подальша інформація у звітності буде автоматично відображена невірно. Як показують результати дослідження, питанням ідентифікації у вітчизняних законодавчих актах приділено недостатньо уваги. Також недосконалою є регламентація самої процедури ідентифікації та оформлення її результатів.

Ми вважаємо за доцільне проводити процедуру ідентифікації щодо кожного об'єкта інтелектуальної власності, що надходить на підприємство з метою визначення подальшого шляху його обліку. Також пропонується використовувати висновок комісії з ідентифікації об'єкта нематеріального активу для оформлення результатів ідентифікації, який відповідатиме наведеним вище вимогам. Крім того, необхідним є доповнення П(С)БО 8 інформацією, що стосується роз'яснення поняття ідентифікації саме нематеріальних активів та порядку її проведення.

Запропоновані заходи мають на меті поліпшення умов для зарахування на баланс різноманітних об'єктів нематеріальних активів та усунення протиріч стосовно їх визнання, що сприятиме більшій достовірності фінансової звітності.

Література:

1. Психологія : [навч. посіб.] / [О.В. Винославська, О.А. Бреусенко-Кузнецов, В.Л. Зливков та ін.]. – К. : Фірма «ІНКОС», 2005. – 351 с.
2. Основи культурології : [навч. посіб.] / за ред. Л.О. Сандюк, Н.В. Щубелки. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 400 с.
3. Старовойтова І.І. Ідентифікація як філософська та соціологічна категорія / І.І. Старовойтова // Вісник ОДУ. – 1999. – Т. 4. – Вип. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philosoph.onu.edu.ua/elb/articles/starovoytova/74.pdf>.
4. Современный экономический словарь / [Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева]. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
5. Цуркану В.И. Идентификация – важный логический прием при подготовке финансовой отчетности / В.И. Цуркану, И.Н. Голочалова // Вестник профессиональных бухгалтеров. – 2015. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ipbr.org/vestnik/editions/2015/5/tsurcanu-golovachova>.
6. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку (IASB) 38 «Нематеріальні активи» : Стандарт, Міжнародний документ від 1 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_050.
7. Остапкович Н.О. Проблеми обліку визнання та оцінки нематеріальних активів / Н.О. Остапкович // Проблеми обліку, контролю та аналізу в економіці України : тези доповідей V Студентської наукової конференції (зі статусом наукової) (Львів, 18–19 жовтня 2012 р.). – Львів, 2012. – Ч. 1. – С. 138–139.

8. Банасько Т.М. Ідентифікація і оцінка нематеріальних активів у бухгалтерському обліку – дискусійні питання, можливості їх розв'язання / Т.М. Банасько // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 38. – С. 205–212.
9. Касич А.О. Теоретичні основи оцінки та обліку нематеріальних активів в Україні / А.О. Касич, І.Г. Хіміч // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – 2013. – № 50. – С. 61–67. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vcpaiu_2013_50_14.
10. Дорожко Г.К. Проблеми ідентифікації об'єктів інтелектуальної власності в бухгалтерському обліку / Г.К. Дорожко, О.В. Балашова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1(3). – С. 51–54. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Traeiv_2013_1%283%29_11.
11. На запит про бухгалтерський облік та інвентаризацію об'єктів права інтелектуальної власності : Лист Міністерства фінансів України від 12 серпня 2005 р. № 31-04200-10-5/17045 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
12. Греченко А.Г. Проблеми ідентифікації нематеріальних активів на прикладі програмного забезпечення / А.Г. Греченко, Л.М. Чернелевський // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті : програма і матеріали 80 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів (10–11 квітня 2014 р.). – К., 2014. – Ч. 3. – С. 338–339.
13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства фінансів України від 27 червня 2013 р. № 627 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.
14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 19 «Об'єднання підприємств», затв. Наказом Міністерства фінансів України від 7 липня 1999 р. № 163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99>.
15. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затв. Міністерством фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

Фёдорова И.В. Идентификация нематериальных активов как начальная стадия их учета: проблемные вопросы

Аннотация. В статье обоснована важность идентификации нематериальных активов, раскрыты её этапы, документальное оформление. Проведён анализ нормативно-правовой базы в части данного вопроса. Предложены меры по усовершенствованию законодательной базы и самого процесса идентификации нематериальных активов.

Ключевые слова: нематериальные, активы, идентификация, бухгалтерский учёт, нормативная база, стандарты бухгалтерского учёта.

Fedorova I.V. The identification of intangible assets as the initial stage of their accounting: problematic issues

Summary. The article proves the importance of an identification of intangible assets, discovers its stages and documentation. The legal framework with regard to this issue is analyzed. The ways of improvement of the legislative framework and the process of identification of intangible assets itself are proposed.

Keywords: intangible assets, identification, accounting, legislative framework, accounting standards.

Цибульник М.О.,
аспірант кафедри обліку та аудиту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБЛІКУ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто основні законодавчі акти і нормативні документи щодо нормативно-правового регулювання обліку діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. Запропоновано шляхи вирішення проблемних питань, зокрема затвердження нових Методичних рекомендацій із бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів, а також із доповнення їх розробленою Типовою кореспонденцією рахунків бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів та прийняти П(С)БО 36 «Звітність недержавних пенсійних фондів», де б відображалися основні засади організації бухгалтерського обліку та звітності НПФ, а також методологічні принципи формування в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності інформації про діяльність недержавних пенсійних фондів.

Ключові слова: недержавні пенсійні фонди, облік, нормативно-правове регулювання, Положення (стандарт) бухгалтерського обліку.

Постановка проблеми. Система недержавного пенсійного забезпечення протягом останніх років демонструє поступальний розвиток. Але за останній рік динаміка укладених пенсійних контрактів та загальної кількості учасників НПФ має негативну тенденцію. Це спричинено кризовими явищами в економіці України, зокрема через суттєве зниження платоспроможності та підвищення витрат населення не має змоги виділяти кошти на довгострокове інвестування, а також недовірою населення. Хоча, недержавні пенсійні фонди з 2013 р. перейшли до подання фінансової звітності згідно з міжнародними стандартами, також розглядався перехід на загальнообов'язкове недержавне пенсійне страхування для громадян України вже з 2017 р., проте саме недосконалість нормативно-правового регулювання обліку діяльності недержавних пенсійних фондів стала причиною відтермінування такого рішення. Отже, дослідження нормативно-правового регулювання обліку діяльності недержавних пенсійних фон-

дів та внесення пропозицій щодо його вдосконалення набуло першочергового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади обліку, а також нормативно-правового регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів висвітлювали у своїх роботах такі вітчизняні науковці, як Базилевич В.Д., Білуха М.Т., Бондар М.І., Вербоїнський М.М., Волчек Р.М., Голов С.В., Головка В.І., Гражевська Н.І., Гура Н.О., Дорош Н.І., Єщенко П.С., Жарко Д.П., Затонацька Т.Г., Засадний Б.А., Ільїн В.В., Красота О.В., Ковальчук К.Ф., Ковтун Н.В., Костирко Р.О., Кужельний М.В., Кузьмінський Ю.А., Купалова Г.І., Левицька С.О., Лібанова Е.М., Лондар С.Л., Ловінська Л.Г., Мельник Т.Г., Мисака Г.В., Мних Є.В., Нападовська Л.В., Науменкова С.В., Неліпович О.В., Олійник Я.В., Петрик О.А., Романюк М.В., Сопко В.В., Ткаченко Н.М., Чухно А.А., Шарманська В.М., Швец В.Г., Шевчук В.О., Якимова Л.П. та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні напрацювання, комплексного дослідження нормативно-правового регулювання обліку діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні не здійснювалося, що зумовило вибір теми наукового дослідження.

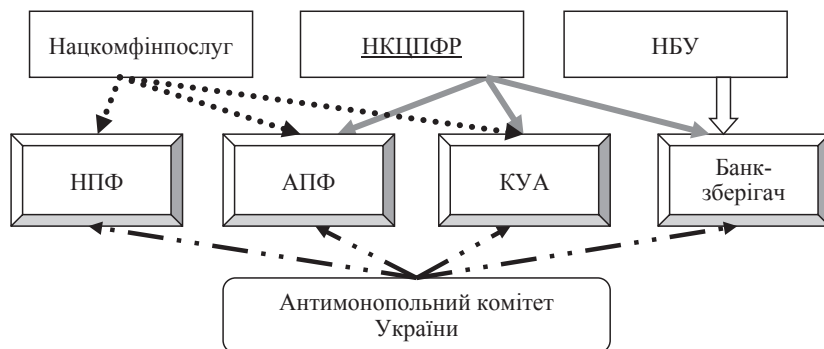
Мета статті полягає у дослідженні нормативно-правового регулювання обліку діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні та наданні пропозицій щодо його вдосконалення.

Вклад основного матеріалу дослідження. Система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи, запроваджений Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [1]. Основу такої системи становлять недержавні пенсійні фонди (НПФ).

Головною метою державної політики у сфері регулювання діяльності НПФ в Україні є реалізація ефективної та зрозумілої пенсійної реформи, спрямованої на забезпечення гідного рівня життя людей, створення дієвих механізмів захисту прав та інтересів таких громадян, забезпечення прозорості пенсійної системи.

Закон України [1] визначає правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та регулює праводносини, пов'язані із цим видом діяльності. Згідно із цим Законом [1], державне регулювання діяльності НПФ розподіляється між декількома органами державної влади відповідно до їх компетенції та завдань (рис. 1).

Відповідно до Закону України [1], державний нагляд та контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення, а саме діяльності НПФ, страхових організацій та банківських установ, здійснює Нацкомфінпослуг. Як орган державного нагляду та контролю у цій сфері Нацкомфінпослуг оприлюднює перелік юридичних осіб, які здійснюють діяльність у

Рис. 1. Контроль у сфері державного регулювання діяльності НПФ

Джерело: складено автором на основі [1–4]

сфері НПЗ, здійснює обмін інформацією, яка є необхідною для державного нагляду та контролю у сфері НПЗ із відповідними державними органами (табл. 1).

Рішення органів, що здійснюють державний нагляд та контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення, прийняті відповідно до компетенції цих органів, є обов'язковими для виконання пенсійними фондами, адміністраторами, особами, що здійснюють управління активами, зберігачами, страховими організаціями, банківськими установами, що відкривають пенсійні депозитні рахунки.

Законодавчо-нормативна база регулювання діяльності НПФ в Україні складається із законів України і підзаконних нормативних актів, які затверджуються органами законодавчої та виконавчої влади (рис. 2).

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [12] визначає правові основи регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України [12], його норми поширюються на всіх юридичних осіб, що створені відповідно до законодавства України, незалежно від

Рис. 2. Основні законодавчі акти щодо регулювання діяльності НПФ

Джерело: складено автором

Таблиця 1

Суб'єкти державного регулювання діяльності НПФ

Суб'єкти	Об'єкти	Напрями нагляду і контролю
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг Нацкомфінпослуг)	Діяльність недержавних пенсійних фондів, адміністраторів пенсійних фондів	Додержання встановлених критеріїв та нормативів щодо ліквідності; капіталу та платоспроможності; прибутковості; якості активів та ризиковості операцій; якості систем управління та управлінського персоналу; додержання правил надання фінансових послуг
Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР)	Діяльність осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів	Контроль над достовірністю інформації, що надається емітентами та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, контролюючим органам
Антимонопольний комітет України	Захист економічної конкуренції в системі накопичувального пенсійного забезпечення	Дотримання законодавства про захист економічної конкуренції в системі накопичувального пенсійного забезпечення, отримання інформації від НПФ у межах повноважень, визначених законом

Джерело: складено автором на основі [1–4]

їх організаційно-правової форми та форми власності, а також на представництва іноземних суб'єктів господарчої діяльності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік та надавати фінансову звітність. Оскільки НПФ є юридичними особами, вони зобов'язані вести бухгалтерський облік та надавати фінансову звітність.

Особливості діяльності НПФ зумовлюють вплив на організацію обліку в них. Однією з їх особливостей є те, що НПФ здійснюють облік операцій не самостійно, а обов'язково користуючись послугами інших осіб, зокрема послугами адміністратора НПФ, який веде бухгалтерський та податковий облік. Адміністратор повинен мати ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів, видану Нацкомфінпослуг [11].

Адміністратори НПФ для обліку операцій, що здійснюються фондом, використовують План рахунків обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [13] та Інструкцію до нього [14]. Рахунки третього та подальших порядків відкриваються адміністратором для ведення аналітичного обліку відповідних операцій НПФ відповідно до обраної адміністратором облікової політики та порядку організації ведення бухгалтерського обліку. Оскільки майже завжди для ведення обліку використовуються субрахунки, надалі будемо розглядати методику обліку також із використанням субрахунків згідно з Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгал-

терського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [13].

Обчислення, визначення та облік чистої вартості активів пенсійного фонду здійснюються адміністратором та особою, що здійснює управління активами такого пенсійного фонду, за методикою та в порядку, визначеними НКЦПФР за погодженням з Нацкомфінпослуг України.

Порядок формування інформації про доходи недержавного пенсійного фонду в бухгалтерському обліку НПФ визначається відповідно до П(С)БО 15 «Дохід» [15], а про витрати недержавного пенсійного фонду – відповідно до П(С)БО 16 «Витрати» [16].

Проаналізувавши чинне законодавство України з питань функціонування НПФ, можна зазначити, що воно переважно враховує відповідні положення законодавства Євросоюзу. Так, положення Закону України [1] щодо обмеження напрямів інвестування пенсійних активів цілком відповідають вимогам Європарламенту та Ради Європи. Більше того, можна констатувати, що за деякими вимогами законодавство України є жорсткішим, зокрема щодо можливості інвестувати пенсійні активи виключно у цінні папери, які мають кредитний рейтинг інвестиційного рівня за національною шкалою. Однак при цьому окремі положення міжнародних нормативно-правових актів потребують відображення в законодавстві України.

Воно потребує поліпшення в частині відповідності іншим нормативно-правовим актам українського законодавства.

Таблиця 2

Розбіжності в законодавчо-нормативних актах щодо відображення операцій у бухгалтерському обліку НПФ

Вид операцій	Рахунки, передбачені для обліку	
	Методичними рекомендаціями з бухгалтерського обліку основних операцій НПФ	П(С)БО та Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку
Дооцінка необоротних активів	746 «Інші доходи від звичайної діяльності»	742 «Дохід від відновлення корисності активів»
Нарахування амортизації за фінансовими активами, придбаними з премією	975 «Інші фінансові витрати»	975 «Уцінка необоротних активів і фінансових інвестицій»
Продаж необоротних активів	742 «Дохід від реалізації необоротних активів»	746 «Інші доходи від звичайної діяльності»

Джерело: складено автором на основі [9; 13; 14]

Таблиця 3

Кореспонденція рахунків бухгалтерського обліку з обліку інвестиційної нерухомості НПФ

Зміст операції	Кореспондуючі рахунки	
	Дебет	Кредит
Придбання об'єктів інвестицій		
Придбано інвестиційну нерухомість за грошові кошти	152	63, 68
	100	152
Реалізація об'єктів інвестицій		
Переведено інвестиційну нерухомість до складу необоротних активів, утримуваних для продажу за залишковою вартістю або справедливою вартістю	286	100
Списано знос, нарахований по інвестиційній нерухомості (у разі його нарахування)	13	100
Відображено дохід від реалізації інвестиційної нерухомості	36, 37	712
Відображено собівартість реалізації інвестиційної нерухомості	943	286
Переоцінка та зменшення корисності інвестицій		
Проведена дооцінка залишкової вартості об'єктів інвестиційної нерухомості	100	719
Проведена уцінка залишкової вартості об'єктів інвестиційної нерухомості	949	100
Відображено втрати від зменшення корисності фінансових інвестицій та інвестиційної нерухомості	972	100, 14, 35

Джерело: складено автором на основі [9; 13–15; 17]

Зокрема, щодо відображення в обліку доходів, витрат, розрахунків та інших активів і пасивів, то в Методичних рекомендаціях із бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів [9], затверджених Розпорядженням Держфінфопслуж, пропонувалися бухгалтерські проведення, але через те, що після прийняття цих Методичних рекомендацій у 2004 р. жодних змін до них не вносилося, вони містили низку помилок і неточностей та застарілих підходів (табл. 2).

Розбіжності в методиці обліку, передбачені Методичними рекомендаціями [9] та Інструкцією по застосуванню Плану рахунків [13], мали місце і під час відображення інших об'єктів обліку недержавних пенсійних фондів.

Також зауважимо, що Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів [9], які існували до 2012 р., були розроблені до запровадження П(С)БО 32 «Інвестиційна нерухомість» [17]. Як наслідок, Методичні рекомендації [9] не повною мірою відповідали діючим П(С)БО, Плану рахунків [13] та Інструкції по його застосуванню [14]. Це стосується відображення на рахунках бухгалтерського обліку реалізації інвестиційної нерухомості (табл. 3).

Ще одна суперечність, яка була закладена Методичними рекомендаціями [9], стосується використання рахунку 685 «Розрахунки з іншими кредиторами» для обліку розрахунків із покупцями щодо об'єктів інвестування, адже Інструкцією про застосування Плану рахунків визначено [13], що розрахунки з покупцями та замовниками обліковуються на рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками».

Через значну кількість помилок та велику кількість неточностей Розпорядження було визнано таким, що втратило чинність. Проте варто зазначити, що на заміну йому нічого не було запропоновано.

Тому пропонуємо прийняти нові Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів, урахувавши вищезазначені помилки, а також із доповненням їх розробленою Типовою кореспонденцією рахунків бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів. Це значно полегшить ведення обліку в НПФ, а також регулюватиме проведення основних операцій, щодо яких поки що існують законодавчо не вирішені питання, зокрема такі, як використання 23 рахунку «Виробництво».

Висновки. Проаналізовано державне регулювання діяльності НПФ та охарактеризовано законодавчо-нормативне забезпечення з питань функціонування НПФ, яке переважно враховує відповідні положення законодавства Євросоюзу, систематизовано напрями державного захисту пенсійних коштів учасників недержавних пенсійних фондів.

Однак, незважаючи на велику кількість законодавчо-нормативних актів щодо здійснення державного регулювання, контроль над обліком діяльності недержавних пенсійних фондів на практиці є малоефективним через відсутність дієвих механізмів та процедур контролю. Необхідно наближувати законодавство України з питань регулювання діяльності НПФ до світових і європейських стандартів, при цьому враховуючи умови та специфіку української економіки. Зокрема, потрібно затвердити механізми та процедури державного контролю над діяльністю НПФ.

Проаналізувавши нормативно-правове регулювання обліку діяльності недержавних пенсійних фондів, можна виділити комплекс проблем, які потребують вирішення, зокрема: відсутність Національного положення (стандарту) бухгалтерського

обліку, яке визначає методологічні принципи формування в бухгалтерському обліку інформації про діяльність у недержавних пенсійних фондах; недосконале методичне забезпечення бухгалтерського обліку і звітності в недержавних пенсійних фондах, що створює певні труднощі для бухгалтерів-практиків; відсутність єдиної методики порівняння, єдиного механізму обліку результатів діяльності НПФ із дотриманням міжнародних норм і стандартів обліку та звітності.

Для вирішення зазначених проблем пропонується прийняти П(С)БО 36 «Звітність недержавних пенсійних фондів», де б відображалися основні засади організації бухгалтерського обліку та звітності НПФ, а також методологічні принципи формування в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності інформації про діяльність недержавних пенсійних фондів.

Також пропонується прийняти нові Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів та затвердити Додаток 1 до Методичних рекомендацій із бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів, в якому наводиться типова кореспонденція рахунків бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів.

Література:

1. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15>.
2. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.93 № 3659-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3659-12>.
3. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 № 448/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=448%2F96-%E2%F0>.
4. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 р. № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=nreg=2664-14>.
5. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні» від 03.09.2009 № 1026-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1026-2009-%D1%80>.
7. Розпорядження Нацкомфінпослуг «Про затвердження Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду» від 09.12.2004 № 2968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0218-14>.
8. Розпорядження ДКЦПФР «Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів» (втратило чинність) від 09.12.2004 № 2968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/89985476>.
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формату аудиторського висновку за наслідками проведення аудиту річної фінансової звітності та іншої звітності недержавного пенсійного фонду та адміністратора недержавних пенсійних фондів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 27.12.2005 № 5203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/464>.
10. Рішення ДКЦПФР «Положення про порядок визначення чистої вартості активів недержавного пенсійного фонду (відкритого, корпоративного, професійного)» від 11.08.2004 р. № 339 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4654>.

11. Положення про вимоги до осіб, що здійснюють професійну діяльність з управління активами інституційних інвесторів (діяльність з управління активами), щодо складу та структури активів недержавних пенсійних фондів, якими вони управляють : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26.04.2012 № 582 333 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0096-05>.
12. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
13. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=>.
14. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затв. Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/99435536-14>.
15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» : Наказ Міністерства фінансів України від 29 листопада 1999 р. № 290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/archive/&cat_id=924.
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/archive/&=92408>.
17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 32 «Інвестиційна нерухомість» : Наказ Міністерства фінансів України від 02.07.2007 № 779 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/archive/z0096>.

Цыбульник М.О. Нормативно-правовое регулирование учёта деятельности негосударственных пенсионных фондов в Украине

Аннотация. В статье рассмотрены основные законодательные акты и нормативные документы нормативно-правового регулирования учета деятельности

негосударственных пенсионных фондов в Украине. Предложены пути решения проблемных вопросов, в частности утверждение новых Методических рекомендаций по бухгалтерскому учету основных операций негосударственных пенсионных фондов, а также разработка Типичной корреспонденцией счетов бухгалтерского учета основных операций негосударственных пенсионных фондов как дополнение к методическим рекомендациям. Рекомендуются принять П(С)БУ 36 «Отчетность негосударственных пенсионных фондов», где бы отражались основные принципы методологические принципы формирования в бухгалтерском учете и финансовой отчетности информации о деятельности негосударственных пенсионных фондов.

Ключевые слова: негосударственные пенсионные фонды, учет, нормативно-правовое регулирование, Положение (стандарт) бухгалтерского учета.

Tsybulnyk M.O. Legal regulation of accounting of private pension funds' activity in Ukraine

Summary. In the article, the basic laws and regulations on the accounting of activities of non-state pension funds in Ukraine are considered. The ways of solving problematic issues are proposed, in particular, approval of new Methodological recommendations on accounting of basic operations of private pension funds; also, development of the Typical correspondence of accounts of the basic operations accounting of private pension funds as a complement to the methodological recommendations. The article recommended an adoption of P(S)A 36 "Reporting of private pension funds", which would reflect the basic principles of the methodological principles of accounting and financial reporting of information about the activities of private pension funds.

Keywords: private pension funds, accounting, legal regulation, provision (standard) of accounting.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ,
МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В ЕКОНОМІЦІ

---

*Ніколаєва О.Г.,**к.ф.-м.н., доцент,**доцент кафедри економічної кібернетики і прикладної економіки,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна**Бочко Є.А.,**студент,**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПОПИТУ НА ІНФОРМАЦІЙНІ ПРОДУКТИ

Анотація. У статті розглядаються підходи до моделювання і прогнозування попиту на інформаційні продукти, зокрема мобільні операційні системи. Описуються учасники ринку операційних систем мобільних пристроїв. Побудовано прогнози часток ринку “Android” і “iOS”.

Ключові слова: інформаційні системи, прогнозування, моделювання попиту, метод сезонної декомпозиції, нейронні мережі.

Постановка проблеми. XXI століття – століття інформації. Сьогодні у багатьох країнах світу значна частина інформаційної діяльності входить у ринкові відносини і виступає в ролі одного з найважливіших елементів ринкової інфраструктури щодо обслуговування, реалізації і розвитку ринкових відносин, а також в ролі самостійного спеціалізованого сектору ринку, на якому пропонуються особливі продукти і послуги. Стрімко з’являються на ринках нові і високотехнологічні інформаційні продукти. Кожен день ознаменований різноманітними новинками в цій сфері.

Ринок інформаційних продуктів і послуг є сукупністю економічних, правових і організаційних відносин з продажу та купівлі інформаційних продуктів і послуг між постачальниками і споживачами.

Поняття інформаційного продукту та інформаційної послуги пов’язані між собою. Так, Н.Н. Сьомкіна [1] визначає інформаційну послугу як отримання і надання до розпорядження користувачів різноманітних інформаційних продуктів. Відомий дослідник моделей інформаційної економіки Х. Веріан [2], вводячи визначення інформаційного продукту, вважає, що ним є будь-який продукт, який може бути перетворений на цифровий формат [2]. Інші науковці висловлюють думку, що цей термін не має однозначного визначення і вбирає в себе достатньо широкий спектр товарів: книги, журнали, бази даних, музику, відео, програмне забезпечення.

Невід’ємними і найбільш важливими компонентами ринку є попит і пропозиція. Поява інформаційних послуг розширила попит на інформаційні продукти, оскільки дала змогу індивідуалізувати пропозицію, враховуючи вподобання окремих груп споживачів. Таким чином, дослідження і прогнозування попиту на інформаційні продукти є актуальним завданням економічної теорії і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи попередні дослідження в означеній сфері, слід відзначити, що зазвичай під час побудови моделей попиту використовуються два підходи, які умовно можна назвати теоретичним і статистичним. В межах першого підходу досліджується оптимізаційне завдання макси-

мізації функції корисності. Розв’язанням цього завдання і буде функція попиту на товар (продукт). В класичному формулюванні доведення існування розв’язку задачі максимізації корисності базується на аксіоматиці відношень переваги. Але для інформаційних продуктів порушуються аксіоми традиційної теорії споживання, що приводить до цікавих і парадоксальних ефектів.

Справа в тому, що корисність від споживання інформаційного продукту залежить не від кількості товару, як це припускалося в традиційній економіці, а від якісних характеристик товару. В загальному випадку корисність споживача визначається рівнем якості інформаційного продукту і параметрами уподобань споживача. Концепція формування індивідуального попиту споживача з урахуванням якісних характеристик розглядалася в роботі [3]. Урахування розподілу споживачьких переваг для отримання функцій попиту з нелінійної функції корисності розглядалась у статті [4]. Послудуючи підходи попередніх досліджень [3; 4], О.В. Капустіна будує стохастичну модель ціноутворення, в якій в число ендегенних змінних вперше було включено як параметри якості інформаційного продукту, так і параметри уподобань споживача [5]. В дисертації [5] теоретично обґрунтовується, що загальна модель зі стохастичними перевагами збільшення числа версій продукції завжди сприяє зростанню сукупного попиту.

Специфічні ознаки і властивості інформаційних продуктів, а також особливості попиту на них відображені в роботі [6], де відзначається, що в традиційній ринковій економіці зростання попиту на продукт викликає збільшення його ціни для споживача, а в інформаційній економіці підвищення цінності продукту приводить до того, що його собівартість знижується.

Статистичний підхід до дослідження попиту базується на тому, що встановлюється статистичний зв’язок між попитом і параметрами впливу на нього. Якщо єдиним розглядуваним параметром є час (період розповсюдження товару), то йдеться про побудову трендових моделей часових рядів попиту. За допомогою побудованих аналітичних залежностей, які параметризуються найчастіше за допомогою методу найменших квадратів, можна здійснювати прогнозування попиту для подальших періодів часу. Найкращі результати для процесів зі змінюванням тенденцій показників показують адаптивні моделі прогнозування, наприклад, модель Брауна або модель Хольта. Саме такі підходи до прогнозування показників мобільної індустрії було застосовано австралійськими науковцями Х. Кауром та М. Абодаллахіаном [7]. Дослідження, проведене цими вченими, включає в себе прогноз кількості глобальних мобільних абонентів, прогноз частки ринку різних мобільних постачальників та рейтингів найкращих операційних систем для пристроїв.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз публікацій стосовно моделювання і прогнозування попиту на інформаційні продукти дає змогу зробити висновок про недостатню кількість літератури, присвяченої практичним застосуванням моделей попиту на конкретних ринках і побудові прогнозних значень попиту на основі використання сучасних методів економіко-математичного моделювання. Прогнозування тенденцій на окремих ринках і оцінювання величин попиту на конкретні інформаційні продукти є цікавим як для науковців, так і для представників бізнесу.

Мета статті полягає у побудові прогнозних моделей попиту на інформаційні продукти, зокрема операційні системи мобільних пристроїв (ОСМП). В контексті роботи під попитом на операційну систему будемо розуміти відносний показник частки ринку, яку займає обрана для дослідження ОСМП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми живемо в епоху панування мобільного зв'язку, отже, найбільш розповсюдженим у сучасному світі є використання мобільних операційних систем. Операційна система – це базовий комплекс програмного забезпечення, що виконує управління апаратним забезпеченням комп'ютера або віртуальної машини, забезпечує керування обчислювальним процесом і організовує взаємодію з користувачем. Вона дає змогу використовувати смартфони, КПК, планшети та інші мобільні пристрої для запуску додатків і програм, тому обмежені раніше додаткові функції мобільних пристроїв перетворюють їх на настільні комп'ютери або майже заміняють їх [8].

Серед мобільних операційних систем виділяють системи з відкритим вихідним кодом. Це означає, що немає ніяких обмежень для завантаження на них додатків або навіть їх розробки. Операційні системи з повністю відкритим вихідним кодом широко розповсюджені в сучасній ІТ-індустрії [9].

Один з «піонерів» серед відкритих мобільних операційних систем – це «Symbian OS». Її розробкою займався консорціум «Symbain», який в 1998 році заснував компанії «Nokia», «Ericsson», «Motorola» і «Psion», пізніше до нього приєдналися інші виробники мобільних телефонів. Вона була популярна завдяки своїй легкості і стабільності, а також частому виходу нових версій і швидкому виправленню нестабільностей. «Symbian» активно підтримувалася одним з провідних виробників телефонів «Nokia» та довгий час практично не мала конкурентів. Але коли почали активно розвиватися інші мобільні операційні системи, «Symbian OS» здала свої позиції.

Система «GoogleAndroid», незважаючи на свою молодість, на даний момент є найпопулярнішою в світі. Ця система приваблює своєю гнучкістю: завдяки відкритому вихідному коду кожен розробник може змінювати її на свій розсуд. Для користувачів ця відкритість виражається у великій кількості різноманітних додатків, багатозадачності, високій швидкодії і зручній інтеграції із сервісами «Google».

Деякі виробники телефонів вважають за краще використовувати власні мобільні операційні системи. Скажімо, «iPhone» від «Apple» працюють під управлінням операційної системи «AppleiOS». Пристрої від компанії «Research In Motion Limited» (RIM) – смартфони «BlackBerry» – оснащені однойменної операційною системою. А серія тачфонів (сенсорних телефонів) «Wave» від «Samsung» працює на платформі «Bada».

Перевага цих систем полягає в тому, що вони призначені для пристроїв конкретного виробника з урахуванням всіх їх особливостей. Зазвичай такі системи надійні, регулярно оновлюються і можуть похвалитися хорошою службою підтримки.

Система «Windows Mobile» заснована на платформі «Windows CE». Вона зручна тим, що її інтерфейс схожий з інтерфейсом звичної нам операційної системи «Windows» для персональних комп'ютерів. Вона багатозадачна та може похвалитися зручною синхронізацією [10; 11].

Динаміка частки світового ринку ОСМП зображена на рис. 1, взятому із сайту [12]. На цьому графіку можна наочно спостерігати етапи життєвого циклу окремих мобільних ОС, занепад аутсайдерів ринка («Symbian» та «Rim») і зростання частки лідерів, якими є операційні системи «Android» та «iOS». Перша з них є операційною системою з відкритим кодом, а друга – із закритим.

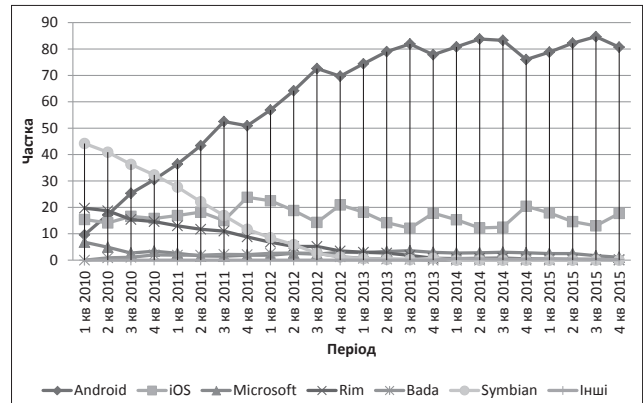

Рис. 1. Частка світового ринку мобільних ОС

До 2017 року вони захопили практично весь ринок мобільних операційних систем. Якщо в 2015 році ще досить велика частина країн користувалася іншими операційними системами, як видно на рис. 2, то вже станом на лютий 2017 року «Android» та «iOS» переважно використовують у всіх країнах світу (рис. 3).

Рис. 2. Розповсюдження мобільних операційних систем «Android» та «iOS» у 2015 році [13]

Рис. 3. Розповсюдження мобільних операційних систем «Android» та «iOS» на початку 2017 року [13]

Як видно з малюнків, майже вся Північна Америка, Австралія та невелика частина Європи залишаються вірними операційній системі “iOS”, тоді як інша частина світу віддає перевагу більш дешевому конкуренту – “Android”. Тому ці дві операційні системи і були обрані для дослідження у статті.

Для того щоб змодельювати та спрогнозувати попит на мобільні операційні системи, була використана передпрогнозна вибірка довжиною у 24 рівні, яка відображує частку на світовому ринку, займану провідними операційними системами для смартфонів, з точки зору продажів кінцевим користувачам з 1-го кварталу 2010 року по 4-й квартал 2015 року [12].

Як відомо, у складі динамічного ряду Y_t , яким є ряд показників часток ринку ОСМП, можна виділити такі чотири компоненти, як тенденція (тренд) F_t , циклічна складова C_t , сезонні коливання S_t та нерегулярна залишкова компонента e_t . Не завжди динамічний ряд включає в себе всі перелічені регулярні компоненти. Так, ряд часток ринку ОСМП “Android” містить в собі тренд, але не має ні циклічної, ні сезонної компоненти. В ряді часток ринку ОСМП “iOS” наявні сезонні коливання навколо середньої.

Для прогнозування динаміки часових рядів застосовують різні класи методів, до яких відносяться регресійні, авторегресійні і дистрибутивно-лагові моделі, методи ковзної середньої та експоненційного згладжування [14]. Порівняно новим математичним апаратом прогнозування є апарат нейронних мереж, що дає змогу відтворювати досить складні залежності між характеристиками досліджуваних об’єктів [15]. Для урахування сезонності і циклічності під час прогнозування часових рядів можна скористатися методами сезонної декомпозиції, розкладанням по Фур’є-гармонікам, регресіями з фіктивними змінними та адаптивними методами Хольта і Хольта-Уінтерса [16]. Могутнім засобом прогнозування сезонних показників є «гусеничний» SSA-алгоритм [17].

Для опису і прогнозування динаміки частки ринку ОСМП “Android” було побудовано логарифмічну трендову модель (рис. 4).

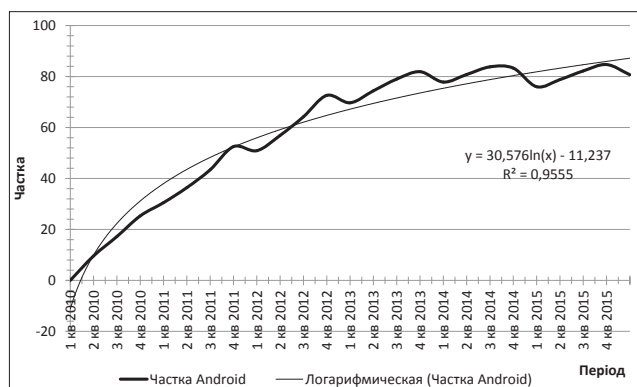

Рис. 4. Частка світового ринку ОС “Android”

Обравши як згладжувальну функцію логарифмічну функцію, можна переконаватися в тому, що він якісно описує початкові дані. Коефіцієнт детермінації 0,95, що свідчить про високу якість моделі:

$$y = 30,576 \ln x - 11,237. \quad (1)$$

Точність моделі підтверджує середня помилка апроксимації, величина якої становить 7%, якщо з розгляду виключити перший період, де логарифм обертається в нуль.

Як альтернативний метод прогнозування частки ринку ОСМП “Android” був застосований апарат нейронних мереж.

Для прогнозування попиту на ОС “Android” на 1–3 кварталі 2016 року було використано апарат нейронних мереж у середовищі “MatLab”. Обиралася одношарова мережа з лінійною функцією активації, двома входами і одним виходом. Було проведено нормування вхідних даних, тобто шкалювання відносно середнього $(y_{\max} - y_{\min}) / (y_{\max} - y_{\min})$, а також видалення викидів для формування навчальних пар, які визначені на інтервалі [-1,1]. При цьому враховувалось, що $\mu \leq N\sigma$, де n – кількість вагів в мережі, N – розмір вибірки, $\sigma = 10\%$ – помилка тестування [1; 14]. Таким чином, для нашої вибірки:

$$n \leq 24 \times 0,1.$$

Після навчання моделі з учителем отримали такий графік з прогнозом. Прогнозні значення на попередні три періоди показані на рис. 5 плюсами. Отримані прогнозні значення порівнювались з емпіричними; помилка апроксимації дорівнювала 0,0022, що свідчить про правильний вибір моделі прогнозування.

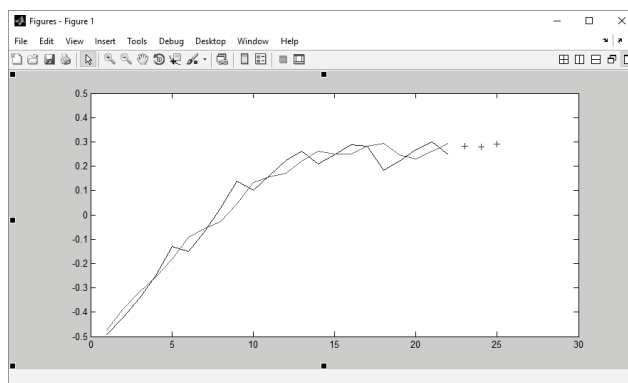

Рис. 5. Прогноз попиту на ОС “Android” за допомогою нейронних мереж

В табл. 1 містяться значення фактичних та прогнозних часток попиту на ОСМП “Android”, а також обчислено точкові похибки апроксимації та їх середнє значення на інтервалі з трьох прогнозованих точок. Результати таблиці 1 дають змогу упевнитися в правильності роботи прогнозних алгоритмів, але в ній немає нових результатів, які дають змогу завбачити тенденції зростання частки ринку на початок 2017 року. Прогнози щодо четвертого кварталу 2016 року і першого кварталу 2017 року для ОС “Android” теж було побудовано, а їх результати ми розмістили в табл. 2.

Таблиця 1

Порівняння фактичних та прогнозних значень попиту на ОС “Android”

Період	Фактична частка “Android”, %	Прогнозна частка “Android”, %	Точкова помилка апроксимації
1 кв. 2016 року	84,1	83,4312	0,007952
2 кв. 2016 року	86,2	83,2059	0,034734
3 кв. 2016 року	87,8	84,1071	0,04206
		Середня помилка апроксимації	2,82%

Таблиця 2

Порівняння прогнозів, отриманих різними методами прогнозування

Період	Прогнозна частка "Android", отримана на основі трендової моделі (1), %	Прогнозна частка "Android", отримана нейронною мережею, %	Нижня границя прогнозного інтервалу	Верхня границя прогнозного інтервалу
4 кв. 2016 року	90,65	84,44	64,5	104,4
1 кв. 2017 року	91,72	84,93	64,9	104,9

Як видно з табл. 2, значення прогнозів, отриманих різними методами прогнозування, свідчать про те, що частка ОСМП "Android" в майбутньому буде зростати, відносна різниця між прогнозними значеннями становитиме близько 7 відсотків. Про задовільну якість прогнозу свідчить і те, що обидва прогнози містяться в середині прогнозного інтервалу.

Графік динамічного ряду частки ринку операційної системи "iOS", зображений на рис. 6, демонструє циклічну поведінку, яка описується таким чином: пік продажів приходиться на четвертий квартал кожного року, далі йде спад, який сягає мінімуму в третьому кварталі наступного періоду. Це відбувається тому, що компанія "Apple" випускає нову модель телефону "iPhone" у вересні кожного року з оновленою версією операційної системи. Через це продажі такої популярної марки різко підвищуються у передноворічний період.

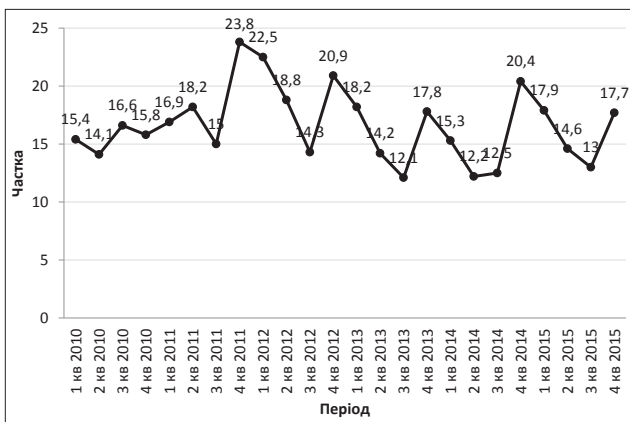

Рис. 6. Частка світового ринку ОС "iOS"

Для прогнозування розглянутого динамічного ряду використовувалися такі методи вирівнювання сезонної компоненти, як регресія з фіктивними змінними, що враховують поквартальну сезонність, дві модифікації методу Хольта-Уінтерса, модель авторегресії і метод сезонної декомпозиції. Найкращі результати показав метод сезонної декомпозиції.

Оскільки значення показників на графіку неможливо вписати в конус, була обрана адитивна модель вигляду:

$$y_{ij} = T_{ij} + C_{ij} + S_j + E_{ij}$$

де i – індекс періоду (року), $i=(1, I)$;

j – індекс сезону (кварталу), $j=(1, J)$;

y_{ij} – спостереження в i -му році в j -му сезоні;

T_{ij} – значення тенденції в i -му році в j -му сезоні;

C_{ij} – значення циклу в i -му році в j -му сезоні;

S_j – сезонний коефіцієнт в i -му році j -му сезоні;

E_{ij} – випадкова величина помилки в i -му році в j -му сезоні.

В результаті обробки статистичних даних були побудовані модель попиту на операційну систему "iOS" за методом сезонної декомпозиції та прогноз на подальші 3 квартали 2016 року, що зображено на графіку (рис. 7).

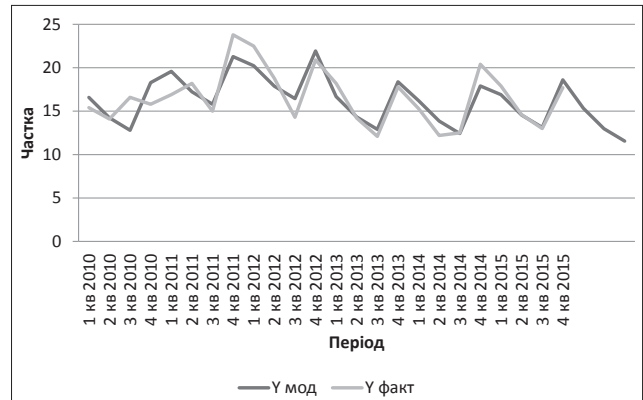

Рис. 7. Прогноз попиту на ОС "iOS"

Середня помилка апроксимації цієї моделі становить 7,61%, що свідчить про її якість та правильний вибір моделі прогнозування.

В табл. 3 розглянуто порівняння прогнозних значень, отриманих за методом сезонної декомпозиції, з фактичними.

Таблиця 3

Порівняння фактичних та прогнозних значень попиту на ОС "iOS"

Період	Фактична частка "iOS", %	Прогнозна частка "iOS", %	Коефіцієнт апроксимації
1 кв. 2016 року	14,8	15,333	0,036
2 кв. 2016 року	12,9	12,983	0,0065
3 кв. 2016 року	11,5	11,55	0,0043
		Середня похибка апроксимації	1,56%

Як бачимо, середня помилка апроксимації досить низька і складає 1,56%, що свідчить про те, що якість тренду, виходячи з відносних відхилень за кожним спостереженням, є хорошою, оскільки в нормі середня помилка апроксимації коливається в межах до 10%.

Також були виконані точкові та інтервальні прогнози на подальші 4-й квартал 2016 року та 1-й квартал 2017 року. Прогнозне значення частки на світовому ринку, займаної операційною системою "iOS", з точки зору продажів кінцевим користувачам у 4-му кварталі 2016 року дорівнює 17% і коливається в межах від 9,8% до 24,3%, а у 1-му кварталі 2017 року буде дорівнювати 15,2% і коливатися від 7,1% до 23,3%.

Висновки. Високий рівень розвитку інформаційного ринку дає можливість досліджувати різноманітні економічні зміни у цій сфері, зокрема у сфері попиту на інформаційні продукти. Об'єктом дослідження у статті було обрано мобільні операційні системи, тому що зараз вони займають широкую нішу в світовій економіці. Інноваційність, зручність та доступність інтерфейсу поширюють попит на них і дають змогу моделювати та прогнозувати його за допомогою різноманітних математичних методів та моделей. В ході дослідження було спрогнозовано

частку світового ринку двох найпопулярніших на сьогодні операційних систем “Android” та “iOS”. Отримані прогнози дають змогу передбачити кон’юнктуру попиту на операційні системи та мобільні пристрої, на яких вони встановлені. Отже, наведені методики прогнозування і досвід практичного оцінювання величини попиту на мобільні ОС можуть бути використані для подальших досліджень і прийняття обґрунтованих рішень в бізнесі.

Література:

1. Сёмкина Н.Н. Государственное регулирование рынка информационных продуктов и услуг : дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Н.Н. Сёмкина. – Орёл, 2005. – 183 с.
2. Varian H. Revealed preference with a subset of goods / H. Varian // Journal of Economic Theory. – 1988. – № 46 (1). – P. 179–185.
3. The Economic of Information Technology: An introduction / [H. Varian, J. Farrell, C. Shapiro]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 102 p.
4. Bharava H.K. Economics of information intermediary with aggregation benefits / H.K. Bharava, V. Choudary // Information System Research. – 2004. – № 15, 1. – P. 22–36. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://pdfs.semanticscholar.org>.
5. Капустина О.В. Моделирование ценообразования на рынке информационной продукции : дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.13 «Математические и инструментальные методы экономики» / О.В. Капустина. – М., 2011. – 172 с.
6. Красильникова Е.В. Взаимодействие спроса и предложения на рынке информационных продуктов / Е.В. Красильникова // Креативная экономика. – 2011. – № 5 (53). – С. 119–125.
7. Kaur H. Analytical Study of Global Mobile Market: Forecasting and Substitution / H. Kaur, M. Abodallahian // 11th International Conference on Information Technology: New Generations, Las Vegas, NV. – 2014. – P. 485–489. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ieeexplore.ieee.org>.
8. Rainie L. Networked: The New Social Operating System / L. Rainie, B. Wellman. – Cambridge : The MIT Press, 2012. – 376 p.
9. Device Atlas : Android vs iOS market share in 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://deviceatlas.com>.
10. Таненбаум Э. Т18 Современные операционные системы / Э. Таненбаум, Х. Бос. – 4-е изд. – СПб. : Питер, 2015. – 1120 с.
11. Ярчук А.В. Операционные системы мобильных устройств / А.В. Ярчук // Вестник МГУП им. Ивана Федорова. – 2015. – № 5. – С. 69–71.
12. Statista – The portal for statistics : Global mobile OS market share in sales to end users from 1st quarter 2009 to 1st quarter 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.statista.com>.
13. Stat Counter Global Stats Mobile Browser Market Share Worldwide [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gs.statcounter.com>.
14. Максишко Н.К. Анализ и прогнозирование эволюции экономических систем / Н.К. Максишко, В.О. Перепелица. – Запорожье : Полиграф, 2006. – 236 с.
15. Хайкин С. Нейронные сети: полный курс / С. Хайкин ; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2006. – 1104 с.
16. Fischer V. Decomposition of Time Series / V. Fischer // Comparing Different Methods in Theory and Practice. Euro stat working group document. – 1995. – 73 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://europa.eu.int>.
17. Моделирование динамических процессов по временным рядам / [В. Варгания и др.]. – X. : ХАИ, 2012. – 264 с.

Николаева Е.Г., Бочко Е.А. Моделирование и прогнозирование спроса на информационные продукты

Аннотация. В статье рассматриваются подходы к моделированию и прогнозированию спроса на информационные продукты, в частности мобильные операционные системы. Описываются участники рынка операционных систем мобильных устройств. Построены прогнозы долей рынка “Android” и “iOS”.

Ключевые слова: операционные системы, прогнозирование, моделирование спроса, метод сезонной декомпозиции, нейронные сети.

Nikolaieva O.H., Bochko Ye.A. Modeling and forecasting of the demand for information products

Summary. Approaches to modeling and forecasting of demand for information products, such as mobile operating systems, are considered in the article. Participants of the market of mobile operating systems are described. “Android” and “iOS” market share forecasts are built.

Keywords: operating systems, forecasting, modeling of demand, seasonal decomposition method, neural networks.

Окара Д.В.,*к.фіз.-мат.н., доцент,**доцент кафедри прикладної, обчислювальної математики і САПР,
Одеська державна академія будівництва та архітектури***Чернишев В.Г.,***к.фіз.-мат.н., доцент,**доцент кафедри математичних методів аналізу економіки,
Одеський національний економічний університет***Шинкаренко Л.В.,***к.пед.н.,**доцент кафедри бізнес-адміністрування і корпоративної безпеки,
Міжнародний гуманітарний університет*

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ВИДАТКІВ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ ЗА ДОПОМОГОЮ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Анотація. У статті проведено структурний аналіз видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я. За допомогою побудови лінійного рівняння тренду динамічного ряду здійснено прогнозування питомої ваги загального фонду видатків держбюджету на охорону здоров'я на 2017 рік. Виконано порівняльний аналіз прогнозованих та запланованих значень досліджуваних показників.

Ключові слова: державний бюджет, загальний фонд, видатки, структура, прогноз, тренд.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української економіки є складним та нестабільним. Зміна вектору зовнішньої торгівлі, високий рівень криміналізації та «тінізації» економіки, криза банківського та фінансового секторів негативно вплинули на рівень матеріального добробуту більшості громадян України. За таких умов пріоритетним напрямом державного регулювання економіки є формування ефективної бюджетної політики.

Загострення соціальних та економічних проблем в українському суспільстві потребує детального наукового аналізу напрямів та обсягів соціальних видатків Державного бюджету України. Особливе місце серед них посідають видатки на охорону здоров'я. Здоров'я нації є не тільки пріоритетним напрямом діяльності влади, але й невід'ємною частиною економічної системи держави.

Видаткова частина Державного бюджету України сформована із загального і спеціального фондів. Загальний фонд державного бюджету призначений для фінансування загальних видатків, тобто тих, які не мають визначеного спрямування на конкретну мету. Водночас спеціальний фонд державного бюджету формується для забезпечення фінансовими ресурсами певної передбаченої мети. Таким чином, показник загального фонду видатків на охорону здоров'я показує частку витрат, що безпосередньо виділяються в загальній сумі видатків держбюджету на фінансування галузі, а питома вага спеціального фонду визначає обсяг видатків, отриманих від трансфертів із місцевих бюджетів, дотацій, субвенцій тощо, які спрямовані в галузь транзитом через державний бюджет [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем оптимізації видатків Державного бюджету України присвячено низку праць українських та закордонних науковців. Зокрема, О. Гривіч наголошує на тому, що сьогодні важливою проблемою соціально-економічного розвитку держави є визначення пріоритетів бюджетного механізму фінансування видатків соціальної сфери [1]. І. Стебрюк акцентує увагу на необхідності вдосконалення механізмів структурної політики держави на основі бюджетних витрат [7].

Теоретичним та практичним проблемам розподілу державних видатків у сфері охорони здоров'я присвячено праці Л. Ахламова, В. Галяйди, І. Гнидюк, А. Гука, С. Кондратюка, Н. Маяковської, Ю. Пасічника, В. Рудно, В. Черненка, С. Юрія та інших науковців. В них проведено прискіпливий аналіз фінансування української системи охорони здоров'я, а також надано низку рекомендацій щодо її вдосконалення.

У роботі К. Захожай [3] побудовано математично-статистичну модель структури видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я, а також проведено статистичне прогнозування показника частки загального фонду на 2014 рік.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на фундаментальні зміни у фінансовій системі України в останні роки та необхідність вдосконалення структури видатків держбюджету на охорону здоров'я, вважаємо доцільним розрахунок відповідних показників на 2017 рік. Розвиток комп'ютерних технологій дає змогу проводити екстраполяцію із використанням сучасних прикладних технологій, які застосовані нами для аналізу динаміки та побудови трендового рівняння.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення структурних зрушень у системі державних видатків на охорону здоров'я за допомогою прогнозування показника частки загального фонду на 2017 рік методом екстраполяції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління державними ресурсами в умовах економічної кризи ґрунтується на сучасних наукових методах аналізу та прогнозування. Як зазначає А. Єріна, передбачення майбутнього знаходження ефективних рішень в умовах невизначеності є однією із найскладніших проблем системи управління. Інструментом мінімізації невизначеності слугує прогнозування, а прогнозом називають

вають науково обґрунтований висновок про майбутні події, про перспективи розвитку процесів, про можливі наслідки управлінських рішень [5].

Під час прогнозування соціально-економічних процесів, зокрема розвитку бюджетної системи України, використовуються статистичні методи екстраполяції. Основою методу екстраполяції є припущення, що стан бюджетної системи є стабільним, закономірним, із сталими зв'язками та взаємовідношеннями протягом певного періоду. За таких умов цілком ймовірно, що бюджетні показники, зокрема видатки на охорону здоров'я, залишаться незмінними у подальшому часовому періоді.

Часовий горизонт прогнозу називають періодом упередження. За тривалістю цього періоду розрізняють такі прогнози: короткострокові (до 1 року), середньострокові (до 5 років) і довгострокові (більше 5 років). У разі середньострокового та короткострокового прогнозування застосовуються методи екстраполяції та коефіцієнти еластичності, для довгострокових прогнозів – методи економіко-математичного моделювання. Можливе поєднання зазначених методів. Моделі, побудовані на підґрунті даних щодо обсягу видатків попередніх бюджетних періодів, дають змогу визначити структуру видатків у розрізі окремих галузей, зокрема на охорону здоров'я. Таким чином, за допомогою економіко-математичного моделювання можливо передбачити значення обсягу видатків на подальші бюджетні періоди, а також оцінити можливий грошовий фонд, що буде виділений на охорону здоров'я. Це є дуже важливим для системи управління галуззю [5].

Прогнозування значень бюджетних показників здійснюється за такою схемою:

- 1) формування статистичних даних на основі Звітів про виконання Закону про Державний бюджет України за 2007–2016 роки Державної казначейської служби України [6];
- 2) розрахунок питомої ваги загального фонду видатків на охорону здоров'я Державного бюджету України;
- 3) графічний аналіз показників з метою визначення функціонального вигляду рівняння тренду;
- 4) визначення параметрів рівняння регресії за допомогою програмного пакету «Регресія» “MS EXCEL”;
- 5) статистична оцінка достовірності та адекватності побудованого рівняння;
- 6) прогнозування досліджуваного показника на 2017 рік;
- 7) аналіз структурних змін витрат Державного бюджету України на охорону здоров'я.

У табл. 1 наведено статистичні дані видатків Державного бюджету на охорону здоров'я, загального та спеціального фондів зазначених видатків. Таблицю складено авторами на основі Звітів про виконання Державного бюджету України за 2007–2016 роки, що розміщено на офіційному сайті Державної казначейської служби [6]. Зауважимо, що показники відображають реальне виконання бюджету за вказаний період часу, вони деякою мірою відрізняються від планових показників, які розміщені у Законах Верховної Ради «Про Державний бюджет».

В останньому стовпці табл. 1 проведено розрахунок частки загального фонду видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я.

Для наочного спостереження досліджуваної ознаки побудуємо графіки витрат Державного бюджету України на охорону здоров'я та загального фонду Державного бюджету України на охорону здоров'я за 2007–2016 роки (рис. 1).

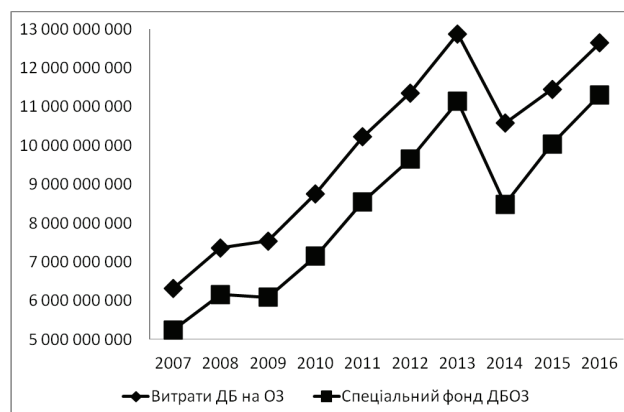

Рис. 1. Графіки видатків на охорону здоров'я Державного бюджету України та загального фонду видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я за 2007–2016 роки

На підґрунті графічного зображення динамічних рядів можливо зробити припущення про наявність досить щільного лінійного зв'язку між досліджуваними ознаками.

Побудуємо графік, що відображає питому вагу (частку) загального фонду видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я за 2007–2016 роки (рис. 2).

На підставі графічного зображення динамічного ряду частки загального фонду видатків Державного бюджету Укра-

Таблиця 1

Структура видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я протягом 2007–2016 років

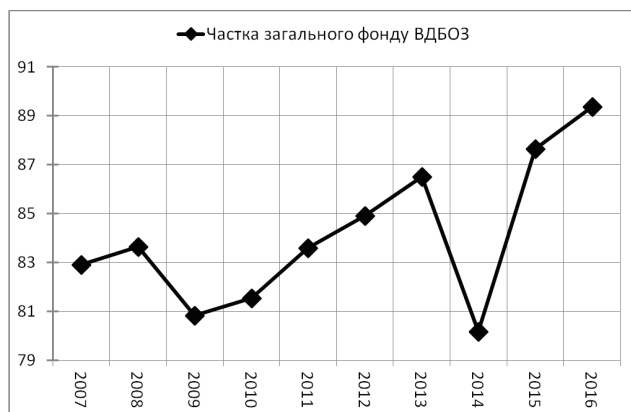
Роки	Видатки Державного бюджету на охорону здоров'я, грн.	Загальний фонд видатків Державного бюджету на охорону здоров'я, грн.	Спеціальний фонд видатків Державного бюджету на охорону здоров'я, грн.	Питома вага загального фонду видатків, %
2007	6 321 020 065,44	5 240 591 159,34	1 080 428 906,10	82,91
2008	7 365 508 325,69	6 161 805 175,87	1 203 703 149,82	83,66
2009	7 534 954 677,81	6 090 112 379,42	1 444 842 298,39	80,82
2010	8 759 021 422,91	7 141 561 748,39	1 617 459 674,52	81,53
2011	10 223 863 091,16	8 547 953 741,82	1 675 909 349,34	83,61
2012	11 358 497 275,21	9 646 188 451,71	1 712 308 823,50	84,92
2013	12 879 344 794,17	11 141 202 032,91	1 738 142 761,26	86,50
2014	10 580 807 157,78	8 482 631 144,67	2 098 176 013,11	80,17
2015	11 450 417 382,44	10 037 363 861,50	1 413 053 520,94	87,66
2016	12 645 570 410,33	11 303 810 600,00	1 341 759 810,33	89,39

їни на охорону здоров'я можна зробити такі припущення щодо поведінки показника:

- наявність лінійного тренду;
- відсутність сезонної компоненти;
- наявність аномального значення у 2014 році, яке впливає на загальну динаміку та буде замінено під час побудови моделі на середнє значення найближчих показників

$Y_{2014} = (Y_{2013} + Y_{2015}) / 2 = 87,08\%$.

Рис. 2. Графік частки загального фонду видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я за 2007–2016 роки

Оскільки динамічний ряд рівномірно змінюється у часі, то для екстраполяції показника слід обрати рівняння тренду $y(t) = a_0 + a_1 t + e(t)$, в якому параметр a_1 відображає середній приріст чинника за досліджуваний період, a_0 – рівень ряду у початковому (базисному) періоді. Доданок $e(t)$ є випадковою компонентою, вона буде врахована під час здійснення прогнозу.

Знаходження параметрів a_0, a_1 лінійного тренду динамічного ряду частки загального фонду видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я проведено на основі регресійного аналізу. Методика регресійного аналізу передбачає встановлення кращої апроксимації за формулою мінімізації суми квадратів різниці між фактичними значеннями частки загального фонду (y_i) та визначеними за побудованим рівнян-

ням тренду теоретичними значеннями ($\hat{y}_i$). Зазначений метод називають методом найменших квадратів, його можна подати у вигляді такої формули:

$$\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2 \rightarrow \min.$$

Для побудови рівняння регресії скористуємось пакетом «Регрессия» електронних таблиць «MS EXCEL». Детальний аналіз використання програмних засобів для аналізу рядів динаміки проведено в роботі [8]. Активізуємо модуль «Аналіз даних» та програмний пакет «Регрессия». Результати процедури «Регрессия» наведено в табл. 2.

Згідно з даними табл. 2 рівняння тренду частки загального фонду видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я має такий вигляд:

$$\hat{y} = 80,35 + 0,81 \cdot t.$$

Коефіцієнт $a_0 = 80,35$ відповідає частці загального фонду видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я на початку досліджуваного періоду та складає близько 80,35%. Значення коефіцієнта $a_1 = 0,81$ показує, що частка щорічно зростає на 0,81%. Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,77$, що свідчить про достовірність рівняння регресії. Значущість F-критерію Фішера $F_{zn} = 0,0008$ визначає, що з ймовірністю $1 - 0,0008 = 0,9992$ вважаємо, що теоретичні значення частки загального фонду обчислені за побудованим рівнянням тренду, адекватні реальним показникам. Середня квадратична похибка $S_e = 1,41\%$ є досить невеликою. Зазначені показники дають змогу зробити припущення про те, що за побудованим рівнянням регресії можна здійснити прогнозування частки загального фонду видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я на 2017 рік.

Екстраполяція тренду на 2017 рік:

$$t = n + k = 10 + 1 = 11, \hat{y}_{2017} = 80,35 + 0,81 \cdot 11 = 89,26(\%).$$

Побудова довірчого інтервалу прогнозних значень за Е. Фестером та Б. Ренцом передбачає обчислення стандартного відхилення S_p , яке залежить від довжини аналітичного ряду (n), періоду прогнозу (k) та середньої квадратичної похибки S_e [5]:

$$S_p = S_e \cdot \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{3(n + 2k - 1)^2}{n(n^2 - 1)}}.$$

У нашому випадку отримаємо:

Таблиця 2

Результати побудови лінійного тренду

ВЫВОД ИТОГОВ				
Регрессионная статистика				
Множественный R	0,879863411			
R-квадрат	0,774159622			
Нормированный R-квадрат	0,745929575			
Стандартная ошибка	1,407194275			
Наблюдения	10			
Дисперсионный анализ				
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Регрессия	1	54,30340109	54,30340109	27,4232493
Остаток	8	15,84156582	1,980195728	Значимость F
Итого	9	70,14496692		0,000786419
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>
Y-пересечение	80,34694021	0,961296697	83,58183323	4,6831E-13
Переменная X 1	0,811309462	0,154926991	5,236721235	0,00078642

$$S_p = 1,41 \cdot \sqrt{1 + \frac{1}{10} + \frac{3(10+2-1)^2}{10(10^2-1)}} \approx 1,71.$$

Довірчий інтервал прогнозованого рівня:

$$\hat{y}_i - t_{n-2;1-\alpha} \cdot S_p \leq y_{np} \leq \hat{y}_i + t_{n-2;1-\alpha} \cdot S_p.$$

Задамо ймовірність прогнозу на рівні 95%. За таблицями розподілу Стюдента $t_{8;0,05} = 2,306$. Довірчий інтервал прогнозу:

$$89,26 - 2,306 \cdot 1,71 \leq y_{2017} \leq 89,26 + 2,306 \cdot 1,71;$$

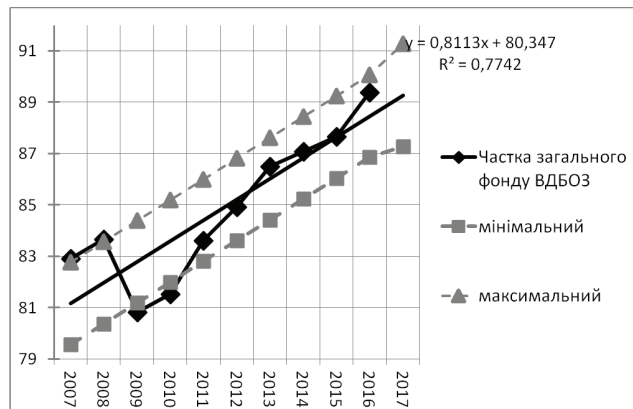
$$85,32 \leq y_{2017} \leq 93,20.$$

Ширина прогнозованого інтервалу є досить великою, тому зменшимо ймовірність прогнозу до 0,683 (68,3%). За таких умов $t = 1$, а прогнозний проміжок набуває такого вигляду:

$$87,55 \leq y_{2017} \leq 90,97.$$

Отже, з ймовірністю 0,683 можна стверджувати, що питома вага загального фонду витрат Державного бюджету України на охорону здоров'я буде знаходитись у межах від 87,55% до 90,97%.

На рис. 3 зображено фактичні значення питомої ваги загального фонду витрат Державного бюджету України на охорону здоров'я за 2007–2016 роки, побудоване рівняння тренду, мінімальна та максимальна межі прогнозу на 2017 рік.

Рис. 3. Динаміка питомої ваги загального фонду витрат Державного бюджету України на охорону здоров'я за 2007–2016 роки, рівняння тренду та прогнозовані значення на 2017 рік

Згідно з Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» [2] у 2017 році видатки на охорону здоров'я Державного бюджету України складуть 16 001 031,5 тис. грн., з них загальному фонду належать 12 557 561,2 тис. грн., що складає 78,48%. Тобто запланована частка загального фонду витрат Державного бюджету України на охорону здоров'я менше за прогнозовану. Це свідчить про зміни у системі фінансування охорони здоров'я. Час покаже, наскільки ефективними будуть заплановані зміни.

Висновки. Застосована у статті методика дослідження витрат Державного бюджету України на охорону здоров'я дає змогу певною мірою відстежити процес розподілу фінансо-

вих коштів держави. Вона може бути поширена на інші сфери дослідження структури бюджетної системи України та надання рекомендацій щодо її оптимізації.

Література:

1. Грипич О. Бюджетний механізм фінансування витрат соціальної сфери з урахуванням змін у віковій структурі населення / О. Грипич // Наукові праці НДФІ. – 2008. – Вип. 4. – С. 36–43.
2. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
3. Захожай К. Статистичне прогнозування загального фонду витрат на охорону здоров'я Державного бюджету України на 2014 рік / К. Захожай // Статистика України. – 2012. – № 2. – С. 76–79.
4. Бюджет України : [моногр.] / [А. Єпіфанов, І. Д'яконова, І. Сало]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 440 с.
5. Єріна А. Статистика : [підруч.] / А. Єріна, З. Пальян. – К. : КНЕУ, 2010. – 351 с.
6. Річні звіти про виконання Державного бюджету України за 2007–2012 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.
7. Стебляк І. Механізм структурної політики держави на основі бюджетних витрат на економічну діяльність / І. Стебляк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2016. – Вип. 20. – С. 50–53.
8. Шинкаренко В. Інформаційні технології у викладанні курсу «Економетрія» / В. Шинкаренко, В. Чернишев // Модернізація змісту вищої економічної освіти: проблеми та перспективи : мат. наук.-метод. конф. – О., 2016. – С. 125–127.

Окара Д.В., Чернышев В.Г., Шинкаренко Л.В. Исследование структуры расходов на здравоохранение Государственного бюджета Украины с помощью математического моделирования

Аннотация. В статье проведен структурный анализ расходов Государственного бюджета Украины на здравоохранение. С помощью построения линейного уравнения тренда динамического ряда осуществлено прогнозирование удельного веса общего фонда расходов госбюджета на здравоохранение на 2017 год. Произведен сравнительный анализ прогнозируемых и планируемых значений исследуемых показателей.

Ключевые слова: государственный бюджет, общий фонд, расходы, структура, прогноз, бренд.

Okara D.V., Chernyshev V.H., Shynkarenko L.V. Investigation of the health expenditure structure of the state budget of Ukraine by mathematical modeling

Summary. The article investigates a structural analysis of the Ukrainian state budget for health care. The construction of a linear equation of the dynamic series made it possible to forecast the share of the general fund of the state budget expenditures on health care in 2017. A comparative analysis of the planned and predicted values of the studied parameters is carried out.

Keywords: state budget, general fund, expenditures, structure, forecast, brand.

*Проскурович О.В.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри автоматизованих систем і моделювання в економіці,**Хмельницький національний університет**Ястремський М.М.,**студент,**Хмельницький національний університет**Сорока Л.О.,**студент,**Хмельницький національний університет*

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті розглянуто особливості моделювання фінансового стану промислового підприємства на основі інтегрального показника. Проведені кореляційно-регресійний аналіз та прогнозування інтегрального показника фінансового стану довели, що підприємство в подальшому може покращити його рівень, застосувавши побудовані економетричні моделі.

Ключові слова: інтегральний показник, фінансовий стан, економетрична модель, прогнозування фінансового стану.

Постановка проблеми. У сучасній економіці зростає залежність фінансової діяльності промислового підприємства від інфляційних процесів, надійності стейкхолдерів, складних організаційно-правових умов його функціонування. Все це зумовлює особливу увагу до оцінки фінансового стану підприємства як основної складової його конкурентоспроможності. Комплексне дослідження всіх аспектів фінансової діяльності дає змогу підвищити ефективність управління господарюючими суб'єктами та зменшити негативний вплив зовнішніх та внутрішніх факторів. Зважаючи на різноманіття фінансових процесів, велику кількість показників, що характеризують фінансовий стан та відмінності щодо їх граничних оцінок, вважаємо, що доцільним є застосування відповідних економіко-математичних методів та моделей для оцінки та прогнозування на перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження оцінки та моделювання фінансового стану проводили В.В. Вітлінський, В.М. Вовк, І.С. Благун, В.А. Борисова, В.П. Долинський, К.В. Измайлова, А.М. Ковальова, М.Я. Коробов, Г.О. Крамаренко, Т.С. Клебанова, Л.А. Лахтіонова, Ю.Г. Лисенко, М.Г. Михайлов, А.М. Поддєрьогін, В.Я. Попович, Г.В. Савицька, С.Я. Салига, Г.Г. Старостенко, І.С. Ткаченко, О.С. Філімоненков, Е. Хелферт, Ю.С. Цал-Цалко, О.І. Черняк, Д. Чессер, О.О. Шеремет, Д.В. Шиян та інші вчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний доробок у цій сфері, моделювання фінансового стану підприємства на основі інтегральної оцінки потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних аспектів, оцінюванні і моделюванні фінансового стану промислового підприємства на основі інтегральної оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результативність фінансово-господарської діяльності вітчизняних підпри-

ємств визначається насамперед його фінансовим станом. Він повною мірою характеризує успіх підприємства в усіх сферах його діяльності, сприяючи підвищенню його конкурентоспроможності. Тому на сучасному етапі розвитку економіки України важливо комплексно оцінити та здійснити моделювання фінансового стану промислового підприємства на основі інтегрального показника.

Аналіз наявних методів інтегральної оцінки фінансового стану підприємства свідчить про значну суперечність у трактуванні як самих показників, так і підходів до їх оцінок. Тому узагальнена оцінка повинна враховувати найважливіші параметри фінансово-господарської діяльності промислового підприємства на основі показників фінансового стану.

Метою побудови інтегрального показника є компактний опис деякої якості досліджуваного явища із збереженням основних властивостей структури досліджуваних об'єктів. Найбільш поширеним підходом до побудови залежності між інтегральним і базовими показниками є використання адитивної і мультиплікативної згортки [3].

В роботі [1] названо наявні підходи до методики проведення інтегральної оцінки фінансового стану підприємства (табл. 1).

Отже, застосувавши системний підхід до інтегральної оцінки фінансового стану промислового підприємства, слід оцінити фінансові коефіцієнти, поєднані у певні групи за економічним змістом, їх співвідношення та структуру. Дотримуючись принципу ієрархічності, варто об'єднати блокові оцінки в цілісну систему комплексної оцінки фінансового стану підприємства.

Ієрархічна структура фінансового стану складається з інтегрального показника, трьох блоків, кожен блок розбивається на підблоки, які розбиваються на ряд груп, а останні – на деталізовані показники, за допомогою яких визначається рівень фінансового стану підприємства. На найнижчому рівні цієї ієрархії містяться абсолютні показники балансу підприємства та його фінансові результати, далі розміщуються деталізовані одиничні властивості показників фінансового стану, а саме фінансові коефіцієнти (нами обрано 28 коефіцієнтів, що згруповано у п'ять груп: показники майнового стану, ліквідності і платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності та рентабельності). Вершиною ієрархії є інтегральний показник оцінювання фінансового стану промислового підприємства. Принцип цілісності передбачає, що узагальнений показник дасть оцінку, яка якісно перевершить сукупність коефіцієнтів, що входять у цей блок.

Підходи до інтегральної оцінки фінансового стану підприємства

Автор	Зміст підходу
Т.М. Бойчак [2]	Розрахунок інтегрального показника слід проводити на основі стану фінансової стійкості і платоспроможності підприємства.
П.М. Григорук, І.С. Ткаченко [3]	Під інтегральним показником слід розуміти деякий умовний числовий вимірник латентної якості досліджуваного явища. Реалізація ідеї побудови інтегрального показника пов'язана з трьома основними складовими, які становлять його фундаментальну базу: визначення його концепції; формування інформаційної бази; визначення алгоритму його розрахунку.
С.О. Ішук [4]	Автор пропонує використати три інтегральні показники: результат господарської діяльності, результат фінансової діяльності та результат фінансово-господарської діяльності.
М.І. Лагун [5]	Автор застосовує системний підхід до формування комплексу показників фінансового стану компаній, наводить перелік приватних показників фінансового стану, що призначені для поглибленого аналізу.
В.С. Михайлов, О.Б. Хотетовська [6]	Оцінка фінансового стану повинна проводитися за допомогою рейтингової експрес-оцінки шляхом порівняння досліджуваного підприємства за показниками рентабельності, ефективності управління, ділової активності, ринкової стійкості, ліквідності з еталонним підприємством.
А.О. Музиченко [7]	Передбачає використання методу головних компонент, що дасть змогу виявити латентні першопричини, які пояснюють кореляцію між ознаками та змістовно інтерпретуються у рейтинговій оцінці фінансового забезпечення розвитку підприємства.
І.М. Сафронська, Г.С. Белай [8]	Комплексна оцінка фінансового стану підприємства повинна проводитися на основі інтегрального показника.

Для одиначної оцінки окремих властивостей показників фінансового стану застосовують функціональну залежність між фактичними та еталонними (нормативними – скорингованими) значеннями фінансових коефіцієнтів. Під час оцінювання рівня відповідності фінансових показників фінансовим нормативам дають скорингову оцінку одиничних показників. Для оцінки характеру динаміки (тренду) фінансового стану як еталону використовують значення коефіцієнтів, досягнутих суб'єктом підприємництва в базовому періоді, отримуючи при цьому динамічну одиначну оцінку показника. Для одержання узагальнюючих даних про рівень відповідності одиничних показників нормативним значенням і про динаміку одиничних показників їх оцінки варто представити у вигляді інтегральних оцінок як добуток одиничних оцінок скорингового та динамічного типів. Методика оцінки кожного одиничного показника спрямована на покращення фінансового стану. При цьому значення оцінок, які більші за одиницю, свідчать про поліпшення фінансового стану промислового підприємства щодо обраного еталона, і навпаки.

Оцінка узагальнюючих властивостей фінансового стану K_j ґрунтується на поєднанні ім відповідних K_{ij}^{imm} інтегральних одиначних оцінок:

$$K_j = \sum_{i=1}^n K_{ij}^{imm} \alpha_{ij}, \quad (1)$$

де α_{ij} – значимість i -ї певної одиначної властивості для j -ї узагальнюючої властивості;

n – кількість одиначних оцінок j -ї узагальнюючої властивості ($j=1,2,\dots,n$).

Комплексна оцінка фінансового стану промислового підприємства K_o синтезує узагальнюючі оцінки з урахуванням їх вагомості:

$$K_o = \sum_{j=1}^m K_j * \beta_j, \quad (2)$$

де m – кількість узагальнюючих оцінок властивостей фінансового стану;

β_j – корисність j -ї узагальнюючої властивості в комплексній оцінці фінансового стану, яка встановлюється експертним шляхом.

Комплексну оцінку фінансового стану промислового під-

приємства проведемо із використанням табличного процесора "Excel", що містить абсолютні показники фінансового стану підприємства протягом аналізованого періоду; розрахунок одиначних оцінок динамічного та скорингового типів показників фінансового стану; аналіз узагальнюючих і комплексних оцінок фінансового стану підприємства.

Інтегральний показник фінансового стану промислового підприємства визначено за такою залежністю:

$$I_{фсп} = 0,24 \cdot MC + 0,17 \cdot ЛП + 0,21 \cdot ФС + 0,18 \cdot ДА + 0,2 \cdot РН, \quad (3)$$

де $I_{фсп}$ – інтегральний показник фінансового стану підприємства;

MC – майновий стан;

ЛП – ліквідність і платоспроможність;

ФС – фінансова стійкість;

ДА – ділова активність;

РН – рентабельність.

Виходячи із побудованих функцій основних складових інтегрального показника, сформуємо множину оцінювальних параметрів (X_j) для визначення кожного з проміжних показників фінансового стану підприємства. За отриманими рівнями проміжних показників, що описуються множиною вихідних параметрів для підвищення точності оцінювання, визначено ваги фінансових параметрів із використанням різних експертних методів для коректного моделювання оцінки фінансового стану на основі системи підтримки прийняття рішень «КОРТЕЖ», що реалізує метод групового обліку аргументів.

Для надання комплексної оцінки фінансового стану підприємства побудовано декілька економетричних моделей, за якими визначаються його основні складові (табл. 2).

За даними табл. 2, виходячи зі співвідношення «найменше значення середньоквадратичної помилки моделювання та найменше значення максимальної відмінності між фактичним та змодельованим значенням», найкращою моделлю можна вважати: для оцінки майнового стану трьохфакторну модель (1.2); для оцінки ліквідності та платоспроможності п'ятифакторну модель (2.1); для оцінки фінансової стійкості чотирифакторну модель (3.1); для оцінки ділової активності семифакторну

Загальний вигляд побудованих моделей та їх основні характеристики

№	Моделі	СКВ	Абсолютна похибка
1. Майновий стан (МС): x_1 – коефіцієнт зносу основних засобів; x_2 – коефіцієнт оновлення основних засобів; x_3 – коефіцієнт вибуття основних засобів			
1.1.	$Y_{MC1}=0,49973 \cdot x_1+0,29961 \cdot x_2+0,2006 \cdot x_3$	0,000297	0,000558
1.2.	$Y_{MC2}=-0,0035858+0,050147 \cdot x_1+0,30246 \cdot x_2+0,2004 \cdot x_3$	0,000288	0,000528
1.3.	$Y_{MC3}=0,31347+0,42475 \cdot x_1+0,22868 \cdot x_3$	0,00738	0,01381
2. Ліквідність та платоспроможність (ЛП): x_4 – коефіцієнт абсолютної ліквідності; x_5 – коефіцієнт уточненої ліквідності; x_6 – коефіцієнт покриття; x_7 – коефіцієнт загальної платоспроможності; x_8 – коефіцієнт критичної ліквідності; x_9 – чистий оборотний капітал			
2.1.	$Y_{ЛП1}=0,28738 \cdot x_5+0,11924 \cdot x_6+0,18621 \cdot x_7+0,24274 \cdot x_8+0,05 \cdot x_9$	0,0043	0,00974
2.2.	$Y_{ЛП2}=0,28966+0,25225 \cdot x_4+0,54633 \cdot x_5+0,24896 \cdot x_8+0,05 \cdot x_9$	0,01187	0,02267
2.3.	$Y_{ЛП3}=0,27175+0,56347 \cdot x_5+0,25351 \cdot x_8+0,050005 \cdot x_9$	0,012995	0,02475
3. Фінансова стійкість: x_{10} – коефіцієнт фінансової автономії; x_{11} – коефіцієнт фінансової залежності; x_{12} – коефіцієнт фінансового ризику; x_{13} – коефіцієнт фінансової стійкості; x_{14} – коефіцієнт маневреності власного капіталу			
3.1.	$Y_{ФС1}=0,056105+0,256 \cdot x_{11}+0,13306 \cdot x_{12}+0,15454 \cdot x_{13}+0,21907 \cdot x_{14}$	0,000229	0,000519
3.2.	$Y_{ФС2}=0,25561 \cdot x_{11}+0,18240 \cdot x_{12}+0,17035 \cdot x_{13}+0,22015 \cdot x_{14}$	0,000327	0,000644
3.3.	$Y_{ФС3}=0,13936-0,21325 \cdot x_{10}+0,32827 \cdot x_{11}+0,16305 \cdot x_{13}+0,21914 \cdot x_{14}$	0,0003041	0,0005495
4. Ділова активність: x_{15} – коефіцієнт оборотності активів; x_{16} – коефіцієнт оборотності основних засобів; x_{17} – коефіцієнт оборотності матеріальних запасів; x_{18} – коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості; x_{19} – коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості; x_{20} – коефіцієнт оборотності власного капіталу; x_{21} – термін погашення дебіторської заборгованості; x_{22} – термін погашення кредиторської заборгованості; x_{23} – тривалість обороту основних засобів; x_{24} – тривалість обороту матеріальних запасів			
4.1.	$Y_{ДА1}=0,3842 \cdot x_{15}+0,28366 \cdot x_{18}+0,057085 \cdot x_{20}+0,13646 \cdot x_{21}+0,043643 \cdot x_{22}+0,04906 \cdot x_{23}+0,03438 \cdot x_{24}$	0,00306	0,0045
4.2.	$Y_{ДА2}=-0,06255 \cdot x_{18}+0,7569 \cdot x_{19}+0,1756 \cdot x_{20}+0,10316 \cdot x_{22}+0,050383 \cdot x_{23}+0,037645 \cdot x_{24}$	0,00082	0,0012
4.3.	$Y_{ДА3}=-0,45488 \cdot x_{15}+0,68158 \cdot x_{19}+0,24382 \cdot x_{20}+0,090594 \cdot x_{22}+0,054177 \cdot x_{23}+0,043633 \cdot x_{24}$	0,00071	0,0013
5. Рентабельність: x_{25} – коефіцієнт рентабельності активів; x_{26} – коефіцієнт рентабельності власного капіталу; x_{27} – коефіцієнт рентабельності продажу; x_{28} – коефіцієнт рентабельності витрат			
5.1.	$Y_{P1}=0,0062787+0,19688 \cdot x_{25}+0,14437 \cdot x_{26}+0,28770 \cdot x_{27}+0,38442 \cdot x_{28}$	0,000233	0,000325
5.2.	$Y_{P2}=0,19612 \cdot x_{25}+0,15394 \cdot x_{26}+0,25637 \cdot x_{27}+0,39586 \cdot x_{28}$	0,000261	0,000354
5.3.	$Y_{P3}=-0,047078+0,18282 \cdot x_{25}+0,23202 \cdot x_{26}+0,49774 \cdot x_{28}$	0,001147	0,001699
Інтегральний показник фінансового стану			
1.	$Y_{I1}=1,1734+0,35007 \cdot x_2+0,072382 \cdot x_4$	0,020426	0,042679
2.	$Y_{I2}=1,1303+0,063418 \cdot x_1+0,35003 \cdot x_2+0,073115 \cdot x_4$	0,02024	0,042282
3.	$Y_{I3}=1,4056+0,35075 \cdot x_2+0,60046 \cdot x_3+0,077929 \cdot x_4-0,25971 \cdot x_5$	0,016545	0,034836

Таблиця 3

Динаміка інтегрального показника фінансового стану підприємства

Роки	Майновий стан	Ліквідність та платоспроможність	Фінансова стійкість	Ділова активність	Рентабельність	Інтегральний показник фінансового стану
	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	Y
2003	0,68	0,84	0,77	0,62	0,03	0,59
2004	0,78	0,04	0,13	0,29	0,34	0,34
2005	0,52	0,07	0,34	0,52	0,16	0,33
2006	0,23	0,47	0,79	0,38	0,70	0,51
2007	0,28	0,37	0,66	0,41	0,92	0,52
2008	0,59	0,30	0,75	0,49	0,20	0,48
2009	0,77	0,43	0,10	0,28	0,48	0,43
2010	0,62	0,31	0,31	0,51	0,32	0,42
2011	0,22	0,40	0,77	0,37	0,80	0,51
2012	0,47	0,57	0,64	0,40	0,98	0,61
2013	0,79	0,64	0,73	0,47	0,26	0,59
2014	0,88	0,53	0,07	0,27	0,54	0,47
2015	0,70	0,42	0,29	0,49	0,38	0,46

Кореляційна матриця

Показники	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅
Y	1	-0,2019	0,8735	0,6904	0,2361	0,3341
X ₁	-0,2019	1	0,0833	-0,6400	-0,0830	-0,5998
X ₂	0,8735	0,0833	1	0,4371	0,2505	0,0545
X ₃	0,6904	-0,6400	0,4371	1	0,4873	0,1721
X ₄	0,2361	-0,0830	0,2505	0,4873	1	-0,5367
X ₅	0,3341	-0,5998	0,0545	0,1721	-0,5367	1

модель (4.1); для оцінки рентабельності чотирьохфакторну модель (5.1); для оцінки інтегрального показника фінансового стану чотирьохфакторну модель Y₁₃ (3), у якій середньоквадратична помилка моделювання становить 0,0165.

Наступним етапом є визначення інтегрального показника фінансового стану промислового підприємства за моделлю (3) у табл. 3.

Отже, протягом аналізованого періоду на підприємстві значення інтегрального показника фінансового стану переважно скорочується, проте згідно з модифікованою шкалою Харрінгтона фінансовий стан є помірним.

Далі засобами кореляційно-регресійного аналізу (табл. 4) визначено найбільш впливові фактори на зміну інтегрального показника фінансового стану промислового підприємства.

Згідно з даними кореляційної матриці найбільший вплив на зміну інтегрального показника фінансового стану чинять показники ліквідності і платоспроможності (0,8735) та фінансової стійкості (0,6904), всі інші фактори несуттєво впливають на результативний показник. Тому побудуємо економетричну модель зміни інтегрального показника фінансового стану:

$$Y_p = 0,25 + 0,47 X_2 - 0,20 X_2^2 + 0,28 X_3 - 0,19 X_3^2 \quad (4),$$

$$R^2 = 0,9106; F_p = 20,38 > F_{\alpha} = 3,84.$$

Отже, поліноміальна залежність зміни інтегрального показника фінансового стану промислового підприємства досить точно характеризує його залежність від відібраних факторів. Значення коефіцієнта детермінації вказує на те, що на 91,06% показники ліквідності і платоспроможності та фінансової стійкості впливають на зміну інтегрального показника фінансового стану підприємства і лише 8,94% припадає на дію інших факторів, що не включено у модель.

Побудована модель є адекватною, оскільки розрахункове значення критерію Фішера перевищує його табличне значення, тому за моделями (4) варто здійснювати прогнозування фінансового стану. Оскільки на зміну як результативного показника, так і відібраних факторів часовий фактор не чинить значного впливу, процес прогнозування здійснимо, припустивши, що протягом наступних років як показники ліквідності та платоспроможності, так і показники фінансової стійкості будуть зростати на 10%. За результатами прогнозування інтегрального показника фінансового стану промислового підприємства можна говорити про помітну тенденцію до подальшого зростання його абсолютного значення у 2016–2018 рр. Зокрема, якщо у 2016 р. показник ліквідності і платоспроможності становитиме 0,46 п., а фінансова стійкість дорівнюватиме 0,31 п., то інтегральний показник фінансового стану досягне 0,50 п. У наступному році показник ліквідності і платоспроможності становитиме 0,51 п., а фінансова стійкість дорівнюватиме 0,35 п., отже, значення інтегрального показника фінансового стану збільшиться на 0,01 п., а у 2018 р. за абсолютного значення показника ліквідності і платоспроможності у 0,56 п., а фінансової стійкості у 0,38 п. інтегральний показник фінансового стану промислового підприємства становитиме 0,53 п.

Графічне представлення зміни інтегрального показника фінансового стану промислового підприємства подано на рис. 1.

Отже, фактичні та розрахункові значення інтегрального показника фінансового стану майже не відрізняються один від одного, що вказує на якість побудованих моделей.

Для подальшої стабілізації фінансового стану промислове

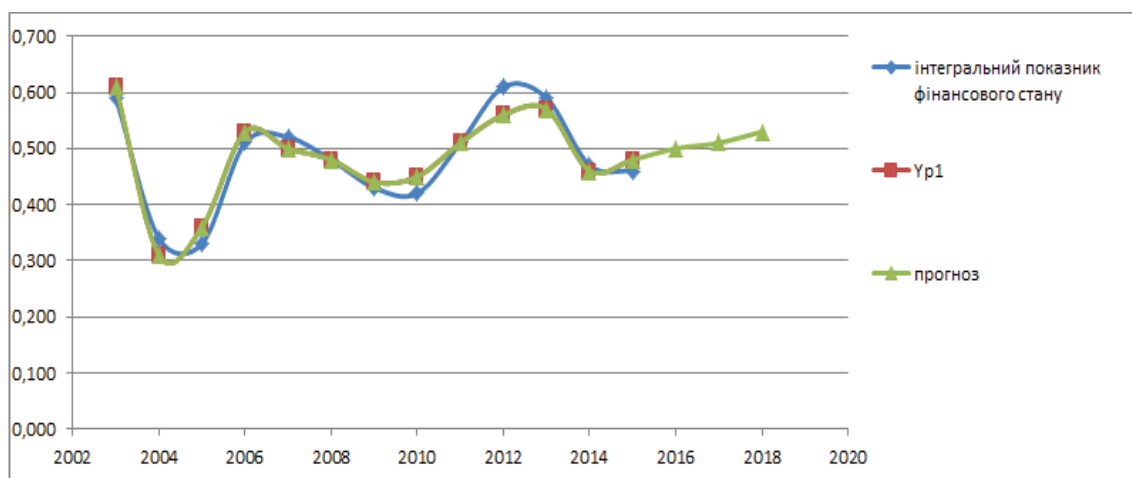

Рис. 1. Динаміка фактичних, розрахункових та прогнозних даних інтегрального показника фінансового стану промислового підприємства

підприємство має вжити таких заходів антикризової фінансової стратегії:

1) провести поглиблений аналіз структури кредиторської заборгованості у динаміці для пошуку способів та джерел її погашення;

2) проаналізувати структуру дебіторської заборгованості, причини її виникнення і можливості погашення;

3) забезпечити необхідний рівень самофінансування виробничого розвитку підприємства (збільшення прибутку, оптимізація податкових платежів, ефективної амортизаційної політики);

4) забезпечити компенсацію можливих фінансових втрат за рахунок резервування частини фінансових ресурсів щодо цільових резервних і страхових фондів відповідно до чинного законодавства та статуту підприємства; оптимізації системи штрафних санкцій; скорочення розмірів поточних потреб, що породжують фінансові зобов'язання, та окремих ліквідних активів для термінової їх конвертації у грошові кошти.

Загалом сукупність заходів щодо покращення фінансового стану промислового підприємства включає такі заходи [9]: удосконалити інформаційно-методичне забезпечення процесу прогнозування фінансового стану підприємства; оптимізувати структуру аналізу фінансового стану підприємства залежно від мети та змісту роботи на кожному етапі; впроваджувати методику комплексної оцінки фінансового стану підприємства, яка б сприяла оптимальній сукупності фінансових показників; скоординувати форми і методи фінансового забезпечення функціонування підприємства; адаптувати інформаційну базу та методику аналізу фінансового стану до сучасних економіко-правових умов.

Висновки. В результаті проведеного дослідження автором отримана система економетричних моделей зміни як інтегрального показника фінансового стану, так і основних факторів, що здійснюють на нього вплив. В процесі застосування СППР було визначено найкращі моделі для аналізу інтегрального показника фінансового стану та показників майнового стану, ліквідності і платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності та рентабельності. За побудованими моделями здійснено прогнозування результативного показника на подальші три роки. Результати прогнозування засвідчили подальше зростання інтегрального показника фінансового стану підприємства.

Галузь подальших досліджень з проблем аналізу та моделювання фінансового стану промислового підприємства передбачає використання багатовимірних статистичних методів, наприклад, статистичних рівнянь залежностей, факторного і кластерного аналізу.

Література:

1. Вдосконалення методики оцінки фінансового стану підприємств у контексті регулювання їх економічної поведінки в мінливу середовищі / [В.В. Прядко, В.К. Євдокименко, Е.О. Юрій,

М.В. Карвацький] // Регіональна економіка. – 2012. – № 1. – С. 69–80.

2. Бойчак Т.М. Модель комплексної оцінки фінансової стійкості підприємств харчової промисловості / Т.М. Бойчак // Науковий вісник БДФА. – 2009. – Вип. 4. – С. 352–357.
3. Григоруک П.М. Методи побудови інтегрального показника / П.М. Григорук, І.С. Ткаченко // Бізнес Інформ. Економіка. Серія: Економіко-математичне моделювання. – 2012. – № 4. – С. 34–38.
4. Іщук С.О. Моделі інтегрального оцінювання результатів фінансово-господарської діяльності промислових підприємств регіону / С.О. Іщук // Регіональна економіка. – 2008. – № 2. – С. 25–33.
5. Лагун М.І. Методика системного підходу до формування комплексу показників фінансового стану підприємства / М.І. Лагун // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 6. – С. 40–43.
6. Михайлов В.С. Панорама методів рейтингового оцінювання та використання їх у статистиці фінансів підприємств / В.С. Михайлов, О.Б. Хотетовська // Статистика України. – 2008. – № 3. – С. 23–29.
7. Музиченко А.О. Рейтингова оцінка фінансового забезпечення розвитку підприємства / А.О. Музиченко // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 84–87.
8. Сафронська І.М. Методичні підходи до комплексної оцінки фінансового стану підприємства / І.М. Сафронська, Г.С. Белай // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 17. – С. 65–67.
9. Ковалевська А.В. Критичний аналіз методів оцінки фінансового стану підприємства / А.В. Ковалевська, С.І. Асеев // Бізнес Інформ. Економіка. Серія: Економіко-математичне моделювання. – 2012. – № 3. – С. 163–169.

Проскурович О.В., Ястремский М.М., Сорока Л.А. Особенности моделирования финансового состояния промышленного предприятия

Аннотация. В статье рассмотрены особенности моделирования финансового состояния промышленного предприятия на основе интегрального показателя. Проведенные корреляционно-регрессионный анализ и прогнозирование интегрального показателя финансового состояния обосновали, что предприятие в дальнейшем может увеличить его уровень, применив построенные эконометрические модели.

Ключевые слова: интегральный показатель, финансовое состояние, эконометрическая модель, прогнозирование финансового состояния.

Proskurovych O.V., Yastremskyi M.M., Soroka L.O. Features of modeling of financial condition of the industrial enterprise

Summary. In the article the features of modeling of financial condition of an industrial enterprise based on the integral index are considered. A correlation-regression analysis and forecasting of integral indicator of financial condition showed that the enterprise can further improve its level by applying built econometric models.

Keywords: integral indicator, financial condition, econometric models, forecasting of financial condition.

Соловійов А.І.,

к.е.н., доцент,

декан факультету економіки і менеджменту,

Херсонський державний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АДАПТИВНИХ МЕТОДІВ ТА НЕЙРОТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розглянуто питання особливостей використання адаптивних методів та нейротехнологій для прогнозування стану виробничого потенціалу, моделювання ефективності управління сільськогосподарськими підприємствами.

Ключові слова: адаптивні методи, прогнозування, нейротехнології, моделювання, виробничий потенціал.

Постановка проблеми. Одними з найважливіших та складних для вирішення задач у будь-якій організації є питання прогнозування показників їх діяльності. Існує багато показників, які характеризують ефективність управління на підприємстві, зокрема природні фактори, фактори науково-технічного прогресу, рівень інтенсивності виробництва, спеціалізація виробництва; соціально-економічні фактори, забезпеченість робочою силою. Це вимагає врахування об'єктивних законів розвитку та попереднього досвіду під час прогнозування показників економічної діяльності сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах, що потребує професійних знань щодо принципів і методологічних підходів до моделювання й прогнозування показників економічної ефективності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми застосування адаптивних методів прогнозування показників діяльності сільськогосподарських підприємств присвячені публікації М.І. Ромашенко [2], П.П. Пастернака [6], Дж. Торнли [8], Р. Брауна [9] та інших авторів. А використанню методів на основі штучного інтелекту, що ґрунтуються на нейротехнологіях, приділяли увагу В.Г. Гумеров [1], К.А. Казак [3], М.Л. Кравченко [4], Ю.А. Кравченко [5], Д.В. Рутковська [7], Е. Мітчі [10] та інші науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що в загальному плані комплекс проблем прогнозування стану економічної ефективності сформульовано та досліджено досить повно, питання методики адаптивного прогнозування, які враховують галузеву специфіку сільськогосподарських підприємств, потребують подальшого розроблення.

Мета статті. Головна мета роботи полягає в удосконаленні методики використання адаптивних методів та нейротехнологій для прогнозування стану виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним інструментом будь-якого прогнозу є схема екстраполяції. Розрізняють формальну і прогнозну екстраполяцію. Формальна базується на припущенні про збереження в майбутньому минулих тенденцій розвитку аграрного виробничого

об'єкта прогнозу. Прогнозна екстраполяція припускає гіпотетичну можливість зв'язку показників процесу виробництва в часі і просторі.

Завдання прогнозу полягає у визначенні виду екстраполюючих функцій T_t , сезонної та циклічної складової ϵ_t на основі вихідних емпіричних даних Y_{t-n} . Загальна виробнича модель часового прогнозування ефективності агровиробництва має такий вигляд:

$$\hat{Y}_{t+p} = Y_{t-n} + T_{t-n} + S_{t-n} + C_{t-n} + \epsilon_{t-n}, \quad (1)$$

де Y_{t-n} – вплив вхідних даних передісторії часового формування агропроцесу (накопичений виробничий потенціал) на прогнозний період $t+p$; T_{t-n} – відгук трендової складової; S_t – відгук сезонної складової; C_{t-n} – відгук циклічної складової; ϵ_{t-n} – відгук імовірнісної стохастичної (нерегульована) компоненти агропроцесу на прогнозний період $t+p$.

Першим етапом екстраполяції тренда є вибір оптимального виду функції, яка описує емпіричний ряд. Для обрання і полегшення вибору тренду на підставі його згладжування проводиться попередня обробка вихідних даних. Наступним етапом є розрахунок параметрів обраної екстраполяційної функції. Найбільш ефективним в реальних умовах господарювання є використання для часового аналізу процесів аграрного виробництва адаптивних методів прогнозування.

Характерною рисою адаптивних методів прогнозування є їх здатність безперервно враховувати динамічні процеси економічних характеристик ефективності управління аграрним виробництвом, тобто адаптуватись до досліджуваних процесів (визначати правильну закономірність розвитку підприємства або галузі). В адаптивних моделях чим більшим є ваговий коефіцієнт, тим вищою є інформаційна цінність, яку мають наявні спостереження, що проводилися ближче до прогнозного моменту (періоду). Тим самим закономірності процесів, що сформувалися під дією внутрішніх та зовнішніх факторів, спричинятимуть найбільший вплив на достовірність прогнозованих результатів та ефективність розробки управлінських рішень в аграрному виробництві.

У математичному сенсі будь-який метод прогнозування за своєю суттю є адаптивним, тому що всі вони постійно враховують надходження нової виробничої інформації, зокрема спостереження, зроблені після останнього прогнозу. Досить ефективним і надійним методом адаптивного прогнозування показників ефективності аграрного виробництва є експоненціальне згладжування. Основні переваги методу полягають у можливості врахування вихідної інформації із відповідними ваговими коефіцієнтами, простоті обчислювальних операцій, гнучкості опису динаміки виробничих процесів. Метод експо-

ненціального згладжування дає можливість отримати оцінку параметрів тренда, що характеризують не середній рівень процесу, а тенденцію, яка сформувалась на момент останнього спостереження. Для методу експоненціального згладжування основним і найбільш складним етапом є вибір необхідних параметрів моделі: згладжування α , початкові умови, ступінь прогнозованого полінома [13, с. 214, 523].

Метод експоненціального згладжування є узагальненням методу змінного середнього і дає змогу створити модель опису процесу агровиробництва, за якого більш пізнім спостереженням показників господарювання, що передують прогнозованому періоду, присвоюються більш високі вагові коефіцієнти порівняно із ранніми спостереженнями. Вагові коефіцієнти убувають по експоненті.

$$L_t^{[k]}(y) = \alpha \sum_{i=0}^n (1 + \alpha)^i L_{t-1}^{[k]}(y). \quad (2)$$

Вираз називається експоненціальною середньою k -го порядку для часового ряду y_t , де α – параметр згладжування.

Рекурентна формула (однопараметричне експоненціальне згладжування – модель Брауна) для визначення експоненціального середнього значення показників ефективності управління аграрним виробництвом має такий вигляд:

$$L_t^{[k]}(y) = \alpha L_t^{[k-1]}(y) + (1 - \alpha)^i L_{t-1}^{[k]}(y). \quad (3)$$

Використання вищевказаного співвідношення припускає визначення початкових умов розвитку сільськогосподарського підприємства $S_0^{[1]}, S_0^{[2]}, \dots, S_0^{[k]}$. Для цього використовується формула Брауна-Мейєра, що зв'язує коефіцієнти прогнозного полінома з експоненціальними середніми відповідних порядків:

$$L_t^{[k]}(y) = \sum_{p=0}^n (-1)^p \frac{\hat{\alpha}_p}{p!} \frac{\alpha \beta}{(k-1)!} \sum_{j=0}^{\infty} j^p \beta^j \frac{(p-1+j)!}{j!}, \quad (4)$$

де $p = 1, 2, \dots, n+1$; $\hat{\alpha}_p$ – оцінки коефіцієнтів; $p = 1 - \alpha$. Можна отримати оцінки початкових умов, зокрема для лінійної моделі вона має такий вигляд:

$$\begin{aligned} L_0^{[1]} &= \alpha_0 - \frac{\beta}{\alpha} \alpha_1; \\ L_0^{[2]} &= \alpha_0 - \frac{2\beta}{\alpha} \alpha_1 \end{aligned} \quad (5)$$

для квадратичної моделі вона має такий вигляд:

$$\begin{aligned} L_0^{[1]} &= \alpha_0 - \frac{\beta}{\alpha} \alpha_1 + \frac{\beta(2-\alpha)}{2\alpha^2} \alpha_2; \\ L_0^{[2]} &= \alpha_0 - \frac{2\beta}{\alpha} \alpha_1 + \frac{\beta(3-2\alpha)}{2\alpha^2} \alpha_2; \\ L_0^{[3]} &= \alpha_0 - \frac{3\beta}{\alpha} \alpha_1 + \frac{\beta(4-3\alpha)}{2\alpha^2} \alpha_2 \end{aligned} \quad (6)$$

Знаючи початкові умови $S_0[k]$ і значення параметра α , можна визначити експоненціальні середні $S_t[k]$.

Оцінки коефіцієнтів прогнозного полінома визначаються через експоненціальні середні за фундаментальною теоремою Брауна-Мейєра. У цьому випадку самі коефіцієнти є рішенням системи $(p+1)$ рівнянь з $k(p+1)$ невідомими, що пов'язує параметри прогнозного полінома з вихідною інформацією про АВС. Так, для лінійної моделі отримаємо:

$$\begin{aligned} \hat{\alpha}_0 &= 2L_t^{[1]} - L_t^{[2]}, \\ \hat{\alpha}_1 &= \frac{\alpha}{\beta} (L_t^{[1]} - L_t^{[2]}); \end{aligned} \quad (7)$$

для квадратичної моделі отримаємо:

$$\begin{aligned} \hat{\alpha}_0 &= 3(L_t^{[1]} - L_t^{[2]}) + L_t^{[3]}; \\ \hat{\alpha}_1 &= \frac{\alpha}{\beta^2} [(6-5\alpha)L_t^{[1]} - 2(5-4\alpha)L_t^{[2]} + (4-3\alpha)L_t^{[3]}]; \\ \hat{\alpha}_2 &= \frac{\alpha^2}{\beta^2} [L_t^{[1]} - 2L_t^{[2]} + L_t^{[3]}] \end{aligned} \quad (8)$$

Прогноз реалізується за обраним багаточленом. Відповідно, для лінійної моделі $\hat{y}_{t+\tau} = \hat{\alpha}_0 + \hat{\alpha}_1 \tau$; для квадратичної моделі $\hat{y}_{t+\tau} = \hat{\alpha}_0 + \hat{\alpha}_1 \tau + \frac{\hat{\alpha}_2}{2} \tau^2$, де τ – період прогнозу.

Важливу роль у методі експоненціального згладжування відіграє вибір оптимального параметра згладжування α , який визначає оцінку коефіцієнтів моделі та результати прогнозу ефективності управління сільськогосподарського підприємства. Залежно від величини параметра прогнози оцінки по-різному враховують вплив вихідного ряду спостережень агровиробничого процесу: чим більше α , тим більше внесок останніх спостережень у формування трендової складової, а вплив початкових умов швидко зменшується. При малому α прогнози оцінки враховують усі спостереження, при цьому зменшення впливу застарілої інформації відбувається повільно. Існують два основні співвідношення, що дають можливість знайти наближену оцінку α . Перше співвідношення Брауна, виведене з умови рівності ковзної і експоненціальної середньої $\alpha = \frac{2}{N+1}$, де N – кількість дискретних значень спостережень часового ряду показників ефективності агровиробничої діяльності, для яких динаміка ряду вважається однорідною і стійкою (період згладжування). Другим є співвідношення Мейєра $\alpha \approx \frac{\sigma_n}{\sigma_\varepsilon}$, де σ_n – середньоквадратична похибка виробничої моделі; σ_ε – середньоквадратична похибка вихідного часового ряду спостережень за агровиробничим процесом.

Проте використання останнього співвідношення ускладнене тим, що достовірно визначити σ_n і σ_ε з вихідної інформації в реальних умовах аграрного виробництва дуже складно.

Вибір параметра α безпосередньо пов'язаний із точністю прогнозу ефективності аграрного виробництва, тому для більш обґрунтованого вибору α доцільно використовувати процедуру узагальненого згладжування, яка дає змогу отримати такі співвідношення, що пов'язують дисперсію прогнозу і параметр згладжування.

Для лінійної моделі:

$$\sigma_{\hat{y}_t}^2 = \frac{\alpha}{(1+\beta)^2} [1 + 4\beta + 2\beta^2 + 2\alpha(1+3\beta)\tau + 2\alpha^2\tau^3] \sigma_\varepsilon^2; \quad (9)$$

для квадратичної моделі:

$$\sigma_{\hat{y}_t}^2 \approx [2\alpha + 3\alpha^2 + 3\alpha^2\tau] \sigma_\varepsilon^2; \quad (10)$$

для узагальненої моделі аграрного виробництва такого вигляду:

$$y(t) = \sum_{i=1}^n \alpha_i f_i(t) + \varepsilon_t; \quad (11)$$

дисперсія прогнозу має такий вигляд:

$$\sigma_{\hat{y}_t}^2 = \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^n f_j(\tau) \text{cov}(\alpha_j, \alpha_k) f_k(\tau) = \vec{f}^T V f(\tau) \sigma_\varepsilon^2, \quad (12)$$

де σ_ε – середньоквадратична похибка апроксимації вихідного динамічного ряду; $f_i(t)$ – деяка відома агровиробнича функція; V – матриця коваріації коефіцієнтів моделі.

Особливість вищенаведених формул полягає у тому, що при $\alpha = 0$ вони обертаються в нуль. Це пояснюється таким положен-

ням: чим ближче до нуля α , тим більше довжина вихідного ряду спостережень $t \rightarrow \infty$, відповідно, менше похибка прогнозу. Для її зменшення необхідно вибирати мінімальне значення α . Водночас параметр α визначає початкові умови агровиробничого процесу: чим менше α , тим нижче точність визначення початкових умов, що призводить до погіршення якості прогнозу. Похибка прогнозу збільшується за ступенем зменшення точності визначення початкових умов. Таким чином, використання формул (8–11) своїм наслідком має виникнення протиріччя під час визначення параметра згладжування: із зменшенням α зменшується середньоквадратична похибка, але при цьому зростає похибка в початкових умовах, що впливає на точність прогнозу. Крім того, використовуючи співвідношення (8–11), необхідно враховувати те, що ці вирази отримані для нескінченно довгих рядів без урахування автокореляції спостережень. На практиці маємо справу з кінцевими рядами, що характеризуються внутрішньою залежністю між вихідними спостереженнями. У ряді випадків параметр α вибирається таким чином, щоб мінімізувати похибку прогнозу, що розрахований за ретроспективний період. Більш важливим для практичного використання у реальних умовах агровиробництва є питання вибору порядку прогнозного полінома, що визначає якість прогнозу. Таким чином, можна зробити висновок, що метод однопараметричного експоненціального згладжування (модель Брауна) доцільно використовувати для короткострокового прогнозування агровиробничих процесів за умови відсутності трендової складової.

Метод Хольта (використовується для прогнозування часових рядів, коли є тенденція зростання або зниження значень часового ряду) має два параметри: α та β ($0 < \alpha, \beta < 1$). У його моделі прогноз на l такт визначається з урахуванням трендової складової і має такий вигляд:

$$\begin{cases} L_t = \alpha Y_t + (1 - \alpha)L_{t-1} \\ T_t = \beta(L_t - L_{t-1}) + (1 - \beta)T_{t-1} \\ \hat{Y}_{t+p} = L_t + pT_t \end{cases} \quad (13)$$

Метод Хольта використовується для коротко- та середньострокового прогнозування за умови наявності трендової складової та варіації досліджуваного динамічного ряду агровиробничого процесу не більше 10–15%. Метод Хольта-Уінтерса (метод трьохпараметричного експоненціального згладжування) є удосконаленим методом Хольта, який враховує сезонну складову (S_t):

$$\begin{cases} L_t = \frac{\alpha Y_t}{S_{t-s}} + (1 - \alpha)(L_{t-1} + T_{t-1}) \\ T_t = \beta(L_t - L_{t-1}) + (1 - \beta)T_{t-1} \\ S_t = \gamma \frac{Y_t}{L_t} + (1 - \gamma)S_{t-s} \\ \hat{Y}_{t+p} = (L_t + pT_t)S_{t-s+p} \end{cases} \quad (14)$$

Дріб у першому рівнянні слугує для виключення сезонності з Y_t . Метод Хольта-Уінтерса використовується для коротко- та середньострокового прогнозування за умови наявності у часових рядах агровиробничого процесу добре вираженої сезонної складової. Метод експоненціального згладжування є одним із найбільш надійних і широко застосовуваних у практиці прогнозування, який доцільно також використовувати для дослідження динамічних часових процесів ефективності аграрного виробництва.

Управління аграрним виробництвом є складним, нелінійним багатофакторним процесом, для розроблення і моделю-

вання якого необхідно використовувати сучасні інструменти та потужні нелінійні багатомірні методи на основі штучного інтелекту, що ґрунтуються на нейротехнологіях. Створені нелінійні системи та моделі повинні забезпечувати високу достовірність апроксимації надскладних процесів у просторі та часі.

Нейромодель функції ефективності управління аграрним виробництвом (MEAP) можна подати у такому вигляді:

$$MEAP =$$

$$NM[f(E), f(STP), f(IL), f(OM), f(S), f(P), f(SE), f(WF)], \quad (15)$$

де E – природні фактори (наприклад, якість землі); STP – фактори науково-технічного прогресу, що включають агрономічні, зоотехнічні, селекційно-генетичні умови, технічну оснащеність і технологію виробництва; IL – рівень інтенсивності виробництва, від якого залежать врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин; OM – організація та управління агровиробництвом; S – структурні фактори, зумовлені спеціалізацією виробництва; P – фактори, що характеризують умови реалізації продукції (ціни) та умови виробничого обслуговування. Оскільки реалізаційна ціна залежить і від якості продукції, тобто від підсумку діяльності господарств, ціна певною мірою є і внутрішнім фактором; SE – соціально-економічні фактори (оплата праці, умови праці та побуту); WF – забезпеченість робочою силою, рівень її кваліфікації.

На рис. 1 представлена універсальна схема нейромережі для нелінійного ситуаційного моделювання ефективності аграрного виробництва за різними групами функціонування сільськогосподарських підприємств.

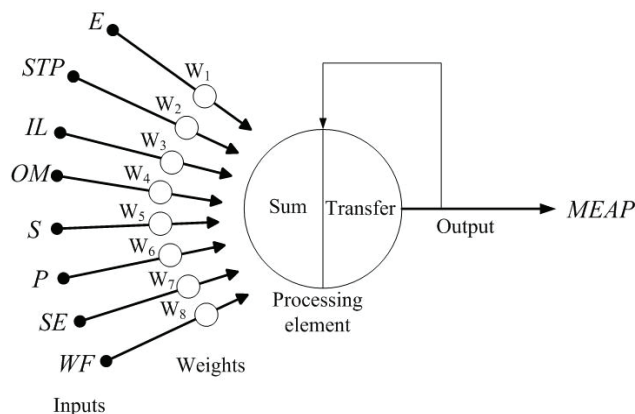

Рис. 1. Схема функціонування нейромережі для моделювання ефективності управління аграрним виробництвом

Джерело: авторська розробка

Функція нейронної мережі ефективності управління аграрним виробництвом (16) має такий вигляд:

$$y_i(t) = f\left(\sum_{m=1}^M w_m^{(8)}(t) f\left(\sum_{j=1}^J w_j^{(7)}(t) f\left(\sum_{k=1}^K w_k^{(6)}(t) f\left(\sum_{z=1}^Z w_z^{(5)}(t) f\left(\sum_{l=1}^L w_l^{(4)}(t) f\left(\sum_{r=1}^R w_r^{(3)}(t) f\left(\sum_{g=1}^G w_g^{(2)}(t) f\left(\sum_{n=1}^N w_n^1(t) x_n^{(1)}(t)\right)\right)\right)\right)\right)\right)$$

Функція корекції вагових коефіцієнтів НМ (17) має такий вигляд:

$$E(w(t)) = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^I \left(f\left(\sum_{m=1}^M w_m^{(8)}(t) f\left(\sum_{j=1}^J w_j^{(7)}(t) f\left(\sum_{k=1}^K w_k^{(6)}(t) f\left(\sum_{z=1}^Z w_z^{(5)}(t) f\left(\sum_{l=1}^L w_l^{(4)}(t) f\left(\sum_{r=1}^R w_r^{(3)}(t) f\left(\sum_{g=1}^G w_g^{(2)}(t) f\left(\sum_{n=1}^N w_n^1(t) x_n^{(1)}(t)\right)\right)\right)\right)\right)\right) - d_i^{(i)} \right)^2$$

де t – дискретне значення ряду; w – матриця вагових коефіцієнтів; $y_n^{(i)}$ – n -а координата вхідного вектору в певний момент часу t ; $y_i(t)$ – i -та координата вихідного вектору, створена нейромережею в певний момент часу t ; $d_i^{(i)}$ – i -та координата фактичного вихідного вектору в певний момент часу t ; $f(s_i)$ – функції активації нейронів прихованих і вихідного шарів.

Висновки. Обґрунтовані теоретико-методологічні підходи до використання адаптивних методів і нейротехнологій забезпечують можливість створення надійних і високоточних моделей для дослідження динаміки та прогнозування ймовірності змін ефективності виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств з метою подальших розробок заходів щодо раціонального управління агровиробництвом та забезпечення конкурентних переваг суб'єктів аграрного сектору країни.

Література:

1. Гумеров В.Г. Нейросетевой подход к моделированию сложных систем / В.Г. Гумеров // Новые технологии. – 2007. – № 3. – С. 128–130.
2. Інформаційне забезпечення зрошувального землеробства. Концепція, структура, методологія організації / [М.І. Ромашенко, Е.С. Драчинська, А.М. Шевченко]. – К. : Аграрна наука, 2005. – 196 с.
3. Нейросетевое прогнозирование параметров ГТС / [К.А. Казак, В.В. Кнотко, Н.А. Кисленко, А.С. Казак] // Системы управления и информационные технологии. – 2008. – № 1 (31). – С. 56–60.
4. Кравченко М.Л. Моделирование экономических систем с применением нейронных сетей / М.Л. Кравченко, Т.И. Грекова // Вестник Томского государственного университета. – 2006. – № 290. – С. 169–172.
5. Кравченко Ю.А. Построение прогнозных моделей динамических систем на основе интеграции нейронных сетей и генетических алгоритмов / Ю.А. Кравченко // Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета. – 2006. – Т. 64. – № 9–1. – С. 103–104.
6. Пастернак П.П. Системное моделирование экономических процессов в АПК / П.П. Пастернак. – М. : Агропромиздат, 1985. – 176 с.
7. Нейронные сети, генетические алгоритмы и нечеткие системы / [Д.В. Рутковская, М.А. Пилинский, Л.Г. Рутковский]. – М. : Горячая линия – Телеком, 2004. – 452 с.
8. Франс Дж. Математические модели в сельском хозяйстве / Дж. Франс, Дж.Х.М. Торнли – М. : Агропромиздат, 1987. – 400 с.
9. Brown R.G. Economic Order Quantities for Materials Subject to Engineering Changes / R.G. Brown // Production and Inventory Management, 12. – № 2. – P. 89–91 (1971).
10. Mitchie E.D. Machine Learning, Neural and Statistical Classification / E.D. Mitchie et al. – Ellis Horwood, Chichester, UK, 1994. – 304 p.

Соловьёв А.И. Теоретико-методологические особенности применения адаптивных методов и нейротехнологий для прогнозирования производственного потенциала сельскохозяйственных предприятий

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы особенностей использования адаптивных методов и нейротехнологий для прогнозирования состояния производственного потенциала, моделирования эффективности управления сельскохозяйственными предприятиями.

Ключевые слова: адаптивные методы, прогнозирование, нейротехнологии, моделирование, производственный потенциал.

Soloviov A.I. Theoretical and practical features of using adaptive methods and neurotechnologies for the forecasting of production potential of agricultural enterprises

Summary. The article considers questions of features of the use of adaptive methods and neurotechnologies for the forecasting of production capacity, modelling of management efficiency of agricultural enterprises.

Keywords: adaptive methods, forecasting, neurotechnologies, modelling, production capacity.

Янковой В.А.,

к.э.н.,

доцент кафедры экономики и планирования бизнеса,
Одесский национальный экономический университет

ПРИМЕНЕНИЕ CES-ФУНКЦИИ И СВЯЗАННЫХ С НЕЮ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ФУНКЦИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация. В статье обсуждаются теоретические и практические вопросы использования производственных функций, обобщенных функцией с постоянной эластичностью замещения, в процессе моделирования выпуска продукции в зависимости от важнейших факторов – капитала и труда, представленных в стоимостном выражении.

Ключевые слова: производственная функция, эластичность замещения ресурсов, оценка параметров, оптимальная фондовооруженность.

Постановка проблемы. Среди производственных функций (ПФ), применяемых при моделировании показателей хозяйственной деятельности на всех уровнях управления, наиболее агрегированными являются двухфакторные модели, описывающие зависимость объема выпущенной продукции Y от средней годовой стоимости основных производственных фондов (K) и затрат на оплату труда (L). При этом можно указать, по крайней мере, четыре двухфакторные ПФ, которые наиболее популярны в экономических исследованиях и взаимосвязаны между собой: функция с постоянной эластичностью замещения или CES-функция (от англ. аббревиатуры *Constant Elasticity of Substitution*), функции Кобба-Дугласа, линейная и Леонтьева.

CES-функция представляется следующим образом:

$$Y = A_0 [A_1 K^{-p} + (1 - A_1) L^{-p}]^{-\frac{\gamma}{p}}, \quad (1)$$

где A_0 – коэффициент шкалы ($0 < A_0$); A_1 – весовой коэффициент производственного фактора ($0 < A_1 < 1$); p – параметр ПФ ($-1 < p$); γ – показатель степени однородности ПФ ($0 < \gamma$).

ПФ (1) используется для описания пространственной вариации переменных Y, K, L . В случае временной вариации этих переменных CES-функция несколько трансформируется (динамизируется):

$$Y = A_0 e^{\lambda t} [A_1 K^{-p} + (1 - A_1) L^{-p}]^{-\frac{1}{p}}. \quad (2)$$

Тут предполагается, что $\gamma = 1$, т.е. ПФ (2) является линейно однородной, а также вводится дополнительный фактор – так называемый нейтральный научно-технический прогресс с неизвестным средним темпом прироста λ , который отражает влияние на Y всех факторов, кроме K, L (t – переменная времени, которая принимает значения $1, 2, \dots, N$).

ПФ (1) была разработана К. Эрроу, Г. Чинери, Б. Минхасом и Р. Солоу в 1961 г. [1]. В своей статье авторы CES-функции обратились к анализу эластичности ПФ. Используя в то время ПФ предполагали, что эластичность замещения факторов σ принимает фиксированное числовое значение. Они отметили, что такого рода ограничения являются слишком жесткими, не отвечающими реальной экономической действительности.

Указанный аргумент явился решающим мотивом для обобщения трех существующих ПФ (Кобба-Дугласа, линейной и Леонтьева) в форме ПФ (1), у которой эластичность замещения также постоянна, но может принимать любые значения согласно следующей формуле:

$$\sigma = 1/(1 + p). \quad (3)$$

При $p \rightarrow 0$ CES-функция превращается в ПФ Кобба-Дугласа ($\sigma = 1$), при $p \rightarrow -1$ ПФ (1) стремится к линейной функции ($\sigma = \infty$), при $p \rightarrow \infty$ CES-функция приближается к функции Леонтьева ($\sigma = 0$). Однако методологические аспекты выбора адекватной модели, описывающей влияние факторов K, L на результаты производства Y , исходя из свойств указанных четырех ПФ, разработаны недостаточно. Не существует вразумительного объяснения, почему ПФ Кобба-Дугласа в настоящее время получила наибольшее распространение в практике моделирования производственных процессов.

Анализ последних исследований и публикаций. Среди авторов, которые занимались в последнее время исследованием применения ПФ, обобщенных CES-функцией, необходимо отметить работы А. Артемовой [2], Д. Боровского [3], М. Казаковой [4], В. Подладчикова [5], С. Шумской [6] и др. Некоторые аспекты рассматриваемой проблемы встречаются в публикациях по микроэкономике [7; 8]. Однако системный подход к ее решению в современной экономико-математической литературе отсутствует.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. До сих пор не проведен комплексный сравнительный анализ достоинств и недостатков семейства ПФ, обобщенных CES-функцией, не выделены их важнейшие экономические характеристики, не акцентировано внимание исследователей на существующие статистические критерии выбора между ПФ (1) и функцией Кобба-Дугласа, между ПФ Кобба-Дугласа и линейной функцией. Кроме того, в литературе отсутствует представление о наличии специального программного обеспечения для расчета неизвестных параметров CES-функции.

Цель статьи состоит в том, чтобы ознакомить широкий круг экономистов с возможностями математико-статистического моделирования существующих объективных связей между основными производственными факторами и выпуском продукции на базе CES-функции и связанных с нею ПФ, проиллюстрировать их на конкретном примере отечественного предприятия пищевой промышленности.

Изложение основного материала. Прежде всего, обсудим экономико-математические свойства четырех взаимосвязанных двухфакторных ПФ, которые определяют их практическое применение в экономических исследованиях. Начнем с рассмотрения функции Леонтьева:

$$Y = \min\left(\frac{K}{c_1}; \frac{L}{c_2}\right), \quad (4)$$

где c_1, c_2 – удельные расходы соответствующего ресурса.

Вследствие полного отсутствия замещения ресурсов ($\sigma = 0$) ПФ (4) для производства определенного объема продукции Y имеет установленные коэффициенты технологии в виде заданного уровня фондовооруженности $K/L = c_1/c_2$. Классическим примером подобной технологии является копание рва, для которого необходим один рабочий и одна лопата. Чтобы ускорить копание, надо пропорционально увеличить и количество рабочих, и количество лопат, поскольку $K/L = const$. Либо перейти к новой технологии, основанной на механизации ручного труда. Увеличение лишь одного фактора, например, количества лопат, не повысит результаты работы при данной технологии.

Очевидно, что указанное экономико-математическое свойство функции Леонтьева определяет сферу ее практического использования: она может успешно применяться для моделирования строго детерминированных технологий, не допускающих отклонения от установленных удельных нормативов расхода производственных ресурсов. Как правило, ПФ (4) используется для описания мелкомасштабных или полностью автоматизированных экономических объектов. Что же касается уровня предприятия, отрасли, региона и всего народного хозяйства страны, то здесь функция Леонтьева фактически не применяется. Поэтому в данной статье основное внимание будет уделено практическому использованию линейной функции, ПФ Кобба-Дугласа и CES-функции.

Линейная функция представляется так:

$$Y - A_2 = A_3K + A_4L, \quad (5)$$

где A_2 – свободный член; A_3, A_4 – предельные продукты соответствующих факторов ($0 \leq A_3, 0 \leq A_4$).

Динамизированная линейная функция имеет следующий вид:

$$Y - A_2 = \lambda_1 t + A_3K + A_4L. \quad (6)$$

Поскольку линейная функция аддитивна, то λ_1 здесь представляет собой средний годовой абсолютный прирост Y за счет всех факторов, кроме K, L . Оценка неизвестных коэффициентов линейной функции по методу наименьших квадратов не вызывает трудностей, поскольку она осуществляется на основе стандартных программ регрессионного анализа, например, в редакторе Excel.

Вследствие бесконечной эластичности замещения ($\sigma = \infty$) основное свойство ПФ (5), (6) состоит в том, что любой выпуск продукции Y обеспечивается даже при нулевых затратах одного из факторов. Поэтому линейную функцию целесообразно использовать при моделировании производства, когда один из факторов не влияет на его результаты, например, находится в избытке.

Разделив обе части выражения (5) на L , можно проанализировать характер зависимости производительности труда Y/L от фондовооруженности K/L :

$$Y/L - A_2/L = A_3K/L + A_4. \quad (7)$$

Очевидно, что в рамках линейной функции в случае $K/L \rightarrow \infty$ при любых допустимых значениях ее коэффициентов производительность труда также стремится в бесконечность. В обозримой перспективе это довольно спорное экономическое утверждение.

ПФ Кобба-Дугласа записывается так:

$$Y = AK^\alpha L^\beta, \quad (8)$$

где A – коэффициент шкалы ($0 < A$); α, β – параметры ПФ ($0 < \alpha < 1, 0 < \beta < 1$).

Динамизированный аналог ПФ (8) известен под названием ПФ Кобба-Дугласа-Тинбергена:

$$Y = Ae^{2t}K^\alpha L^\beta. \quad (9)$$

Эластичность замещения ПФ (8), (9) $\sigma = 1$ означает, что при заданном выпуске продукции Y увеличение одного из производственных факторов на 1% обеспечивает снижение другого фактора также на 1% и, наоборот. В реальной экономической действительности данное соотношение часто не выполняется. Кроме того, легко показать, что для ПФ Кобба-Дугласа характер зависимости производительности труда Y/L от фондовооруженности K/L аналогичен линейной функции.

Путем логарифмирования левой и правой частей (8), (9) ПФ Кобба-Дугласа преобразуется в линейную функцию с возможностью дальнейшего применения стандартной программы «Регрессия» для расчета ее неизвестных параметров.

Сравнительный анализ показывает, что экономико-математические свойства CES-функции обеспечивают ей явные преимущества по сравнению с линейной ПФ и функцией Кобба-Дугласа. Величина σ для нее может принимать любые постоянные значения, что в большей степени отвечает условиям производства в каждом конкретном случае. Как показано в работах [5; 7], при $0 < p$ ПФ (1), (2) в условиях $K/L \rightarrow \infty$ ограничены сверху, а при $p \leq 0$ они ведут себя аналогично линейной функции и ПФ Кобба-Дугласа.

Считается, что ПФ (1), (2) целесообразно использовать в качестве инструментов моделирования производства, когда есть основания полагать, что уровень замещения факторов существенно не варьирует при изменении объемов привлеченных ресурсов, т.е. когда применяемая технология устойчива в смысле определенных значений фондовооруженности. CES-функция может использоваться при моделировании производственных систем любого уровня.

Однако, существует одно важное обстоятельство, которое делает CES-функцию редким гостем в современных экономических исследованиях. Дело в том, что ПФ (1), (2) привести к линейному виду принципиально невозможно, поэтому для оценки их неизвестных коэффициентов необходимо использовать приближенные методы расчета, что требует наличия специального программного обеспечения. Именно относительная простота определения неизвестных коэффициентов ПФ Кобба-Дугласа является ее основным преимуществом по сравнению с CES-функцией. Этот факт обуславливает исключительную популярность ПФ (8), (9) в эконометрии.

Рассмотрим теперь существующие статистические критерии, позволяющие в каждом конкретном исследовании объективно обосновать выбор между CES-функцией и ПФ Кобба-Дугласа, между ПФ Кобба-Дугласа и линейной функцией. Поскольку ПФ Кобба-Дугласа путем логарифмирования левой и правой частей легко преобразуется в линейную функцию, то ее сравнение с ПФ (5) не вызывает особых трудностей. Предпочтение следует отдать той линейной функции, которая удовлетворяет следующее требование: коэффициент детерминации R^2 принимает максимальное значение при статистической значимости всех оцененных параметров регрессии. Значительно сложнее представляется выбор между ПФ Кобба-Дугласа и CES-функции.

Следуя Дж. Кменте [9], Р. Винн и К. Холден [10, с. 84-85] разделили левую и правую части формулы (1) на L , пролога-

рифмировали найденные результаты и разложили один из элементов полученной CES-функции в ряд Тейлора. Они показали, что по сути различия между ПФ (1) и ПФ Кобба-Дугласа сводятся к четвертому слагаемому, стоящему в правой части преобразованной ПФ (1):

$$\ln(Y/L) = C + D \ln L + E \ln(K/L) - M [\ln(K/L)]^2. \quad (10)$$

Здесь C, D, E, M – определенные коэффициенты, которые выражаются через исходные параметры исследуемых ПФ. При этом если $p = 0$, то $M = 0$ и эти функции полностью совпадают, т. е. происходит переход от ПФ (1) к ПФ (8). Проверка статистической надежности (значимости) коэффициента M в модели (10) с помощью t -критерия Стьюдента может служить объективным основанием для выбора конкретной математической формы из двух рассмотренных ПФ. При этом в качестве нулевой гипотезы выступает $H_0: M = 0$, против альтернативы $H_a: M \neq 0$.

Обсудим теперь существующие возможности приближенной оценки неизвестных параметров CES-функции. М. Кубинива и др., используя подход *Кменты* в качестве инструмента нахождения первоначальной оценки параметров ПФ (2), разработали процедуру поиска решения поставленной задачи с заданной точностью на базе использования итеративного алгоритма минимизации целевой функции остатков модели по методу Марквардта. Она нашла свое воплощение в программе MACRO6, написанной на языке Бейсик [11, с. 137–149], которая достаточно легко адаптируется к современному программному обеспечению с помощью макросов редактора Excel.

Проиллюстрируем указанную процедуру на примере статистической отчетности частного мясоперерабатывающего предприятия «Гармаш» по данным за 2005–2015 гг. (таблица 1). Здесь Y обозначает объем реализованной продукции предприятия.

Таблица 1
Исходные данные для моделирования динамики реализованной продукции ЧП «Гармаш»

Годы	Y ,	K ,	L ,	t	K/L
	тыс. грн.	тыс. грн.	тыс. грн.		
2005	14820	13978	851	1	16,42538
2006	23439	14690	1401	2	10,48537
2007	40538	17644,5	2409	3	7,324408
2008	46790	23492,5	2839	4	8,274921
2009	42603	26834	3502	5	7,662479
2010	43214	30933	4913	6	6,296153
2011	53988	36957	7940	7	4,654534
2012	68049	37001,5	9202	8	4,021028
2013	67577	38113	8959	9	4,254158
2014	60321	42575	9591	10	4,439057
2015	66149	49128	8293	11	5,924032

Разработано автором

В результате логарифмирования исходных данных и построения модели (10) получено следующее значение t -статистики Стьюдента для коэффициента M : -2,369; p -значение 0,049. Поскольку p -значение 0,049 < 0,050, то нулевая гипотеза $H_0: M = 0$ отклоняется. Следовательно, с достоверностью $(1 - p\text{-значение}) = 1 - 0,049 = 0,951$ или 95,1% можно утверждать, что коэффициент M модели (10) является статистически значимым, надежным. Поэтому приходим к выводу, что эмпи-

рические данные, характеризующие динамику реализованной продукции ЧП «Гармаш», будут точнее смоделированы на базе CES-функции.

Построим CES-функцию (2) в явном виде, которая моделирует зависимость реализованной продукции предприятия от капитала и труда с учетом нейтрального научно-технического прогресса. На шестой итерации было получено оптимальное решение (таблица 2).

Таблица 2
Результаты моделирования ПФ (2)

Константа A_0	0,695057496
Темп прироста НТП λ	0,036406882
Эластичность замещения σ	1,119975315
Весовой коэффициент A_1	0,602481383
Стандартная ошибка A_0	0,072653509
Стандартная ошибка λ	0,010552778
Стандартная ошибка σ	0,512748173
Стандартная ошибка A_1	0,089507862
Скорректированный коэффициент детерминации R^2	0,999661768
Сумма квадратов регрессионных остатков RSS	0,000310241
Коэффициент Дарбина-Уотсона DW	2,279238999

Рассчитано автором

Таким образом, искомая CES-функция запишется так:

$$Y = 0,6951e^{0,0364t} [0,6025K^{0,1071} + 0,3975L^{0,1071}]^{9,3350}. \quad (11)$$

Здесь параметр модели p найден по формуле (3) с учетом оцененного значения $\sigma = 1,11997$. Уравнение (11) достаточно точно описывает динамику реализованной продукции на ЧП «Гармаш»: коэффициент детерминации R^2 показывает, что 99,97% вариации реализованной продукции предприятия описывается построенной моделью; сумма квадратов остатков уравнения достаточно мала (0,0003); значение критерия Дарбина-Уотсона (2,28) не слишком отличается от оптимального (2,0).

Величина темпа прироста нейтрального научно-технического прогресса $\lambda = 0,0364$ показывает, что на исследуемом предприятии в среднем за год реализация возрастала на 3,64% под влиянием всех факторов, кроме изменения капитала и труда.

Как показано в работе [12], для CES-функции существует оптимальная фондовооруженность $(K/L)^*$, которая максимизирует выпуск реализованной продукции:

$$(K/L)^* = \left(\frac{A_1}{1-A_1} \right)^{\frac{1}{1+p}}; Y_{\max} = A_0 e^{2t} L(1-A_1)^{-\frac{1}{p}} [(K/L)^* + 1]^{-\frac{1}{p}}. \quad (12)$$

На основе параметров модели (11) рассчитаем показатель оптимальной фондовооруженности по первой формуле (12) для ЧП «Гармаш»:

$$(K/L)^* = \left(\frac{0,6025}{1-0,6025} \right)^{\frac{1}{1+0,1071}} = 1,5931.$$

Если обратиться к данным последнего столбца табл. 1, то можно увидеть, что фактическая фондовооруженность на предприятии существенно превышает оптимальную. Это означает, что производственные фонды на предприятия находятся в избытке. Данный вывод подтвердила и построенная ПФ Кобба-Дугласа: коэффициент при переменной $\ln(K)$ оказался статистически незначимым (критерий Стьюдента равен -0,358, p -значимость 0,73).

Ближайшее к оптимальному фактическое значение фондовооруженности (4,021) наблюдалось в 2012 г. (см. табл. 1). И в этом же году ЧП «Гармаш» действительно получило максимальную за исследуемый период реализованную продукцию 68049 тыс. грн. Возникает вопрос: какую выручку от реализации предприятие получило бы в 2012 г. при оптимальной фондовооруженности 1,5931? Чтобы ответить на него, воспользуемся второй из формул (12):

$$Y_{\max} = 0,6951 \times 2,718282^{0,03648} 9202(1 - 0,6025)^{9,335} [1,5931 + 1]^{9,335} = 70446,33 \text{ тыс. грн.}$$

Итак, резерв роста реализованной продукции за счет оптимизации фондовооруженности (например, продажи части неиспользованных производственных фондов и вложения средств в рабочую силу) составляет на предприятии 70446 - 68049 = 2397 тыс. грн.

Выводы. CES-функция по ряду важных экономико-математических свойств превосходит ПФ Кобба-Дугласа и линейную функцию, однако ее использование на практике обычно сдерживается отсутствием надлежащего программного обеспечения. Проверка статистической значимости коэффициента M в модели (10) с помощью t -критерия Стьюдента может служить надежной основой для объективного выбора конкретной формы из рассмотренных ПФ. Расчет неизвестных параметров CES-функции уместно вести на базе итеративного алгоритма минимизации целевой функции остатков модели по методу Марквардта.

Построенная CES-функция позволяет исследователю проанализировать широкий круг экономико-математических характеристик производственного процесса на изучаемом предприятии. В частности, появляется возможность определить оптимальную фондовооруженность, сравнить ее с фактической и рассчитать резерв роста реализованной продукции в случае избыточности последней.

Литература:

1. Arrow K., Chenery H., Minhas B., Solow R. Capital-Labor Substitution and Economic Efficiency // The Review of Economics and Statistics. – Vol. 43. – № 3. – P. 225–250.
2. Артемова А. Методика оценивания затрат при производстве продукции / А. Артемова, М. Грищенко, Д. Лисняк [Электронный ресурс]. – Режим доступа : file:///C:/Users/qwerty/Downloads/pirpr_2014_1_3%20(4).pdf.
3. Боровской Д. Производственные функции и проблема выбора экономико-математической модели активного элемента / Д. Боровской // Радиоэлектронні і комп'ютерні системи. – 2008. – № 1(28). – С. 172–177.
4. Казакова М. Анализ свойств производственных функций,

- используемых при декомпозиции экономического роста / М. Казакова, 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/rnp/wpaper/31.pdf>.
5. Подладчиков В. Микроэкономика. Производственные функции / В. Подладчиков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://i.kpi.ua/podladchikov/-menu=micro-firm-2-.htm>.
6. Шумська С. Виробнича функція в економічному аналізі : теорія і практика використання / С. Шумська // Економіка прогнозування. – 2007. – № 2. – С. 138–153.
7. Определение производственной функции и её свойства. Маргинальные продукты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://oiek.onu.edu.ua/uploads/courses/mathconomics.pdf>.
8. Теорія виробництва і граничного продукту. Виробнича функція та її властивості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lnu.edu.ua/faculty/pravo/ekt/t17.doc>.
9. Kmenta J. (1967). On Estimation of the CES Production Function. International Economic Review, Vol. 8. – P. 180–189.
10. Винн Р., Холден К. Введение в прикладной эконометрический анализ / Р. Винн, К. Холден. Пер. с англ. С. Николаенко. – М. : Финансы и статистика, 1981. – 294 с.
11. Математическая экономика на персональном компьютере : Пер. с япон. / М. Кубинива, М. Табата, С. Табата, Ю. Хасэбэ; под ред. М. Кубинива. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 304 с.
12. Янковий В. До проблеми оптимального поєднання факторів у рамках виробничої функції / В. Янковий // Науковий вісник Чернівецького університету : Економіка. – Вип. 777–778. – Чернівці, 2016. – С. 12–19.

Янковий В.О. Застосування CES-функції і пов'язаних із нею виробничих функцій в економічних дослідженнях

Анотація. У статті обґрунтовано теоретичні і практичні питання використання виробничих функцій, узагальнених функцією з постійною еластичністю заміщення, в процесі моделювання випуску продукції залежно від найважливіших чинників – капіталу і праці, представлених у вартісному вираженні.

Ключові слова: виробнича функція, еластичність заміщення ресурсів, оцінка параметрів, оптимальна фондоозброєність.

Yankovoi V.A. Using of the CES-function and associated production functions in economic research

Summary. Theoretical and practical questions of using production functions, which are generalized by the function with constant elasticity of substitution, are discussed. The simulation of output depending on the most important factors (capital and labour) is presented in terms of value.

Keywords: production function, elasticity of substitution of resources, estimation of parameters, optimal capital-labour ratio.

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Більська О.В.,

к.е.н., доцент, здобувач кафедри менеджменту організацій
і адміністрування,

Дніпровський державний технічний університет

ЯКІСТЬ ІННОВУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО НАПОВНЕННЯ СОЦІАЛЬНИМИ КОМПОНЕНТАМИ РИНКОВОГО МЕХАНІЗМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Розкрито особливості соціалізації національної економіки у порівнянні з розвиненими зарубіжними країнами і обґрунтовано необхідність формування відповідного інституційного середовища. Досліджено сформовані в національному економічному просторі за роки незалежного господарювання інститути, і встановлено зумовлені ними негативні явища, які гальмують соціально-інноваційний розвиток. Охарактеризовано прожитковий мінімум, норматив мінімальної заробітної плати та середньомісячної заробітної плати як інструментів прямого державного регулювання оплати праці, а отже, і задоволення потреб населення та забезпечення мотивації до праці. Проведено порівняння національних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій з аналогічними інститутами підтримання соціальності в розвиненому зарубіжному суспільстві і встановлено шляхом розрахунків їх обґрунтовані рівні для України. Запропоновано обґрунтовані заходи щодо пом'якшення асоціальності цільових настанов інститутів і інституцій управління та регулювання, які утримують соціальні позиції населення в площині рецесії.

Ключові слова: соціалізація економіки, інститути, інновування, результативність, деструкції, оцінка, прогноз, перспективи.

Постановка проблеми. Країни світової спільноти сьогодні перебувають на різних рівнях суспільної динаміки, тим не менше в більшості з них реалізується за специфічними стратегіями соціальна спрямованість розвитку. При цьому в порівняно більш розвинених країнах органічно вписаним у систему суспільних відносин щодо забезпечення соціальності постає такий новаційний інститут як соціальна держава. Україна згідно Конституції теж є соціальною державою. Проте порівняно з іншими країнами механізм соціальної імунізації на національних теренах має суттєво відмінний характер. Як відомо, основним інструментом забезпечення соціальності у суспільстві є соціалізація економіки. І, якщо в зарубіжних країнах соціалізація економіки здійснюється за принципом нарощування, то в Україні шляхом відходу від практично тотального одержавлення на більш помірковані оптимізовані позиції. Тим не менше, незалежно від способу соціалізації національної економіки передбачають відповідні соціальні та економічні інститути, через які забезпечується соціальність. Ідеологія соціальної держави українського зразка так би мовити неосоціалізаційного типу вимагала активного включення наукової думки в процеси формування інституційного середовища та технології його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження і публікації за ними щодо проблем соціалізації економіки і її

оптимізації через формування відповідних ринку інститутів і інституцій характеризуються достатньою насиченістю різних думок та створенням наукових шкіл щодо пошуку прийнятної для країни певної єдності людини і суспільства та створенні таких суспільних конструкцій, які мали б задіяти на задоволення потреб населення весь наявний потенціал економіки. Можна виокремити у цьому контексті загальнотеоретичні розробки щодо соціалізації економічної системи Ю. Зайцева [1], В. Гришкіна [2], конкретизовані для України за досвідом ЄС В. Гейцем [3] та З. Вагаманюком [4] інституційні основи забезпечення функціонування ринку і підтримання добробуту населення на рівні наближеному до цивілізаційних стандартів. Проте у прагненні збалансування життєвого рівня переважної частини населення країни через утвердження і удосконалення інституційного механізму забезпечення соціальності йому так і не було надано якостей реального важеля впливу на соціальну динаміку. Більш того, сформовані за принципом трансплантації та запозичення інститути прийняли такі форми, які не сприяли безпосередній реалізації їх сутності. Є всі підстави стверджувати, що у національному просторі проблема полягає не в змістовному наповненні категорії інститут, а зовсім в іншому. Мова йде про руйнування конструктивних, створених і діючих за радянських часів інститутів, і відсутність дій стосовно формування їх нових ефективних моделей, відповідних ринковим умовам.

Постановка завдання. Керуючись нагальними вимогами посилення соціальної компоненти в забезпеченні суспільної динаміки на основі задіяння інноваційних джерел розвитку, нами в межах даної статті було поставлено завдання визначитися з неефективними з точки зору активізації людського потенціалу, а то й спотвореними формами інституційних норм, які утворені на рівні господарських відносин різних суб'єктів економіки і запропонувати на перспективу ефективні шляхи їх інновування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на існування різних визначень сутності категорії інститут з ним в основному пов'язують відносно стійкі компоненти громадського життя, які охоплюють «соціально визнані нормативно-ціннісні системи, еталони соціальної поведінки, форми організації соціальних зв'язків людей, функціональні органи керівництва і регулювання... що формують суспільні цілі та потреби й організують процес їхньої реалізації» [5, с. 20]. Навіть наведені характеристики інституту дозволяють констатувати його спрямованість на пом'якшення будь-якої невизначеності в людській взаємодії.

Дослідження впливу інститутів, сформованих в національному економічному просторі за роки незалежного господарювання, дозволяє стверджувати про зумовлення ними безлічі негативних явищ, які гальмують соціально-інноваційний розвиток. Базою формування спотворених інститутів або інститу-

ційних пасток є зорієнтованість на помилкову мету або стандарти, а також змішування цілей та засобів їх досягнення.

Поліфункціональною сприймається інституційна пастка, сформована встановленням прожиткового мінімуму, мінімального рівня заробітної плати та споживчого кошику, пільг для деяких категорій громадян, системи соціального захисту і соціального забезпечення для тих, хто ще або вже неспроможний до самозабезпечення, зміни підходів до надання суспільних послуг тощо при переході до ринкового механізму активізації економічної діяльності.

Інструментом прямого державного регулювання оплати праці, а отже, і задоволення потреб населення та забезпечення мотивації до праці постає прожитковий мінімум (ПМ). Відомо, що ПМ відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [6] визначено як базовий соціальний стандарт для розрахунку більшості показників соціального блоку Державного бюджету на відповідний рік, а саме встановлення мінімальної заробітної плати і пенсії та визначення низки соціальних допомог та виплат малозабезпеченим сім'ям, безробітним, інвалідам, багатодітним сім'ям тощо. Підкреслимо і той факт, що цей, так би мовити інструментальний стандарт, є основою під час визначення соціальних гарантій та стандартів обслуговування, а також стандартів забезпечення в таких галузях національної економіки, як освіта, охорона здоров'я, соціальне обслуговування та ін. у номінальних цінах зростає. За станом на кінець 2015 р. ПМ порівняно з часом введення цього показника в регуляторну практику в 1999 р. зростає майже в 10 разів. Цю динаміку урядовці й політики наводять як соціальні здобутки і аргументи позитивних змін у стандартизації соціальних показників. Проте мало хто з політичної та урядової еліти акцентує увагу на мірі їх наближення до цивілізаційного рівня, а якщо такий не встановлено, то до міжнародних норм чи здобутків розвинених країн. З урахуванням цінних пертурбацій, які призвели до зростання впродовж 1999 – 2015 рр. споживчих цін більше ніж у 6,6 раза, реальне зростання ПМ за станом на початок 2016 р. не перевищило 1,5 раза. За нашими розрахунками, у разі підтримання купівельної спроможності доходу пересічного українця на рівні скорегованого на цінову динаміку ПМ, він мав би становити на початок 2015 р. понад 2 370,5 грн. Реальне його значення було вдвічі меншим. І навіть на 2017 р. його середнє значення не перевищить 1603,7 грн. [7]. Штучна мінімізація, а не оптимізація показника прожиткового мінімуму, призводить взагалі до неприйнятно низьких рівнів інших похідних від нього соціальних гарантій і консервує бідність в країні. Як наслідок, прийняті до реалізації на різних рівнях програми соціального інновування виявляються неспроможними згідно із закладеними в них потенціями впливу забезпечити позитивну соціальну динаміку й адекватно реагувати на допущені деструктивні аспекти в цьому контексті. Принциповість подібного упущення віднаходить аргументацію як у нарощуванні міри відставання соціальних позицій населення України від цивілізаційного поступу розвинених країн світової спільноти, так і в консервації асоціальних аспектів в управлінні соціальним розвитком.

Ще одним важливим формальним інститутом, який тісно пов'язаний з прожитковим мінімумом, є норматив мінімальної заробітної плати (МЗП), що гарантує забезпечення мінімальних потреб людини. В період з 1999 р. по 2009 р. розмір МЗП поступався ПМ, що засвідчує про реалії відтворення працездатності найманих працівників на рівні нижчому за фізіологічний мінімум. З точки зору соціального інновування ця регуляторна деструкція започаткувала формальне сприйняття пріоритету

нарощування фінансового потенціалу системи соціального захисту та соціального забезпечення населення над забезпеченням відповідності системи оплати праці ринковим змінам в економіці. Впливає, що держава з часу конституційного закріплення вимоги щодо гарантування доходів громадян на рівні не нижчому від ПМ її не виконувала. Така новаційна практика не гарантувала працюючим унормування оплати трудових затрат навіть на мінімальному рівні, з огляду на життєві потенції ПМ. Проте будь-яка людина, будучи зайнятою працею, має забезпечувати відновлення власних життєвих сил. Тільки на межі 2008–2009 рр. регуляторними діями було досягнуто перевищення абсолютного значення МЗП над ПМ. Але навіть після перевищення МЗП межі ПМ хоча і в незначних розмірах можна поставити під сумнів її потенційну здатність до забезпечення за її купівельною спроможністю потреб як працівників, так і їх родин. Відповідно до вимог Європейської соціальної хартії МЗП має бути у 2,5 рази більша від ПМ [8]. Отже, за умови відповідності реально складеного номінального ПМ усім вимогам МЗП у 2014 – 2015 рр. мала б становити 3 045,0 грн (1 218 x 2,5), а з урахуванням вартості споживчого кошику наприкінці 2012 р. у 3 000 грн – понад 7 500 грн або 631 дол. США за курсом на початок 2015 р. у 11,8867 грн/дол. США [9].

На сьогодні рівень української мінімальної зарплати демонструє навіть після підняття її до 3200 грн відповідність африканським соціальним гарантіям [10]. Україна за розміром мінімальної зарплати, безумовно, значно відстає від держав Європейського Союзу. Вона ще не пройшла шлях остаточного утвердження спектру соціальних інновацій прогресуючого характеру. Україні, щоб наздогнати досить бідну за рівнем мінімальної зарплати з країн ЄС Болгарію, необхідно збільшити ВВП щонайменше у 2,5 рази, а вихід на рівень Румунії вимагає нарощування ВВП у 2,8 раза. Подібний екскурс щодо соціальних здобутків Латвії, Словаччини, Естонії і Польщі свідчить про необхідність набагато більшої економічної активізації. Отже, підвищення мінімального рівня оплати праці до європейського є для українців одним з основних мотивів інтеграції до Євросоюзу.

При всіх деструкціях щодо рівня і регулювання МЗП вона виступає основою регулювання розмірів номінальної заробітної плати. За нашими розрахунками в 2015 р. рівень середньомісячної заробітної плати становив 71,2 % від її значення у 1990 р. [9]. За розрахунками фахівців заробітна плата в Україні забезпечує не більше ніж 21 % відтворення робочої сили, що не відшкодовує навіть прямих затрат праці і не викликає зацікавленості в переорієнтації робочої сили на пріоритетні сфери діяльності [11]. Україна надзвичайно багато втрачає бюджетних ресурсів через гальмування збільшення заробітної плати до цивілізаційного рівня. Першим і найпринциповішим підтвердженням цього твердження є зростання частки соціальних трансфертів у доходах населення і відповідне зменшення питомої ваги заробітної плати.

Згідно із соціальними стандартами ЄС, які відповідають якостям мінімальних соціальних норм, співвідношення між мінімальною і середньомісячною заробітною платою має зберігатися на рівні 1 : 3 [8]. Середньомісячна заробітна плата з урахуванням приведеного стандарту на кінець 2015 р. мала б становити 16 808 грн, або 769,5 дол. США (693,7 євро) $\{[(1218 \text{ грн} \times 2,5) \times 3]21,8447/11,8867\}$, а з урахуванням вартості реального споживчого кошика – 41 400 грн, або 1 895,2 дол. США (1 708,7 євро) $\{[(3000 \text{ грн} \times 2,5) \times 3] 21,8447/11,8867\}$.

Перманентна неспроможність держави щодо забезпечення купівельної спроможності середньомісячної заробітної

плати на рівні прийнятної достатності доповнилася і такою новацією, як заборгованість з виплат цієї максимально мінімізованої частки оплати праці. За станом на початок 2015 р. загалом у національній економіці заборгованість із виплати заробітної плати перевищила 2 545,8 млн грн., а наприкінці – 1966,0 млн грн. [9].

Висновки з проведеного дослідження. Наведені деструктивні соціальні інновації свідчать про асоціальність цільових настанов інститутів і інституцій управління та регулювання, які утримують соціальні позиції населення навіть не в стагнації, а в площині рецесії. Беззаперечно, для забезпечення керованої динаміки до соціальних вершин за доходами слід в умовах інноваційної моделі розвитку відійти від сповідуваної в Україні моделі формування соціальних показників і застосувати принципово нові, більш адекватні соціальним імперативам. Є всі підстави кваліфікувати щорічно встановлюваний показник ПМ як новаційний інститут, що дезорієнтує в політиці регулювання доходів населення через його невідповідності соціальному призначенню держави та сучасним реаліям життя. Прийняті до уваги і реалізовані в національному просторі мінімальні державні соціальні стандарти і гарантії на базі діючих значень ПМ є суттєво заниженими. Необхідно терміново оновити підходи до розрахунку ПМ і реалізувати надані йому відповідними законодавчими актами якості базового соціального стандарту. Гостро стоїть питання і стосовно реалізації вимоги щодо виходу при розрахунках ПМ з хибного кола зорієнтованості на одну людину і необхідності врахування того факту, що самотність є суспільною аномалією. Життєві реалії пов'язуються з утриманням за дохід на рівні ПМ неповнолітніх дітей, а інколи і осіб похилого віку. Орієнтиром до запровадження подібної новації слугує досвід ЄС, за яким ПМ визначається як «рівень заробітної плати, достатній для задоволення основних життєвих потреб сім'ї середнього розміру в конкретній економіці» [12, с. 234]. Можливо, наше бачення наукових основ формування ПМ, а на його основі і МЗП та середньомісячної в чомусь сприйматиметься як дискусійне, але в процесі визначення щорічного його рівня в бюджетному процесі слід виходити з умови перевищення темпів його зростання над індексом споживчих цін.

Література:

1. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика : монографія / Ю.К. Зайцев. – К.: КНЕУ, 2002. – 188 с.
2. Гришкін О. В. Соціалізація економіки України : теорія, методологія, перспективи : монограф. / О. В. Гришкін. – Д : Пороги, 2005. – 498 с.
3. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів: «Новий Світ-2000», 2005. – 648 с.
4. Геєць В. М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності / В. М. Геєць // Український соціум. – 2011. – № 2. – С. 7-34.
5. Лисин В.С. Институциональные аспекты экономических реформ в России : монография / В.С. Лисин ; 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Высш. шк., 2000. – 144 с.
6. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії [Електронний ресурс] : закон України від 05.10.2000 № 2017-III – Режим доступу : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2017-14.
7. Прожиточний мінімум у 2000-2017 рр.: статистична інформація [Електронний ресурс]–Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/wage/>
8. Європейська соціальна хартія // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 51. – Ст. 2096.
9. Державна служба статистики України [сайт] : статистична інформація. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

10. Герасименко П. Мінімальна зарплата: світові стандарти і українські реалії [Електронний ресурс]. / П.Герасименко – Режим доступу : zaxid.net/news/showNews.do?minimalna_zarplata_svitovi_standarti_i_ukrayinski_realiyi&objec tId=1231038
11. Шляга О.В. Проблеми заробітної плати в Україні та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / О.В. Шляга, Л.О. Пархоменко. – Режим доступу : www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_6_044.pdf
12. Арріго Д. Глосарій із трудового права та соціально-трудова відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу) / Д. Арріго, Д. Касале. – К. : International Labour Office, 2006. – 432 с.

Бильская О.В. Качество инновування институционального наполнения социальными компонентами рыночного механизма хозяйствования

Аннотация. Раскрыты особенности социализации национальной экономики в сравнении из развитыми зарубежными странами и обоснована необходимость формирования соответствующей институциональной среды. Исследованы сформированные в национальном экономическом пространстве за годы независимого хозяйствования институты, и установлены обусловленные ими явления, тормозящие социально-инновационное развитие. Охарактеризованы прожиточный минимум, норматив минимальной заработной платы и среднемесячная заработная плату как инструменты прямого государственного регулирования оплаты труда, а, следовательно, и удовлетворения потребностей населения и обеспечения мотивации к труду. Проведено сравнение национальных социальных стандартов и государственных социальных гарантий с аналогичными институтами поддержания социальности в развитом зарубежном обществе и установлено путем расчетов их обоснованные уровни для Украины. Предложено обоснованные меры по смягчению асоциальности целевых установок институтов и институций управления и регулирования, содержащие социальные позиции населения в плоскости рецессии.

Ключевые слова: социализация экономики, институты, инновирование, результативность, деструкции, оценка, прогноз, перспективы.

Bilskaya O.V. Quality of innovation of institutional filling with social components of market mechanism of management

Summary. The features of socialization of the national economy in comparison with the developed foreign countries are revealed and the necessity of formation of the corresponding institutional environment is grounded. The institutes that have been formed in the national economic space for years of independent economy have been investigated, and the negative phenomena caused by them, which hinder social and innovative development, are established. The subsistence minimum, the minimum wage and average monthly salary as a means of direct state regulation of wages and, consequently, the satisfaction of the needs of the population and the provision of motivation to work are described. A comparison of national social standards and state social guarantees with similar institutes for maintaining sociality in a developed foreign society has been made and the justified levels for Ukraine have been established through calculations. Proposed reasonable measures to mitigate the asociality of targeted guidance institutions and institutions of governance and regulation, which hold the social position of the population in the plane of recession.

Keywords: socialization of economy, institutes, innovation introduction process, efficiency, destruction, estimation, forecast, prospects.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Шемаєва Л.Г., Толоч П.О.
ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВЗАЄМОВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ..... 4

Цвігун Т.В.
МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ..... 9

Швець Ю.О., Вернидуб М.Ю.
МЕХАНІЗМ ПРОВЕДЕННЯ САНАЦІЇ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ..... 14

Ярмак М.Р., Довгопола Ю.С.
РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАРІО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ БЕНЧМАРКІНГУ..... 18

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Вершигора Ю.З., Вершигора В.Г.
НЕРІВНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ..... 25

Кучер С.Ф.
ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ПРИМОРСЬКОГО МІСТА..... 29

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Коростова І.О.
ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ НАДІЙНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНОГО РИЗИКУ..... 34

Паляничко Н.І.
РОЗВИТОК РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ..... 38

Удовенко І.О.
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ РИНКОВОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ..... 42

**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

Головченко О.М., Степаненко О.А., Головченко М.Ф.
РОЗРОБЛЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПОКАЗНИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ..... 46

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>Волохова І.С.</i> МІСЦЕВІ ПОДАТКИ ТА ЗБОРИ В ДОХОДАХ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ: НАСЛІДКИ ПРОВЕДЕНИХ РЕФОРМ.....	51
<i>Гірняк В.В.</i> СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ МАРКЕТИНГУ В ПРОДАЖУ БАНКІВСЬКИХ ПРОДУКТІВ.....	55
<i>Корнійчук Г.В.</i> НАУКОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРОФОРМУВАНЬ.....	59
<i>Мордань Є.Ю., Закорко К.С.</i> СУЧАСНИЙ СТАН ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	63
<i>Остапчук В.О.</i> ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	68
<i>Татарин Н.Б., Голік В.І.</i> МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ ЯК ОСНОВА САМОСТІЙНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	72
<i>Федорович І.М.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	76
<i>Федосова В.Е.</i> ПОДАТКОВА СОЦІАЛЬНА ПІЛЬГА В СИСТЕМІ ПОДАТКОВИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ ПІД ЧАС ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ.....	81

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

<i>Антонюк О.Р.</i> ВЕКТОРИ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОШУКІВ У ФОРМУВАННІ КОНЦЕПЦІЇ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	86
<i>Артюх О.В., Белінська О.В.</i> ЕЛЕМЕНТИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО АУДИТУ В СИСТЕМІ НЕЗАЛЕЖНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ.....	91
<i>Бондаренко Н.М., Сімон Г.С.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	97
<i>Височан О.О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ЗАПАСІВ У НЕБЮДЖЕТНИХ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ.....	101
<i>Єршова Н.Ю.</i> НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В ІННОВАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	105
<i>Коба О.В., Копилець А.О., Савченко В.В.</i> УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВИХ РЕГІСТРІВ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	111
<i>Мултанівська Т.В., Горяєва М.С.</i> БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ В АУДИТІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ.....	116
<i>Скрипник М.І., Григоревська О.О.</i> ФАКТОРИ ПОБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ.....	123
<i>Федорова І.В.</i> ІДЕНТИФІКАЦІЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ЯК ПОЧАТКОВА СТАДІЯ ЇХ ОБЛІКУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ.....	128

**До авторів і читачів журналу
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: Економіка і менеджмент».**

Шановні колеги!

Редакційна колегія вводить в журналі нову рубрику – «Короткі повідомлення».

Цей розділ можна було б назвати «У світі економічної науки». У «Повідомленнях» передбачається розміщувати матеріали, в яких порушуються питання, які ще не знайшли свого рішення, не «дозріли» до повноцінної публікації з певними науковими результатами, але в яких звертається увага на значення, перспективність (або відсутність таких) тих чи інших напрямків досліджень, досягнень різних наукових шкіл. У «Повідомленнях» можуть обговорюватися зміст вузівських підручників та окремих економічних дисциплін, рецензуватися нові вітчизняні та зарубіжні книги, висловлюватись думки про публікації в журналах з економіки, – зрозуміло, залишаючись на позиціях науковості та професійної етики. Нам представляються особливо цінними матеріали, що стосуватимуться досліджень «свіжих» Нобелівських лауреатів з економіки.

Обсяг короткого повідомлення – до 3 сторінок включно.

Запрошуємо до співпраці!

Збірник наукових праць

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

Випуск 23

Частина 2

Коректура • *В.І. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 19,53.
Підписано до друку 24.03.2017 р. Замов. № 2403/17. Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.